

ทฤษฎีนิยมกับพุทธศาสนา

ปรีชา ช้างขวัญยืน

บทที่ 1

ลัทธิทฤษฎีนิยม

ลัทธิปัจเจกนิยม (Individualism)

แนวคิดแบบปัจเจกนิยมหรือแนวคิดแบบส่วนย่อยเป็นใหญ่ ในสมัยใหม่ของโลกตะวันตกช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-19 นั้นเป็นแนวคิดที่พัฒนามาจากความสนใจด้านฟิสิกส์เกี่ยวกับอะตอม แนวคิดนี้มีความเชื่อว่า ส่วนรวมมาจากการรวมกันของหน่วยย่อย โดยที่หน่วยย่อยหรืออะตอมยังคงความเป็นตัวมันอยู่ แนวคิดนี้มักคิดฝ่ายชนชั้นกลางเช่น จอห์น ล็อก ได้นำมาพัฒนาเป็นรากฐานในทฤษฎีการเมือง โดยถือว่าสังคมและรัฐนั้นเกิดจากการรวมกันของหน่วยย่อยคือปัจเจกชน ซึ่งยังคงรักษาความเป็นบุคคลของตนไว้ และรัฐก็คิ สังคมก็คิ ต้องการพบในความเป็นปัจเจกนั้น แนวคิดนี้ทำให้เกิดแนวคิดเสรีนิยมทางการเมือง ซึ่งเน้นสิทธิและเสรีภาพของปัจเจกชนมากกว่าอำนาจรัฐและหน้าที่ต่อรัฐ แนวคิดดังกล่าวเป็นวิธีที่ชนชั้นกลางจะดึงหลุดจากอำนาจทางการเมืองของเจ้าและขุนนาง กับทั้งทำให้มีอำนาจในการกดขี่ชนชั้นต่ำได้โดยสะดวก เพราะแม้มีสิทธิและเสรีภาพชนชั้นต่ำก็ไม่มีการศึกษาพอที่จะเข้าใจเรื่องสิทธิเสรีภาพอย่างลึกซึ้งและไม่มีความตระหนักรู้ถึงสิทธิที่จะให้ได้รับโอกาสในการใช้สิทธิเสรีภาพอย่างแท้จริงตามอุดมคติ แนวคิดดังกล่าวยังได้รับการเสริมด้วยทฤษฎีเศรษฐกิจเสรีแบบ laissez faire ของ อควิม สมิท ซึ่งก็คิดกันรัฐไม่ให้เข้ายุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของปัจเจกชน ซึ่งในปัจจุบันยังรวมถึงการที่รัฐไม่ค้าขายหรือผลิตแข่งกับเอกชนอีกด้วย ปัจเจกชนที่เป็นหน่วยอิสระจึงต้องแข่งขันต่อสู้และดูแลตัวเอง โดยรัฐเข้ามาเกี่ยวข้องน้อยที่สุด ซึ่งย่อมเป็นประโยชน์แก่คนกลางและแข็งแรง และเป็นภัยอย่างยิ่งแก่คนโง่และยากจน

ทั้งนี้โดยอ้างความเท่าเทียมกันเช่นเดียวกับฐานะของอะตอมแต่ละอะตอม

ในลัทธิปรมาณูนิยม (atomism) แบบโบราณนั้น ทุกอะตอมไม่ต่างกัน สิ่งทั้งหลายประกอบด้วยอะตอม สังคมก็เหมือนกับปัจเจกชนซึ่งมารวมกันเป็นสังคม ดังนั้นจึงมีมูลบทว่า “คนทุกคนเท่ากัน” ซึ่งเป็นอุบายของนักการค้าชนชั้นกลางที่ต้องการลดฐานะกษัตริย์และชนชั้นสูงลงไม่ให้มีสิทธิเหนือคน และให้คนฐานะต่ำกว่ามีสิทธิเท่าคนแต่เพียงในนามเพราะไม่สามารถจะใช้สิทธินั้นได้จริงเนื่องจากขาดทรัพย์ การศึกษา ขาดปัญญาและช่องทาง ความเท่าเทียมกันทำให้ชนชั้นที่ได้เปรียบ ไม่ต้องรับผิดชอบที่จะช่วยเหลือเกื้อกูล และกฎหมายไม่สามารถคุ้มครองผู้ด้อยโอกาสได้ เนื่องจากถ้าคุ้มครองก็จะกลายเป็นการทำให้คนไม่เท่ากัน ฉะนั้น จากความเท่ากันก็อ้างว่าสิทธิเท่ากัน เสรีภาพเท่ากัน โอกาสต่าง ๆ ก็เท่ากัน แต่ที่จริงพื้นฐานที่ต่างกันจะทำให้เกิดความไม่เท่ากัน คือชนชั้นกลางจะได้เปรียบโดยตลอด ชนชั้นต่ำจะเสียเปรียบโดยตลอด

ลัทธิปัจเจกนิยมเอาตัวปัจเจกชนเป็นหลักคือ แต่ละคนสำคัญ ส่วนรวมไม่มีจริง ส่วนรวมเป็นเพียงชื่อเรียกกลุ่มของส่วนย่อยปัจเจกชนอันเป็นหน่วยย่อยจำนวนมากที่มารวมกัน เหมือนสุนัขแต่ละตัวเป็นจริงส่วนสุนัขที่เป็นสามานยนามเป็นเพียงชื่อ เพราะฉะนั้นของจริงต้องสำคัญกว่า ในแง่การเมืองมนุษย์แต่ละคนเท่านั้นที่เป็นจริง รัฐเป็นเครื่องมือ รัฐมีไว้เพื่อคนแต่ละคน แต่ละคนเป็นใหญ่ ความเป็นใหญ่นี้แสดงด้วยการกำหนดว่าทุกคนมีสิทธิโดยธรรมชาติ จะรักษาความเป็นใหญ่นี้ได้ ก็ด้วยการระวางไม่ให้ใครละเมิดสิทธิและแสวงหาสิ่งที่ตัวมีสิทธิ เป็นระบบขีดวงกันคนอื่นและยื่นมือไปเรียกร่องเอาจากส่วนรวม เป็นระบบ “เอา”

ในแง่เศรษฐกิจ ทรัพย์สินเป็นของกลาง ใครเอาปัญญาไปจัดการ ก็ได้สิทธิในทรัพย์สิน โดยถือเป็นทรัพย์สินส่วนตัวใครปัญญาดีคน นั้นได้ ใครมีอิทธิพลคนนั้นได้ รัฐมีหน้าที่รักษาทรัพย์สินส่วนบุคคล ให้แก่ประชาชน คนที่ด้อยกว่าแม้จะเสียเปรียบ รัฐก็ดูแลไม่ได้ เพราะรัฐบาลมักจะเป็นฝ่ายผู้ที่ได้เปรียบ

สิทธิปัจเจกนิยมถือว่าคนมีอำนาจร้อยเปอร์เซ็นต์ สิทธิร้อย เปอร์เซ็นต์ จึงหาวิธีเอาอำนาจไปรักษาสิทธิของตัวเอง แข่งขันและหาทางที่จะได้ ไม่ยอมเสียอะไรให้แก่ใคร เอาตัวรอด ทอดทิ้งสังคม ขยายสิทธิของตัวเองไปเรื่อย จนกว่าจะถูกผู้อื่นต่อต้านและจำกัดไม่ให้ขยายเกินกว่านั้น แต่ถ้ามีอำนาจโอกาสก็จะขยายสิทธิ ส่วนคนไม่มีอำนาจและขาดโอกาสก็จะถูกเบียดเบียน เช่นงาน สงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาส คนที่มีอำนาจจะไม่ค่อยเห็นความสำคัญ แต่ถ้าเป็นเรื่องเสรีภาพที่จะทำการค้า หรือรับสัมปทานที่เอาประโยชน์จากส่วนรวมแล้ว จะให้ความสำคัญมาก ที่จริงแล้วสิทธิ เป็นของสมบัติ อ่างอาเฉยๆ ไม่พบความจริงที่ไหนในประวัติศาสตร์ และเป็นการสนองกิเลสส่วนตัว เช่น ถ้าเป็นเจ้าของที่ดิน ก็อ้างสิทธิทุกสิ่งในที่ดิน ไปจนถึงในอากาศ ไม่เหมือนคนโบราณ ที่เขาครอบครองเฉพาะส่วนที่ใช้ประโยชน์และเป็นน้ำพักน้ำแรง เช่นสมัยก่อนนั้นคักกระดินรึว่ามีใครถือสิทธิ ใครถือสิทธิ เช่นนั้นจะถูกสังคมนับประนาม ปัจจุบันนี้กฎหมายคุ้มครองสิทธิดังกล่าวคือคุ้มครองสิทธิของปัจเจกชน โดยไม่ได้สร้างสำนึกแห่งความเอื้อเฟื้อแก่คนร่วมสังคม ประเทศใหญ่ก็คิดและปฏิบัติกับประเทศเล็กโดยเอาเปรียบแบบเดียวกัน คนได้เปรียบในประเทศ ก็ปฏิบัติต่อคนที่ด้อยกว่าเช่นนั้น

สิทธิปัจเจกนิยมทำให้เกิดสิทธิ เสรีภาพทางการเมือง ซึ่งนำไปสู่เสรีภาพทางเศรษฐกิจ และทำให้เกิดการกดขี่เสรี เช่นการผูกขาด การโฆษณาหลอกลวงให้คนหลงผิดหา การเอาเปรียบของธนาคารต่อคนฝากเงินที่ขาดงาน การเปิดแหล่งอบายมุข ความหายนะตกแก่คนจนคนด้อยโอกาส และถูกใช้เป็นเครื่องมือหา กินราคาถูกลง ๆ ถูกลดค่าความเป็นคน เห็นเงินมีค่ากว่าความเป็น คนของคน คนรวยเอาผลประโยชน์เป็นที่สุขของเศรษฐกิจ คนจนก็เอาความอยู่รอดของตัวเองเป็นที่สุข เพราะไม่มีทางคิดช่วยคน

อื่นต่อ เนื่องจากถูกบีบให้ยากจนตลอดชาติ ดังนั้นทิศทางของปัจเจกนิยม จึงมุ่งเข้าหาตัวและจบที่ตัว เอาปัจเจกโดยรวมทั้ง มนุษย์อื่นมาเป็นเครื่องมือหาประโยชน์ใส่ตัว ใช้สิทธิเสรีภาพ เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว เช่น อุดมคติ กฎหมายที่คุ้มครองสิทธิ เสรีภาพและผลประโยชน์ ถือว่าเป็นธรรม แต่สิทธิเสรีภาพและ ผลประโยชน์ที่ไม่เท่ากัน ทำให้ความเป็นธรรมนั้นเกิดเฉพาะแก่ คนที่มีโอกาส แม้โดยการกระทำที่ขัดกับศีลธรรม ฝ่ายด้อย โอกาสต้องเรียกร้องเอา สร้างนิสัยเรียกร้องจึงจะได้ ถ้าไม่เรียกร้องก็ไม่ให้เพราะถือว่าไม่เดือดร้อน หรือไม่ต้องการใช้สิทธินั้น ความสนใจที่จะช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสไม่มีเพราะไม่ใช่หน้าที่

แนวคิดดังกล่าวต่างกับลัทธิสหธรรมนิยมหรือแนวคิดแบบส่วนรวมเป็นใหญ่ (holism) และสมุหนิยม (collectivism) ซึ่งเน้นส่วนรวม และให้ปัจเจกชนดำเนินชีวิตเพื่อยังประโยชน์แก่ส่วนรวม กระจายความสุขไปสู่ผู้อื่นในสังคมอย่างตรงกันข้าม

แนวคิดทุนนิยมยุคต้น

เมื่อพูดถึงแนวคิดทุนนิยมนักวิชาการด้านทฤษฎีเศรษฐกิจ และนักปรัชญาการเมืองมักจะนึกถึงผู้นำทางความคิดคนสำคัญ คือ อדם สมิท และสิ่งที่มักนำมาอ้างก็คือเรื่องแนวคิดแบบปล่อยตามใจ (laissez - faire) ซึ่งอธิบายด้วยเรื่อง อุปสงค์ อุปทาน กลไกราคา มือที่มองไม่เห็น นักเศรษฐศาสตร์มักจะพูดเน้นในเรื่องดังกล่าวซึ่งเป็นเรื่องทางเศรษฐศาสตร์โดยตรงอันเป็นเรื่องที่สมิท วิเคราะห์ไว้ในหนังสือเรื่อง The Wealth of Nations การเน้นความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับความต้องการของนักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ โดยเฉพาะกระแสหลักซึ่งมักเห็นว่าศีลธรรม กับเศรษฐศาสตร์ขัดแย้งกัน หรือไม่ก็ถือว่านำมาเกี่ยวข้องกัน ไม่ได้ นักทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันจึงมักแยกแนวคิดทุนนิยมรุ่นแรกๆ ซึ่งให้ความสำคัญแก่ศีลธรรม กับแนวคิดของนักคิดรุ่นปัจจุบันที่ไม่ให้ความสำคัญแก่ศีลธรรมโดยเรียกแนวคิดของรุ่นแรกๆนั้นว่า *เสรีนิยม* และเรียกแนวคิดของพวกเขาหลังว่า *ทุนนิยม* ดังที่อาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้กล่าวไว้ดังนี้

“ที่จริงแล้วเสรีนิยมกับระบบนายทุนเป็นคนละระบบ ในระบบเสรีนิยม หน่วยธุรกิจต้องมีขนาดเล็กและแข่งขันกันเสรี

ขณะที่ในระบบนายทุน จะมีการรวมทุนอยู่ในมือนายทุนจำนวนน้อย ผู้ขาดกิจกรรมเศรษฐกิจ แต่นายทุนถือโอกาสอ้างเอาลัทธิเสรีนิยมบังหน้า โดยที่ผู้นิยมลัทธิเสรีนิยมแท้จริงที่ไม่เห็นด้วย เพราะขณะที่นักทฤษฎีเสรีนิยม (เบนเทม มิลล์ หรือสำนักนีโอคลาสสิก) เสนอระบบเศรษฐกิจเสรี เขาหมายถึงระบบที่มีการแข่งขัน ไม่มีการผูกขาดหน่วยเศรษฐกิจ แต่ขณะที่นายทุนอ้างเสรีนิยม เขาหมายถึงสภาวะคนละอย่างสำหรับนายทุน เสรีนิยมหมายถึง การปล่อยให้ทำตามใจชอบ (*laissez - faire*) ห้ามรัฐบาลเข้ามาเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ปล่อยให้ทุนทำอะไร ปล่อยให้การผูกขาดและความไม่เท่าเทียมกันในรายได้และทรัพย์สินมีอยู่ต่อไป ไม่ต้องออกกฎหมายปฏิรูปตามการร้องขอฝ่ายแรงงาน ระบบเช่นนี้คือนายทุนผูกขาด ไม่ใช่เสรีนิยม

เมื่อนักเสรีนิยมคลาสสิกเสนอระบบเสรีนิยม แม้เขาจะหมายถึงระบบที่รัฐบาลจำกัดการเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมเศรษฐกิจ แต่เขาก็หมายความว่า เป็นระบบที่ไม่มีภาระผูกพันของทุนและการผูกขาด ส่วนนักเสรีนิยมรุ่นใหม่คือพวกประ โยชน์นิยมนั้นปรารถนาให้รัฐบาลวางกรอบพฤติกรรมมนุษย์ให้เกิดความสุขสูงสุด สำหรับคนจำนวนมากที่สุด จึงเสนอให้รัฐเข้าแทรกแซง ในกิจกรรมเศรษฐกิจ ได้มากยิ่งขึ้นกว่าพวกเสรีนิยมคลาสสิก ทั้งนี้เพื่อวางกรอบให้เกิดการแข่งขันที่แท้จริง ไม่มีการผูกขาด และการกระจัดตัวของทุน ลักษณะพื้นฐานของระบบเสรีนิยมคือ การกระจายอำนาจและกระจายปัจจัยการผลิตในสังคมเศรษฐกิจ ไม่ยอมให้อำนาจและปัจจัยกระจัดอยู่ที่ใดไม่ว่าเป็นสถาบันรัฐหรือนายทุน ฉะนั้น หากกล่าวถึงระบบเสรีนิยมเป็นความหมายพื้นฐานแล้ว ย่อมหมายถึงระบบเศรษฐกิจที่หน่วยการผลิตมีขนาดเล็กและแข่งขันกัน มิได้หมายถึงระบบเศรษฐกิจ ที่รัฐไม่เข้าแทรกแซงทางเศรษฐกิจ นายทุนต่างหากที่แอบอ้างว่าลัทธิเสรีนิยมจำกัดการแทรกแซงของรัฐในกิจกรรมเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพื่อคนจะได้ดำเนินกิจการผูกขาดขายการสะสมทุนส่วนตัว ชูครีคแรงงานมนุษย์ได้เต็มที่¹

อันที่จริงทุนนิยมมิใช่คำที่นักคิดทุนนิยมเรียกตัวเองมาแต่ต้น² หากจะว่าไปแล้วการค้ากำไร โดยมีผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นที่ตั้งนั้นมีมาตั้งแต่มนุษย์เริ่มค้าขาย การค้นแบบพาณิชย์นิยม (commercialism) ก็เป็นทุนนิยมในแง่ที่มีการสะสมทุนเพื่อค้ากำไร แต่ก็ไม่เป็นทุนนิยมในแง่ที่มิใช่การค้าเสรี การผลิตในระบบอุตสาหกรรมก็ถูกพวกมาร์กซ์สม์เรียกว่า ทุนนิยมอุตสาหกรรม (industrial capitalism) เพราะสะสมทุนด้วยมูลค่าส่วนเกิน (surplus value) ซึ่งมาร์กซ์ถือเป็นการเอาเปรียบผู้ใช้แรงงาน เนื่องจากทุนที่เกิดขึ้นใหม่ตกเป็นของนายทุน

² คำว่า ทุนนิยม หมายถึงระบบการผลิตโลกทัศน์ที่คำนึงถึงตลาดเป็นหลัก และควบคุมด้วยทุน กล่าวคืออำนาจในการซื้อได้มาจากการขายแรงงานเพื่อค่าจ้าง คำนี้มาร์กซ์เป็นผู้เริ่มใช้และใช้ในความหมายไม่ดี แต่ฝ่ายที่มีความเห็นตรงข้ามกับมาร์กซ์ใช้ในความหมายยกย่อง มาร์กซ์คิดว่าทุนนิยมเกิดขึ้นจากการยึดที่ดินของชาวนาและช่างฝีมือในยุโรปในช่วงปลายสมัยกลางซึ่งนำไปสู่การแยกชนชั้นระหว่างพวกกบฏพีหรือนายทุน ซึ่งมีปัจจัยการผลิตเป็นสมบัติส่วนตัว กับพวกชนชั้นกรรมาชีพ หรือชนชั้นแรงงาน การที่ชนกรรมาชีพไม่มีปัจจัยการผลิตทำให้ต้องขายแรงงานให้แก่พวกนายทุนเพื่อยังชีพ การเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตทำให้นายทุนได้เปรียบชนกรรมาชีพในการต่อรอง ซึ่งปรากฏให้เห็นได้จากกรณีที่ได้รับผลกำไรจากทุนด้วยการชูดริคแรงงาน แม็กซ์ เวเบอร์เป็นนักสังคมวิทยาที่กล่าวถึงทุนนิยมโดยแสดงความเห็นว่าทุนนิยมมิได้เกิดจากองค์ประกอบทางด้านเศรษฐกิจ แต่เพียงอย่างเดียว ยังเกิดจากองค์ประกอบด้านความคิดจากจริยศาสตร์ โปรเตสแตนต์ ลัทธิคาลเว็งด้วย แม้ว่าบุคคลทั้งสองจะใช้คำว่า ทุนนิยม เป็นคนแรก ๆ แต่ความคิดอันเป็นต้นกำเนิดของทุนนิยมนั้นถือว่ามีต้นกำเนิดจากลัทธิปล่อยตามใจ หรือเสรีนิยมทางเศรษฐกิจของอดัม สมิท ซึ่งปรากฏในหนังสือ *The Wealth of Nations* หรือ *An Inquiry into the Nation and Causes of the Wealth of Nations* (1776) และพัฒนาต่อมาในทฤษฎีประชากรของมัลธัส (Thomas Robert Malthus) และทฤษฎีมูลค่าของริคาร์โด (David Ricardo)

¹ ลัตวิทย์ นาถสภา, ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 122-124.

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ทำให้ความคิดเกี่ยวกับทุนนิยมค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไป จากแนวคิดที่เสรีในลักษณะเปิดโอกาสให้แข่งขันกันได้มาก และรัฐป้องกันการผูกขาดค่อย ๆ เปลี่ยนไปเป็นการผูกขาดมากขึ้นจากการที่บริษัทระดมทุนได้มาก และรัฐบาลมักจะอยู่ในอิทธิพลของนายทุน ลักษณะที่ค้ำนึ่งถึงศีลธรรมหรือผูกพันกับศีลธรรมในช่วงแรก ๆ เช่นในความคิดของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) นักสังคมวิทยาที่อธิบายว่าทุนนิยมเป็นผลของการรับความคิดโปรเตสแตนต์นิกาย กาลเว็ง ก็กลับเป็นการคิดว่าทุนนิยมกับศีลธรรมเข้ากันไม่ได้ จนกระทั่งในปัจจุบันทุนนิยมกับธุรกิจแทบจะเป็นคำที่แทนกันได้ และนักเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันคิดถึงทุนนิยมในฐานะที่เกี่ยวข้องกับกลไกความสัมพันธ์เชิงปริมาณ ในขอบเขตของปัจจัยทางเศรษฐกิจอย่างจำกัด เช่นเมื่อพูดถึงทุนจะไม่รวมถึงทุนทางสภาพแวดล้อม และทุนทางสังคม เป็นต้น หากพิจารณาทุนนิยมในความหมายแคบ ๆ เช่นนี้ พระพุทธศาสนากับทุนนิยม ก็จะเข้ากันไม่ได้ แต่ถ้าทุนนิยมหมายรวมถึงทุนนิยมในระยะแรกซึ่งเรียกกันภายหลังว่าเสรีนิยม พระพุทธศาสนาที่อาจยอมรับแนวคิดทุนนิยมตามความหมายดังกล่าวได้เป็นบางส่วน เนื่องจากเสรีนิยมยังยอมรับความคิดทางศีลธรรมอยู่บ้าง

หากมนุษย์มีแต่ความเห็นแก่ตัวกับการหาผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นธรรมชาติสิ่งที่นักทุนนิยมมักจะวิเคราะห์กันแล้ว สังคมที่เป็นหน่วยพื้นฐานอย่างครอบครัวซึ่งต้องมีความรักและเสียสละก็คงเกิดขึ้นไม่ได้ และหากเป็นเช่นนั้นสังคมที่ใหญ่กว่าก็เกิดขึ้นไม่ได้เช่นกันหรือหากเกิดขึ้นก็เป็นสังคมที่สงบสุขไม่ได้ นักคิดทุนนิยมเช่นอดัม สมิท แม้จะให้ความสำคัญแก่ธรรมชาติคือความเห็นแก่ตัว แต่ก็ไม่ได้คิดว่ามนุษย์ไม่มีธรรมชาติส่วนอื่น แม้ว่าใน The Wealth of Nations เขาจะแสดงกลไกทางเศรษฐกิจที่วางอยู่บนฐานความเห็นแก่ตัว แต่ก็ยังเห็นว่ามนุษย์มีธรรมชาติส่วนอื่นที่ทำให้ที่อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข ความคิดส่วนนี้เขาแสดงไว้ในหนังสือเรื่อง The Theory of Moral Sentiments (1759) แต่เป็นหนังสือที่นักเศรษฐศาสตร์ปัจจุบันไม่ค่อยสนใจ

นักทุนนิยมในปัจจุบันมักจะเห็นว่าเศรษฐกิจกับศีลธรรมไม่เกี่ยวข้องกัน หรือที่ร้ายกว่านั้น บางคนถึงกับคิดว่าหากเอาศีลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องจะทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจเสียหาย แต่ในสายตาของนักศีลธรรม เศรษฐกิจที่ไม่มีศีลธรรมกำกับมิใช่เพียงจะทำลายเศรษฐกิจเองในที่สุด แต่ยังจะทำลายธรรมชาติและทำลายความเป็นมนุษย์ไปด้วยในที่สุด เศรษฐกิจทุนนิยมจึงมักจะถูกต่อต้านในแง่นี้ และแม้ในประเทศทุนนิยมก็มักมีผู้เรียกร้องให้เป็นทุนนิยมอย่างจำกัด มิใช่ “ปล่อยตามใจ” การกระทำและผลของทุนนิยมทำให้เกิดข้อวิพากษ์วิจารณ์จนทำให้ปัญหาทางจริยศาสตร์ธุรกิจเกิดขึ้นมากมายและเป็นปัญหาที่นำมาเวียนกันในมหาวิทยาลัยทั้งในคณะวิชาด้านธุรกิจ และปรัชญา

ด้วยเหตุดังกล่าวการพูดถึงทุนนิยมในงานวิจัยนี้จึงจะพูดในความหมายกว้างครอบคลุมไปถึงแนวคิดที่เนื่องด้วยศีลธรรมอันเป็นเรื่องที่ทุนนิยมในปัจจุบันไม่ค่อยจะพูดถึง ในอนาคตทุนนิยมอาจจะต้องเปลี่ยนรูปกลับไปมีศีลธรรมเป็นองค์ประกอบอีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกับที่ในปัจจุบันทุนนิยมค้ำนึ่งถึงสภาพแวดล้อมมากขึ้นกว่าเดิม จุดเริ่มต้นที่ดีในการวิเคราะห์ทุนนิยมตามความหมายนี้ ก็คือการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างศีลธรรมกับเศรษฐกิจตามทัศนะของอดัม สมิท ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจอดัม สมิท ต่างไปจากการวิเคราะห์เพียงความคิดด้านกลไกเศรษฐกิจซึ่งทำให้เศรษฐกิจกลายเป็นเรื่องที่จับในตัวเอง การวิเคราะห์นี้จะทำให้เห็นว่า เศรษฐกิจนั้นมีไว้เพื่อมนุษย์ และกิจกรรมเพื่อมนุษย์ไม่ควรจะเป็นกิจกรรมเพื่อการเอารัดเอาเปรียบ แต่ควรทำให้มนุษย์มีความสุขซึ่งก็ต้องมาจากธรรมชาติส่วนดีของมนุษย์

ทฤษฎีวิจัยศาสตร์ของสมิธ

สมิธเป็นคนแรกที่แยกความแตกต่างระหว่างเนื้อหาหรือหลักศีลธรรม กับ ที่มาหรือ สมรรถภาพที่เป็นที่เกิดของศีลธรรม ในด้านเนื้อหาหรือหลักศีลธรรม สมิธแบ่งคนออกเป็น 3 กลุ่ม คือกลุ่มแรกเชื่อว่าคุณธรรมคือความถูกต้องเหมาะสม กลุ่มที่สองเชื่อว่าคุณธรรมคือผลประโยชน์และความรอบคอบ กลุ่มที่สามคุณธรรมคือ ความเมตตา ในแง่สมรรถภาพอันเป็นที่เกิดศีลธรรม คนเรามีความเห็นต่างกัน บางพวกเชื่อว่าเกิดจากความรักตัวเอง

บางพวกว่าเกิดจากเหตุผล บางพวกว่าเกิดจากความรู้สึกทางศีลธรรม บางพวกว่าเกิดจากอารมณ์ทางศีลธรรมหรือความเห็นอกเห็นใจ

แนวคิดทางจิตวิทยาของอดัม สมิธเกี่ยวข้องกับเรื่องสองเรื่องคือ 1. ความเห็นอกเห็นใจ (sympathy) เป็นพื้นฐานของการตัดสินทางศีลธรรม และ 2. ทวินิยมระหว่างความยุติธรรมกับความเมตตา ซึ่งมีลักษณะขัดแย้งกัน

สมิธเชื่อว่าความเห็นอกเห็นใจเป็นความสามารถที่จะมีส่วนร่วมในอารมณ์ความรู้สึกของผู้อื่น และเพราะลักษณะดังกล่าวทำให้การตัดสินทางศีลธรรมเป็นวัตถุวิสัย ความเห็นอกเห็นใจเป็นหลักการสื่อถึงกัน โดยที่อารมณ์ความรู้สึกของคนหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อคนอื่นและได้รับอิทธิพลจากคนอื่น ความเห็นอกเห็นใจไม่ใช่ตัวศีลธรรมแต่เป็นหลักซึ่งทำให้การตัดสินทางศีลธรรมเป็นไปได้ คือการที่ต่างฝ่ายต่างรับรู้อารมณ์ความรู้สึกของกัน ได้ ทำให้เกิดรู้สึกร่วมกันได้ในเรื่องที่จะตัดสิน

ความเห็นแก่ตัวกับความเห็นอกเห็นใจ
(selfishness และ sympathy)

สมิธเชื่อว่าความเห็นแก่ตัวเป็นธรรมชาติของมนุษย์ และความเห็นแก่ตัวนี้เองที่ทำให้มนุษย์สนใจ โชคและความสำเร็จของผู้อื่น เนื่องจากมีความปรารถนาจะได้รับความสำเร็จเช่นเดียวกัน ในทางกลับกัน ความทุกข์ความเดือดร้อนที่ผู้อื่นต้องประสบก็เป็นที่สนใจของมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์จะเปรียบเทียบกับตัวเองหากตกอยู่ในสภาวะนั้น การเปรียบเทียบนี้เป็นสัญชาตญาณอย่างหนึ่งของมนุษย์ ทำนองเดียวกับเมื่อเราเห็นคนอื่นถูกตีที่ขาเราก็มีกข์ขานหลบราวกับเราถูกตี หรือเมื่อเห็นคนที่กำลังตกอยู่ในอันตรายรอดชีวิตไปได้เราก็มีกำลังใจตามไปด้วย การมีจิตใจร่วมกันของมนุษย์เช่นนี้อาจเรียกว่า ความเห็นอกเห็นใจ ดังนั้นความเห็นอกเห็นใจในที่นี้จึงมิใช่เป็นเพียงความรู้สึกสงสาร แต่เป็นการมีส่วนร่วมในความรู้สึกนั้น ๆ กับผู้อื่น และความเห็นอกเห็นใจในความหมายนี้เองที่นำไปสู่การตัดสินทางศีลธรรม เนื่องจากการตัดสินทางศีลธรรมเป็นเพียงการพัฒนาการเปรียบกับตัวเองหากตกอยู่ในสภาวะเดียวกับผู้อื่น โดยเพิ่มความเห็นด้วยหรือ

ไม่เห็นด้วยของเรากับผู้อื่นในกรณีนั้น ๆ ถ้าเราเห็นด้วยก็ตัดสินว่า ดี ถ้าไม่เห็นด้วยก็ตัดสินว่า เลว หรือชั่ว ทั้งความเห็นอกเห็นใจและการตัดสินทางศีลธรรมจึงเป็นเรื่องทางอารมณ์ความรู้สึก (sentiment) ทั้งสิ้น

การตัดสินทางศีลธรรม
(moral judgment)

ถ้าการตัดสินทางศีลธรรมเป็นเพียงความเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยของเรากับผู้อื่น การตัดสินทางศีลธรรมก็จะเป็นเพียงอารมณ์ส่วนตัว ไม่อาจจะเป็นวัตถุวิสัยได้ การตัดสินทางศีลธรรมที่เป็นวัตถุวิสัยหรือไม่ลำเอียงจะเกิดขึ้นก็เมื่อเราพ้นภาวะปัจเจก (individuality) ซึ่งจะเห็นได้จากการตัดสินการกระทำและอารมณ์ความรู้สึกของเราเอง ว่าจะไม่ลำเอียงก็ต่อเมื่อเราเปรียบตัวเราเองโดยจินตนาการว่าเราเป็นผู้อื่นที่มองเห็นการกระทำหรืออารมณ์ของเรา แล้วตัดสินว่าหากเราเป็นผู้นั้นจะตัดสินอย่างไร เราจะดูอารมณ์ความรู้สึกของเราได้ก็โดยดึงตัวเราให้พ้นจากสถานะความเป็นตัวเราแล้วดูตัวเราจากภายนอกด้วยสายตาของคนอื่นหรืออย่างที่คนอื่นน่าจะเห็น

การตัดสินทางศีลธรรมเป็นผลของการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม หากเราอยู่ตามลำพัง ความคิดเรื่องดีชั่วย่อมไม่มี เราไม่อาจรู้จักดีชั่วจากธรรมชาติภายในตัวของเราแต่รู้จักจากประสบการณ์ จากความเห็นชอบหรือไม่เห็นชอบของผู้อื่น แต่ปัญหาที่ตามมาก็คือจะต้องดู หรือเห็นชอบ ไม่เห็นชอบ ตามสายตาของใครจึงจะนับเป็นการตัดสินที่ไม่ลำเอียง อดัม สมิธ ให้ใช้สายตาของผู้สังเกตการณ์ที่ไม่ลำเอียง (impartial spectator) คือคนที่ไม่มีข้อจำกัดทางความรู้และข้อจำกัดทางสถานการณส่วนตัว เราอาจเห็นว่าเป็นคนเช่นว่านี้อาจจะหาไม่ได้หรือไม่มีอยู่ แต่หากเราสังเกตการตัดสินทางศีลธรรมและเรื่องอื่น ๆ ในชีวิตประจำวันแล้วก็จะพบว่าผู้สังเกตการณ์เช่นนี้มีอยู่ แม้ว่ากรณีส่วนใหญ่เราอาจไม่ได้ผู้สังเกตการณ์ที่ไม่ลำเอียงอย่างสมบูรณ์ และเราก็สามารถจินตนาการถึงผู้สังเกตการณ์ที่ปราศจากความลำเอียงได้ ดังนั้นเราอาจตัดสินทางศีลธรรมโดยการจินตนาการว่าผู้สังเกตการณ์ที่ไม่ลำเอียงในกรณีนี้เป็นเช่นไร และเขาจะตัดสินอย่างไร หากเรา

คิดว่าทุกคนเห็นแก่ตัว จึงต้องมีความลำเอียงเสมอ ผู้ตัดสินเช่นนี้ คงมีไม่ได้ แต่ความลำเอียงก็มักเกิดขึ้นในกรณีที่มีส่วน ได้ส่วนเสีย มีฉะนั้นแล้วก็จะไม่ลำเอียง เพราะหากคนเห็นแก่ตัว จริง การลำเอียงก็เป็นเหตุให้เสื่อมเสียชื่อเสียง ทำให้ผู้อื่นหมด ความเชื่อถือ และเสียผลประโยชน์ที่จะได้รับจากความเชื่อถือนั้น หากไม่มีสิ่งอื่นที่มีอำนาจหรือเป็นแรงจูงใจที่มีพลังมากกว่าแล้ว โดยปกติคนก็จะไม่ลำเอียง

ตำนานของสังคมและกฎศีลธรรม

(social consciousness และ moral rule)

ธรรมเนียมทางการคิดในคริสต์ธรรมที่ 18 คือการพิจารณา เรื่องศีลธรรมโดยดูจากธรรมชาติของปัจเจกบุคคล ว่าในสถานะ ธรรมชาติคือ สถานะที่มนุษย์ยังไม่ถึงขั้นนั้น มนุษย์เห็นแก่ตัว หรือเห็นแก่ผู้อื่น การคิดแบบนี้เรียกกันว่า ลัทธิปรมาณูนิยมเชิง จิตใจ (psychological atomism) การคิดในลักษณะเช่นนี้เป็นการ ยอมรับฟิสิกส์เกี่ยวกับปรมาณูมาเป็นหลักในการคิดเกี่ยวกับ มนุษย์และสังคม กล่าวคือถ้าวัตถุเกิดจากการรวมกันของปรมาณู สังคมที่เกิดจากการรวมกันของปัจเจกบุคคล และอธิบายธรรมชาติของปัจเจกบุคคลเช่นเดียวกับการอธิบายปรมาณูซึ่งทำให้ ปัจเจกบุคคลเหมือนกันหมด

ทฤษฎีของสมิธทั้งวิธีการแบบปัจเจกนิยมดังกล่าว แต่ อธิบายด้วยสำนึกของสังคมหรือสำนึกส่วนรวม คล้ายกับที่รัฐ- ไซทูดถึงเจตน์เจานงส่วนรวม (general will) ซึ่งไม่ใช่เจตน์เจานง ของปัจเจกบุคคล แต่เป็นเจตน์เจานงของสังคม และแม้เขาจะพูด ถึงธรรมชาติของปัจเจกบุคคลแต่ก็ให้ความสำคัญแก่สังคม สูง มาก ดังที่รัฐไซทูดถึงมนุษย์ว่าเกิดมาอิสระแต่ทุกหนทุกแห่ง มนุษย์ถูกพันธนาการ คือถูกพันธนาการจากโชครวนของสังคม

สมิธเห็นว่าเรื่องศีลธรรมมิได้เกิดจากสิ่งที่เป็นเรื่องส่วน บุคคลหรือเฉพาะตัวเช่น อัชฌัตติกญาณ (intuition) เกี่ยวกับ ความจริงที่มีเหตุผล หรือการที่คนแต่ละคนสามารถรู้ตัวรู้ใจได้ ด้วยตัวเอง จากการเปิดเผยของพระเจ้าหรือวิวิธ (revelation) หรือจากผลประโยชน์ที่ได้จากการกระทำ แต่ศีลธรรมเกิดจาก การสะท้อนอารมณ์หรือความรู้สึกของคนอื่นมาเทียบกับของตน

การที่อารมณ์ความรู้สึกของคนอื่นกับของเรามีอิทธิพลต่อกันนี้ ทำให้เกิดระเบียบและกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมที่เป็นวัตถุวิสัย แต่ ถึงกระนั้นระเบียบนี้ก็มีได้อยู่พื้นระเบียบกฎเกณฑ์ทางเหตุผล ของมนุษย์เหมือนกับกฎเกณฑ์ศีลธรรมที่คาดตัว อย่างที่นักจริย- ศาสตร์กลุ่มปัญญานิยม (intellectualist moralists) เชื่อกัน กฎ- เกณฑ์ศีลธรรมเป็นกฎเกณฑ์ที่อยู่ในขอบเขตประสบการณ์ของ มนุษย์ และแปรไปตามเงื่อนไขหรือสภาพของประสบการณ์ กฎ- ศีลธรรมจึงมาจากสำนึกทางสังคม เป็นกฎเกณฑ์ที่เกิดในสังคม และแปรไปตามสภาพของสังคม

กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมที่เป็นกฎรวมนี้นี้มีรากฐานทั้งจากธรรม- ชาติของมนุษย์ คือ ความเห็นแก่ตัว และความเห็นอกเห็นใจ กล่าวคือ ความเห็นแก่ตัวทำให้ต้องการตั้งกฎตามความพอใจของ คน เมื่อมีประสบการณ์เรื่องใดบ่อย ๆ และเกิดความพึงพอใจก็ จะตั้งกฎตามความพึงพอใจนั้น แต่เนื่องจากใน สังคมมีผู้อื่น กฎ บางอย่างเมื่อปฏิบัติแล้วคนอื่น ๆ ก็พากันคัดค้าน จึงต้องเลี่ยงกฎ เช่นนั้นเพราะจะทำให้ตนเดือดร้อน กฎบางอย่างเมื่อปฏิบัติตาม แล้วคนพากันสรรเสริญเราก็ตั้งเป็นกฎว่าควรพยายามทำตามนั้น จึงเกิดเป็นกฎสากลหรือกฎกลาง ๆ เกี่ยวกับศีลธรรม กฎนี้ก็กลายเป็นตัวกำหนดหรือหลักยึดว่าการกระทำนั้นเป็นธรรม การ- กระทำนี้ไม่เป็นธรรม ในเรื่องที่มีกฎเช่นนี้คนเราก็ไม่ต้องใช้ อารมณ์ความรู้สึกใด ๆ แต่จะทำตามกฎ ฉะนั้นกฎศีลธรรมซึ่งเกิด จากประสบการณ์จึงกลายเป็นกฎที่มีอำนาจซึ่งจะเป็นเครื่องนำ ทางการปฏิบัติแก่ปัจเจกชน โดยจะมีการกำหนดเป็นกฎหมายซึ่ง มีบทลงโทษ แต่ทว่าแม้ความยุติธรรมจะเป็นองค์ประกอบที่จำ เป็นและเป็นองค์ประกอบสำคัญทางศีลธรรมที่ควบคุมความเห็น- แก่ตัว แต่ยังมีองค์ประกอบอื่นที่สูงส่งกว่าคือ ความเมตตา เนื่อง จากเป็นการควบคุมด้วยตัวเราเอง เป็นการควบคุมของเจตน์เจานง เสรี มิใช่ถูกผู้อื่นบังคับ มิใช่กฎหมายที่ลงโทษเรา แต่เป็นความรู้- สึกว่าผู้อื่นไม่พอใจที่ลงโทษเรา ความยุติธรรมกับความเมตตา มี- ข้อแตกต่างกันสองประการคือ

ประการแรก ความยุติธรรมใช้อำนาจหรือกฎหมายป้องกันมิ- ให้คนหนึ่งทำร้ายอีกคนหนึ่ง แต่ความเมตตาปล่อยให้ปัจเจกชน

ความคุมความประพฤติของตนเองโดยอิสระ ประการที่สอง ความยุติธรรมนั้นทำให้ชัดเจนตายตัวได้ แต่ความเมตตาแม้จะสูงส่งกว่าแต่ก็ชัดเจนน้อยกว่าทำนองเดียวกับที่การเขียนถูกไวยากรณ์เป็นคุณค่าที่ชัดเจนของเรียงความ แต่ก็ยังเป็นคุณค่าชนิดที่ทำให้เป็นเรียงความที่ภาษาไม่ผิด ส่วนภาษาที่งดงามเป็นคุณค่าของเรียงความที่ดี แต่ภาษาที่งดงามนี้ก็ไม่มีกฎตายตัวเท่ากับไวยากรณ์

เมื่อพิจารณาในเชิงสังคม ความยุติธรรมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทางกฎหมาย ส่วนความเมตตานั้นเกี่ยวข้องกับศีลธรรมและเป็นเรื่องอารมณ์ความรู้สึก ความคิดของสมิธ ใน *The Wealth of Nations* นั้น เป็นการพูดถึงปรากฏการณ์ของกระบวนการและกลไกทางเศรษฐกิจการเมือง ซึ่งจะต้องมีการควบคุมให้ยุติธรรมด้วยหลักการทางการเมืองและกฎหมายหรือหลักนิติศาสตร์ แต่ก็กล่าวกันว่า หนังสือเกี่ยวกับหลักความยุติธรรมหรือนิติศาสตร์นั้น สมิธได้เขียนแล้วแต่เขาไปเสียหมด ส่วนเรื่อง *Moral Sentiments* นั้นเขากล่าวถึงปรากฏการณ์ทางศีลธรรม ปรากฏการณ์ทั้งสองนี้สัมพันธ์กันอย่างไร (ซึ่งน่าจะต้องกล่าวในเรื่องนิติศาสตร์และเป็นปัญหาสำคัญที่เชื่อมนิติศาสตร์กับศีลธรรมและเศรษฐกิจกับปรัชญาสังคม) จึงยังไม่ปรากฏคำอธิบาย แต่ถึงกระนั้นเราก็พอมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจกับศีลธรรม และเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของเขาไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เน้นผลประโยชน์ของปัจเจกชนแบบที่นักทุนนิยมจำนวนมากพัฒนาจากแนวคิดในหนังสือ *The Wealth of Nations* ของเขา

ความยุติธรรมกับความเมตตาไม่ใช่หลักการที่แย้งกัน

ตามคำอธิบายของสมิธ ความยุติธรรมกับความเมตตาไม่ใช่คุณธรรมสองชนิดที่ขัดแย้งกัน แต่เป็นคุณธรรมสองด้านที่สังคมจะต้องมี สมิธให้ความสำคัญแก่ความเมตตาอย่างมากที่สุด เขาเห็นว่า คนที่ทำตามกฎแห่งความรอบคอบอย่างบริบูรณ์ รักษาความยุติธรรมอย่างเคร่งครัด และมีความเมตตาอย่างเหมาะสม กล่าวได้ว่าเป็นผู้มีคุณธรรมสมบูรณ์ คนจะมีความเมตตาอย่างเหมาะสม

ได้ก็โดยการมีความเห็นอกเห็นใจ และอาศัยผู้สังเกตการณ์ที่ไม่ลำเอียงตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น¹

ความยุติธรรมและความเมตตา

กับการควบคุมและจำกัดความเห็นแก่ตัว

คนทั่วไปมักเชื่อว่า ถ้ายอมรับความเห็นแก่ตัวเป็นที่ตั้งแล้วศีลธรรมก็เกิดขึ้นไม่ได้กล่าวคือ โนมโนทัสน์ “ประโยชน์ส่วนตัว” ไม่มี “คุณค่าทางจริยธรรม” อยู่ ดังนั้นจึงเสนอหลักศีลธรรมที่จะควบคุมความเห็นแก่ตัวคือ “ความยุติธรรม” หรือไม่ก็เสนอหลักตรงข้ามคือ “ความเมตตา” แต่สำหรับอดัม สมิธ เราได้เห็นแล้วว่าศีลธรรมหรือคุณธรรมมีรากฐานมาจากความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์

ในสังคมที่คนเห็นแก่ตัวโดยธรรมชาตินั้น จะต้องเกิดการแข่งขันกันเพื่อผลที่แต่ละคนต้องการเช่น ความมั่งคั่ง เกียรติยศ ฐานะ ตำแหน่ง การแข่งขันกันนี้นำไปสู่การแก่งแย่ง วิวาท ทำร้ายกัน จึงต้องมีอำนาจที่จะควบคุมไม่ให้เกิดภาวะดังกล่าวขึ้น แต่สังคมที่ดีที่มีความสงบสุขอย่างแท้จริงนั้น อำนาจที่ควบคุมจะต้องใช้อย่างเป็นธรรมหรือยุติธรรม ความยุติธรรมจึงเป็นหลักศีลธรรมสำคัญในการจัดการสังคม ฮิวม์ (David Hume) ถึงกับคิดว่า ความยุติธรรมเป็นคุณธรรมเพียงอย่างเดียวที่คนสร้างเพื่อประโยชน์ของสังคม ส่วนคุณธรรมอื่น ๆ มาจากการเห็นอกเห็นใจในความสุขและทุกข์ของปัจเจกชน คือเป็นคุณธรรมสำหรับบุคคลโดยไม่เกี่ยวกับสังคม

อดัม สมิธ ถือว่าความยุติธรรมและความเมตตาควบคุมความเห็นแก่ตัว แต่ความเมตตาเป็นคุณธรรมที่สูงกว่าความยุติธรรม หากเอพิคิวเรียนในกรีกสมัยโบราณเชื่อในเรื่องการคำนึงถึงความสุขในระยะยาว ซึ่งทำให้คนเราแม้จะมีความเห็นแก่ตัวก็ต้องคิดอย่างรอบคอบ การทำเช่นนั้นต้องคำนึงถึงผู้อื่นด้วย ฮอบส์ (Thomas Hobbes) ซึ่งเชื่อมั่นในเรื่องธรรมชาติที่เห็นแก่ตัวของมนุษย์ว่าแม้แต่เหตุผลก็ควบคุมไม่ได้ ก็ยังเชื่อว่า คนอื่น

¹ *Moral Sentiments*, Part VI, Section 3.

ซึ่งก็เห็นแก่ตัวเหมือนกันจะไม่ยอมให้ใครทำตามอำเภอใจได้ ในที่สุดก็ต้องมีกฎหมายที่ทุกคนยอมรับร่วมกัน

การที่อดัม สมิธ เห็นความสำคัญของการคำนึงถึงผู้อื่น ในลักษณะเอาใจเขามาใส่ใจเราหรือเห็นอกเห็นใจนี้ ทำให้เขาเห็นว่า การใดก็ตามที่ผลอันเป็นประโยชน์ของคนใดคนหนึ่งก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้อื่นย่อมไม่ได้รับการยกย่อง และไม่เป็นที่พึงพอใจของมนุษย์และจะต้องคิดในลักษณะที่เป็น "ผู้สังเกตการณ์ที่ไม่ลำเอียง" นั่นคือกิจกรรมในสังคมเป็นกิจกรรมที่มีการควบคุมเพื่อให้การดำเนินกิจกรรมนั้นเป็นไปอย่างยุติธรรม

ผู้ที่จะเป็นผู้สังเกตการณ์ที่ไม่ลำเอียงเป็นบุคคลที่สังคมต้องการมากที่สุด บุคคลเช่นนี้ต้องเป็นผู้รับผิดชอบสูงสุดที่จะตัดสินสภาพสังคมของคนในสังคมและต้องรู้สึกในความเป็นสังคมมนุษย์ที่เป็นเอกภาพในลักษณะอันทรียภาพ เมื่อเป็นเช่นนี้คุณธรรมสูงสุดของบุคคลดังกล่าวก็คือการเป็นผู้มีจิตใจร่วมกับมนุษยชาติ เห็นใจมนุษยชาติ ก็เป็นผู้รู้สำนึกของสังคม มีความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ เริ่มตั้งแต่ระดับครอบครัว ครอบคลุม เพื่อนบ้าน ชาติไปจนถึงมนุษยชาติ

ระเบียบทางเศรษฐกิจ

นักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่มักจะวิจารณ์ว่า สมิธมิได้จำกัดความคิดอยู่เฉพาะข้อมูลทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นเรื่องเศรษฐศาสตร์แท้ ๆ จึงถือว่าสมิธมิได้เสนอทฤษฎีทางเศรษฐกิจ หากแต่เป็นการเสนอแนวคิดด้านสวัสดิการสังคมมากกว่า กล่าวคือความคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจของเขาใน The Wealth of Nations เป็นความคิดด้านสังคมวิทยา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกรอบการศึกษาที่กว้างกว่าคือวิถีชีวิตในสังคมของมนุษย์

สมิธจัดเรื่องเศรษฐศาสตร์การเมือง (political economy) ไว้เป็นส่วนหนึ่งของนิติศาสตร์ ดังนั้นจึงเป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาการเมือง เนื่องจากเขาถือว่าเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นเรื่องการเพิ่มความมั่งคั่งและอำนาจแก่รัฐ จึงเป็นสาขาของศาสตร์สำหรับนักปกครองและผู้บัญญัติกฎหมาย ซึ่งก็คือรัฐศาสตร์ เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเศรษฐศาสตร์การเมืองเน้นเรื่องของการทำให้พลเมืองมีรายได้สูงขึ้น ซึ่งจะส่งผลคือ ทำให้รัฐมีรายได้พอให้

บริการสาธารณะ จึงทำให้ทั้งคนและรัฐร่ำรวย ความร่ำรวยของชาติเกิดจากผลผลิตจากแรงงานของชาติเป็นรายปี ชาติจะเจริญเพียงใดอยู่ที่สัดส่วนผลผลิตจากแรงงานกับจำนวนพลเมือง วิธีที่จะเพิ่มความร่ำรวยของชาติก็คือปรับปรุงปริมาณการผลิตของแรงงาน อุตสาหกรรมที่ก้าวหน้าทำให้ได้ผลผลิตมากกว่าสมัยโบราณ อุตสาหกรรมทำให้เกิดการจำแนกแรงงาน (division of labour) ซึ่งเมื่อเพิ่มความชำนาญและความคล่องแคล่วให้แก่คนงานแต่ละคนแล้ว ผลผลิตส่วนรวมจะเพิ่มขึ้น การจำแนกแรงงานเกิดจากธรรมชาติของคนที่ชอบแลกเปลี่ยน การแลกเปลี่ยนทำให้ได้ผลประโยชน์ส่วนตัว ดังนั้นเมื่อธรรมชาติของคนคือความเห็นแก่ตัว การหาประโยชน์ส่วนตัวจึงเป็นความต้องการของมนุษย์ มนุษย์จึงแลกเปลี่ยนกัน การจำแนกแรงงานนี้เองทำให้เกิดกิจกรรมทางสังคมคือกิจกรรมที่คนมาร่วมกันทำ การแลกเปลี่ยนผลผลิตก็ทำให้เกิดการใช้เงิน ทำให้ต้องผูกเรื่องมูลค่าและราคาซึ่งเป็นค่าผูกทางการตลาดที่แสดงถึงค่าแห่งแรงงาน ในสังคมที่ก้าวหน้าก็มีการขยายไปผูกถึงเรื่องส่วนแบ่งที่มาจากที่ดินและทุนในฐานะที่เป็นองค์ประกอบร่วมในการผลิต

ใน The Wealth of Nations สมิธ อธิบายเรื่องทุกอย่างด้วยมโนทัศน์ผลประโยชน์ส่วนตัว กิจกรรมทางเศรษฐกิจก็อธิบายได้ด้วยมโนทัศน์นี้ นอกจากนั้นยังมีเรื่องการแข่งขันของปัจเจกชนเพิ่มเข้ามาด้วย กล่าวคือเขาถือว่าระเบียบทางเศรษฐกิจก็คือกลุ่มของปัจเจกชนที่แข่งขันกัน และความมั่งคั่งของชาติคือผลรวมของความมั่งคั่งของปัจเจกชน การอธิบายในลักษณะนี้เท่ากับยอมรับลัทธิปัจเจกนิยมที่เฟื่องฟูในคริสต์ศตวรรษที่ 18 และการที่เขาไม่พูดเรื่องความเมตตาอันเป็นเรื่องอารมณ์ความรู้สึกไว้ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจ ก็ทำให้ผู้ที่อ่านหนังสือเล่มนี้มองไม่เห็นอีกส่วนหนึ่งของระบบความคิดคือจริยศาสตร์ของเขา

การที่นักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่บางกลุ่มจัดแนวคิดของอดัม สมิธ เป็นปรัชญาสังคม มิใช่เศรษฐศาสตร์ (เพราะมิได้พูดแต่เฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับข้อมูลหรือปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจ) นั้นออกจะเป็นการจัดแบ่งศาสตร์ที่แคบตามระบบการศึกษา

ที่ขอย่อยและพยายามแยกศาสตร์ให้ต่างกันอย่างเด็ดขาด ทำให้ศาสตร์ขาดความสัมพันธ์กัน ซึ่งแท้จริงแล้วไม่มีศาสตร์ที่แบ่งเด็ดขาดเช่นนั้น การแบ่งศาสตร์ควรทำเพียงในขั้นที่แสดงว่าศึกษาเรื่องใดเป็นหลัก

อดัม สมิท คิดว่า คุณธรรมมีสามส่วน ได้แก่ ความรอบคอบ ความยุติธรรม และความเมตตา ความรอบคอบหรือความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวซึ่งมีไว้ในฐานะเป็นลักษณะสำคัญของคนดีนั้นทำหน้าที่และมีประโยชน์ในโลกเศรษฐกิจ และจะต้องเหนี่ยวรั้งไว้ด้วยหลักความยุติธรรม กิจกรรมของบุคคลใดบุคคลหนึ่งในการหาผลประโยชน์คนก็จะต้องไม่ให้เป็นผู้สุรุ่ยสุร่ายแก่การหาประโยชน์ของผู้อื่น เหนือจากกิจกรรมหาผลประโยชน์ซึ่งมีความยุติธรรมควบคุม ยังมีหลักการทางจริยศาสตร์ที่สูงกว่าคือความเมตตา ซึ่งควบคุมโลกแห่งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล จึงเป็นความจริงว่าความเมตตานั่นย่อมเป็นสิ่งที่ดีเลิศของมนุษย์ กระนั้นก็ตามต้องไม่ถือว่าการศึกษาประโยชน์ส่วนตัวเป็นของที่มีเฉพาะกับงานทางเศรษฐกิจ แต่ยังคงอยู่ในขอบเขตของทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ด้วย จึงเห็นได้ชัดว่าการกล่าวหาว่าทฤษฎีจริยศาสตร์กับทฤษฎีเศรษฐกิจ แข่งกันโดยรากฐานนั้นเป็นการกล่าวที่ไม่ถูกต้อง แต่ว่า "กิจกรรมสองด้านนี้เกี่ยวข้องกันอย่างไร" ต่างหากที่เป็นปัญหา หากพิจารณาพัฒนาการทางเศรษฐกิจแบบคลาสสิกต่อ ๆ มาจะดูเหมือนว่า โลกเศรษฐกิจกับจริยศาสตร์นั้นต่างฝ่ายต่างอยู่

"ลัทธิเศรษฐกิจที่พัฒนามาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ตามอิทธิพลของหนังสือ *The Wealth of Nations* แสดงให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจมีกฎธรรมชาติที่ตายตัวควบคุมอยู่ เช่น กฎอุปทานและอุปสงค์ กฎการลดค่าตอบแทน กฎเกี่ยวกับประชากร กฎสิทธิบัตรและลิขสิทธิ์ ๗ องค์ประกอบที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจก็คือ "เศรษฐกิจ" คือ ปึงเจกชนที่ทำการโดยมุ่งผลประโยชน์ล้วน ๆ อีกด้านหนึ่ง ปึงเจกชนกลุ่มเดียวกันนี้ก็เป็สมาชิกของระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลด้วยการปฏิบัติต่อปึงเจกชนดังกล่าวเหมือนกับว่าถูกกำหนดด้วยแรงจูงใจทางเศรษฐกิจล้วน ๆ จะมีอะไรเป็นเหตุผลสนับสนุนและหากปึงเจกชนดังกล่าวมิได้ถูกกำหนดด้วยแรงจูงใจทาง

เศรษฐกิจล้วน ๆ แล้ว ความเป็นเอกภาพของระบบเศรษฐกิจซึ่งจำเป็นต้องมีกฎทางเศรษฐกิจนั้นได้มาแต่ไหน หากเรายอมรับประสบการณ์ทางศีลธรรมที่สูงกว่าว่ามีจริง เศรษฐกิจก็ใช้อย่างเป็นสากลไม่ได้ กลับกันถ้ารับว่ากฎของเศรษฐศาสตร์ถูกต้องเสมอ ก็คือถือว่าศีลธรรมเป็นเพียงภาพลวงตาที่งมงาย จึงดูเหมือนว่าแทนที่จะรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจกับศีลธรรมว่าควบคู่ไปด้วยกัน เราจะต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งให้แน่ชัด ยิ่งกว่าที่อดัม สมิท ได้กล่าวไว้ว่า ระหว่างความสำคัญของการวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจในเชิงปรัชญากับความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับโลกจริง ๆ ที่เป็นโลกแห่งประสบการณ์ทางศีลธรรม จะเลือกอย่างไร"¹

ทุนนิยมในปัจจุบัน

การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในปัจจุบันมีลักษณะเป็นธุรกิจขนาดใหญ่ ถ้ามองโดยผิวเผินไม่ว่าบริษัทจะเล็กหรือใหญ่ก็เกิดจากปึงเจกชนเข้าร่วมกันดำเนินการเพื่อจะให้ได้ผลกำไร ซึ่งหากจะมองภาพนี้เช่นเดียวกับภาพของการค้าในสังคมที่ไม่ซับซ้อนแล้วก็น่าที่จะเห็นได้ว่าเป็นไปตามธรรมชาติและในที่สุดพัฒนาเป็นทฤษฎี "ปล่อยตามใจ" ของอดัม สมิท กล่าวคือบริษัทใหญ่ ๆ เหล่านี้เป็นองค์กรเอกชน แต่ก็มีผู้ไม่เห็นด้วยกับความคิดเช่นนี้คือ บริษัทมิใช่กิจกรรมของปึงเจกชนที่มารวมกลุ่มกันขนาดใหญ่ขึ้น เพราะบริษัทในปัจจุบันเกี่ยวข้องกับระบบสังคมในส่วนที่เป็นโครงสร้างและสถาบัน มิใช่เป็นเพียงกิจกรรมเสรีที่เกิดขึ้นในสังคมอย่างแต่ก่อน เช่น การตั้งบริษัทต้องได้รับใบอนุญาตตามกฎหมาย หุ่นได้รับการรับรอง เจ้าของกิจการซึ่งมีหุ้นในบริษัทมีการรับผิดชอบจำกัดเมื่อกิจการลงทุนมากเกินไปจนเกิดความเสียหาย นอกจากนั้นบริษัทมีอำนาจทางเศรษฐกิจที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม เช่นการตั้งราคา หรือปริมาณสินค้า กิจการโดยเฉพาะกิจการขนาดใหญ่ประเภทบริษัทจึงเป็นกิจกรรมกึ่งสาธารณะมิใช่กิจกรรมเอกชน เนื่องจากตั้งโดยมีกฎหมายรับรอง มีสิทธิพิเศษตามกฎหมาย และมีผล กว้าง

¹ Glenn R. Morrow, *The Ethical and Economic Theories of Adam Smith* (Clifton : Augustus M. Kelly Publishers, 1973), p.10.

ขวางต่อสาธารณชน บรรษัทในปัจจุบันนั้นเจ้าของหรือผู้ถือหุ้นมิได้ดำเนินการเองอันเป็นการที่เอกชนแข่งขันกันโดยเสรี แต่เป็นการจ้างนักบริหารอาชีพให้ดำเนินการ ซึ่งต่างกับออคัม สมิธ ที่ถือว่าในระบบทุนนิยมนั้นต้องมีตลาดเสรีที่นักธุรกิจจำนวนมากแข่งขันกันที่จะขายสินค้าแก่ผู้บริโภคจำนวนมาก ทรัพย์สินเป็นของปัจเจกชนซึ่งเป็นผู้ตัดสินใจเองว่าจะใช้อย่างไรในการดำเนินกิจการของตน แต่ในปัจจุบันการตัดสินใจเป็นเรื่องของผู้ชำนาญการจำนวนน้อยที่เป็นผู้จัดการอาชีพและมีอำนาจในการตัดสินใจ ซึ่งมีผลกระทบต่อคนนับล้าน ๆ คน ในแง่นี้แม้ว่าจะยังเป็นทุนนิยมเนื่องจากยังให้เสรีภาพแก่บุคคลในการดำเนินกิจการทางธุรกิจ แต่เสรีภาพของผู้บริโภคก็น้อยลงเนื่องจากมีทางเลือกน้อยลงเพราะผู้ผลิตมีจำกัดกว่าเศรษฐกิจแบบของออคัม สมิธ และผลจากกระบวนการผลิตและการจำหน่ายก็กระทบต่อคนจำนวนมาก โดยที่กฎหมายให้ความคุ้มครอง กิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้จึงมีแนวโน้มไปสู่การผูกขาดซึ่งต่างจากกิจกรรมแบบตลาดเสรีของออคัม สมิธ เป็นอันมาก บรรษัทเป็นสิ่งที่รัฐบาลกับผู้ประกอบการร่วมกันสร้างขึ้นเป็นสถาบันมากกกว่าจะมีลักษณะที่ปัจเจกชนแข่งขันกันอย่างเสรี ซึ่งบริษัทเช่นนั้นเกิดจากปัจเจกชนโดยไม่มีนโยบายรัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง แม้ว่าคำว่าสร้างในที่นี้จะมีใช้การลงทุนร่วมระหว่างรัฐกับเอกชน แต่รัฐบาลก็ให้ความยอมรับหรือบางครั้งมีนโยบายช่วยเหลือสนับสนุนเป็นพิเศษ เช่น ศึกษามีในอัตราต่ำหรือให้สิทธิพิเศษต่างๆ เป็นต้น นั่นคือรัฐบาลได้ร่วมมือหรือให้สัญญาแก่กลุ่มเอกชน

บทที่ ๒

ทุนนิยมกับศีลธรรม

ระบบทุนนิยมเป็นระบบที่นายทุนแสวงหาผลกำไรจากสังคม โดยตอบแทนด้วยสินค้าและบริการที่มีคุณภาพสมราคา โดยมี การแข่งขันกันอย่างเสรีและเป็นธรรม นิยามของทุนนิยมอาจแตกต่างกันไปตามทัศนะของนักวิชาการแต่ละคน เนื่องจากอาจจะให้ความสำคัญแก่ลักษณะบางประการต่างกัน เราอาจแยกลักษณะของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมออกเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. ขอมรับการมีทรัพย์สินส่วนตัว
2. ผู้ลงทุนมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว
3. แข่งขันกันในตลาดเสรี
4. ปฏิเสธระบบเศรษฐกิจที่มีการวางแผนแบบรวมศูนย์
5. ถือว่าผลผลิตที่แต่ละคนผลิตและจำหน่ายเพื่อประโยชน์ส่วนตัวซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์คือความเห็นแก่ตัวนั้นทำให้เกิดสิ่งที่ดีสำหรับส่วนรวม (common good)
6. ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคโดยเสนอผลิตภัณฑ์ที่คาดว่าผู้บริโภคจะพอใจ
7. ราคาสินค้าและบริการเป็นราคาที่เกิดจากการตกลงระหว่างปัจเจกชนโดยอิสระและเต็มใจ
8. ผู้บริโภคควรได้สินค้าที่คุ้มราคา
9. รัฐเข้าแทรกแซงกิจกรรมทางเศรษฐกิจเท่าที่จำเป็น
10. การสะสมทุนเพื่อขยายกิจการเป็นวิธีแสวงหาผลประโยชน์เพิ่มขึ้น

ลักษณะต่าง ๆ ของทุนนิยมดังได้กล่าวมานี้เมื่อพิจารณาอย่างผิวเผินดูเหมือนว่าระบบจะมีกลไกจัดการในตัวที่จะทำให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบและเป็นธรรมชาติ เช่น ถ้าความต้องการมาก สินค้าน้อย ราคาที่สูง เมื่อตลาดเสรีก็จะมีผู้ผลิตแข่ง ราคาที่ลดลงหากราคาลดลงมาก ก็ผลิตน้อยลง หรือปรับปรุงสินค้าให้มีคุณภาพดีขึ้น ผู้บริโภคก็จะได้สินค้าที่มีคุณภาพในราคาไม่แพง สังคมโดยส่วนรวมก็เป็นสังคมที่สะดวกสบาย แต่ระบบเช่นนี้ก็อาจเปลี่ยนแปลงได้ง่าย เช่น ถ้ารัฐเข้าแทรกแซงน้อย ตลาดก็เสรีมาก แต่ก็อาจเป็นตรงข้ามคือ อาจมีการร่วมกันผูกขาด หรือทำลายบริษัทที่เล็กกว่า รัฐก็ต้องเข้าแทรกแซง แต่เมื่อแทรกแซงมากขึ้นตลาดก็จะเสรีน้อยลง

นอกจากนั้นความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีแนวโน้มจะเกิดได้ง่าย เนื่องจากหากความเห็นแก่ตัวเป็นธรรมชาติของมนุษย์ การคำนึงถึงผู้อื่น เช่นผลผลิตสินค้าให้มีคุณภาพสมราคา ก็อาจไม่เกิดขึ้นหากต้องการกำไรมาก แม้ว่าสินค้านั้นผู้บริโภคอาจพอใจ ในสังคมที่ผู้คนเห็นแก่ตัวโดยไม่มีศีลธรรมกำกับ แม้ว่าจะมีระบบกฎหมายเป็นเครื่องควบคุม คนก็ย่อมพยายามเลี่ยงกฎหมาย หรือ

ใช้กฎหมายเพื่อประโยชน์ส่วนตัว อย่างน้อยการที่จะให้คนผลิตสินค้าอย่างถูกต้อง ก็ต้องมีความซื่อสัตย์ซึ่งก็เป็นศีลธรรมอย่างหนึ่ง

ลักษณะและกลไกต่าง ๆ ตามที่ลัทธิทุนนิยมอ้างนั้นเป็นเพียงอุดมคติ ในทางปฏิบัติอาจไม่มีตลาดเสรีที่แท้จริง อาจมีการหลอกลวงผู้บริโภค อาจมีผลิตสินค้าที่คุณภาพไม่สมราคา เราอาจอ้างว่าทุนนิยมเช่นนั้นไม่ใช่ทุนนิยมที่แท้จริง แต่เป็นทุนนิยมที่ไปไม่ถึงอุดมคติ ถ้าเช่นนั้นลองเทียบกับคน ถ้าคนที่ดีที่สุดคือคนแบบพระพุทธเจ้า แต่ในความเป็นจริงคนไม่เป็นเช่นนั้น เราก็ต้องมีศีลธรรมเป็นเครื่องอบรม ถ้าเราร้ายมากจนอบรมไม่ได้ก็ต้องใช้กฎหมาย ดังนั้นหากทุนนิยมในอุดมคติกับในทางปฏิบัติไม่ตรงกัน เครื่องควบคุมก็คือศีลธรรมและกฎหมาย อย่างน้อยก็เพื่อไม่ให้มันเป็นทุนนิยมที่เลว แต่กฎหมายก็อาจไม่เป็นธรรมได้ เช่นกฎหมายที่ออกโดยอิทธิพลของนายทุนเพื่อประโยชน์ส่วนตัว กฎหมายนั้นก็ไม่ใช่กฎหมายที่ดีเพราะขัดหลักศีลธรรม และหากเราพิจารณาการใช้ทุนนิยมตามที่เป็นอย่างนี้ เราก็อาจพบลักษณะที่ไม่ดีซึ่งก่อให้เกิดปัญหาทางศีลธรรมขึ้น ซึ่งแสดงว่าทุนนิยมได้ก่อให้เกิดปัญหาให้แก่สังคมและความดีงามของปัจเจกชน แม้แต่หลักการของทุนนิยมที่กล่าวมาแล้วก็มีปัญหาที่สงสัยได้ว่าเป็นหลักการที่ดีหรือไม่ หากเราพิจารณาหลักการและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้อาจเกิดข้อสงสัยได้มากมายดังนี้

1. สิทธิในทรัพย์สินส่วนตัวซึ่งเป็นรากฐานความคิดของทุนนิยมมีเหตุผลทางศีลธรรมสนับสนุนหรือไม่ ควรมีข้อจำกัดหรือไม่
2. สินค้าและบริการที่ทุนนิยมถือกำเนิดเพราะความต้องการของผู้บริโภคนั้นในความเป็นจริงมีการขายสินค้าที่เป็นอันตรายหรือเสียดสี สินค้าเช่นนั้นเกิดเพราะความต้องการของผู้บริโภคหรือว่าถูกเร้าให้เกิดความต้องการ สินค้าเช่นนั้นรัฐควรควบคุมหรือไม่
3. การซื้อขายที่วุ่นวายจากการตกลงกันโดยอิสระและเต็มใจนั้น โดยปกติคนฉลาดมักจะได้เปรียบ การคดโกง และการเอาเปรียบควรเป็นที่ยอมรับหรือไม่

4. ทุนนิยมถือหลักการแข่งขัน หลักเช่นนี้จะทำให้เกิดทัศนคติที่มุ่งร้ายและเป็นศัตรูแทนที่จะร่วมมือและเป็นมิตรกันหรือไม่

5. ทุนนิยมส่งเสริมการเพิ่มความมั่งคั่งขึ้นไปเรื่อย ๆ และแบ่งปันไม่เท่ากัน ซึ่งจะทำให้เกิดสังคมที่มีคนที่รวยมากและคนที่จนมาก การที่สังคมเดียวกันมีคนที่ฐานะต่างกันมากเช่นนี้เป็นเรื่องถูกต้องหรือไม่

6. ควรมีการจำกัดการลงทุนให้ลงทุนแต่ในสิ่งที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวมหรือไม่ ถ้าทำเช่นนั้นจะถือเป็นการจำกัดเสรีภาพส่วนบุคคล และเสรีภาพในทรัพย์สินส่วนบุคคลหรือไม่

7. ทุนนิยมมักอ้างเรื่องเสรีภาพ ทุนนิยมได้ให้เสรีภาพจริงเพียงใด

8. ทุนนิยมบางครั้งก็เพิ่มความมั่งคั่งแก่นายทุนโดยเสนอความสุขขั้นต่ำให้แก่คนระดับชาวบ้าน เช่นผลิตสินค้าแล้ว ๆ เพื่อขายราคาถูก คนที่ทำเช่นนั้นผิดหรือไม่

9. ทุนนิยมถือหลักกำไรสูงสุด หลักการนี้ยอมรับได้หรือไม่ การถือหลักการเช่นนี้ ทำให้คนเห็นแก่ตัว ตะกละ และไม่รู้จักเห็นแก่ผู้อื่นหรือไม่

ทุนนิยมในยุคปัจจุบันก่อให้เกิดข้อสงสัยมากมายทางด้านศีลธรรมอย่างน้อยก็ในประเด็นต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้น ทำให้ภาพของทุนนิยมเป็นลัทธิที่เต็มไปด้วยความหลอกลวง เอาธิดเอาเปรียบ ตะกละ ใช้อิทธิพลทางการเงิน ไม่รับผิดชอบต่อส่วนรวม และทำลายล้างคู่แข่ง, ทรัพยากร, และสังคมเพื่อประโยชน์ส่วนตัว ในเมื่อการกระทำที่ผิดศีลธรรมแม้เล็กน้อยสังคมก็ยังประณามเหตุใดทุนนิยมซึ่งทำผิดศีลธรรมในเรื่องที่ยิ่งใหญ่กว่าดังกล่าว จึงควรได้รับการยกเว้น และหากศีลธรรมกับทุนนิยมไม่ขัดแย้งกันหรือดำเนินคู่กันไม่ได้ ทุนนิยมเสรีควรถูกจำกัดด้วยศีลธรรมมากกว่าที่เป็นอยู่หรือไม่ ปัญหาสำคัญอยู่ที่ว่าทุนนิยมกับศีลธรรมเป็นสิ่งตรงข้ามในลักษณะที่ว่าถ้าทุนนิยมมีศีลธรรมทุนนิยมจะอยู่ไม่ได้ หรือถ้าจะให้ทุนนิยมเจริญก็ต้องคัดเรื่องศีลธรรมออกไปหรือไม่ ถ้าไม่เป็นเช่นนั้นการมีศีลธรรมเป็นเรื่องที่ทุนนิยมต้องคำนึงถึงหรือไม่ ถ้าต้องคำนึงถึงทุนนิยมก็ต้องถูกควบคุมและทำให้ข้อสงสัยดังกล่าวข้างต้นหมดไป ปัญหานี้แม้ในหมู่นัก

คิดซึ่งอยู่ในวัฒนธรรมตะวันตกเอง ก็มีความเห็นขัดแย้งกัน ก่อนที่จะพิจารณาคำตอบของพระพุทธศาสนา เราควรพิจารณาข้อขัดแย้งในวัฒนธรรมตะวันตกเสียก่อน เพื่อจะดูว่าข้อขัดแย้งนั้นมาจากแนวคิดพื้นฐานที่ต่างกันอย่างไร และพระพุทธศาสนาจะมีความเห็นอย่างไรกับเหตุผลของทั้งสองฝ่าย

1. แนวคิดที่ว่าธุรกิจไม่มีหน้าที่รับผิดชอบต่อสังคม

ในปัจจุบัน คำว่า “ทุนนิยม” กับ “ธุรกิจ” แทบจะแทนกันได้ เพราะทุนนิยมใช้ธุรกิจเป็นวิธีดำเนินการทางเศรษฐกิจ และในธุรกิจนั้นไม่มีเรื่องอื่นใดนอกจากการแสวงหาผลประโยชน์ ดังนั้นอย่าว่าแต่เรื่องศีลธรรมเลย แม้แต่ความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งเป็นเรื่องที่เราควรคำนึงถึงเพราะธุรกิจดังกล่าวไปจากสังคม นักคิดบางคนก็ไม่ถือว่าเป็นหน้าที่ของธุรกิจ บุคคลสำคัญที่มีความคิดในแนวนี้คือ มิลตัน ฟรีดแมน* ซึ่งได้อ้างเหตุผลไว้หลายประการคือ

1) ในระบบธุรกิจไม่มีคุณค่าหรือความรับผิดชอบต่อสังคมใดๆ แนวคิดในเรื่องนี้มาจากการที่พิจารณาว่าธุรกิจประกอบด้วยกลไกการตลาดเสรีคือความเป็นเอกฉันท์หรือฉันทามติร่วมกัน ไม่มีบุคคลใดคดขี้ขี้กับผู้อื่น ทุกฝ่ายที่เข้าร่วมกิจกรรมทางเศรษฐกิจล้วนมุ่งผลประโยชน์ มิฉะนั้นก็ไม่เข้าร่วม สังคมทางเศรษฐกิจเป็นที่รวมของปัจเจกชนที่เข้าร่วมกิจกรรมกันโดยสมัครใจ เราอาจสรุปแนวคิดนี้ได้ง่ายๆ ว่าในกิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่มีคำว่าความรับผิดชอบต่อสังคมแม้แต่คำเดียว ผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมทางเศรษฐกิจก็ต้องดำเนินกิจกรรมนั้นในกรอบกติกาที่มีอยู่ในตัวระบบนั้น เรื่องอื่นเป็นเรื่องนอกระบบความคิดนี้ถ้าพิจารณาเฉพาะในตัวระบบก็ถูก เหมือนคนเล่นหมากรุกก็ต้องไม่เอาเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับหมากรุกมาใช้ในการเล่น แต่ไม่ว่าจะเล่นหมากรุกหรือเศรษฐกิจ ถ้าเป็นการเล่นในสังคม

ผลของกิจกรรมย่อมกระทบสังคม จึงต้องคำนึงถึงสังคมด้วยและสังคมก็มีสิทธิในการควบคุมเพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมรวมของสังคมซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมด้านต่าง ๆ เข้ามารวมกัน สังคมจึงควรมีส่วนเข้าจัดการให้ทุกกิจกรรมดำเนินไปโดยก่อประโยชน์สุขแก่สังคมส่วนรวม

2) ความรับผิดชอบต่อสังคมเป็นการทำลายความเป็นเสรีของกิจกรรมทางเศรษฐกิจและของสังคม ฟรีดแมน กล่าวว่า

“ความเป็นคนสายตาสั้นปรากฏในคำพูดของนักธุรกิจในเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคม การกระทำดังกล่าวอาจทำให้เขาได้ชื่อเสียงในระยะสั้น แต่กลับทำให้เกิดความเห็นทั่วไปที่ว่าถ้าไรเป็นความชั่ว ผิดศีลธรรม และต้องมีพลังภายนอกมาควบคุมเข้มแข็งขึ้น เมื่อยอมรับความเห็นดังกล่าว พลังภายนอกที่จะมาเป็นสายบังเหียนควบคุมตลาดก็จะไม่ใช่มน โนธรรมของสังคมอีกต่อไป แม้ว่าผู้บริหารนั้น อาจจะเป็นสิ่งผู้นำทางศาสนาก็ตาม แต่จะกลายเป็นกฎเหล็กของข้าราชการ และเมื่อราคากับค่าจ้างถูกควบคุมก็เท่ากับนักธุรกิจจะต้องฆ่าตัวตาย”¹

ข้อวิจารณ์ของฟรีดแมนดังกล่าวมีข้อบกพร่องแบบ “ขาวกับดำ” (Black and White Fallacy) คือคิดว่าถ้าไม่เสรีเต็มที่ก็ต้องถูกควบคุมเต็มที่ ซึ่งจะทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจหมดความเสรีและสังคมจะกำหนดกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหมดรวมทั้งกิจกรรมอื่น ๆ ธุรกิจก็จะไม่เป็นธุรกิจอีกต่อไป สังคมจะเป็นเผด็จการในทุกกิจกรรม เขาเรียกแนวคิดนี้ว่าเป็นลัทธิสมุหนิยมแบบโจ่งแจ้ง (explicitly collectivist doctrine) เขาเชื่อว่าถ้ามีการอ้างประโยชน์ของสังคมได้ก็จะยิ่งจะยิ่งมากขึ้นไปโดยลำดับจนกลายเป็นการอ้างสังคมหรือคนส่วนใหญ่เพื่อบังคับปัจเจกชนให้ทำตาม นั่นคือเขาเชื่อว่า แนวคิดทางการเมืองแบบสมุหนิยม (collectivism) อยู่เบื้องหลังการอ้างดังกล่าวเพื่อจะทำลายเสรีนิยมทางเศรษฐกิจซึ่งมีแนวคิดทางการเมืองแบบปัจเจกนิยมเป็นรากฐาน เขากล่าวว่า

* นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล เขียนหนังสือทางเศรษฐศาสตร์หลายเล่ม เล่มหนึ่งที่มีชื่อเสียงมากในแง่ที่เป็นหนังสือปรัชญาเศรษฐศาสตร์ ชื่อ *Capitalism and Freedom* (Chicago: Chicago University Press, 1962, 1981); บรรณาธิการ

¹ Milton Friedman “The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profit” *Business Ethics*, edited by Thomas I White (New Jersey: Prutice Hall, 1993), p.166.

“ส่วนหลักการทางการเมืองที่รองรับกลไกทางการเมืองคือ การทำตามนั้น บังเจกชนต้องทำการเพื่อประโยชน์แก่สังคม มากขึ้นไปโดยลำดับ ไม่ว่าในสังคมนิยมผู้กำหนดกฎเกณฑ์จะเป็นศาสนจักรหรือเผด็จการของคนส่วนใหญ่ บังเจกชนจะ ออกเสียงหรือพูดอะไรก็ได้ แต่ถ้าขัดกับกฎก็ต้องทำตามกฎ และถือว่าการบังคับให้คนช่วยสังคมไม่ว่าเขาจะปรารถนาหรือไม่นั้นเป็นการเหมาะสมดีแล้ว... ลัทธินิยมความรับผิดชอบต่อสังคมนั้นเมื่อนำมาใช้อย่างเคร่งครัดก็จะเป็นการขยายกลไกทางการเมืองไปสู่กิจกรรมทุกกิจกรรมของมนุษย์ ประชญาเช่นนี้ไม่ต่างกับลัทธิมนุษยนิยมแบบโจ่งแจ้ง”¹

สังคมต้องมีกฎเกณฑ์ควบคุม และการมีกฎเกณฑ์นี้ก็มาจาก เหตุผลได้ ไม่จำเป็นจะต้องมาจากความคลั่งอำนาจ การทำเพื่อ ประโยชน์ของสังคมจริง ๆ ก็เป็นได้ ไม่จำเป็นจะต้องเป็นข้ออ้าง เพื่ออำนาจ ฟรีดแมนหวาดกลัวการควบคุมทางสังคมมากเกินไป หรือไม่ก็กลัวการที่จะต้องเสียประโยชน์ที่ได้มาโดยไม่เป็นธรรม หรือโดยเบียดเบียนสังคม

ฟรีดแมนพูดราวกับว่าสังคมที่เสรีนั้นจะมีกลไกภายในควบคุมตัวมันเอง โดยไม่ต้องมีรัฐเข้ามาก้าวร้าวเช่นเดียวกับกับ เศรษฐกิจเสรีแบบของอิตาลี สมิธ คำพูดของเขาที่ว่า “ในสังคม เสรีแม้คนคิดจะทำดียากแต่ก็คุ้มค่าเพราะคนชั่วก็ทำชั่วยาก โดยเฉพาะเมื่อศีลของคนหนึ่งเป็นชั่วของอีกคนหนึ่ง” แต่ปัญหาก็คือ ไม่มีอะไรเป็นหลักประกันได้ว่าจะไม่มีการรวมกลุ่มกันเพื่อทำ ความชั่ว ในสังคมที่เสรีมากเกินไปเช่นนั้น การควบคุมของรัฐก็มี ส่วนช่วยให้คนดีได้มีโอกาสทำดีมากขึ้น และคนชั่วทำชื่อน้อยลง โดยเฉพาะกรณีที่ความดีและความชื่อนั้นเห็นได้ชัดเจน

ฟรีดแมนยังคิดว่าหากจะมีการควบคุมใด ๆ ก็ต้องใช้วิธีชักจูง ให้นักธุรกิจเห็นด้วย การบังคับไม่ใช่กระบวนการประชาธิปไตย เขาอ้างว่า “ผู้ที่ต้องอ้างผลประโยชน์ส่วนรวมนั้นแสดงว่าผู้อ้าง ไม่อาจทำให้เกิดการยอมรับในข้อที่ตนต้องการคือให้นักธุรกิจ เห็นด้วย จึงต้องใช้กระบวนการที่ไม่เป็นประชาธิปไตย”²

วิธีการประชาธิปไตยใช้การชักจูงให้คนส่วนใหญ่เห็นด้วย มี ใจคนกลุ่มที่ได้ประโยชน์เห็นด้วย ถ้าความเห็นนั้นผ่านสภาซึ่ง มาจากการเลือกตั้งของคนส่วนใหญ่ก็นับเป็นวิธีการประชาธิปไตย เพราะสิ่งใดเป็นผลประโยชน์ของคนกลุ่มใด คนกลุ่มนั้น ย่อมไม่ต้องการสูญเสียสิ่งนั้น การชักจูงให้เห็นด้วยจึงใช้ ไม่ได้ ยิ่งในกลุ่มธุรกิจซึ่งเชื่อว่าผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นความดีอย่าง เดียว หรือเป็นสิ่งที่เดียวที่ต้องแสวงหากลุ่มธุรกิจย่อมไม่มีวันจะ ยอมเสียผลประโยชน์นั้นไป

3) การอ้างความรับผิดชอบต่อสังคมในหมู่นักธุรกิจมักจะ เป็นการอ้างเพื่อผลประโยชน์อื่นทางธุรกิจ เหตุผลข้อนี้มาจาก ความเชื่อของฟรีดแมนที่ว่าไม่มีนักธุรกิจคนใดจะเห็นแก่ ประโยชน์อื่นนอกจากประโยชน์ส่วนตัว ดังนั้นแม้จะมีนักธุรกิจ ที่ยินดีรับผิดชอบต่อสังคม ฟรีดแมนก็เห็นว่าเป็นเพียงวิถีทางที่ จะให้ได้ผลประโยชน์ทางธุรกิจอื่น เขากล่าวว่า “การอ้างความ รับผิดชอบต่อสังคมมักจะเป็นการอ้างเพื่อจุดประสงค์อื่นทาง ธุรกิจ เช่น เพื่อจะไม่ต้องขึ้นค่าแรงโดยให้หันแก่ประโยชน์ของ สังคมเนื่องจากเหตุต่าง ๆ เช่น ประเทศยังยากจนอยู่หรือต้องควบคุมมลพิษ”³

ข้อนี้เป็นจริงถ้านักธุรกิจทุกคนมีแนวคิดแบบฟรีดแมนที่เห็น ว่าธุรกิจกับศีลธรรมเข้ากันไม่ได้ แต่ก็มีนักธุรกิจไม่น้อยที่มีได้ คิดเช่นนี้ ทั้งยังคิดว่าการกระทำแบบที่ฟรีดแมนยกมาอ้างนั้นไม่ เข้าข่ายความรับผิดชอบต่อศีลธรรม

ฟรีดแมนยังเชื่ออีกว่านักธุรกิจที่เห็นด้วยกับการรับผิดชอบต่อ สังคม หากมิใช่เป็นเพราะการมุ่งผลประโยชน์อื่นทางธุรกิจดัง กล่าวแล้ว ก็เป็นความรู้ไม่เท่าทันฝ่ายที่กำลังทำลายความเสรีของ สังคม และกลายเป็นหุ่นเชิดของคนเหล่านั้น เขาได้กล่าวโจมตี นักธุรกิจดังกล่าวไว้ดังนี้

“นักธุรกิจเชื่อว่าคนได้ปกป้องธุรกิจเสรีเมื่ออุยอวดได้ว่า ธุรกิจมิได้เป็นเพียงเรื่องเกี่ยวกับผลประโยชน์เท่านั้น แต่ยังเป็น เรื่องการส่งเสริมให้เกิดจุดหมายทางสังคมอันพึง

¹ เรื่องเดิม, หน้า 167.

² เรื่องเดิม, หน้า 165.

³ เรื่องเดิม, หน้า 165.

ปรารถนาด้วย กล่าวคือธุรกิจมี "มโนธรรมทางสังคม" และมีความรับผิดชอบอย่างจริงจังที่จะทำให้กิจการจ้างงาน จัดการเลือกที่รักมักที่ชัง เลี่ยงการทำให้เกิดมลพิษ และอะไรอื่นที่เป็นคำขวัญของกลุ่มนักปฏิรูปสมัยปัจจุบัน... นักธุรกิจที่ซูดจากรุ่นนี้ เป็นหุ่นเชิดของกลุ่มพลังปัญญาที่ก่อกำเนิดขึ้นฐานของสังคมเสรีมาตลอดศตวรรษที่แล้ว¹

ฟรีดแมนพยายามจะชี้ว่าธุรกิจไม่จำเป็นต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคม ความไม่รับผิดชอบต่อสังคมนี้เป็นสิ่งถูกต้องหรือเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ฟรีดแมนต้องการให้ธุรกิจมีเสรีภาพ โดยสังคมไม่เข้าไปก้าวก่าย และธุรกิจไม่ต้องรับผิดชอบต่อสังคมด้วย เสรีนิยมแบบตามใจนี้ดำเนินหลักการที่ตรงกันกับธุรกิจได้ด้วย เช่นลูกจ้างทำงานเพื่อค่าจ้างอย่างเดียว และไม่ต้องรับผิดชอบต่อผู้มีข้อบกพร่องหรืออันตรายเกิดขึ้นในระบบการผลิต โดยถือว่าพระเจ้าไม่ใช่ บริษัทจะถือว่าความเสียหายที่เกิดขึ้นแก่บริษัทโดยส่วนรวมเป็นเพราะความไม่รับผิดชอบต่อส่วนนั้นของลูกจ้างหรือไม่บริษัทคงจะไล่ลูกจ้างผู้นั้นออกจากงาน ในทำนองเดียวกันรัฐก็คงยอมให้ธุรกิจดำเนินการ โดยปราศจากความรับผิดชอบต่อสังคมและคักดวงเอาประโยชน์จากสังคมแต่ฝ่ายเดียวไม่ได้

ฟรีดแมนเห็นว่าความรับผิดชอบต่อสังคมมีต่อสังคมมีอยู่อย่างเดียวกับที่นั่นคือ "ธุรกิจใช้ทรัพยากรและดำเนินธุรกิจเพื่อเพิ่มกำไรตราบนั่นที่อยู่ในกติกาคือดำเนินธุรกิจอย่างเปิดเผย และแข่งขันอย่างอิสระโดยปราศจากการหลอกลวงหรือฉ้อโกง"²

คำกล่าวของฟรีดแมนดูเหมือนจะทำให้ธุรกิจ ไม่ขัดกับศีลธรรมคือเปิดเผยและไม่ฉ้อโกง แต่คำพูดนี้ในทางปฏิบัติธุรกิจก็สามารถใช้อำนาจเงินเข้าไปมีอิทธิพลได้ไม่ว่าในประเทศใหญ่อย่างสหรัฐอเมริกาหรือประเทศเล็กอย่างไทย เมื่อนั้นนักธุรกิจก็สามารถสร้างกติกาคือเอาเปรียบและการดำเนินธุรกิจอย่างเปิดเผยตามกติกาคือเอาเปรียบนั้นก็จะไม่เป็นการฉ้อโกงและหลอกลวง กล่าวคือเป็นการฉ้อโกงที่ได้รับการยอมรับ และทำให้การโกงและหลอกลวงอย่างเปิดเผยเป็นความชอบธรรม นักธุรกิจไม่ว่า

ในประเทศใด ๆ จึงต่างก็มุ่งเข้าสู่การเมืองด้วยเหตุนี้เป็นอย่างมาก หากไม่คำนึงถึงศีลธรรมในการกำหนดกติกาแล้ว กติกาที่เกิดขึ้นก็จะเป็นไปเพื่อสนองความเห็นแก่ตัวของนักธุรกิจประเภทนี้

4) ข้อโต้แย้งที่สำคัญและมีน้ำหนักมากกว่าข้อโต้แย้งอื่น ๆ ก็คือแม้ว่าธุรกิจต้องการจะรับผิดชอบต่อสังคมก็เกินไปไม่ได้ เขาให้เหตุผลว่า คนเท่านั้นที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมได้ บริษัทซึ่งเป็น "บุคคลเทียม" จะรับผิดชอบต่อสังคมได้แค่แบบเทียม ๆ เท่านั้น ตัวธุรกิจเองไม่ว่าจะมีความรับผิดชอบต่อสังคมได้ คนที่จะรับผิดชอบต่อสังคมก็คือเจ้าของกิจการหรือผู้บริหารกิจการ ผู้บริหารกิจการเองก็เป็นลูกจ้างของเจ้าของกิจการ มีความรับผิดชอบต่อนายจ้างโดยตรงคือ ต้องทำธุรกิจตามที่นายจ้างต้องการ ได้แก่การทำกำไรให้ได้มากที่สุด ในขอบเขตกฎหมายและประเพณี

ผู้บริหารเป็นบุคคล และในฐานะที่เป็นบุคคลก็มีหน้าที่อื่น ๆ ด้วย เขาอาจบริจาคเงินช่วยการกุศล ไม่ยอมทำงานกับบริษัทบางบริษัท แต่ความรับผิดชอบต่อสังคมนี้เป็นความรับผิดชอบต่อตัวเอง ในฐานะเป็นบุคคลคนหนึ่ง มิใช่ในฐานะเป็นผู้จัดการบริษัท เขาใช้เงิน แรงงาน และเวลาที่เป็นส่วนของเขา มิได้ใช้ของนายจ้างที่เขา มีสัญญาจะต้องอุทิศตน หากการกระทำของเขาดังกล่าวเป็นความรับผิดชอบต่อสังคมก็เป็นความรับผิดชอบต่อบุคคล มิใช่ของธุรกิจ

ถ้าจะให้ผู้จัดการบริษัทรับผิดชอบต่อสังคมในฐานะเป็นนักธุรกิจเขาก็อาจต้องทำการบางอย่างที่ขัดผลประโยชน์ของนายจ้าง เช่น ไม่ขึ้นราคาสินค้าเพื่อจะช่วยสังคมในกรณีที่มีปัญหาเงินเฟ้อ แม้ว่าการขึ้นราคาจะทำให้บริษัทได้กำไรมากก็ตาม เขาอาจจ่ายค่าบำนาญที่เสียเกินกว่าเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนดเพื่อจะให้สภาพแวดล้อมดีขึ้น จ้างคนงานที่มีแต่แรงงานแทนการจ้างคนมีปัญหาเพื่อจะลดจำนวนคนจนให้น้อยลง แต่กรณีเช่นนี้นับเป็นการที่ผู้จัดการจ่ายเงินของผู้อื่นเพื่อประโยชน์แก่สังคมเพราะทำให้เงินปันผลของผู้ถือหุ้นลดลง เขาคือผู้นำเงินปันผลที่ผู้ถือหุ้นควรได้ไปจ่าย แต่หากเขาขึ้นราคาสินค้าเพื่อนำเงินไปทำประโยชน์แก่

¹ เรื่องเดิม, หน้า 162.

² เรื่องเดิม, หน้า 167.

³ เรื่องเดิม, หน้า 163-165.

สังคมที่เท่าเทียมเขาใช้เงินของลูกค้า หรือหากการทำเช่นนั้นทำให้ลูกจ้างได้ค่าจ้างลดลงก็เท่ากับใช้เงินของลูกจ้างที่ควรจะได้ใช้ช่วยตามความต้องการ การกระทำดังกล่าวเป็นการที่มีหนึ่งเก็บภาษี อีกมือหนึ่งนำภาษีไปใช้

รัฐบาลก็เก็บภาษี แต่การเก็บภาษีนั้นมีผู้แทนประชาชนและมีฝ่ายอื่นตรวจสอบ แต่การเก็บภาษีคือถ้าไปทำบุญนั้น บุคคลกลายเป็นทั้งคนเก็บ คนบริหาร และคนคัดสินใจเบ็ดเสร็จในตัวว่าจะเก็บจากใครทำไร และนำไปใช้ทำอะไร

ในแง่หนึ่งคนที่เป็นผู้จัดการไม่ว่าของรัฐกิจหรือหน่วยงานรัฐคือผู้ทำหน้าที่ในนาม หรือเป็นลูกจ้าง ในกรณีรัฐก็คือผู้ที่ได้รับการคัดเลือกซึ่งจะทำอะไรตามใจไม่ได้ การได้รับเลือกก็ต้องผ่านกระบวนการทางการเมืองเพื่อมาทำงาน เช่นเก็บภาษีหรือใช้จ่ายเพื่อสังคมและกระบวนการดังกล่าวก็ต้องมีกลไกทางการเมืองกำหนดให้ปฏิบัติ

เหตุผลของฟริคแมนที่กล่าวมานี้ แม้ฟริคแมนไม่ได้ใช้คำศิลปกรรมแต่ความรับผิดชอบทางสังคมที่เขาพูดถึงก็อยู่ในข่ายศิลปกรรม เหตุผลที่อ้างจึงมีความคิดเรื่องศิลปกรรมเป็นพื้นฐาน เหตุผลของเขามีประเด็นสำคัญคือผู้ที่จะคัดสินใจรับผิดชอบต่อสังคมในเชิงศิลปกรรมได้ก็คือบุคคลผู้มีอำนาจสั่งจ่ายได้แก่ผู้จัดการ หรือไม่ก็เจ้าของบริษัท กรณีหลังน่าจะเป็นกรณีของบริษัทบริหารงานโดยระบบครอบครัวซึ่งเจ้าของบริษัทสามารถคัดสินใจได้ทั้งหมด กรณีแรกน่าจะหมายถึงกรณีที่บริษัทมีหุ้นส่วนและการคัดสินใจต้องทำตามความเห็นของที่ประชุม ผู้จัดการทำหน้าที่ตามมติของกรรมการบริหาร ในทั้งสองกรณีการบริจาคหรือการจ่ายเงินเพื่อรับผิดชอบต่อสังคมเกินกว่าที่กฎหมายกำหนดเป็นเรื่องไม่จำเป็น ผู้จัดการจึงไม่มีสิทธิจ่าย และในกรณีเจ้าของบริษัท หากจ่ายเงินก็เป็นการจ่ายเงินส่วนตัวซึ่งไม่เกี่ยวกับการจัดการธุรกิจ เพียงแต่ว่าเงินที่จ่ายนั้นเป็นเงินซึ่งแยกไม่ออกว่าส่วนใดเป็นเรื่องส่วนตัว ส่วนใดเป็นธุรกิจ

ที่จริงแล้วทั้งสองกรณีหากจะให้ความรับผิดชอบทางศิลปกรรมเกิดขึ้นก็ทำได้ กล่าวคือ หากเป็นนโยบายในระดับบริษัทว่าจะดำเนินการในเรื่องดังกล่าว แม้ว่าถ้าไรอาจจะน้อยลง แต่ก็คง

ไม่ถึงกับทำให้ขาดทุน เช่นเดียวกับที่บริษัทใช้เงินไปในการประชาสัมพันธ์ และความรับผิดชอบนั่นเองอาจจะมีผลสะท้อนกลับทำให้สังคมชื่นชมและหันมาอุดหนุนสินค้าและบริการมากขึ้น แต่ทั้งนี้การกระทำดังกล่าวต่างกับการใช้ความรับผิดชอบทางศิลปกรรมเป็นเครื่องมือโฆษณาซึ่งมุ่งกำไรเป็นผลหลัก กรณีดังกล่าวนี้ไม่มุ่งกำไร หากเกิดกำไรขึ้นก็ถือเป็นผลพลอยได้

อีกประเด็นหนึ่งก็คือความคิดเรื่องเสรีภาพ ฟริคแมนคิดถึงเรื่องเสรีภาพในลักษณะที่เอกชนมีเสรีภาพที่จะดำเนินการต่าง ๆ ในขอบเขตกฎหมาย และกฎหมายเองก็ต้องควบคุมน้อยที่สุด เพื่อให้เอกชนมีเสรีภาพมากที่สุด ในสังคมเช่นนี้ศิลปกรรมเป็นเรื่องส่วนตัว และหากจะให้ปัจเจกชนร่วมกิจกรรมทางศิลปกรรมก็ต้องใช้วิธีชักจูง คือ ศิลปกรรมเป็นเรื่องที่ประชาชนคัดสินใจเองโดยเสรี

ประเด็นนี้ ด้านองในแง่พระพุทธศาสนา เสรีภาพเป็นลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนา คำสอนทั้งหลายมีลักษณะเสนอข้อเท็จจริงและแนวคิดในการประเมินค่า ผู้ที่เลือกเองว่าจะยอมรับหรือไม่ ปฏิบัติหรือไม่ หากต้องการผลก็ต้องปฏิบัติเอง ไม่มีใครช่วยได้ ไม่มีใครบังคับ ใครจะบวช ใครจะลาสิกขา ก็เป็นเรื่องที่ไม่บังคับกัน นี่เป็นเรื่องการคัดสินใจของปัจเจกชน แต่ในเรื่องคำสอนว่าอะไรดี อะไรไม่ดี อะไรเป็นหน้าที่ควรทำไม่ว่าจะเป็นระดับปัจเจกชนหรือสังคม มีหลักการชัดเจน หากต้องการเป็นคนดีหรือต้องการให้สังคมดีก็ต้องปฏิบัติตามนั้นเมื่อคิดในแง่ของสังคมส่วนรวมหากมีหลักเช่นนั้นก็ต้องสนับสนุนให้เกิดหรือแม้แต่ออกกฎหมายบังคับ ฟริคแมนเน้นเสรีภาพเป็นยอดของทุกสิ่ง แต่ทว่าแม้เสรีภาพจะเป็นสิ่งที่ดีก็ต้องมีขอบเขตจำกัด และนอกจากเสรีภาพแล้วก็มีสิ่งอื่น ๆ เช่นความเมตตา ความเป็นธรรม ความซื่อสัตย์ ความเห็นแก่ส่วนรวมซึ่งเป็นสิ่งที่ดีด้วยเช่นกัน และบางครั้งการได้สิ่งเหล่านั้นมาก็ต้องลดเสรีภาพของคน กฎหมายซึ่งเป็นเครื่องมือที่ทำให้สังคมอยู่ได้ก็มาจากความคิดนี้ มิได้มาจากเสรีภาพที่ไม่จำกัด อีกทั้งการจำกัดเสรีภาพนั้นมนุษย์เราก็มีเหตุผลและมีประสบการณ์พอที่จะไม่ทำให้กลายเป็นเผด็จการดังที่ฟริคแมนเชื่อ

การเชื่อในความถูกต้องชอบธรรมที่จะรับผิดชอบต่อสังคม นั้นก็เป็นเรื่องที่มีมนุษย์เข้าใจและยอมรับได้เช่นเดียวกับเสรีภาพ หากเราสอนเรื่องเสรีภาพจนทำให้มีผู้กลัวเสรีภาพจนไม่คิดถึง ความดีงามอย่างอื่นได้ การที่จะทำให้คนเห็นว่าเป็นนอกจากเสรีภาพ แล้วมนุษย์ยังมีสิ่งที่มีคุณค่าอีกมากมาย ก็ย่อมเป็นไปได้เช่นกัน และจะต้องทำเช่นนั้นหากต้องการให้สังคมปลอดภัยจากภัยอัน เกิดจากเศรษฐกิจแบบที่ขาดความรับผิดชอบต่อสังคม

2. สงครามระหว่างธุรกิจกับรัฐบาล

อดัม สมิท มีได้คิดว่าถ้าห้างธุรกิจอย่างเดียวจะนำความสุข มาสู่สังคมได้ แนวคิดใน *The Moral Sentiments* แสดงให้เห็นว่า เขาคำนึงถึงเรื่องศีลธรรมอยู่มาก และสังคมที่ดีจะต้องเป็นสังคม ที่มีมนุษย์มีศีลธรรม แม้ว่าศีลธรรมในความหมายของเขา จะมีข้อ ค้างกับทัศนะทั่ว ๆ ไปก็ตาม สมิทยังพยายามที่จะผสานศีลธรรม กับเศรษฐกิจให้สามารถปฏิบัติได้จริง โดยพยายามจะนำเรื่อง กฎหมายเข้ามาเป็นเครื่องมือ แต่ทว่าสองส่วนหลังนี้นักเศรษฐ- ศาสตร์รุ่นหลังมิได้ให้ความสนใจ โดยถือว่าส่วนอื่นอีกสองส่วน ไม่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ ซึ่งเท่ากับไม่ต้องการจะรับผิดชอบต่อสังคม หรือ ไม่รู้ว่ารู้เรื่องอื่นใดแม้ว่าเศรษฐกิจเป็นระบบหนึ่งในสังคมซึ่ง มีผลกระทบต่อดังกล่าวโดยตรงก็ตาม

การพยายามแยกธุรกิจออกไปจากกิจกรรมอื่น ๆ ทาง สังคมอย่างเด็ดขาด ตามแนวคิดทุนนิยมสมัยใหม่อาจดูได้จาก ความคิดของริโอดอร์ เลวิตต์ นักคิดทุนนิยมผู้เน้นเรื่องเสรีภาพ ของปัจเจกชน และเน้นความเป็นพหุภาพของสังคมว่าเป็นสภาพ แวดล้อมสำคัญของทุนนิยม และในความเป็นพหุภาพนั้นธุรกิจ นอกจากจะไม่เกี่ยวกับรัฐแล้ว ธุรกิจยังต้องมองรัฐ ว่าเป็นศัตรูที่ จะต้องทำสงครามด้วยตลอดเวลา จึงจะสามารถอยู่รอดได้ ดัง นั้นความรับผิดชอบต่อสังคมมิใช่เพียงมีไม่ได้ หากแต่ยังเป็น ข้อตรงต่อธุรกิจอีกด้วย

2.1 สังคมแบบพหุภาพ

ในระบอบเศรษฐกิจทุนนิยมแบบปล่อยตามใจของอดัม สมิท นั้น ความคิดพื้นฐานอยู่ที่เสรีภาพของปัจเจกชน ซึ่งเป็นแนวคิด ในระบอบประชาธิปไตยแบบของจอห์น ล็อก แต่สมิทธิได้ระบุ

ถึงความเป็นเอกเทศของหน่วยหรือสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม หาก แต่ถือว่าในที่สุดมือที่มองไม่เห็นจะจัดการให้เกิดสิ่งที่ดีที่สุดแก่ สังคม แม้ว่าระบบของสมิธจะไม่ต้องทำให้รัฐเข้ามายุ่งเกี่ยวกับ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ แต่มิได้มีที่ท้าวรัฐเป็นศัตรูต่อเศรษฐกิจ ไม่ว่าโดยความเป็นจริงหรือโดยศักยภาพ

เลวิตต์สร้างแนวคิดต่อจากเรื่องประชาธิปไตยและเสรีภาพ ส่วนบุคคลโดยเห็นว่าทั้งสองอย่างนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็เมื่อสังคม เป็นแบบพหุภาพ (Pluralism) และในสังคมแบบนี้ธุรกิจจะต้อง ไม่ไปยุ่งเกี่ยวกับส่วนใด ๆ ของสังคม เขากล่าวว่า

“ทุนนิยมแบบที่เราชอบจะเจริญเติบโตได้ก็แต่ในสภาพ แวดล้อมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและเสรีภาพส่วนบุคคล สิ่งเหล่านี้ต้องอาศัยสังคมแบบพหุภาพ ซึ่งต้องมีการ แบ่งแยกอำนาจ มีรัฐธรรมนูญ มีความหลากหลาย มิใช่เป็นเอก- ฉันทน์ในเรื่องความเห็น มีการแบ่งแยก มิใช่รวมเข้าเป็นหนึ่งในเรื่องเศรษฐกิจ, การเมือง, สังคม, และหน้าที่ทางจิตวิญญาณ... เราไม่ต้องการให้ชีวิตของเราถูกจัดการให้เป็นไปตามความเห็นเดียว หรือกระทำสิ่งใดเพียงแบบเดียว แม้ว่าจะทำให้เกิด ผลทางด้านวัตถุที่มากมาย และเป็นเจตนาที่น่าชงอ่ของก็ตาม

ความปรารถนาหรือความทะเยอทะยานแคบ ๆ ของบรรษัท ดังกล่าวไม่มีอะไรคิด หากจะมีอะไรคิดในปัจจุบันก็คือบรรษัท คิดถึงความปรารถนาและความทะเยอทะยานที่กว้างเกินไป ความยุ่งยากมิใช่พระการคิดแคบ ๆ ที่จะเอาทำไปเป็นหลัก แต่เพราะว่ายังแคบ ไม่พอในการเอาทำไปเป็นหลัก ความ พยายามที่เป็นการกระตุ้นอย่างคิดๆที่จะก้าวข้ามขอบเขต แคบๆ ความมาตรฐานทำให้บรรษัทสมัยใหม่เปลี่ยนรูปตัวเอง เสียใหม่มิให้เป็นแค่เรื่องเศรษฐกิจ แต่รวมเอาสถาบัน, สังคม, วัฒนธรรม, ลักษณะทางการเมืองของสังคมนั้น ๆ เข้าไว้ด้วย”¹

2.2 สังคมที่อยู่ได้ด้วยการเป็นศัตรูกัน

สังคมแบบพหุภาพที่กล่าวแล้วนั้นมิได้เป็นสังคมที่ต่างหน่วย ต่างอยู่หรือต่างทำหน้าที่เพื่อสังคมส่วนรวม และแม้ว่าน้ำเสียง

¹ Theodore Levitt, "The Dangers of Social Responsibility" *Ethical Theory and Business*, edited by Tom L. Beauchamp and Norman E. Bowie (New Jersey : Prentice Hall, 1983), pp. 83-84.

ของเลวิดต์จะค่อนข้างชอบสัที่สังคมมีการต่อสู้ทำสงครามกัน แต่เขากลับเห็นตรงข้ามกับชอบสัในเรื่องที่จะให้สังคมสงบ โดยให้อำนาจรวมศูนย์อยู่ที่ผู้ปกครอง เขาเห็นว่าสภาวะที่ส่วนต่าง ๆ ของสังคมต่อสู้ทำสงครามกันนั่นเองเป็นเรื่องที่เป็นข้อเท็จจริงทางสังคมเนื่องจากแต่ละส่วนมีหน้าที่ของตน แต่หน้าที่ที่ว่านี้มิใช่เป็นหน้าที่ในเชิงความร่วมมือ หากเป็นแต่เป็นหน้าที่ในเชิงแข่งขันต่อสู้เพื่อจะรักษาผลประโยชน์ของแต่ละฝ่าย การก้าวข้ามหน้าที่กันจึงไม่ใช่สิ่งที่ไม่ดีเพราะทำให้สังคมที่แบ่งหน้าที่อย่างนี้เป็นระเบียบเกิดความยุ่งเหยิง แต่การก้าวข้ามหน้าที่ก็คือการที่ฝ่ายหนึ่งเข้าควบคุมอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งถ้าทำได้สำเร็จจะเกิดการรวมศูนย์ซึ่งเขาถือว่าเป็นภัยแก่ประชาธิปไตยและทุนนิยม เขาได้แสดงภาพของสังคมที่อยู่ด้วยการเป็นศัตรูกัน และการที่แต่ละฝ่ายเอาชนะกันไม่ได้ทำให้สังคมดำรงอยู่ดังนี้

“ธุรกิจต้องการความปลอดภัย คือการความปลอดภัยจากการโจมตีและการถูกจำกัด คือการทำให้สิ่งที่มีศักยภาพที่จะเป็นศัตรูมากที่สุดคือรัฐ ไร้ให้เป็นศัตรูน้อยที่สุด ธุรกิจจึงเร่งผลักดันให้พ้นจากฝักรออันชั่วร้ายของรัฐ โดยใช้แผนการมากมายที่จะทำให้ถูกจ้างและสาธารณชนมาเป็นฝ่ายคน จึงเกิดความรู้สึกกันว่า สิ่งเหล่านี้เป็นการลงทุนที่ดีที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ที่จะทำให้ธุรกิจอยู่รอด และตรงนี้เองที่เหตุผลคิดการลงทุนเหล่านี้เป็นเพียงการแก้ปัญหาต่าง ๆ แต่ผิวเผิน มิใช่การแก้ปัญหาที่ดีที่สุด

สวัสดิภาพและสังคมมิใช่ธุระของภาระอะไรของบริษัท หน้าที่ของบริษัทก็คือการหาเงิน มิใช่คนครีที่อ่อนหวาน เช่นเดียวกับกับสหภาพ หน้าที่ก็คือ “ขนมปังกับเนย” และสิทธิดำเนินการงานอาชีพ ในระบบธุรกิจเสรีสวัสดิภาพถือเป็นเรื่องที่เกิดโดยอัตโนมัติ หากไม่เป็นเช่นนั้นก็เป็นหน้าที่ของรัฐบาล นี่ก็คือความคิดแบบทุนนิยม งานของรัฐบาลมิใช่ งานของธุรกิจ และงานของธุรกิจก็มีโรงงานของรัฐบาล และหากหน้าที่เหล่านี้ไม่แยกกันอย่างเด็ดขาดในทุก ๆ ลักษณะ ในที่สุดก็จะเกิดการรวมเข้าด้วยกันในทุกๆลักษณะ โดยสรุปอันตรายมิใช่อยู่ที่รัฐบาลไปทำธุรกิจ หรือธุรกิจเข้ามาทำหน้าที่ของรัฐบาล แต่อยู่ที่สองอย่างนั้นเข้ามารวมกันเป็นหนึ่ง เป็นอำนาจหนึ่งเดียวที่ไม่มีมีการขัดแย้งและขัดแย้งไม่ได้...

หน้าที่ทางการเมืองอย่างเดียวของธุรกิจ, แรงงาน, และเกษตรกรก็คือ การต่อสู้กันเพื่อจะได้ไม่มีฝ่ายใดกลายเป็นหรือดำรงอยู่เหนือฝ่ายอื่น ได้นานเมื่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดถึงระดับที่มีอำนาจและการควบคุมที่สิ้นเหลือ ในที่สุดแล้วรัฐก็จะเข้าควบคุมโดยสร้างทำเป็นว่าเพื่อปกป้องทุกคน และ ณ จุดนั้นผู้บริหารธุรกิจขนาดใหญ่ซึ่งอ้างว่ามีเครื่องมือในการจัดการในระดับกว้างก็จะเข้ามาเป็นข้าราชการที่ปกครองประเทศ...

หน้าที่ของกลุ่มใหญ่ในเศรษฐกิจของเรานั้นได้แก่ รัฐบาล, ธุรกิจ, เกษตรกรรม, และแรงงานต้องแยกจากกัน และต้องแยกได้ เมื่อใดที่เข้ามาปนกันและแยกไม่ออก ก็จะกลายเป็นสิ่งน่ากลัวและเป็นข้อจำกัด¹

แนวคิดนี้แสดงถึงความดำรงอยู่ได้ของสถาบันต่างๆ ในสังคมว่าเกิดจากความขัดแย้งกันเช่นเดียวกับแนวคิดทางเมตาฟิสิกส์ของเฮราคลิตุสในสมัยกรีกโบราณ และต่างกับแนวคิดเรื่องความขัดแย้งของมาร์กซ์ตรงที่มาร์กซ์เห็นว่าความขัดแย้งทำให้เกิดการวิวัฒนาการไปสู่สภาพที่ดีกว่า แนวคิดดังกล่าวหากมองในแง่ความขัดแย้งเชิงอำนาจจริงๆ แล้วรัฐก็ต้องเป็นฝ่ายชนะ แต่ดูเหมือนเลวิดต์ได้ซ่อนความคิดเรื่อง “การ” ซึ่งเป็นความคิดทางศีลธรรมไว้ว่า ทุนนิยมและประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ดีและสภาวะขัดแย้งโดยที่ต่างฝ่ายต่างอยู่ในขอบเขตของคนเป็นสภาวะที่จะรักษาทุนนิยมและประชาธิปไตยไว้

3. ทัศนเศรษฐกิจคือสงคราม

แนวความคิดที่คำนึงถึงเศรษฐกิจเป็นเรื่องหลักและถือว่าความดีส่วนรวมเป็นผลจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นเห็นได้ชัดในแนวคิดของอดัม สมิท ในแนวคิดของมาร์กซ์คุณค่าทางศีลธรรมเป็นผลจากระบบเศรษฐกิจ เมื่อระบบเศรษฐกิจเปลี่ยน คุณค่าก็เปลี่ยน คุณค่าทางศีลธรรมเป็นเพียงเครื่องมือของฝ่ายที่ได้เปรียบทางเศรษฐกิจ แต่แม้กระนั้นตามความคิดของมาร์กซ์ในสังคมไร้ชนชั้นซึ่งมนุษย์มีเสรีภาพอย่างแท้จริงก็มีคุณค่าบางอย่างที่ถือว่าดีสำหรับมนุษย์

¹ เรื่องเดิม, หน้า 84-85.

แนวคิดที่ปฏิเสธความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนใหญ่ไม่ถึงกับหันหลังให้ศีลธรรมอย่างสิ้นเชิง แต่มักเห็นว่าเป็นเรื่องของรัฐบาล หรือ ไม่ก็เป็นเรื่องส่วนบุคคล ธุรกิจไม่ควรหรือไม่สามารถเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวได้ และส่วนใหญ่ก็ยังต้องการการแข่งขันเสรีที่เป็นธรรมอยู่

แนวคิดที่แสดงออกถึงความยอมรับในวิธีการอันไม่คำนึงถึงศีลธรรม หรือแม้แต่วิธีการอันไร้ศีลธรรมในกระบวนการแข่งขันทางธุรกิจก็คือแนวคิดของเจมส์ ไมเคิลแมน ซึ่งมองการแข่งขันทางธุรกิจเป็นสภาวะแห่งการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดในทุกวิถีทาง แม้ว่าจะใช้วิธีการที่ไร้ศีลธรรมหรือใช้ข้ออ้างทางศีลธรรมเป็นเครื่องมือในการหลอกลวงและเอาชนะผู้อื่นโดยไม่มีขอบเขตก็เป็นสิ่งที่สมควรกระทำ

3.1 แนวคิดแบบคาร์วินทางเศรษฐกิจ

ตามทฤษฎีการเลือกสรรตามธรรมชาติของคาร์วินนั้น สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในสภาวะแวดล้อมธรรมชาติอย่างหนึ่ง ถ้าไม่อาจต่อสู้กับสิ่งมีชีวิตอื่นได้ หรือไม่อาจปรับตัวได้เมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป บ่อมสูญพันธุ์ ส่วนสิ่งที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับธรรมชาติหรือปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของธรรมชาติได้จะดำรงอยู่ต่อไป ไมเคิลแมนคิดว่าเศรษฐกิจโดยธรรมชาติก็เป็นเช่นนั้น ผู้ที่ว่องไวและแข็งแรงกว่าจะอยู่รอด ผู้ที่เชื่องช้าจะตายไป ความมั่นคงของเศรษฐกิจไม่อยู่ที่การเข้าควบคุมให้เป็นบรรทัดฐานเดียวกันแต่เป็นความมั่นคงแบบสัมพัทธ์คือพวกที่เหลือนั่นคือพวกที่มั่นคงกว่า เขาอ้างเหตุผลดังนี้

"เราอาจสมมติให้มีจักรวาลที่บริษัทห้างร้านทั้งหมดอยู่ได้ ด้วยผลตอบแทนจากการลงทุนเป็นอัตราเดียวกัน โดยไม่มีการหารายได้สูงสุด แต่จักรวาลเช่นนั้นก็จะไม่มั่นคง นอกจากจะมีการควบคุมบังคับด้วยกฎหมายในเรื่องผลตอบแทนจากการลงทุน มิฉะนั้นแล้วกลไกของการค้าเสรีและแรงจูงใจจากผลประโยชน์ก็จะบังคับ โดยทันทีให้บางบริษัทหาผลประโยชน์สูงสุด เมื่อมีผู้ที่แตกออกมาเป็นกลุ่มน้อย กลุ่มน้อยนี้ก็จะสามารถจ่ายค่าทรัพยากรในการผลิตในอัตราสูงกว่าพวกที่เหลือได้ ด้วยเหตุนี้ความมั่นคงในลักษณะสัมพัทธ์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อทั้งหมดทำงานอย่างเต็มที่โดยมุ่งรายได้สูงสุด แล้ว

พวกที่เชื่องช้าก็ต้องออกจากหนทางไป พวกที่จะเป็นพวกที่เชื่องช้าในวันข้างหน้าก็จะทยอยประสบชะตากรรมเดียวกัน"¹

3.2 การแข่งขันต้องไร้ศีลธรรม

การถือผลประโยชน์เป็นความดีสูงสุดทำให้ไมเคิลแมนถือว่าคนเราต้องแข่งขันเพื่อผลประโยชน์ แต่โลกการแข่งขันของเขามีใช้การแข่งขันแบบเกมกีฬาที่มีกติกา หากแต่เป็นการแข่งขันแบบทำลายล้างอย่างปราศจากขอบเขต ซึ่งมีทั้งการหลอกลวง การทำร้ายคู่แข่ง การไม่เคารพผู้อื่นหรือไม่คำนึงถึงผู้อื่น การปราศจากความกรุณา การถือว่าเงินมีค่ากว่าคุณธรรม และการไม่สนใจผลประโยชน์หรือความเสียหายของสังคม เขาเขียนเกี่ยวกับการแข่งขันทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะดังกล่าวไว้อย่างชัดเจนจนไม่ต้องการอธิบายอะไรอีก ตัวอย่างบางส่วนจากข้อเขียนของเขาในบทความที่กล่าวแล้วข้างต้นมีดังนี้

"แม้กระนั้นก็ตามในการติดต่อกับลูกค้าของคนที่ดี ผู้ผลิตของคนที่ดี จะถือว่าต้องรักษาความจริงและความซื่อสัตย์มิได้ เราจะรักษาความจริงและความซื่อสัตย์ก็เพราะเหตุผลและความรู้สึก หาใช่เพราะกฎศีลธรรมไม่ และเราก็เชื่อว่าผู้ที่ทำการค้ากับเราก็ถือหลักที่จะไม่รักษาความจริงและความซื่อสัตย์เช่นเดียวกัน เราเชื่อว่า พวกนั้นถือหลักเดียวกับเรา บางครั้งเราก็ติดต่อกันแบบเปิดเผย แบบไฟในมือกันบนโต๊ะ ในกรณีเช่นนั้นเราจะถือหลักความเกียจคร้าน, อารมณ์ความรู้สึก, และทัศนคติ การกระทำและการกระทำตอบแทนนั้นเกิดจากการที่เราไม่ต่อสู้เพื่อความอยู่รอดในตลาดที่แข่งขันกันมาหลายปี เป็นหลักทางการปฏิบัติ เป็นหลักซึ่งเรียนรู้จากประสบการณ์

เราไม่ค่อยจะกรุณาอะไรนัก เมื่อเสียดกับเงินก้อนโต ทั้งความกรุณาที่ไม่ใช่เรื่องที่ต้องสนใจ และเราเองก็ไม่แสวงหาความกรุณาใด ๆ เช่นกัน ความเห็นอกเห็นใจ และความเมตตาเป็นสิ่งที่รบกวนออกไปจากทัศนคติและความคาดหวัง เมื่อเราตัดสินใจ หันระที่จะต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกันก็ไม่เกี่ยว ผู้ผลิตก็คือผู้ที่ท่านต้องซื้อจากเขาให้ถูกที่สุด และลูกค้าก็คือผู้ที่ท่านจะ

¹ James H. Michelman. Some Ethical Consequence of Economic Competition." *Business Ethics*, edited by Thomas I White (New Jersey : Prentice - Hall, 1993), p. 33.

ต้องขายเขาให้แพงที่สุดเท่าที่จะทำได้ เรามองคู่แข่งเป็นศัตรู และคู่แข่งก็มองเราเป็นศัตรูเช่นกัน ความสัมพันธ์ระหว่างเรากับเขาเป็นไปอย่างเป็นทางการและเรามีทัศนคติที่ไม่ชอบและกลัว... ข้อความที่กล่าวนี้อาจไม่ได้จริงเสมอไป แต่แนวโน้มที่สำคัญก็เป็นเช่นนี้”¹

“สรุปได้ว่าพนักงานของบริษัทที่มีความรับผิดชอบจะต้องถือว่าผู้ร่วมงาน, ผู้ค้าปลีก, และลูกค้าเป็นเพียงเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ของบริษัท และตัวเขาเองก็เป็นเพียงวิถีไปสู่จุดหมายเดียวกันนี้ เราอาจสรุปได้ว่า ครอบครัวยุคใหม่มีพันธะต่อการทำงานคือทำงานเพื่อผลตอบแทนอยู่ ผู้ที่ทำงานเช่นผู้บริหารเป็นต้นก็ต้องทำการเพื่อหาผลประโยชน์คืนจากผู้ที่เกี่ยวข้อง (ไม่ว่าจะผู้ที่สูงกว่า, ระดับเดียวกัน, หรือต่ำกว่า) โดยไม่เอาขนบธรรมเนียมมาพิจารณา โดยการไม่พิจารณาผลประโยชน์ของผู้ผลิตและลูกค้า โดยการไม่เมตตาคู่แข่งรวมทั้งใคร ๆ ก็ตามที่มีความสัมพันธ์ทางการค้ากับคน ดังนั้นเขาจึงต้องหาประโยชน์โดยไม่ทำคามศีลธรรมที่คนมีอยู่ เขาอาจจะทำเป็นเมตตาหรือซื้อสัตย์ต่อคนเหล่านี้หรือต่อตนเองก็ได้ แต่ในกรณี เช่นนั้นก็เป็นการคิดหาผลประโยชน์”²

“เพราะว่าในการแข่งขันจะต้องมีผู้ชนะและผู้แพ้ ลองคิดมึงตัวอย่างนี้ดู หากพนักงานขายสองคนแข่งขันกันเพื่อให้ลูกค้าขึ้นสัญญา พนักงานขายที่ประสบความสำเร็จก็คือผู้ได้รับผลประโยชน์โดยตรง หากกรณีนั้นเขาได้คำชมหน้าเป็นการตอบแทน อาจเป็นได้ว่าความคาดหวังในชีวิตของเขาที่เพิ่มขึ้นแล้ว หากเขาเป็นพนักงานขายที่ดี คือขายได้เสมอ ๆ เขาก็จะมีชีวิตที่มีความหวังเข้าน้อยอยู่ แต่ในการได้ชัยชนะเขาชอบทำร้ายคู่แข่ง คู่แข่งอาจได้รับความทุกข์ทรมานใจ สุขุเสถียรรายได้ที่ลดลงและความหวังทั้งหลายถูกทำลาย อาจจะมีเจ็บป่วยทางกายด้วย แต่สิ่งเหล่านี้ไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น เพราะเพียงเข้าร่วมการแข่งขัน เขาก็ได้ตั้งเจตนาไว้แล้วว่าต้องทำร้ายคู่ต่อสู้”³

“หน้าที่ที่จะต้องเคารพผู้อื่นนั้น ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับทางเลือกที่จะผลิตอะไร บริษัทมีหน้าที่เปลี่ยนแปลงการผลิตอย่างจำกัด บริษัทไม่อาจทำทุกสิ่งทุกอย่างได้จากสิ่งที่สามารถผลิตได้เหล่านั้น บริษัทจะเลือกผลิตสิ่งที่ให้ผลประโยชน์สูงสุด ไม่มีที่ว่างสำหรับการพิจารณาผลประโยชน์หรือความเสียหายของสังคม และความคิดเรื่องผลประโยชน์หรือความเสียหายของสังคมที่สุดแล้วก็ตามมาจากความคิดในเรื่องการเคารพผู้อื่น ดังนั้นการเคารพผู้อื่นจึงไม่มีที่อยู่ในตลาดเสรีด้วย”⁴

“เหมือนสิ่งอื่นใดบริษัททุกบริษัทต่างก็มุ่งแข่งขันเพื่อให้ได้ทุนและเพื่อให้ได้ผลตอบแทนจากทุน ในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ เมินที่จะลงทุนหรือให้กู้ยืมมีจำกัด ถูกจ้างที่คิดที่จะให้จ้างได้ก็มีเพียงจำนวนหนึ่ง รายได้ที่จะแบ่งปันก็มีจำนวนหนึ่ง การแข่งขันอย่างไม่หยุดหย่อนนี้ทั้งในเรื่องเฉพาะและเรื่องทั่วไป การพัฒนาพนักงานให้มีความรับผิดชอบก็ต้องทำไม่มากก็น้อยให้เกิดเป็นชุดของศีลธรรมคือ “เราต่อสู้กับพวกนั้น” ผลที่สุดการชนะคู่แข่งก็กลายเป็นจุดหมายในตัวเอง... แม้ว่าในการเอาชนะคู่แข่งเพียงเรื่องเล็ก ๆ เช่นการให้ได้รับการส่งสินค้า หรือจะเป็นเรื่องการทำให้เขาหันทางไปผู้ชนะยอมทำให้ผู้แพ้ขาดเจ็บจริง ๆ ข้อเท็จจริงทางศีลธรรมก็มีได้อยู่ในความสำนึกของผู้ที่กระทำเช่นนั้นเลย ผู้แพ้ก็ไม่ว่าสักว่าตัวได้รับการปฏิบัติที่เลวร้าย และในฐานะที่เป็นคู่แข่งทางธุรกิจเขาจะไม่มีเหตุผลทางศีลธรรมใด ๆ ที่จะเศร้าโศกเสียใจ ความรู้สึกกฏาหรือแม้แต่เห็นใจถูกปิดกั้นอย่างสิ้นหวัง โลกนี้ไม่มีที่อยู่สำหรับเรื่องเช่นนั้น”⁵

“เราอยู่ใต้กฎการแข่งขัน การกระทำของเราได้รับการนิยามเช่นนั้นทั้งจากพวกปีศาจและจากพวกเทวดา ถูกจ้างแข่งขันกับนายจ้างเพื่อเงิน และก็แข่งขันกับลูกค้าที่ทำงานร่วมกันด้วย หากใครเป็นเจ้าของกิจการก็ต้องแข่งกับโลก คุณธรรมถูกความเป็นเหตุเป็นผลเข้าแทนที่ และไม่มีที่อยู่ในการแข่งขันนี้ บึงเจกชนเองก็ต้องเลือกว่าจะเอาคุณธรรมหรือเงิน”⁶

¹ เรื่องเดิม, หน้า 30.

² เรื่องเดิม, หน้า 34.

³ เรื่องเดิม, หน้า 35.

⁴ เรื่องเดิม, หน้า 35.

⁵ เรื่องเดิม, หน้า 36-37.

⁶ เรื่องเดิม, หน้า 37-38.

ข้อความที่ยกมานี้แสดงให้เห็นชัดเจนถึงการแข่งขันแบบที่ทุกคนอยู่ในสภาวะสงคราม ซึ่งหากเกิดขึ้นจริงแล้วเศรษฐกิจดังกล่าวก็อยู่ไม่ได้ เพราะหากไม่มีข้อจำกัด การฆ่าคู่แข่ง การฆ่าทำลายสินค้า การปล้นสะดม การโกงก็คงต้องอยู่ในข่ายวิธีการที่จะใช้ในการแข่งขันทางเศรษฐกิจด้วย และเมื่อเป็นเช่นนั้นรายได้สูงสุดจะมาจากไหน ในเมื่อทุกคนต้องการรายได้แต่พร้อมจะกดโกงผู้อื่น และหากในการแข่งขันดังกล่าวไม่มีการคำนึงถึงประโยชน์และผลเสียของส่วนรวม ใครจะเป็นผู้รักษาความมั่นคงปลอดภัยให้เกิดแก่วงการธุรกิจได้ เศรษฐกิจดังกล่าวเกิดขึ้นได้เอากริยาของตนเองได้ และเอาเปรียบสังคมได้ก็เพราะยังมีสังคม มีรัฐคอยคุ้มครองดูแลอยู่ แต่ก็คงไม่มีสังคมหรือรัฐใดที่จะคุ้มครองระบบเศรษฐกิจและกิจกรรมทางธุรกิจซึ่งไม่คำนึงถึงสังคมส่วนรวมเช่นนั้น แนวคิดดังกล่าวจึงแย้งตัวเองคือเป็นแนวคิดที่ทำลายตัวเองอย่างเห็นได้ชัด และนักคิดส่วนใหญ่ก็มิได้เห็นด้วยกับแนวคิดเช่นนั้น

บทที่ ๓

ข้อวิพากษ์ลัทธิทุนนิยม

ทุนนิยมในปัจจุบัน โดยเฉพาะแนวคิดที่ถือว่าการรวมทางเศรษฐกิจไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม หรือไม่ต้องรับผิดชอบทางศีลธรรมต่อสังคมเป็นแนวคิดที่มีผู้วิพากษ์วิจารณ์มากที่สุดนอกเหนือไปจากแนวคิดที่วิพากษ์วิจารณ์ผลอันเลวร้ายซึ่งเกิดจากทุนนิยมและแนวคิดที่วิจารณ์ทุนนิยมในเชิงโครงสร้างซึ่งเป็นแนวคิดของมาร์กซ์ที่ยังใช้ได้ในปัจจุบัน ทุนนิยมได้พยายามตอบข้อวิพากษ์วิจารณ์เหล่านี้ แต่ดูเหมือนว่า เหตุผลทางจริยศาสตร์ธุรกิจที่วิพากษ์วิจารณ์ความไม่รับผิดชอบต่อสังคมจะมากขึ้นเรื่อย ๆ ก่อนที่จะกล่าวถึงแนวคิดทางเศรษฐกิจแบบพุทธ เราควรพิจารณาข้อวิพากษ์ดังกล่าวเสียก่อน เพื่อจะได้พิจารณาต่อไปว่าพระพุทธศาสนาจะมีความเห็นในเรื่องนี้อย่างไร และพุทธศาสนาจะรับทุนนิยมได้ เพียงไร หากทุนนิยมมีความรับผิดชอบต่อสังคม

๑. ข้อวิพากษ์ทุนนิยมในเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคม

1. ข้อวิพากษ์เกี่ยวกับความหมายของประโยชน์ส่วนตัว

1) ประโยชน์ส่วนตัวในความหมายของทุนนิยมไม่ได้มีรากฐานจากปัจเจกนิยม แต่มาจากสมุนิยม

ข้อแย้งนี้เป็นของ ไมเคิล โนแวกซึ่งเห็นว่าเหตุที่ทุนนิยมถูกโจมตีมากก็เพราะความเข้าใจทุนนิยมของนักเศรษฐศาสตร์บางกลุ่มที่เชื่อมโยงทุนนิยมเข้ากับปัจเจกนิยมจนทำให้ตีความว่าประโยชน์ส่วนตัวเป็นประโยชน์แบบที่ไม่ต้องคำนึงถึงผู้ใดเลย โนแวกเห็นว่าการตีความเช่นนี้ไม่ถูกต้องทั้งในแง่ทฤษฎีและในการปฏิบัติจริง คนที่เป็นทุนนิยมมิได้เห็นแก่ตัว ตะกละหรือทำร้ายผู้อื่นอย่างปราศจากศีลธรรมแต่อย่างใด คนเหล่านั้นยังมีความยับยั้งชั่งใจการคำนึงถึงผลในระยะยาว และมีความรับผิดชอบต่อผู้อื่น เขาวิจารณ์การตีความดังกล่าวว่าไม่ตรงกับความคิดของผู้ก่อตั้งลัทธิทุนนิยมดังนี้

“ในเชิงปฏิบัติแก่นของการได้แก่ดูเหมือนว่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่แนวคิดเรื่อง ประโยชน์ส่วนตัว ระบบดังกล่าวซึ่งยึดหลักการที่ว่าปัจเจกชนเป็นแหล่งที่ดีที่สุดในการตัดสินใจ ประโยชน์ของคนด้วยตนเองนั้นอาจจะถูกกล่าวหาว่าทำให้ความเห็นแก่ตัวและตะกละกลายเป็นสถาบัน แต่ก็โดยข้ออ้างว่าปัจเจกชนจะเป็นเช่นนั้นก็เมื่อถูกทำให้เป็นคนเลวทรามค่า ชำนาญไม่มีวันจะเลือกทางเลือกอื่นใด

ผู้ก่อตั้งลัทธิทุนนิยมประชาธิปไตยทั้งหลายไม่เชื่อว่าการเลวทรามค่าเช่นนั้นจะเป็นสากล นอกจากนั้นยังถือว่ากฎแห่งตลาดเสรีทางเศรษฐกิจเป็นตลาดที่ผลประโยชน์แท้จริงของปัจเจกชนจะเกิดขึ้นได้ดีที่สุดในระยะยาว เนื่องจากระบบจะปฏิเสธผลประโยชน์ในระยะสั้น นอกจากการขัดแย้งภายในแล้ว ระบบยังยับยั้งความคดโกงและผลประโยชน์ส่วนตัวที่ตีความหมายอย่างแคบ ๆ อีกด้วย... บริษัทห้างร้านใด ๆ ก็ตาม ซึ่งรู้ถึงความรับผิดชอบต่อสังคมในคำมั่นสัญญาระยะยาวของผู้ถือหุ้นของคนย่อมต้องป้องกันการลงทุนของคนไปถึงคนรุ่นต่อไปด้วย บริษัทจะต้องปรับเปลี่ยนไปตามเวลา ต้องรักษาชื่อเสียงให้เป็นที่น่าเชื่อถือ มีคุณธรรมความซื่อสัตย์ และความยุติธรรม เช่นบริษัทรับส่งสินค้าของครุฑใหญ่ครุฑหนึ่ง ผู้เป็นเจ้าของรุ่นล่าสุดได้เก็บผลกำไรไว้มาก และลงทุนในด้าน

เทคโนโลยีและกระบวนการใหม่ ๆ น้อย ผลก็คือทนายได้รับ
บริษัทที่โทรม ๆ แข่งขันกับใครก็ได้ แต่ก็ปัญหาการหมุน
เวียนทางการเงินก็ไม่ได้ ดังนั้นบริษัทห้างร้านที่ตะกละ ปล่อยให้
ให้หลุดไปจากพลังจากสังคมช้าหรือเร็ว ก็จะถูกพลังนั้น
ทำลาย ความตลกกว่าด้วยความสะดวก จะทำให้บุคคลเสีย
วิสัยในตัว ศคโคงผู้บริหาร โกรธผู้บังคับบัญชา ทำลายขวัญ
ของคนงาน เป็นศัตรูกับผู้ส่งและผู้ซื้อสินค้า ทำให้คู่แข่งมี
ความกลัว และสังคมต้องการลงทุน ในสังคมเสรีความ
ตลกกว่าด้วยความสะดวกเช่นนั้นจะต้องมีอยู่ แต่ก็จะต้องถูก
ต่อต้านด้วย”¹

2) คำว่าเห็นแก่ตัวในลัทธิทุนนิยมมีความหมายกว้าง

โนแวกเห็นว่าคำว่าประโยชน์ส่วนตัวในลัทธิทุนนิยมนั้นถูก
นักเศรษฐศาสตร์นำไปตีความอย่างแคบ ๆ จนทำให้กลายเป็น
ความเห็นแก่ตัวอย่างผิดมนุษย์ ทำให้มนุษย์ในเชิงเศรษฐศาสตร์
เป็นเหมือนหุ่นยนต์ที่คิดอะไรไม่ได้นอกจากกำไร คำว่า “ตัว”
หมายรวมถึงสิ่งอื่นที่เกี่ยวข้องกับ “ตัว” มนุษย์ด้วย ท่านเองเปรียบ
กับ โนพระพุทธรูปที่ “ตัวคน” กับ “ของคน” แยกกันไม่ออก
“ตัว” มนุษย์ก็แยกจากครอบครัว ประชาคมไม่ออก คำนี้จึงหมาย
รวมทั้ง ปึงเจกชน ครอบครัวและประชาคมไปพร้อม ๆ กัน

คำว่าประโยชน์นั้นก็มิได้หมายถึงประโยชน์แต่เฉพาะที่
เป็นวัตถุหรือเงินทอง หากแต่ยังรวมถึงประโยชน์อื่น ๆ เช่น
ศิลปะ วิทยาศาสตร์และศีลธรรมด้วย โนแวก วิจารณ์การตีความ
ที่แคบของนักเศรษฐศาสตร์ไว้ดังนี้

“ยิ่งกว่านั้นประโยชน์ที่แท้จริงของปัจเจกบุคคลมักจะไม่
ใช่เพียงการคิดถึงแต่ตนเอง คนส่วนมากเห็นผลประโยชน์ของ
ครอบครัวสำคัญกว่าผลประโยชน์ของคน มักจะให้ความสำคัญ
สำคัญแก่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นรองประโยชน์ส่วนรวม
ประชาคมของเขาที่สำคัญต่อเขาเช่นกัน ในจิตใจของมนุษย์นั้น
การยึดมั่นในความกรุณา ความรู้สึกเป็นมิตร และความเห็น
ใจก็มีพลังเช่นกัน ยิ่งกว่านั้นมนุษย์ยังมีความสามารถที่จะมอง
เห็นตัวเองเช่นเดียวกับที่คนอื่นมองเห็นเขา และยึดถือมาร-

ฐานที่สูงกว่าแรงจูงใจ ไปทางด้านความเห็นแก่ตัวได้ ดังนั้นคำ
ว่า “ตัว” ในคำว่าเห็นแก่ตัวเป็นคำที่ซับซ้อน เป็นทั้งเรื่อง
ครอบครัว ประชาคม และปัจเจกชนในเวลาเดียวกัน เป็นทั้ง
คำนึงถึงผู้อื่นและคำนึงถึงตนเองร่วมกับผู้อื่น และเป็นอิสระ
พิพากษาตัวเองและรักตัวเอง...

...ระบบเศรษฐกิจของทุนนิยมประชาธิปไตยส่วนหนึ่งขึ้น
กับบทบาทหน้าที่ทางสังคมของบุคคลด้วย ระบบนี้ให้ความสำคัญ
สำคัญแก่แรงจูงใจที่มีลักษณะเกี่ยวกับ ครอบครัว รูปแบบ
บริษัทก็เป็นการสะท้อนความจำเป็นที่จะต้องร่วมกันตั้งและ
ร่วมกันรับรางวัล การจำแนกแรงงานและความสามารถเฉพาะ
ทางก็แสดงถึงความต้องการที่จะทำงานเป็นคณะ และความ
ร่วมมือ การมีความเชื่อที่คิดแยกกันและการเข้ามารวมกลุ่มกัน
โดยยึดในมิตติ สะท้อนถึงความสำคัญของประชา กมทางศีล
ธรรมที่เป็นอิสระ การเน้นความเป็นปัจเจกนิยมเกินเหตุทั้ง
ในฝ่ายทุนนิยมและฝ่ายตรงข้ามทำให้ลักษณะประชาคมอัน
เป็นสาร์ตอะของระบบถูกบิดเบือนไป

น่าเสียดายที่ทฤษฎีทุนนิยมประชาธิปไตยได้ถูกปล่อยไว้
ให้นักเศรษฐศาสตร์นานเกินไป นักเศรษฐศาสตร์นั้นได้เชื่อ
ว่าเป็นพวกเฉพาะทาง แต่นักทฤษฎีก็มีสิทธิที่จะได้ชื่อเช่น
นั้นด้วยเช่นกัน ทฤษฎีของทุนนิยมประชาธิปไตยต้องมีแนว
ทัศนะที่กว้างกว่า ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์ก็ได้รับการยอมรับว่า
ชอบธรรมในขอบเขตนั้นด้วย ดังที่มิลตันและโรส ฟรีดแมน
ได้เจตนากล่าวไว้ในหนังสือชายคิดค้นค้นหนึ่งของพวกเขา
เรื่อง *Free to Choose* (อิสระที่จะเลือก) ว่า ...

... ความหมายกว้างต้องให้คิดไว้กับมโนทัศน์เรื่อง
ประโยชน์ส่วนตัว ความคิดหมกมุ่นที่แคบ ๆ อยู่กับตลาดเชิง
เศรษฐกิจได้ทำให้ตีความ การคำนึงถึงตัวเองว่า เป็นความ
เห็นแก่ตัวอย่างสายคาสน์ โดยเฉพาะเกี่ยวกับรางวัลทางวัตถุที่
จะได้มาโดยทันทีทันใด เศรษฐศาสตร์ได้ถูกคว่ำก็เนื่องจาก
อ้างโดยสิ่งเอาข้อสรุปที่ห่างไกลจาก “มนุษย์ในเชิงเศรษฐ-
ศาสตร์” ซึ่งเป็นมนุษย์ที่ไม่เป็นจริง ที่เป็นมนุษย์มากกว่าเครื่อง
คำนวณเพียงนึกเดิวนื่องจากตอบสนองแต่กับสิ่งเร้าทางการเงิน
เท่านั้น นั่นเป็นความคิดอย่างใหญ่หลวง ประโยชน์ส่วนตัว
มิใช่ความเห็นแก่ตัวด้วยสายคาสน์ แต่คืออะไรก็ตามที่ผู้เกี่ยวข้อง
สนใจ อะไรก็ตามที่เขาให้คุณค่า และจุดหมายใดก็ตามที่

¹ Michael Novak. "Virtuous Self - Interest." *Business Ethics*, edited
by Thomas I White (New Jersey : Prentice Hall, 1993), p. 57.

เขาแสวงหา นักวิทยาศาสตร์แสวงหาความก้าวหน้าใน
ขอบเขตวิชาของเขา นักสอนศาสนาหาทางเปลี่ยนผู้ไม่นับถือ
ศาสนาไปสู่ความเชื่อที่ถูกต้อง คนใจบุญสุนทานหาทางให้ผู้
ยากไร้มีความสุข ทั้งหมดล้วน หาประโยชน์ของคนอย่างที่เขา
เห็น อย่างที่เขาตัดสินด้วยคุณค่าอย่างที่เขาเชื่อ

คำว่าประโยชน์ส่วนตัวจึงรวมถึงประโยชน์ทางศาสนาและ
ศีลธรรม ทางศิลปะ และวิทยาศาสตร์ ทางความยุติธรรม
และสันติธรรม ประโยชน์ของคนนั้นแหละ นิยามคำว่า คน
ในสังคมเสรีบุคลิกมีเสรีภาพที่จะเลือกประโยชน์ของตน"¹

2. กิจกรรมทางศีลธรรมในฐานะเป็นส่วนหนึ่ง ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความเห็นแก่ประโยชน์
ส่วนตัวกับศีลธรรมของโนแวกดังที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นการ
อธิบายความหมายของประโยชน์ส่วนตัวในความหมายกว้าง
แต่สำหรับผู้ที่ยึดตามความหมายแคบก็ยังไม่ยอมรับความ
หมายกว้างดังกล่าว ปัญหาก็คือถ้าเราถือค่านิยมเรื่อง
ประโยชน์ส่วนตัว ในความหมายที่เท่ากับความเห็นแก่ตัวโดยไม่
คำนึงถึงผู้อื่น เราจะแย้งได้หรือไม่ว่า ความเห็นแก่ตัวไม่ขัดกับ
ศีลธรรม ริชาร์ด แม็คคาร์ธี ได้พยายามตอบคำถามนี้ เขาเห็น
ว่าถ้าหากความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นคุณธรรมทางธุรกิจ
และความเมตตาซึ่งเป็นความไม่คำนึงถึงตนเองเป็นคุณธรรมทาง
ศีลธรรมแล้ว ก็ดูเหมือนว่าคนดีจะเป็นคนเก่งในเรื่องธุรกิจไม่ได้
และคนที่ประสบความสำเร็จทางธุรกิจก็ต้องเป็นคนที่มีล้มเหลว
ในด้านศีลธรรม การพูดถึงจริยศาสตร์กับธุรกิจจึงเป็นเรื่องขัด
แย้งอยู่ในตัว แต่แม็คคาร์ธีก็มีได้ยอมจำนนกับเหตุผลดังกล่าว
และได้เริ่มด้วยการวิเคราะห์ความหมายของความเห็นแก่
ประโยชน์ส่วนตัวไว้ดังนี้

- 1) ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวไม่จำเป็นต้องมีศีลธรรม
"นิยามอย่างเป็นทางการศีลธรรมของประโยชน์ส่วนตัว
นั่นก็คือไม่คำนึงถึงความปรารถนาและประโยชน์ของผู้อื่น ทั้ง
ความเห็นแก่ตัวและความไม่เห็นแก่ตัว โดยหันแล้วดู

เหมือนจะมีลักษณะที่ "เกี่ยวข้องกับผู้อื่น" อยู่เป็นสำคัญ ไม่มี
ใครเห็นแก่ตัวหรือปราศจากความเห็นแก่ตัวเมื่ออยู่บนเกาะร้าง
เนื่องจาก ตัวไม้อาจจะเอาเปรียบใครหรืออุทิศตนเพื่อใครได้
ในสภาวะเดียวคายนั้น คนเราอย่างมากก็มีเพียงความใส่ใจใจคน
เอง ความเห็นแก่ตัวจึงนิยามโดยสัมพันธ์กับผู้อื่น จะเป็นการ
ถูกต้องกว่าซึ่งอาจนิยามได้ดังนี้ การให้ความสำคัญที่สูงในการ
สนองความปรารถนาหรือเข้าถึงจุดหมายของคนในเมื่อการทำ
เช่นนั้นขัดแย้งกับความ ปรารถนาหรือจุดหมายของผู้อื่น...

แม้ว่าความเห็นแก่ตัวในที่นี้จะตรงข้ามกับความไม่เห็นแก่
ตัว แต่ก็ไม่มีอะไรที่ทำให้ความเห็นแก่ตัวเป็นความคิดศีล
ธรรม แม้อินบงลักษณะความเห็นแก่ตัวอาจจะชั่วร้ายจริง ๆ ก็
ตาม... ความเห็นแก่ตัวจะเป็นความชั่วร้ายก็ต่อเมื่อ ก.นำไปสู่
การกระทำผิด โดยละเมิดสิทธิทางกฎหมายหรือสิทธิทางศีล
ธรรมของผู้อื่น หรือขัดขวางมิให้บุคคลทำความดี แต่ทว่าแม้
ความเคารพสิทธิทางศีลธรรมหรือกฎหมายของผู้อื่นอาจจะ
เป็นการทำธุรกิจที่เห็นแก่ตัวก็ตาม ก็ยากที่จะการกระทำเช่น
นั้นเกี่ยวข้องกับข้อผูกพันทางศีลธรรมที่จะเมตตาต่อผู้อื่น
ธุรกิจมิใช่การกุศล"

2) ความเห็นแก่ตัวไม่ก่อให้เกิดศีลธรรม

ตามทฤษฎีของคิม สมิธ กิจกรรมอันเกิดจากความเห็นแก่ตัว
ของทุกคนจะทำให้ "มือที่มองไม่เห็น" ทำหน้าที่ซึ่งจะก่อ
ประโยชน์ให้แก่สังคมส่วนรวมได้อย่างมั่นคง ตามวิธีนี้การที่
จะกรุณาผู้อื่นเพื่อให้เกิดความสุขแก่ส่วนรวมก็คือ การทำตาม
ความเห็นแก่ตัว แต่ทว่าทฤษฎีดังกล่าวก็ไม่อาจบอกได้
ว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจจะทำให้เกิดความคิดทางศีลธรรมมากดัง
ที่ศาสนาต้องการหรือดังที่ "คนดี" ได้กระทำด้วยการประกอบ
กุศลกรรมหรือไม่ แม็คคาร์ธีเห็นว่า ความคิดที่เกิดขึ้นจากการ
ทำงานของมือที่มองไม่เห็นซึ่งผู้กระทำไม่ได้มีเจตนาในการ
กระทำดี และไม่ได้อุทิศตัวเพื่อการทำดีนั้นต่างจากการกระทำดี
ทางศีลธรรม

¹ Richard Mc Carty. "Business and Benevolence." *Business Ethics*,
edited by Thomas I White (New Jersey : Prentice Hall, 1993), p. 42.

¹ เรืองเติม, หน้า 57-58.

“แต่เรื่องนี้ก็ทำให้ความคิดเรื่องความกรุณามีขอบเขตจำกัด หากข้อผูกพันทางศีลธรรมของเขามีสื่อผู้อื่นอันสามารถก่อให้เกิดความพึงพอใจที่สมบูรณ์ได้ด้วยการทำให้เกิดสิ่งดี ๆ แต่สังคมมิได้เล็กน้อยเช่นที่มักธุรกิจทำประโยชน์แก่สังคมโดยคัมภีร์ไม่รู้ด้วยการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ความเห็นแก่ตัวก็ย่อมเป็นสิ่งที่ถูกต้องทางศีลธรรม แต่ก็ได้เห็นชัดแล้วว่า การที่เรามีความสัมพันธ์กับผู้อื่น จะเป็นลูกจ้าง ถูกหักผู้มีส่วนช่วยทางธุรกิจเพื่อนร่วมช่วยชาติเพื่อร่วมโลกก็ตาม ศีลธรรมจะต้องเป็นเรื่องอาศัยความอุทิศตนเกินกว่าความผูกพันเล็ก ๆ น้อย ๆ ในฐานะเป็นผู้มีส่วนร่วมทางธุรกิจหน่วยเล็ก ๆ ในความคิดของสังคมซึ่งมีขอบเขตกว้างกว่า”¹

นอกจากนั้นการริษยาผลประโยชน์ของตนด้วยการสนองสิ่งที่ผู้อื่นต้องการอาจจะเป็นการทำร้ายผู้อื่นก็ได้ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็แสดงว่าหากทำตามความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว นอกจากไม่จำเป็นต้องเกิดสิ่งที่ดีขึ้นแล้วยังอาจเกิดสิ่งเลวร้ายขึ้นก็ได้ แม็คคาร์ธี แสดงความเห็นในเรื่องนี้ว่า

“...คนเราอาจรักษาผลประโยชน์ให้มั่นคงได้ด้วยการสนองสิ่งที่ผู้อื่นต้องการ แต่นั่นก็ไม่จำเป็นต้องเป็นการช่วยเหลือผู้อื่นซึ่งที่อื่น ความจริงการสนองสิ่งที่ผู้อื่นต้องการในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในบางกรณีก็เป็นการทำอันตรายผู้นั้น เช่น คนค้าขายเสพติดหาผลประโยชน์ได้จากกำไรลูกค้าพอใจอยู่เสมอ แต่กลับเป็นการทำอันตรายอย่างถึง ๆ จริงอยู่คนซื้อก็ต้องมีความคิดร่วมกับคนขาย กล่าวคือคนซื้อไม่ควรซื้อยาอันตราย แต่ถึงกระนั้นก็ตาม แรงจูงใจด้านผลประโยชน์ที่แปรไปในการขายยาเสพติดและกิจกรรมอื่น ๆ ทำนองเดียวกันก็ตรงข้ามกับความกรุณา”²

หากเป็นดังที่กล่าวข้างต้น การเกิดผลประโยชน์ขึ้นเองจากการทำตามความเห็นแก่ตัวก็ต่างจากผลที่เกิดขึ้นความกรุณา ซึ่งมีเจตนากำกับอยู่ และเจตนาเป็นสิ่งสำคัญ เพราะในการแสวงหาประโยชน์นั้น หากมีเจตนาร้าย ผลร้ายก็อาจเกิดขึ้นได้ โดยที่ผู้แสวงหาผลประโยชน์ยังได้ผลกำไร การกระทำนั้นย่อมไม่

ใช่การกระทำที่ถูกต้องทางศีลธรรม การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับความเมตตากรุณาโดยไม่หวังผลประโยชน์นั้นแตกต่างกันมาก

3) ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวกับศีลธรรมสัมพันธ์กันได้อย่างไร ความสัมพันธ์ระหว่างความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวกับศีลธรรมตามแบบของอดัม สมิธนั้น เป็นความสัมพันธ์ซึ่งเกิดขึ้นได้แต่ไม่จำเป็นต้องเกิด เนื่องจากความสัมพันธ์ดังกล่าวอาจนำไปสู่ผลร้ายแก่ส่วนรวมก็ได้ การที่จะให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มาจากความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นกิจกรรมที่รวมเอาศีลธรรมเข้าไว้ด้วย จะต้องพิจารณาในลักษณะที่ผู้ได้ผลกำไรนำกำไรมาคืนแก่สังคม วิธีที่เราเห็นกันอยู่คือการเสียภาษี แต่การทำเช่นนั้นอาจเป็นเพราะกฎหมายบังคับมิใช่ด้วยเจตนา แม็คคาร์ธี มองการทำบุญในเชิงเศรษฐกิจ ว่าเป็นการที่ผู้ที่มีความมั่งคั่งจากการทำงานนำกำไรคืนแก่สังคมโดยเจตนา ในแง่นี้กิจกรรมทางศีลธรรมก็จะเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เขาอ้างเหตุผลดังนี้

“ผู้การุณย์ก็คือปัจเจกชนที่มีปัญญาและแข่งขันทางเศรษฐกิจเก่งมาตลอดชีวิต และสะสมความมั่งคั่งซึ่งที่จริงแล้วก็ยังเป็นของผู้อื่นด้วยในแง่หนึ่ง ในบั้นปลาย ของการทำงานทางธุรกิจ เมื่อมีความมั่งคั่งจนเกินความสามารถจะใช้แสวงสุขได้หมด ก็ส่งคืนส่วนที่ได้ชัยชนะมาพร้อมทั้งให้ดอกเบี๋ยบางอย่าง ผู้การุณย์จึงเป็น เพียงผู้ดูแลผลประโยชน์ เป็นผู้เอาทรัพย์สินของผู้อื่น ไปลงทุนตลอดชีวิตแล้วใช้คืนพร้อมดอกเบี๋ยในบั้นปลาย”³

กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นกิจกรรมทางศีลธรรมดังกล่าว แม็คคาร์ธีเห็นว่าจะต้องเป็นไปเพื่อผลกำไรทางเศรษฐกิจ แม้เขาจะเห็นว่าผลกำไรนั้นเป็นผลพลอยได้เขาก็ยอมรับการกระทำนั้นว่าเป็นการกระทำทางศีลธรรมได้ เช่นการที่บริษัทน้ำมัน ปตท. แบ่งกำไรช่วยการศึกษา หากมีเจตนาเพื่อให้ขายน้ำมันได้มากขึ้น ภาพลักษณ์ดีขึ้น ก็ไม่ใช่กิจกรรมทางศีลธรรม แต่หากเป็นการแบ่งกำไรช่วยสังคมโดยไม่หวังผลตอบแทนที่เพิ่มขึ้น แต่ขอขยายที่

¹ เรื่องเดิม, หน้า 43.

² เรื่องเดิม, หน้า 44.

³ เรื่องเดิม, หน้า 46.

เพิ่มขึ้นเป็นผลพลอยได้ก็อาจนับเป็นกิจกรรมทางศีลธรรมได้ ข้ออ้างของแม็กคาร์ธี นิดงนี่

“การช่วยเหลือทางการกุศลของบริษัทเพื่อจุดประสงค์ด้านการประชาสัมพันธ์ อาจเป็นตัวอย่างที่คุ้นกันมากที่สุดและเป็นรูปแบบเบื้องต้นที่สุดของความกรุณา ที่เอาไปใช้หาผลประโยชน์ได้ การบริจาคเช่นนั้นเกือบจะเป็นที่ยอมรับกันเป็นสากลว่าเป็นสิ่งที่ดีสำหรับธุรกิจ ตรงเท่าที่การให้นั้นเป็นการให้จริง ๆ ไม่มีอะไรผูกมัด ก็มีลักษณะเป็นเจตนาดี แต่ว่าคนเราก็อาจหาทำไว้ในตลาดเศรษฐกิจจากผลของการให้ด้วยความกรุณาได้”¹

ในทางปฏิบัติเราอาจมองเห็นเจตนาดังกล่าวไม่ยาก แต่ในเชิงทฤษฎีก็อาจพิจารณาได้ เช่น อาจดูได้จากแผนงานของบริษัทว่ายอดเงินดังกล่าว บริษัทพิจารณาในลักษณะใด

นอกจากการพิจารณาการแบ่งกำไรจากผลประกอบการหรือการดำเนินงานในลักษณะเป็นการคืนกำไรแล้ว แม็กคาร์ธียังชี้ว่าเราอาจพิจารณาจากการเลือกธุรกิจที่ทำด้วยก็ได้ วิธีที่เขาเสนอให้พิจารณาเป็นดังนี้

“ส่วนคนอีกคนหนึ่งอาจจะทำธุรกิจแบบที่มีคุณธรรมได้ เขาเห็นความสำคัญของการหาผลประโยชน์ในค่านธุรกิจ รู้เรื่องการหาผลประโยชน์สูงสุดในการเลือกทำธุรกิจ แต่ก็มีได้เลือกข้างที่ไปทางชั่วร้ายที่สุด หากแต่เลือกทำธุรกิจหรือกิจกรรมที่จะให้ประโยชน์สูงสุดในการใช้ทรัพยากรที่มี และมีได้พอใจกับการหาผลประโยชน์มากที่สุดด้วยความเห็นแก่ตัวที่เลวน้อยกว่านั้นภายในขอบเขตของกฎหมายและกฎศีลธรรม ด้วยความรู้สึกลึกในพันธะที่มีต่อผู้อื่น เขาเลือกกิจกรรมทางธุรกิจที่จะให้เขาสามารถมีส่วนช่วยให้ผู้อื่นมีสวัสดิภาพ แม้ว่าธุรกิจชนิดนี้เมื่อทำแล้วจะไม่ได้ผลประโยชน์สูงสุดก็ตาม ด้วยแรงจูงใจเช่นนั้นเขาจะเลือกการหาประโยชน์ในธุรกิจไปพร้อม ๆ กับที่ทำตามแรงจูงใจที่นำออกช่องทางศีลธรรม แรงจูงใจทางคุณธรรมดังกล่าวในระดับปฏิบัติเข้ากันได้กับแรงจูงใจในการหาผลประโยชน์”²

เราจะเห็นได้ว่าเกณฑ์ที่แม็กคาร์ธีใช้พิจารณาก็คือเกณฑ์ทั่วไปทางศีลธรรมคือ เจตนา ซึ่งจะมีปัญหาตรงที่การทราบเจตนาของผู้อื่นเป็นไปได้ยาก นอกจากตัวผู้มีเจตนาจะเป็นผู้รู้เองแล้ว ก็มีเฉพาะการกระทำบางอย่างเท่านั้นที่บอกเจตนาได้ การแยกแยะระหว่างการแสดงออกทางศีลธรรมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีเจตนาทางศีลธรรมกับที่มีเจตนาทางธุรกิจจึงทำได้ยาก แต่ข้อนี้ก็เป็นอีกประเด็นหนึ่ง ประเด็นที่เราพิจารณากันในที่นี้ก็คือเกณฑ์ทางศีลธรรมดังกล่าวสามารถใช้กับธุรกิจได้ เช่นเดียวกับในกิจกรรมทางศีลธรรมของปัจเจกชน และนักธุรกิจก็สามารถทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างมีศีลธรรมได้ แม้ว่าอาจได้กำไรไม่มาก หรือต้องนำกำไรมาคืนแก่สังคมในรูปการกุศลก็ตาม อย่างน้อยแนวคิดนี้ก็ยังแย้งแนวคิดที่ว่าหากทุนนิยมนำศีลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจแล้วจะไม่ประสบความสำเร็จหรือเศรษฐกิจกับศีลธรรมไปด้วยกันไม่ได้

3. บริษัทขนาดใหญ่เป็นนิติบุคคลแต่ไม่ใช่ปัจเจกชน

ปัจเจกชนเมื่อจะทำกิจกรรมใด ๆ สังคมเรียกร้องให้ต้องคำนึงถึงศีลธรรม กิจกรรมทางเศรษฐกิจในระยะแรก ๆ เป็นกิจกรรมที่ปัจเจกชนเป็นผู้รับผิดชอบเช่นเจ้าของบริษัทซึ่งเป็นผู้ดำเนินการเองต้องรับผิดชอบต่อสังคมเช่นเดียวกับเมื่อทำกิจกรรมอื่น ๆ แต่กิจกรรมทางเศรษฐกิจในปัจจุบันทำในรูปบริษัทขนาดใหญ่หรือบริษัทซึ่งผู้รับผิดชอบคือผู้จัดการ ไม่ใช่เจ้าของ และต้องบริหารบริษัทเพื่อผลกำไร ไม่มีสิทธิในการพิจารณาเรื่องศีลธรรม ส่วนเจ้าของก็เป็นผู้ถือหุ้น ไม่ใช่เจ้าของบริษัทซึ่งเป็นปัจเจกชนที่รับผิดชอบต่อกิจการทั้งหมดของบริษัท อีกทั้งในแง่ความเป็นบุคคลบรรษัทก็เป็นนิติบุคคล คือเป็นบุคคลทางกฎหมาย ซึ่งก็เป็นบุคคลเทียมคือไม่มีความเป็นปัจเจกชน การบริหารจัดการก็ไม่เป็นของคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ การพิจารณาเรื่องความรับผิดชอบต่อศีลธรรมจึงเป็นเรื่องที่ต้องต่างจากการพิจารณาศีลธรรมของปัจเจกชน นักเศรษฐศาสตร์บางคนจึงมีความเห็นว่าบริษัทไม่ต้องรับผิดชอบต่อศีลธรรม

ลักษณะสองประการของบริษัทขนาดใหญ่ที่สำคัญต่อวิชาศาสตร์ คือประการแรกในบริษัทแบบนี้ผู้จัดการกับเจ้าของ (ผู้ถือ

¹ เรื่องเดิม, หน้า 48.

² เรื่องเดิม, หน้า 50.

หุ้น) ไม่เกี่ยวข้องกัน ประการที่สองบริษัทประเภทนี้มีลักษณะเป็นการบริหารงานแบบมีระเบียบกฎเกณฑ์ กล่าวคือเป็นองค์กรที่ประกอบด้วย โครงสร้างซับซ้อน มีการควบคุมจากส่วนกลาง มีผู้จัดการและคนงานลดหลั่นกันลงมาเป็นลำดับ

การบริหารจัดการที่อิสระจากเจ้าของในบริษัทสมัยใหม่นั้นมีผลอย่างสำคัญทางจิตวิทยาในเรื่องอย่างเช่น ความรับผิดชอบทางศีลธรรมเราไม่อาจใช้แนวคิดทางจิตวิทยาแบบเดิม ๆ คือความเป็นเจ้าของกับความรับผิดชอบมีความสัมพันธ์กันมาใช้กับความรับผิดชอบทางศีลธรรมในบริบทของบริษัทแบบนี้ได้ เมื่อก่อนเราใช้ความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นเจ้าของกับความรับผิดชอบมาเป็นเหตุผลได้เพราะนายจ้างเป็นบุคคลเดียวกับเจ้าของและผู้จัดการจึงสามารถมีความรับผิดชอบทางกฎหมายและทางศีลธรรมเป็นส่วนตัวได้ ทั้งในเรื่องการบริหารบริษัทและผลที่จะเกิดแก่ผู้อื่นจากการบริหารนั้นคือ ถูกจ้าง ถูกค่า และสาธารณชน การแยกความเป็นเจ้าของกับการจัดการในบริษัทสมัยใหม่เปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายต่าง ๆ ดังกล่าวทั้งในแง่ศีลธรรมและกฎหมายอย่างถึงรากถึงโคน การที่จะให้เจ้าของ (ผู้ถือหุ้น) รับผิดชอบต่อสิ่งที่ต่อพฤติกรรมของบริษัทของตนนั้นไม่มีเหตุผล เนื่องจากบุคคลเหล่านี้ มิได้ควบคุมการทำงานหรือนโยบายของบริษัทด้วยตนเองเว้นแต่ในนาม ความเป็นจริงผู้ถือหุ้นเป็นเพียงผู้ลงทุน ให้เงินทุนมากกว่าจะเป็นเจ้าของและผู้จัดการ ด้วยเหตุผลดังกล่าวเมื่อผู้จัดการบริษัทพูดเช่นพูดในรายงานเกี่ยวกับหุ้น เกี่ยวกับความรับผิดชอบของบริษัทต่อผู้ถือหุ้น ก็เป็นเพียงการพูดเหลวไหลเมื่อพิจารณาในเชิงจิตวิทยาอย่างน้อยก็ในความหมายที่แท้ของคำว่า "ความรับผิดชอบ เพราะความรับผิดชอบนั้นหมายความว่าต้องมีอำนาจหรืออิทธิพลควบคุมซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ถือหุ้นมิได้มีอยู่"

4. ศีลธรรมของบริษัทขนาดใหญ่

เป็นศีลธรรมในฐานะที่เป็นสถาบันทางสังคมซึ่งมีอำนาจ

"ลักษณะสำคัญของบริษัทสมัยใหม่ในแง่ศีลธรรมมาจากการเป็นองค์กรแบบเป็นทางการ คือมีระบบบริหารจัดการ ผลก็คือปัญหาศีลธรรมและประเด็นทางจิตวิทยาที่สำคัญๆ ซึ่ง

เกี่ยวข้องกับบริษัทจะมีลักษณะใกล้เคียงกับองค์การสาธารณะเช่นการไปรษณีย์มากกว่าจะเป็นปัญหาที่เกิดกับบริษัทเล็ก ๆ ที่บุคคลเป็นเจ้าของ และค่านิยมกิจการแบบส่วนตัว เช่นโรงงานเข็มหมุดของอดัม สมิท ที่มีคนงานเพียงสิบคน สิ่งที่มีความสำคัญในเชิงจิตวิทยาในส่วนนี้เกี่ยวกับบริษัทขนาดใหญ่ก็คือเรื่องความซับซ้อนขององค์การมากกว่าเรื่องใครเป็นเจ้าของ เพราะในความเป็นจริงเมื่อพิจารณาจากแง่ศีลธรรมและหน้าที่โครงสร้าง และการเป็นองค์การทางสังคมแล้ว บริษัทการบินเอกชนแทบจะไม่ต่างกับบริษัทการบินที่เป็นของสาธารณะและมีปัญหาศีลธรรมที่เกิดกับบริษัทเอกชนเช่นนั้นก็นำมาเทียบเคียงกับบริษัทของสาธารณะได้

ความไม่เกี่ยวข้องกันกับศีลธรรมในเรื่องความเป็นเจ้าของไม่ว่าเจ้าของจะเป็นเอกชน หรือรัฐบาลจะยังเห็นได้ชัดเจนเมื่อพิจารณาหน้าที่ของบริษัทในสังคม เพราะบริษัทขนาดใหญ่ในสังคมมีบทบาทต่อสาธารณะและมีจุดมุ่งหมายแบบเอกชนที่จะหาเงิน ที่จริงแล้วการมุ่งหาเงินก็มีอะไรที่จะคัดค้านอะไรได้ เพราะแม้บริษัทเหล่านี้จะมุ่งแสวงกำไร แต่ในความเป็นจริงก็มักมีการติดขัดด้านการเงินและอาศัยรัฐช่วยในด้านเงินการต่อไปได้ บริษัทใหญ่ ๆ อาจล้มละลายแต่รัฐก็ไม่อาจปล่อยให้เลิกกิจการเหมือนบริษัทเล็ก ๆ ได้ เหตุผลในเรื่องนี้ชัดเจน เพราะบริษัทใหญ่ ๆ ดังขึ้นเป็นกิจการขนาดใหญ่ที่ให้บริการสำคัญแก่รัฐ กล่าวคือจ้างคนจำนวนมากและมีจะคุมเศรษฐกิจส่วนใหญ่ไว้ สิ่งสำคัญในแง่จิตวิทยาก็คือบริษัทที่ใหญ่และเป็นองค์กรแบบเป็นทางการนี้เป็นศูนย์กลางของอำนาจและควบคุมชีวิตทางสังคมของเรายู่ ในแง่จิตวิทยาก็มีรับใช้สังคม ในแง่ร้ายเป็นบริษัทที่ขูดรีดสังคมเพื่อประโยชน์ส่วนตัวของเอกชน ซึ่งเป็นผลให้ปัจเจกชนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับบริษัทในฐานะลูกจ้าง ผู้บริโภค และลูกค้าถูกลดฐานะลงเป็นนักโทษและเป็นเหยื่อ กล่าวโดยสรุปการตั้งคำถามทางจิตวิทยากับบริษัทขนาดใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการใช้อำนาจในทางถูกหรือผิด ที่จะก่อผลดีหรือภัยต่อส่วนรวม คำถามจึงเป็นเรื่องที่ว่า จะควบคุมอำนาจนี้และให้อำนาจนี้

นำไปสู่จุดหมายที่คืออะไร มากกว่าจะเป็นเรื่องความสงสัยในจุดประสงค์ของบริษัท¹

ข้อความข้างต้นนี้จอห์น แลค แสดงความเห็นว่าเป็นบริษัทในฐานะเป็นสถาบันทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อคนจำนวนมากทั้งในแง่ดีคือทำให้คนจำนวนมากมีงานทำ มีการอุปโลกปโลกที่ดีและในแง่ร้ายคือ รัฐและคนจำนวนมากต้องรับผิดชอบต่อบริษัทเมื่อเกิดปัญหา และหากบริษัทมีอำนาจมากก็จะส่งผลถึงวิถีชีวิตของคนในสังคมไม่ว่าจะเป็นความฟุ่มเฟือยราคาสินค้าที่ไม่เป็นธรรม คุณภาพสินค้า ซึ่งกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนสิ่งที่มีผลกระทบกว้างและรุนแรงนี้เป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่บริษัทจะก่อให้เกิดแก่สังคม ศิลธรรมแบบปัจเจกชนไม่ใช่เรื่องใหญ่ที่จะต้องคิดหวงจากบริษัท เพราะหากรัฐและประชาชนควบคุมอำนาจของบริษัทได้ สิ่งที่ได้รับก็จะเป็นผลในด้านดี อำนาจชนิดนี้ไม่มีในปัจเจกชนจึงดูเหมือนไม่สำคัญมากนักในศีลธรรมของปัจเจกชน แต่องค์การและสถาบัน ไม่ว่าจะเป็นอย่างรัฐหรือเอกชนล้วนเป็นสิ่งที่มีอำนาจมาก การควบคุมอำนาจจึงเป็นศีลธรรมที่สำคัญ แลค ได้ย้ำประเด็นดังกล่าวว่า

“ประเด็นสำคัญเร่งด่วนที่สุดในการพูดถึงจริยธรรมเกี่ยวกับบริษัทก็คือเรื่องอำนาจ และการควบคุมอำนาจ... เพราะแม้ว่าจะเหมือนกับรัฐบาลตรงที่มีอำนาจมากและการตัดสินใจของบริษัทมีผลกว้าง แต่ต่างกับรัฐบาลในเรื่องการควบคุมอำนาจทั้งในแง่ทฤษฎีและปฏิบัติ เพราะรัฐบาลนั้นเป็นหรือถือว่าเป็นตัวแทนของประชาชนและต้องคอยคำตอบสาธารณชนได้ ตรงข้ามกับบริษัท... ที่ไม่ต้องอธิบายอะไรให้แก่สาธารณชน... ความลับในเรื่องที่เกี่ยวกับสาธารณชนไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลหรือบริษัทก็เป็นอันตรายต่อความดีของส่วนรวมทั้งสิ้น”²

การควบคุมอำนาจดังกล่าวข้างต้นแม้ว่าจะเป็นสิ่งสำคัญ แต่ถ้าทำมากเกินไปก็อาจเกิดปัญหาว่า แนวทางดังกล่าวขัดกับทุนนิยมซึ่งเน้นเสรีภาพในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ปัญหาความพอคิระหว่างเสรีภาพกับอำนาจนี้เป็นปัญหาเดียวกับปัญหาทางปรัชญาการเมืองซึ่งต่างทฤษฎีก็มีการจัดการเรื่องเสรีภาพของปัจเจกชนกับอำนาจของรัฐให้เกิดความพอดีแตกต่างกัน และเห็นจุดสมดุลแตกต่างกัน ทศนะดังกล่าวจึงอาจไม่เป็นที่ยอมรับจากผู้ถือลัทธิ “มือที่มองไม่เห็น” แต่จะเป็นที่ยอมรับของผู้ถือลัทธิ “มือของรัฐบาล”

๒. ข้อวิพากษ์ทุนนิยมในเชิงโครงสร้าง

ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับทุนนิยมเท่าที่กล่าวมาแล้วเป็นข้อโต้แย้งเกี่ยวกับความรับผิดชอบของทุนนิยมต่อสังคม แต่ไม่ว่าความรับผิดชอบต่อสังคม โดยเฉพาะในความหมายเชิงศีลธรรมจะเป็นเรื่องที่ขัดแย้งกับทุนนิยมหรือไม่ก็ตาม ทั้งฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายคัดค้านก็อยู่ในระบบทุนนิยมปัจจุบัน และมีได้มีความเห็นเชิงคัดค้านว่าทุนนิยมไม่ควรมียุ่ ต่างจากข้อคัดค้านของพวกมาร์กซิสต์ที่อาจถือได้ว่าเป็นข้อคัดค้านในเชิงโครงสร้างซึ่งเป็นข้อคัดค้านที่มีเหตุผลและยังใช้ได้อยู่ในปัจจุบัน แนวคิดดังกล่าวสรุปใจความสำคัญได้ดังนี้

สังคมเป็นสังคมขูดรีดเมื่อการจัดระบบโครงสร้างของสังคมทำให้เกิดแรงงานที่ไม่ได้รับค่าจ้างเนื่องจากระบบสังคมบังคับเอาจากชนชั้นหนึ่งไปให้แก่ชนอีกชั้นหนึ่ง มาร์กซิสต์ถือว่าผู้ใช้แรงงานต้องทำงานให้แก่นายจ้างมากกว่าชั่วโมงการทำงานที่เท่ากับค่าจ้างซึ่งนายจ้างให้ ดังนั้นผู้ใช้แรงงานจึงทำงานส่วนหนึ่งโดยไม่ได้ค่าจ้างและด้วยเหตุที่นายทุนเป็นเจ้าของเครื่องมือในการผลิตทั้งหมด ผู้ใช้แรงงานก็ต้องทำงานดังกล่าวเพื่อจะมีโอกาสยังชีพได้ กล่าวคือเพื่อมีโอกาสที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไป ดังนั้นผู้ใช้แรงงานซึ่งนับได้ว่าถูกบังคับให้ทำงานโดยไม่ได้ค่าจ้างและระบบทุนนิมนับเป็นการใช้ทาสรูปแบบหนึ่ง เจฟฟรีย์ โรแมน ได้ชี้ให้เห็นว่าสภาพถูกบังคับดังกล่าวเป็น “การบังคับขูดรีดที่มองไม่เห็น” เนื่องจากเป็นการบังคับในเชิงโครงสร้าง ซึ่งไม่ปรากฏให้เห็นชัดเจนอย่างการบังคับในระบบนายกับ

¹ John Ladd. "Corporate Mythology and Individual Responsibility." *Business Ethics*, edited by Thomas I White (New Jersey : Prentice - Hall, 1993), p. 239.

² เรื่องเดิม, หน้า 240.

ทาส เขาอธิบายความหมายของคำว่า “บังคับ” ในลักษณะดังกล่าวไว้ว่า

“คราวนี้มาพิจารณาคำว่า “บังคับ” ในบทนิยามที่ได้เสนอไว้ “บังคับ” ในระบบทุนนิยมก็เห็นได้ยากพอ ๆ กับการไม่จ่ายค่าแรงงานส่วนเกินอันเป็นธรรมชาติของทุนนิยม เพราะนายทุนไม่เหมือนกับนายของทาสแบบโบราณ เนื่องจากนายทุนถูกห้ามมิให้ใช้กำลังประทุษร้ายร่างกายผู้ใช้แรงงานไม่ว่าจะเมื่อทำงานหรือเมื่อจรจกกันอยู่บนโต๊ะ ดังนั้น ผู้ใช้แรงงานถูกบังคับให้ทำงานก็เพื่อไม่อดตาย (หรือที่ใหญ่กว่านั้นก็คือเพื่อจะไม่ถูกลดสิ่งที่ต้องซื้อเพื่อจะดำรงชีวิตให้อยู่ในระดับต่ำลง) ซึ่งก็เห็นได้จากความเป็นจริงตามธรรมชาติที่ว่า อาหารมิได้หล่นลงมาจากฟากฟ้า คนก็ต้องทำงานเพื่อจะมีกิน การบังคับขูดรีดที่มองไม่เห็นของทุนนิยมก็มาจากข้อเท็จจริงที่ว่า ในลัทธิทุนนิยมนั้นการบังคับอย่างเปิดเผยถูกแทนที่ด้วยการบังคับที่ใส่เข้าไปในโครงสร้างของระบบการเป็นเจ้าของและชนชั้นซึ่งกำหนดด้วยระบบดังกล่าว เนื่องจากมีการให้ความเป็นเจ้าของเครื่องมือการผลิตแก่เอกชนชนชั้นเล็ก ๆ สมาชิกของชนชั้นที่ไม่ใช่เจ้าของเครื่องมือการผลิตก็ถูกบังคับให้ทำงานให้แก่คนเหล่านั้น (แม้ว่าจะไม่จำเป็นที่คนเหล่านั้นต้องบังคับ) เพื่อให้พอยังชีพอยู่ได้ ข้าพเจ้าจึงถือว่าการบังคับในนิยามของเราจะต้องไม่ใช่เพียงเรื่องการบังคับโดยเปิดเผย แต่ต้องหมายถึงในแง่โครงสร้างทั้งในส่วนที่เป็นผลและที่มาของการบังคับนั้น

พิจารณาแง่ผลก่อน การบังคับเกิดแก่ปัจเจกชนเนื่องจากตำแหน่งของบุคคลใน โครงสร้างสังคม มิใช่เป็นอาการที่ กำลังที่แข็งแรงแเลือกดึงเอาปัจเจกชนซึ่งเป็นเป้าหมายออกมา และกระทบต่อปัจเจกชนแต่ละคนมากหรือน้อยตามสัดส่วน ที่ว่าข้าพเจ้าหมายความว่า การบังคับนั้นกระทบปัจเจกชนโดยการกำหนดขีดวงชะตาให้แก่บางกลุ่มและเปิดช่องให้บางคนในกลุ่มนั้นได้รับการคัดหรือคัดตัวเอง เข้าไปสู่ระดับนั้น คำว่า “โดยโครงสร้าง” เหมาะที่จะใช้กับการบังคับเช่นนั้นก็เพราะมันทำงานในลักษณะที่โครงสร้างของคอขวดในถนนทำให้เกิดชะตาแก่กลุ่ม โดยบังคับรถส่วนใหญ่ให้ผ่านช้าลงและเปิดโอกาสและปัจจัยอื่น ๆ ที่จะทำให้บางคนอยู่ในพวกที่เป็นส่วนมาก บางคนอยู่ในพวกส่วนน้อยที่จะผ่านไปได้ง่าย ๆ

การบังคับนี้พิจารณาในแง่ที่มาได้ด้วย แม้การบังคับจะทำให้คนชั้นหนึ่งโอนไปสู่อีกชั้นหนึ่ง แต่ก็มิใช่ว่าชนชั้นที่ได้ประโยชน์บังคับชนชั้นที่เสียประโยชน์ แต่โครงสร้างการเป็นเจ้าของหรือระบบชนชั้นมากกว่าที่เป็นตัวบังคับ¹

ข้อแย้งของทุนนิยม

ข้อโจมตีทุนนิยมของมาร์กซิสม์ดังกล่าวนั้นพวกทุนนิยมอาจแย้งได้ดังนี้ ประการแรก แม้วาระบบทุนนิยมจะมีการขูดรีดแต่ก็ไม่ได้มากนัก การใช้ทาสเป็นระบบที่ไม่ยุติธรรมก็เพราะว่ามีการขูดรีด แต่ระบบทุนนิยมนั้นถึงจะมีการขูดรีดก็แตกต่างจากการใช้ทาส กล่าวคืออาจจะพิจารณาว่ามีสภาพการณ์บางอย่างที่เป็นธรรมได้ เนื่องจากการใช้ทาสแบบทุนนิยมไม่เหมือนการใช้ทาสแบบโบราณ ความน่ากลัวจึงมีน้อยกว่า เช่นผู้ใช้แรงงานมีสิทธิ์เลือกงาน มีสิทธิในการต่อรองเรื่องค่าจ้างแรงงาน มีกฎหมายของรัฐควบคุม มีการแข่งขันกันระหว่างบริษัทต่าง ๆ ซึ่งทำให้ไม่อาจกดขี่ได้อย่างเต็มที่เหมือนการใช้ทาสในสมัยโบราณ

ประการที่สองทุนนิยมมิได้มีแต่ข้อเสีย หากแต่มีข้อดีอยู่มาก จึงต้องพิจารณาในภาพรวมทั้งระบบมิใช่แยกส่วน การขูดรีดเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของทุนนิยมซึ่งก็เป็นข้อเสีย แต่ข้อดีก็มีเช่น ทุนนิยมเป็นระบบที่ทำให้ต้องการแรงงานเพิ่มขึ้น ทำให้คนมีงานทำเพิ่มขึ้น ซึ่งทำให้เกิดโอกาสที่จะยกระดับความเป็นอยู่ที่ดีในแง่วัตถุ ยิ่งกว่านั้นสังคมทุนนิยมมักจะเชื่อมโยงระหว่างระบบทุนนิยมกับเสรีภาพของปัจเจกชนทั้งในทางการเมืองและส่วนตัว เนื่องจากเสรีภาพเป็นรากฐานของแนวความคิดนี้

ประการที่สาม ระบบทุนนิยมเป็นระบบที่ใ้ข้อมูล เป็นความจริงทางประวัติศาสตร์ ข้อดีและข้อเสียปรากฏเป็นข้อเท็จจริง แต่การเป็นคอมมิวนิสต์ก็ยังมีข้อดีและข้อเสียเช่นกัน อย่างน้อยระบบทุนนิยมก็เป็นระบบที่เป็นจริงได้ในเชิงปฏิบัติ แต่สังคมคอมมิวนิสต์นั้นเป็นเพียงหลักการอันพึงปรารถนา ยังไม่

¹ Jeffrey Reiman. “Exploitation, Force, and the Moral Assessment of Capitalism.” *Business Ethics*, edited by Thomas I White (New Jersey : Prentice Hall, 1993), p. 66.

เป็นจริงในทางปฏิบัติและเป็นการมองแต่แง่ดี ส่วนทุนนิยมถูกมองแต่เฉพาะแง่ร้าย เมื่อนำอาระบบทุนนิยมที่เป็นจริงไปเทียบกับคอมมิวนิสต์ที่เป็นจริงซึ่งปฏิบัติกันอยู่ในโลกก็พิสูจน์ไม่ได้ว่าคอมมิวนิสต์เป็นระบบเศรษฐกิจที่ประสบผลสำเร็จทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมแต่อย่างใด

๓. มุมมองของพระพุทธศาสนา

ข้อแย้งของทุนนิยมทั้งหมดนั้น แม้ทำให้ทุนนิยมดูดีขึ้นในฐานะที่เป็นระบบซึ่งเป็นธรรมกว่าระบบทาสในสมัยโบราณ และเป็นระบบที่ปฏิบัติได้จริง แต่ก็ไม่อาจแย้งการทุจริตในระดับโครงสร้างของระบบได้ พวกมาร์กซิสต์อาจมองแง่ร้ายและมุ่งโจมตีข้อเสียของทุนนิยม แต่สิ่งนั้นก็เป็นการเสียและเป็นแง่ร้ายจริง ๆ ทุนนิยมเองก็จำเป็นต้องยอมรับในเรื่องการเอาเปรียบในทุกระดับ เพราะทุนนิยมเริ่มต้นแนวคิดด้วยความเห็นแก่ตัวและการแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวของมนุษย์ ไปสู่การหากำไรทางเศรษฐกิจ ทุนนิยมไม่มีสิ่งทีระบบสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์มีคือการคำนึงถึงคนส่วนใหญ่ที่เป็นฝ่ายเสียเปรียบ และการพยายามแก้ไขการทุจริต แต่มาร์กซิสต์เองเมื่อพูดถึงแรงงานก็มีได้ให้ความสำคัญแก่แรงงานทางสติปัญญาซึ่งนำไปสู่ความเจริญทางเทคโนโลยีและการผลิต ลัทธิมาร์กซิสต์ไม่มีอะไรจูงใจคนชั้นที่ใช้ปัญญาในการผลิต เห็นความเท่ากันเป็นความยุติธรรม แต่มองไม่เห็นว่ามีหลาย ๆ กรณีความเท่ากันเป็นความไม่ยุติธรรม เช่นการแจกจ่ายผลผลิตให้คนที่ไม่มีฝีมือเท่ากับคนไม่มีฝีมือเมื่อผลิตในเวลาทีเท่ากัน ย่อมไม่ใช่ความยุติธรรม แต่การคอยแทนคนที่ทำงานได้ดีกว่ามากกว่าคนที่ทำงานด้อยกว่าเป็นความยุติธรรมเมื่อพิจารณาในเชิงสัดส่วน

การผลิตของทุนนิยมก้าวหน้าก็เพราะสนองแรงงูใจตามธรรมชาติคือความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ แต่ก็นำไปสู่การทุจริตเมื่อผนวกเข้ากับหลักเสรีภาพของปัจเจกชนซึ่งทำให้การแสวงหาประโยชน์มีการควบคุมน้อย ระบบของมาร์กซ์นั้นขาดแรงงูใจที่สำคัญดังกล่าว และอาจจะเป็นการทำให้เกิดความรู้สึกเรื่องความไม่ยุติธรรมดังกล่าวมาแล้ว ระบบทุนนิยมไม่มีทีสำหรับความเป็นธรรม ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้อเฟื้อ เพราะไม่มี

ปัจจัยอะไรที่จะให้ทุนนิยมนำสิ่งเหล่านี้เข้าไปในระบบ เนื่องจากสิ่งเหล่านี้ขัดกับความเห็นแก่ตัวที่เป็นธรรมชาติอย่างเดียวของมนุษย์ที่ทุนนิยมเชื่อและนำมาสร้างระบบ ส่วนมาร์กซิสต์ก็ทำลายนายทุนซึ่งเป็นสมองของการผลิต ทำให้การผลิตไม่มีการแข่งขัน คุณภาพและประสิทธิภาพก็พลอยสูญเสียไปด้วย ยิ่งการแจกจ่ายผลผลิตที่เน้นความเสมอภาคด้วยแล้วย่อมนำไปสู่การผลิตที่ด้อยลง หากไม่มีอะไรมาทำให้คนเชิดชูความเสมอภาคว่าสำคัญยิ่งกว่าความควรได้มากน้อยตามความสามารถในการผลิต

พระพุทธศาสนายอมรับว่าธรรมชาติของมนุษย์คือความเห็นแก่ตัวแต่ก็ยอมรับด้วยว่ามนุษย์เห็นแก่ผู้อื่นได้ ยินดีช่วยเหลือผู้อื่นได้ สามารถมองเห็นสังคมที่ผู้อื่นเป็นสุขร่วมกันด้วยความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และสิ่งเหล่านี้เป็นไปได้เพราะมนุษย์เป็นเวไนยสัตว์สอนให้รู้ดีรู้ชั่วได้ มนุษย์จึงไม่จำเป็นต้องเห็นแก่ตัวอย่างเดียวหรือเห็นแก่ตัวอยู่ตลอดเวลา มิฉะนั้นศาสนาต่าง ๆ คงไม่อาจเผยแผ่คำสอนได้ และแม้แต่คำสอนเช่นนั้นก็คงไม่เกิดขึ้น กฎหมายก็คงเกิดไม่ได้นอกจากกฎหมายที่มาจากการใช้กำลังอำนาจบังคับ ถ้าเราใส่ธรรมชาติส่วนดีของมนุษย์เข้าไปในระบบ เช่น ความรับผิดชอบต่อสังคม ทุนนิยมก็ยังมีกำไรลดลงแต่ก็ช่วยสังคมมากขึ้น การปรับสัดส่วนกำไรที่เอามาจากสังคมกับการคืนกำไรไปสู่สังคมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เช่นเดียวกับความเห็นแก่ตัวและความเมตตาเป็นธรรมชาติที่อยู่ในตัวคนคนเดียวได้ ที่ทุนนิยมเห็นว่าความรับผิดชอบทางศีลธรรมขัดกับทุนนิยมหรือแม้แต่ทำลายทุนนิยมก็เพราะถือเอาอย่างง่าย ๆ ว่าธรรมชาติที่แท้ของมนุษย์มีแต่ความเห็นแก่ตัวเท่านั้น พระพุทธศาสนาของคนทั้งในส่วนดีและส่วนไม่ดี หากควบคุมส่วนที่ไม่ดีให้อยู่ในขอบเขตจำกัดและพัฒนาส่วนดีควบคู่กันไปก็จะได้ประโยชน์แก่ตนและส่วนรวม ความเห็นแก่ผู้อื่นและแก่สังคมก็ช่วยในการผลิตได้ เช่นเดียวกับคนที่ทำงานไม่จำเป็นจะต้องเพื่อเลี้ยงตัว คนเราอาจขยันทำงานเพื่อจะเลี้ยงดูบิดามารดาหรือบุตรภรรยาให้มีความสุขก็ได้ แม้ว่าบิดามารดาและบุตรภรรยาจะเป็น “ของเรา” ซึ่งทำให้การทำเช่นนั้นเป็นความเห็นแก่ตัว แต่เมื่อเทียบกับตัวเราแล้วนั้นก็คือ “คนอื่น” หากคนเราเห็นแก่ตัวโดยไม่อาจเห็นแก่ผู้

อื่นได้แล้ว การอุทิศตัวเองเพื่อคนที่เรารักโดยไม่ได้หวังผลกำไร ก็คงจะมีไม่ได้ แต่เราก็เห็นกันอยู่ว่ามนุษย์ในความเป็นจริงเสียสละเพื่อผู้อื่นกันอยู่โดยปกติ

นอกจากการผลิตจะมาจากแรงจูงใจที่ไม่ใช่ความเห็นแก่ตัวได้แล้ว การแจกจ่ายผลผลิตก็เป็นไปได้โดยอิสระ ไม่ต้องบังคับ เช่นลัทธิมาร์กซ์ หรือไม่ต้องรอให้อิสระเมื่อสังคมเป็นคอมมิวนิสต์โดยสมบูรณ์ เพราะเป็นธรรมชาติที่มนุษย์แบ่งปันได้ด้วย ความเมตตาเป็นแรงจูงใจและแบ่งปันอย่างยุติธรรมหรือตามความจำเป็นด้วยความมีเหตุผลของมนุษย์ พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับโครงสร้างที่กดขี่ของทุนนิยมเท่า ๆ กับ ไม่ยอมรับการแจกจ่ายโดยการบังคับตามโครงสร้างของระบบอย่างลัทธิมาร์กซ์ ความมีเหตุผลและความยินยอมพร้อมใจแบบประชาธิปไตยน่าจะเป็นลักษณะของน้ำใจชาวพุทธในการแจกจ่ายผลผลิตไม่ว่าจะโดยระบบทุน หรือโดยผ่านโครงสร้างภาษีของรัฐ

๔. ข้อวิพากษ์ทุนนิยมในเรื่องผลที่เลวร้าย

ความเท่าเทียมของทุนนิยมไม่ว่าจะเป็นยุคการค้า อุตสาหกรรม หรือการเงินในปัจจุบันล้วนมาจากกาที่ประเทศที่เจริญทางเศรษฐกิจได้เปรียบประเทศที่ด้อยกว่า ชนชั้นที่กุมอำนาจเศรษฐกิจได้เปรียบชนชั้นที่ด้อยกว่า แม้ว่าสหรัฐจะชนะโซเวียตในด้านเศรษฐกิจ ซึ่งเท่ากับทุนนิยมชนะสังคมนิยม แต่ในประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะประเทศด้อยพัฒนาและที่กำลังพัฒนา ทุนนิยมได้ก่อให้เกิดความกลัว ความเกลียดชัง คำว่าทุนนิยมมักเชื่อมโยงไปถึงความเห็นแก่ตัว การขูดรีด ความไม่เสมอภาค จักรวรรดินิยม สงคราม ความสำเร็จของทุนนิยมทางการเมืองและทางเศรษฐกิจกลับทำให้เกิดความตกต่ำทางด้านวัฒนธรรมและจิตใจ ผลที่เลวร้ายของทุนนิยมดังกล่าว ไมเคิล โนแวก สรุปไว้หลายประการดังนี้

1. ด้านชั่วของความมั่งคั่ง ศิลธรรมยอมรับความมั่งคั่งแต่ความมั่งคั่งทำลายศีลธรรม ระบบทุนนิยมมีน้ำหมักเอียงไปทางสุขนิยม จิตใจที่เสื่อมทราม และการสนองความต้องการของคนให้เต็มคราบ ประชาชนจะแสวงหาอิสระเสรี แทนที่จะมีธรรมาภิบาล ประชาชนจะใช้จ่ายและหิวยิน แทนที่จะมุ่งมั่นทำงานหนัก

ประชาชนจะอยู่เพื่อรอวันหยุดสุดสัปดาห์ สุขภาพของรัฐ ประชาธิปไตยอยู่ที่ความเป็นประชาชนซึ่งมีวินัย แต่ระบบการเมืองทุนนิยมประชาธิปไตยกลับถูกทำให้ก่อร้อนด้วยความเชื่อชา ระบบเศรษฐกิจขึ้นกับความสำนึกในหน้าที่ การรับนวัตกรรมที่จะต้องมีการเบียดเบียน อุดออมแต่ก็กลับส่งเสียงเรียกหาความพึงพอใจ ผลผลิตตกต่ำลง หนี้สินเพิ่ม เงินเพื่อเข้าคุกคาม ระบบขบเขาลง ในแง่นี้ปรากฏการณ์ใหม่ที่นักเศรษฐศาสตร์เผชิญคือ stagflation (เงินเฟ้อในสภาพเศรษฐกิจที่การผลิตไม่เพิ่ม) สภาพดังกล่าวนี้ถ่วงถ่วงไปก็คือโรคทางจิตวิญญาณ ซึ่งค่อย ๆ แผ่ขยายความน่าเฟ้อออกไป แม้ในขณะที่ไม่มีตัวบ่งชี้ทางเศรษฐกิจให้เห็น ประชาชนอยากได้สิ่งที่ไม่ได้ให้อะไรเลยแล้วก็ได้สิ่งนั้น เงินเพื่อและเศรษฐกิจถดถอยก็ตามมา

2. การโฆษณาชวนเชื่อกับความอ่อนแอทางศีลธรรม ผู้นำของระบบเศรษฐกิจอนุญาตให้โฆษณาเพื่อจะปลุกเร้าสิ่งที่เลวที่สุดในตัวประชาชน พวกนี้สนับสนุนการใช้บัตรเครดิต การซื้อที่สะดวก การทำให้ความยับยั้งชั่งใจลดลง ผู้ใช้แรงงานของเขา ลูกกำของเขารวมทั้งตัวพวกเขาเอง หลงตามการชักชวนให้บริโภคเร็วยิ่ง ๆ ขึ้นคงพายุที่หมุนตัวเงินโคกถล่มนั้น

3. ความไม่รับผิดชอบทางโครงสร้าง ผู้นำในฝ่ายการเมืองหาประโยชน์จากโครงสร้างที่อ่อนแอในสังคมประชาธิปไตยทุก ๆ แห่ง เมื่อไม่อาจพึ่งพรรคการเมืองที่เข้มแข็งได้ ผู้นำทางการเมืองจึงเผชิญหน้ากับประชาชนตามลำพังและถูกโจมตีได้ง่าย จึงต้องสร้างภาพลักษณ์และความหวังที่นำปรารถนา คำมั่นสัญญาที่จะให้ผลประโยชน์ได้กลายเป็นรูปแบบเฉพาะของการคิดสินบนอันเป็นโรคของประชาธิปไตย เนื่องจากโดยตัวองนักการเมืองแต่ละคนนั้นไม่มีเหตุผลใด ๆ ในฐานะนักการเมืองที่จะต้องวิตกว่าในที่สุดจะเป็นผู้ชดใช้หนี้การกระทำนั้น เพราะภาระหน้าที่ของผู้ทำทางการเมืองสั้นกว่าเวลาที่ผลการกระทำจะเกิด รัฐต้องรับภาระทางการเงินหนักขึ้นเรื่อย ๆ และถึงกระนั้นสาธารณชนก็ยังตะโกนว่า "ต้องมากกว่านี้" อย่างไม่หยุดหย่อน ผู้นำทางการเมืองก็ต้องจ่ายเพิ่มครั้งแล้วครั้งเล่าซึ่งเป็นการคิดสินบนแล้วคิดสินบนเล่าเนื่องจากจะไม่ได้คะแนนเสียงหากไม่เพิ่มผลประโยชน์ ทุก

ภาคของสังคมเพิ่มความต้องการมากขึ้น นักการเมืองก็สัญญาจะให้มากขึ้น พวกเขาจ่ายเงินซึ่งมีโชงของตัวเอง เป็นเงินซึ่งไม่มีในระบบ รอยลทินทางโครงสร้างในประชาธิปไตยแบบสวัสดิการนั้นก็คือความปรารถนาจะให้ประชาชนทุกคนได้มีความเป็นอยู่เหนือระดับมาตรฐาน ธรรมชาติที่ประกอบด้วยความโลภของมนุษย์ได้ชัยชนะเหนือความเหมาะสมความควรไม่ว่าจะใช้ชีวิตส่วนรวมหรือส่วนตัว

4. ผู้คนเป็นปฏิปักษ์ต่อกันและทะเลาะทแยง จำนวนคนที่แสวงหาชัยชนะในอาณาจักรภาครัฐบาลที่ขยาย เพิ่มพูนความมั่นคงและมั่นคงส่วนตัว แสวงหาอำนาจส่วนตน เพิ่มขึ้น ยิ่งกว่านั้นจำนวนคนที่เพิ่มนี้ก็มีคนที่ฉลาด สามารถ นูมานะและเป็น "ยอดคน" ผู้มีความทะเยอทะยานเป็นผู้นำที่เข้มแข็งพอจะเป็นคู่แข่งกับยอดคนทางธุรกิจทั้งในแง่สติปัญญา ความมุ่งหวังและอำนาจ การที่จะร่ำรวยและมีอำนาจเพิ่มขึ้นในระบบประชาธิปไตยชนิดนี้ ทางสองสายจึงเกิดขึ้นซึ่งเมื่อก่อนหน้าที่ไม่นานมีอยู่สายเดียวทางสายเดียวนั้นเคยอยู่แต่ในภาคเอกชนบัดนี้ ถนนสายหลักเกิดขึ้นในภาคสาธารณะด้วย ผู้ที่สามารถควบคุมกิจการของรัฐ ได้ย่อมควบคุมภาคเอกชนได้ด้วย เพราะภาคเอกชนอยู่ใต้กฎหมาย ส่วนผู้ออกกฎหมาย เพิ่มกฎหมาย และบังคับใช้กฎหมายนั้นมีอำนาจในการบังคับควบคุม ความกระหายอำนาจ ล้าลึกกว่าแพทริซึม แม้ขยายไปยิ่งกว่า ความอยากในเรื่องความมั่งคั่ง การเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน แต่ความทะเยอทะยานในการแสวงหาอำนาจเพิ่มขึ้น

5. สถานภาพของอภิชนเสื่อมลง ผู้นำในภาคศีลธรรมวัฒนธรรมเป็นทุกข์เป็นร้อนกับระบบการตลาดของทุนนิยมประชาธิปไตยมานานเนื่องจากต้องสูญเสียสถานภาพในสังคมสมัยก่อน สมภารเจ้าวัด (archbishop) มีฐานะสูง ในสังคมสมัยก่อน ศิลปินและนักประพันธ์สมัยก่อนซึ่งหวังที่จะให้ผู้อุปถัมภ์ (และตนเอง) เป็นอมตะ พวกเขามีจิตวิญญาณแบบอภิชนในวัฒนธรรมอภิชนคือเจ้าขุนมูลนายซุบเสี้ยว โดยที่ทั้งสองฝ่ายจะได้มีความสัมพันธ์กันตลอดกาล มีทั้งปัญญาเลิศและรสนิยมแบบอภิชน ในอังกฤษศิลปินอาจจะเป็น "อัศวิน" ซึ่งเป็นคำที่จารึกไว้

ในระบบของอภิชน ในประเทศไทยก็มีตำแหน่งเป็นขุนนางตรงกันข้ามชนชั้นที่สำคัญในระบบทุนนิยมประชาธิปไตยตลอดมาคือชนชั้นที่ทำการค้า มาตรฐานทางการตลาดนั้นเป็นมาตรฐานเดียวที่ยากนักที่จะเป็นมาตรฐานของความเป็นเลิศทางปัญญาและศิลปะได้ ตลาดขนาดใหญ่อาจจะยอมรับปัญญาอันยิ่งใหญ่เช่นปัญญาของอัจฉริยบุคคลทาง วรรณคดี แต่ส่วนมากจะยอมรับเพื่ออวดว่ามีรสนิยมเสียมากกว่า

6. ความอิจฉา ในระบอบทุนนิยมประชาธิปไตยความหุนเหิงใจของนักวิชาการจะต้องเพิ่มขึ้น รางวัลทางการเงินที่ให้แก่สติปัญญาสูง ๆ ทางศิลปะหรือวิชาการ มักจะน้อยกว่ารางวัลที่ให้แก่ผู้ปฏิบัติได้ดีเยี่ยมในด้านการบริหารกิจการของบริษัท กริชาและบันเทิง นักแสดงเรียกเงินค่าตอบแทนแต่ละครั้งขนาดที่นักวิชาการหาไม่ได้ในหนึ่งปี คนปัญญาเลิศในด้านการบริหารบริษัทที่เรียกเงินเดือนที่เทียบได้กับดารากาพย์มตร์นั้น ได้ทำให้เกิดความคับแค้นอยู่ในอกของนักวิชาการและผู้เป็นศิลปินซึ่งเป็นน้องชายที่มีความรู้น้อยกว่าที่เป็นนักสังคมศาสตร์ผู้ปราศเปรื่องกลับได้เงินเดือนจากการทำงานบริษัทแล้วได้เงินเดือนสูงกว่าที่¹

บทที่ 4

พระพุทธศาสนาเถรวาท กับการมองปัญหาเศรษฐกิจและสังคม

1. โลกแคบของนักเศรษฐศาสตร์แนวตะวันตก

ผู้ที่ศึกษาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ตะวันตกซึ่งมีการอ้างเหตุผลจากข้อสมมติเบื้องต้นเป็นลำดับ เป็นขั้นเป็นตอน มีการคิดคำนวณทางคณิตศาสตร์ วัตถุประสงค์เป็นตัวเลขต่าง ๆ ได้ มักจะหลงใหลกับความซับซ้อนดังกล่าว จนบางครั้งลืมถามถึงความเป็นจริงและความควรของข้อสมมติเบื้องต้น มักจะเห็นกันไปว่าการ

¹ Michael Novak. "What is Democratic Capitalism?" *Business Ethics*, edited by Thomas I White (New Jersey : Prentice - Hall, 1993), pp. 54-55.

มองเศรษฐกิจเชิงมหภาคที่ดี การถือว่าการแสวงหากำไรเป็นจุดมุ่งหมายทางเศรษฐกิจก็เป็นสิ่งที่ถูกต้องและมองเรื่องเหล่านี้ในแง่ดีเสมอ แม้ว่าผลของเศรษฐกิจแบบนี้จะทำให้ประเทศที่เสียเปรียบต้องเสื่อมโทรมลง ประชาชนลำบากยากแค้น คนร่ำรวยมีเป็นส่วนน้อย คนจนที่ถูกขูดรีดเป็นคนส่วนใหญ่ แต่ผู้ที่ยกย่องเศรษฐกิจแบบนี้ก็ไม่เคยคำนึงถึงสิ่งเหล่านั้น ยังคงคิดและพยายามให้คนเป็นคนรวยของสังคม ไปจนกว่าจะเป็นผู้หาชนะคนสุดท้ายของสังคม ประเทศก็เช่นกัน ประเทศที่ได้เปรียบต่างกอบโกยผลประโยชน์จากประเทศที่เสียเปรียบเพื่อความคงอยู่และความมั่งคั่งของตนไปเรื่อย ๆ โดยหวังว่าในที่สุดแล้วก็จะเหลือประเทศของตนเป็นมหาอำนาจที่จะไม่มีวันยากจนหรือถ้าจนก็จนเป็นประเทศสุดท้ายในโลก ประเทศทั้งหลายจึงต่างหาทางเอาเปรียบซึ่งกันและกัน เช่นเดียวกับคนในสังคมต่างก็พยายามเอาเปรียบซึ่งกันและกัน โดยที่แม่คนที่ถูกเอาเปรียบก็ยินดีรับหลักแห่งการเอาเปรียบซึ่งกันและกันนี้ โดยหวังว่าวันหนึ่งคนจะเป็นผู้ได้เปรียบบ้าง ดูเหมือนหนึ่งว่าการเอาเปรียบเป็นวิธีเดียวที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกันคือ ไม่เป็นผู้กินก็ต้องเป็นผู้ถูกกิน นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ก็เห็นการเอาเปรียบเป็นแก่นแท้ของเศรษฐศาสตร์และเนื่องจากความคิดนี้เป็นของที่ถูกทำให้เหมือนใหม่ด้วยการคิดค้นนวัตกรรมอันซับซ้อนกว่าการเอาเปรียบในอดีต จึงเชื่อกันว่าเศรษฐศาสตร์ที่ถูกตั้งมีเพียงแบบนี้แบบเดียว ยิ่งสังคมนิยมเต็มสลาย ยิ่งสร้างความเชื่อมั่นและความหวังของแก่นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ยิ่งขึ้น จนเห็นทฤษฎีทุนนิยมที่เอาเปรียบเป็นทฤษฎีที่ยุติธรรมและเป็นค้ำหนึ่งพระเจ้า

ทุนนิยมดั้งเดิมซึ่งเริ่มจากความขยันหมั่นเพียรของมนุษย์ที่จะผลิตและพัฒนาสิ่งต่าง ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่มนุษย์ ถ้าไรที่เกิดขึ้นก็นำมาพัฒนาต่อเพื่อให้มนุษย์สะดวกสบายยิ่งขึ้น แต่ความคิดนี้ไม่อาจจำกัดขอบเขตของมันได้เมื่อความโลภของมนุษย์ได้เข้าครอบงำ ระบบพาณิชย์นิยมได้ทำให้เกิดการล่าอาณานิคมทางดินแดนซึ่งก็ได้เปลี่ยนรูปมาเป็นการล่าอาณานิคมทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน ทุนนิยมแม้จะมาจากชนชั้นกลางซึ่งต่อต้านพาณิชย์นิยมที่นักวิธียมีอำนาจ แต่ในเรื่องการล่าแล้วก็

เป็นเรื่องซึ่งถือว่าแยกกันไม่ได้ ตามข้อเท็จจริงในปัจจุบัน การอ้างสิ่งแวดล้อม แรงงาน สิทธิบัตร ไม่ได้แตกต่างกับเรือปืนสมัยล่าดินแดนเลย เพียงแต่อาวุธที่ใช้เปลี่ยนไปและล่าได้อย่างเงียบเชียบแนบเนียนกว่าเท่านั้น

การหลงอยู่ในวังวนของทฤษฎีและตัวเลขทำให้นักเศรษฐศาสตร์และพ่อค้าในโลกไม่อาจมองเห็นทฤษฎีหรือความสุขและความดีงามอื่นใดที่จะมีคุณค่าแก่นมนุษย์ยิ่งกว่าทฤษฎีและตัวเลขเหล่านี้ ทั้งยังทำให้ไม่อาจมองเห็น สนใจและศึกษาความคิดอื่นอย่างจริงจัง ยิ่งความคิดทางศาสนาด้วยแล้วยิ่งเห็นเป็นเรื่องไร้สาระที่ไม่น่าสนใจอะไรตั้งแต่ต้น นักเศรษฐศาสตร์ซึ่งมีอิทธิพลต่อสังคมอย่างมาก และควรจะมีความรู้ในเรื่องต่าง ๆ อย่างกว้างขวางรอบคอบเมื่อหลงอยู่ในวังวนของวิชาแคบ ๆ นี้ก็กลายเป็นคนมีความเห็นแคบที่สุดไปได้ แต่ทว่าในปัจจุบันได้มีนักเศรษฐศาสตร์ที่มองเห็นภัยของการติดอยู่ในโลกแคบ ๆ ดังกล่าวและเริ่มสนใจเศรษฐศาสตร์ในความหมายกว้างขึ้น ได้พยายามศึกษาความเป็นไปได้ในการสร้างทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่มีข้อสมมติเบื้องต้นต่างจากทุนนิยมเสรี นักเศรษฐศาสตร์ย่อมมีแนวคิดและมโนทัศน์อันเป็นของวิชานั้น พร้อมทั้งได้รับการฝึกฝนให้สามารถวิเคราะห์วิชาการในเรื่องเศรษฐกิจได้ดี ความสนใจนี้จะมีส่วนช่วยให้ได้คำตอบอันแน่ชัดยิ่งขึ้นว่า แนวคิดอื่น ๆ นอกจากที่นับถือกันอยู่ในปัจจุบันรวมทั้งแนวคิดทางศาสนาโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศไทยจะสามารถเป็นทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่ช่วยแก้ปัญหาให้แก่ประเทศและแก่โลกซึ่งทรัพยากรลดลงทุกทีได้หรือไม่

แนวคิดในพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดหนึ่งที่มีนักเศรษฐศาสตร์สนใจว่าจะพัฒนาเป็นระบบเศรษฐกิจอย่างใหม่ได้ นักเศรษฐศาสตร์เหล่านี้คือผู้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนา แต่ก็ยังมีนักเศรษฐศาสตร์ที่มองพระพุทธศาสนาเพียงภายนอก ซึ่งจะเห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งความหลุดพ้น พระสงฆ์ก็เป็นผู้ออกจากสังคม ละทิ้งการเมือง ละทิ้งทรัพย์สิน ศาสนาที่มีลักษณะเช่นนี้ดูเข้ากันไม่ได้กับเศรษฐศาสตร์เสียเลย ยิ่งพระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยแล้ว ดูเหมือนว่าไม่มีความคิดจะช่วย

สังคมเช่นฝ่ายมหายาน พระพุทธศาสนาเถรวาทจะคิดเรื่องเศรษฐกิจซึ่งเป็นกิจกรรมในระดับสังคมได้อย่างไร ความเข้าใจในเรื่องนี้จะเกิดขึ้นได้ก็เมื่อเข้าใจความคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมเสียก่อน เนื้อหาในบทนี้ทั้งหมดเขียนขึ้นเพื่อสร้างความเข้าใจดังกล่าว

2. พระพุทธศาสนาเถรวาท

เห็นเรื่องตัวบุคคลมากกว่าสังคมจริงหรือไม่

พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นฝ่ายมหายานถือว่าเป็นทางแคบ เป็นลัทธิที่ใจแคบและเรียกว่า หินยาน ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายเชิงดูหมิ่น ส่วนมหายานนั้นเป็นทางกว้างทางใหญ่ คือทางที่จะชนสัตว์ข้ามห้วงมหรรณพแห่งกิเลสตัดหาไปได้มาก ๆ พระโฬิสัตว์ในลัทธิมหายานนั้นเล่าก็เป็นผู้เสียสละที่จะเข้าสู่นิพพานหลังสรรพสัตว์ ความคิดนี้หากมองอีกแง่หนึ่งดูประหนึ่งว่าพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสรู้และปรินิพพานไปนั้นก็น่าจะมีข้อบกพร่องที่ไม่ชนสัตว์ข้ามห้วงมหรรณพให้หมดเสียก่อน ปรินิพพาน และถ้าพระโฬิสัตว์องค์ก่อน ๆ ได้ทำหน้าที่สมบูรณ์แล้วเหตุไฉนยังมีสัตว์ที่มีกิเลสอยู่มากมายเช่นนี้ เหตุผลที่มหายานจะนำมาตอบอาจมีมากมายและข้อค้านเหตุผลเหล่านั้นก็อาจมีมากมายด้วยเช่นกัน

สิ่งสำคัญที่จะกล่าวในที่นี้ไม่ใช่ความถูกต้องของเรื่องดังกล่าว แต่เป็นผลที่เกิดจากความเชื่อดังกล่าวซึ่งทำให้มหายานเน้นไปที่การช่วยเหลือสังคมโดยตรง เป็นหน้าที่ซึ่งสอดคล้องกับหลักการพระโฬิสัตว์ดังกล่าว ผิดกับเถรวาทซึ่งไม่มีหลักการดังกล่าวเป็นหลักใหญ่ แต่มุ่งความหลุดพ้นเฉพาะตัวเป็นหลักใหญ่ ยิ่งถ้าเทียบกับศาสนาอื่นเช่นศาสนาอิสลามที่มีข้อปฏิบัติเรื่องการช่วยคนจนหรือคนตกทุกข์ได้ยาก หรือศาสนาคริสต์ที่เน้นเรื่องความรักเพื่อนมนุษย์และได้ใช้การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์เป็นหลักมาในการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาด้วยแล้ว ดูเหมือนพระพุทธศาสนาเถรวาทจะมีได้ทำหน้าที่สำคัญแก่สังคม พระพุทธศาสนาเถรวาทตอบปัญหานี้อย่างไร

พระพุทธศาสนาเถรวาทมิได้ห้ามการช่วยเหลือในลักษณะเงินสถาบันหรือองค์กรดังกล่าว การช่วยเหลือดังกล่าวอาจเป็น

ความจำเป็นเฉพาะหน้าหรือเฉพาะเรื่อง เช่น ในยามที่เกิดภัยธรรมชาติ หรือมีคนอดอยากยากแค้นมาขอพึ่งพาอาศัย แต่ถ้าถือเป็นเรื่องหลักแล้วก็มีปัญหา ทั้งในแง่เหตุและผลของปัญหา

ในแง่เหตุของปัญหา ปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม การเมืองถ้าไม่มาจากเหตุสุวิสัยหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติแล้วก็มีมาจากตัวบุคคลแต่ละคน เช่น ยากจนเพราะไม่ขยัน ไม่ประหยัด หรือไม่ก็มาจากฝ่ายบริหารดูแลสังคมคือรัฐ ซึ่งไม่ได้มุ่งแก้ปัญหาอย่างแท้จริง หากรัฐแก้ปัญหาตามหน้าที่แล้ว องค์กรหรือสถาบันอื่น ๆ ก็ไม่จำเป็น ดังจะเห็นได้ว่านักเผยแผ่ศาสนาทำงานสังคมสงเคราะห์ได้มากในประเทศหรือท้องถิ่นที่รัฐบาลบกพร่องในเรื่องนี้ แต่ในประเทศที่สวัสดิการสังคมดีแล้ว สถาบันเหล่านี้ไม่จำเป็นเลย พระพุทธศาสนาเน้นการแก้ปัญหาที่ถาวรคือแก้เหตุมากกว่าที่จะแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เพราะแม้จะแก้ปัญหาของคนบางส่วนบางคนได้ก็ไม่ทำให้ปัญหาหมดไป

ในแง่ผลของการแก้ปัญหาด้วยวิธีดังกล่าว ถ้าทำโดยความเชื่อมั่นในหลักการสละคนเพื่อผู้อื่นแล้วก็เป็นสิ่งที่ดี แต่องค์กรหรือสถาบันเช่นนี้มักต้องมีการระดมเงินทองซึ่งมักจะเป็นเหตุให้เกิดการแก่งแย่งตำแหน่งและประโยชน์ในองค์กรหรือสถาบันดังกล่าว และมักกลายเป็นเรื่องเอาบุญบังหน้าหาประโยชน์ใส่ตัว ซึ่งเป็นผลให้ศรัทธาลดลง และศาสนาเสื่อม ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเอง องค์กรประเภทนี้ก็มีปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า แม้แต่พระภิกษุซึ่งมีการสะสมทรัพย์สินเงินทองกันจริงในทางปฏิบัติ (แม้ในทางทฤษฎีอาจอ้างเหตุผลเป็นอย่างอื่นได้) ก็มักมีเหตุเสียหายอันเนื่องด้วยทรัพย์สินเงินทอง เช่นเรื่องสิกขาบั้ง เรื่องแย่งผลประโยชน์กับกรรมการวัดบั้ง ความเป็นอยู่หุงหาราฟุ่มเฟือยบ้าง อันล้วนทำให้เสื่อมศรัทธาในศาสนา

เราอาจคิดว่าเมื่อรัฐมีข้อบกพร่อง การที่มีองค์กรเอกชนหรือศาสนาเข้ารับหน้าที่ก็จะทำให้ข้อบกพร่องนั้นได้รับการแก้ไขบางส่วน ซึ่งเป็นการทำให้สภาวะนั้นดีขึ้น แต่ถ้ารัฐมีข้อบกพร่องแล้วแทนที่จะเรียกร้องต่อรัฐให้แก้ไข กลับเข้าทำหน้าที่นั้น

เสียเองก็เท่ากับไม่มีประโยชน์อะไรที่จะมีรัฐ ทำให้กระบวนการทางการเมืองขาดประสิทธิภาพเพราะเป็นการสร้างรัฐซ้อนรัฐ คือทำหน้าที่แทนรัฐขึ้น แล้วก็แก้ปัญหาได้ไม่มากเพราะองค์การจะไม่ใหญ่พอ การที่มีปัญหาให้แก้ไม่รู้จบเช่นนี้อาจเป็นประโยชน์แก่องค์การประเภทดังกล่าวคือทำให้ประชาชนรู้สึกว่าเป็นองค์การที่มีคุณค่าและได้รับการบริจาคนับสนุนไปเรื่อย ๆ หาชื่อเสียงและผลประโยชน์ไปได้เรื่อย ๆ พลังที่ผู้เดือดร้อนจะไปกดดันรัฐก็อ่อนลง พลังที่จะสนับสนุนองค์การเหล่านี้จะเพิ่มขึ้น แต่ปัญหาจะไม่หมดไป เพราะแม้จะแก้ด้วยการเติมกลไกนี้เข้าไปในช่องว่างที่รัฐบกพร่องแต่ยังไม่ได้แก้สาเหตุแท้คือไม่ได้แก้ความบกพร่องที่เกิดจากตัวบุคคลนั่นเอง

พระพุทธเจ้าทรงสอนคนให้แก้ปัญหาที่ตัวเอง โดยเฉพาะที่จิตใจของตน หากการแก้ปัญหาแบบองค์การการกุศลสำคัญจริงแล้วเหตุไรพระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงตั้งองค์การเช่นนั้นขึ้น พระพุทธองค์ทรงบกพร่องในเรื่องนี้หรือ ในอัครกถุญสูตรพระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องที่พวกสากยะทั้งหลายต้องนอบน้อมพระเจ้าปเสนทิเพราะเป็นเมืองขึ้นแต่พระเจ้าปเสนทิทรงนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้า ทรงแสดงความเคารพพระพุทธเจ้าก็เพราะธรรมะข้อนี้เห็นได้ชัดว่าปัญหาสังคม เศรษฐกิจ การเมืองนั้น อยู่ในวิสัยที่ฝ่ายการเมืองจะแก้ไขได้และเป็นหน้าที่โดยตรง แต่ที่ยากก็คือแก้คนที่ผิด เพราะแม้แต่ตัวผู้ปกครองเองก็แก้ไม่ได้ กิเลสหยาบ ๆ เช่น ความคดโกงอาจจะแก้ได้ แต่กิเลสที่ละเอียดเช่นทิฐิมานะนั้นมักจะมียากกว่าคนธรรมดา ผู้นำที่ซื่อสัตย์ ไม่คดโกงอาจไม่ซื้อทางความคิดเพราะมีทิฐิหรือมานะที่ยึดมั่นว่าตัวดี บางครั้งก็มุ่งป้องกันการโจมตีตัวมากกว่าจะทำหน้าที่ดูแลผู้ได้ปกครองซึ่งเป็นเรื่องสำคัญกว่า ในเมื่อหน้าที่สำคัญนั้นฝ่ายบ้านเมืองทำไม่ได้ เพราะไม่มีคุณสมบัติที่จะทำ ก็อาจให้ผู้มีคุณสมบัติคือพระสงฆ์ แต่ก็ต้องเป็นพระสงฆ์แท้คือผู้ละกิเลส ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงเน้นการสร้างคนทีละกิเลส เพราะสร้างยากแต่เป็นสิ่งจำเป็น และคนเช่นนั้นจะเป็นตัวอย่างของผู้มีธรรม ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในธรรมะว่ามีจริงและดับทุกข์ได้ และคนเช่นนั้นถ้าสอนผู้อื่นแล้วผู้ที่ได้รับคำสอนก็จะยินดีเชื่อฟัง เพราะเป็นผู้ไม่เกี่ยวข้อง

ด้วยด้วยผลประโยชน์ ลากยศ สรรเสริญ สุขใด ๆ การปฏิบัติตนเพื่อความหลุดพ้นจึงเป็นเรื่องหลัก ส่วนการช่วยเหลือสังคมเป็นเรื่องรอง เพราะมีผู้ปฏิบัติหน้าที่และมีระบบการปฏิบัติอยู่แล้ว

แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะไม่ทรงตั้งองค์การเพื่อทำหน้าที่แทนรัฐหรือช่วยรัฐ แต่พระองค์ทรงชี้ทาง ทรงให้คำแนะนำในการปกครองรัฐ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง หรือสังคม ดังที่ปรากฏในพระสูตรสำคัญ ๆ เช่นจกัถกวัตติสูตรและกฏทันตสูตร เป็นต้น กล่าวคือไม่ทรงเข้าไปแทรกแซงในกิจการซึ่งเป็นหน้าที่ของฝ่ายบ้านเมือง แต่ทรงเตือนเมื่อบกพร่องและทรงชี้ทางให้แก้ไข วิธีนี้จะไม่ทำให้ระบบของรัฐเสียไป ไม่ทรงเข้าไปทำหน้าที่แทน ซึ่งจะเป็นการช่วยรัฐที่เลวให้ดำรงอยู่ เพราะถ้าทรงทำหน้าที่แทน ความบกพร่องของรัฐก็จะไม่ปรากฏชัดเพราะมีการแก้ไขเสียแล้ว ความเลวนั้นก็ดำรงอยู่ต่อไปได้นานขึ้น

นอกจากนั้นถ้าเน้นการทำหน้าที่เป็นองค์การการกุศลแล้ว การฝึกคนเพื่อความหลุดพ้นก็จะหย่อนลง เพราะมีหน้าที่อื่นเป็นภาระให้อ้าง ในที่สุดเมื่อไม่มีผู้หลุดพ้น องค์การนั้นก็ไม่ว่าอะไรกับองค์การการกุศลของเอกชนทั่ว ๆ ไป พระสงฆ์จะต่างอะไรกับชาวบ้าน แล้วใครจะเป็นตัวอย่างยืนยันว่าธรรมะมีจริง ธรรมะคือจริง การแก้ไขปัญหาสำคัญคือปัญหาจิตใจคนก็จะไม่เกิดขึ้น และต้องแก้ปัญหาสังคมอันเป็นผลของปัญหาจิตใจกันมากยิ่งขึ้น ข้อสำคัญที่สุดก็คือพระสงฆ์ต้องเป็นผู้ไม่มีทรัพย์สิน ไม่อาจจะมัวทรัพย์สินไปช่วยใครได้ แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงสนับสนุนให้เศรษฐีหรือผู้มีทรัพย์สินสงเคราะห์คนยากจน นั่นคือทรงสนับสนุนให้พุทธศาสนิกชนช่วยเหลือกัน หน้าที่จัดการต่าง ๆ เป็นหน้าที่ของอุบาสกอุบาสิกา มิใช่หน้าที่ของสงฆ์ที่จะยุ่งเกี่ยวกับทรัพย์สินเงินทอง พระสงฆ์ควรแต่จะให้คำแนะนำที่ถูกต้องดีงามเท่านั้น

3. ลัทธิที่เน้นการแก้ปัญหาที่ตัวคน

จะมีความคิดทางเศรษฐกิจได้หรือไม่

3.1 พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่สังคม

เมื่อพระพุทธศาสนาเล็งเห็นว่าเน้นการแก้ปัญหาที่ตัวคน โดยเฉพาะเรื่องจิตใจ พระพุทธศาสนาจะมองเห็นความสำคัญของ

เศรษฐกิจซึ่งเป็นปัญหาเกี่ยวกับร่างกายและเป็นปัญหาเชิงสังคม ซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับการจัดการวัตถุเพื่อคนหมู่มากได้หรือไม่

พระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลแม้จะอยู่ป่าเป็นนิจแต่ก็ต้องพึ่งพาอาศัยเมืองเพราะพระสงฆ์เป็นภิกษุคือ ผู้ขอ ยังชีพอยู่ได้ด้วยการบิณฑบาต ความสงบร่มเย็นเป็นสุขของสังคมหรือรัฐจึงเป็นสิ่งสำคัญ หากรัฐไม่มีความสงบสุขแล้ว พระสงฆ์ก็ย่อมเดือดร้อนและไม่อาจปฏิบัติกิจเพื่อความหลุดพ้นได้ รัฐที่ดีหรือบ้านเมืองที่ร่มเย็นเป็นสุขจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในแง่สถานที่ที่พระสงฆ์จะได้อยู่อาศัยปฏิบัติธรรม และการที่ต้องพึ่งพาอาศัยเมืองนี้เองพระสงฆ์จึงต้องมีวัตรปฏิบัติที่เรียบร้อย ไม่เป็นที่ติฉินนินทาของชาวบ้าน คือต้องเรียบร้อยจนชาวบ้านติไม่ได้ และชาวบ้านนับถือวัตรปฏิบัตินั้น พระวินัยหลายข้อจึงเกิดจากข้อติเตียนของชาวบ้านถือเป็นโลกวัชระ เช่นเรื่องพระสงฆ์จาริกไปตามที่ต่าง ๆ ในอุทยาน และได้เหยียบย่ำข้าวกล้าของชาวบ้านเสียหาย และสัตว์เล็กสัตว์น้อยอาจต้องตายโดยพระสงฆ์ได้เจตนา พระพุทธเจ้าก็ทรงบัญญัติให้พระสงฆ์จำพรรษาอยู่กับที่ในหน้าฝน เป็นต้น

นอกจากการติเตียนของชาวบ้านแล้วกฎหมายบ้านเมืองและประเพณีนิยมก็เป็นสิ่งที่พระองค์ทรงระมัดระวังมิให้เกิดความขัดแย้งกับศาสนา เช่นกรณีที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงขอร้องว่า หากจะบวชลูกบุตรแล้วขอให้ได้รับอนุญาตจากบิดามารดาผู้ปกครองก่อนก็ดี กรณีที่ทรงสั่งพระทัยยาวนานในเรื่องการให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีก็ถือเป็นเรื่องที่อาจขัดกับประเพณีและศรัทธาของบ้านเมืองได้¹

3.2 พระพุทธศาสนาช่วยสังคม

นอกจากพุทธศาสนาจะระมัดระวังที่จะไม่ขัดแย้งกับสังคมอันอาจทำให้เกิดความยุ่งยากขึ้นทั้งกับสังคมและกับหมู่สงฆ์แล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องช่วยสังคม ธรรมะจำนวนมากเป็นธรรมะที่เกี่ยวกับสังคมมากกว่าที่จะเกี่ยวกับ

ความหลุดพ้น เช่นเรื่อง ทิศ 6 ซึ่งทรงสอนหน้าที่ของกนฐานะต่าง ๆ ในสังคมที่ควรปฏิบัติต่อกัน เช่น ตามีกับภรรยา บิดามารดากับบุตร เพื่อนกับเพื่อน เป็นต้น บางเรื่องเช่น อิทธิบาท 4 หิริ โอตตปปะ เกี่ยวข้องทั้งเรื่องสังคมและเรื่องความหลุดพ้น เพราะเป็นหลักกลาง ๆ ที่จะใช้ได้กับการปฏิบัติคนในระดับและสภาพต่าง ๆ พระวินัยแม้จะมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือการควบคุมกาย วาจา ใจ เพื่อให้การปฏิบัติคนเพื่อความหลุดพ้นดำเนินไปได้ดี แต่การควบคุมเช่นนั้นก็เป็นสิ่งสำคัญสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วย เช่น ศีล 5 เป็นต้น

พระธรรมวินัยซึ่งได้แก่ ศีลและธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนนั้นแบ่งตามความมุ่งหมายได้เป็น 3 เรื่องคือ สอนให้ละชั่ว (สพฺพปาปสฺส อภยํ) สอนให้ทำดี (กุสฺสสุตฺตสมฺปทา) และสอนให้ทำใจให้บริสุทธิ์ (สจฺจคฺคปริโยทปนํ) การละชั่วและทำดีนั้นมองในแง่การปฏิบัติเพื่อไปสู่จุดหมายสูงสุดคือความหลุดพ้นก็เป็นวิถีทางไปสู่จุดหมาย แต่เมื่อพิจารณาผลจากการปฏิบัติแล้วก็เป็นผลดีต่อสังคมโดยตรง และผลนั้นก็สำคัญเพราะสังคมที่ดีย่อมเอื้อต่อการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ นอกจากนั้น พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าผู้สามารถปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นมีน้อย ผู้มีปัญญาน้อยและมีกิเลสมีมากกว่า คำสอนเพื่อให้คนละชั่ว ทำดี จึงเป็นคำสอนในระดับสูงหรือระดับคุณธรรมสำหรับชีวิตฆราวาส คือทรงมีจุดมุ่งหมายในการสอนเพื่ออุทิศตนสามเณรโดยตรง ส่วนผู้มีปัญญานอกจากปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในระดับนี้แล้วก็ต้องปฏิบัติให้สูงขึ้นไปอีกในระดับการบำเพ็ญเพียรทางใจเพื่อกำจัดความชั่วระดับสูง คือ กิเลสที่ละเอียด ทำความดีระดับสูงคือปฏิบัติเพื่อละตัวตน ทั้งหมดนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนามีได้สอนคนให้แยกจากสังคมไปเสียทั้งหมด แต่สอนคนเพื่อให้อยู่ร่วมกันเป็นสังคมที่ดีอันเป็นการตอบแทนคุณที่สังคมมีต่อศาสนา

3.3 พระพุทธศาสนาช่วยสังคมด้วยการสร้างคน

เมื่อพูดถึงสังคมที่ดีหรือเมื่อพูดถึงปัญหาสังคมก็ตาม ในปัจจุบันเรามักเคยชินกับแนวคิดของฝ่ายการเมืองและเศรษฐกิจอันเป็นแนวคิดของนักสังคมศาสตร์ที่เน้นแต่เรื่องระบบ โครง

¹ อ่านเพิ่มเติมใน ปรีชา ช่างขวัญอิน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออกเฉียง (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 104.

สร้าง หรือรูปแบบของสังคมมากกว่าเรื่องความรู้สึกนึกคิด จิตใจ และสำนึกผิดชอบชั่วดีของคน อันเป็นแนวคิดของนักมนุษยศาสตร์ โดยสังคมศาสตร์เราได้เห็นคนเป็นสัตว์ที่จะควบคุมด้วยระบบให้มันเป็นไปตามต้องการคือให้เชื่อ คิด และทำตามที่ระบบนั้น ๆ กำหนดและควบคุม ซึ่งผิดกับมนุษยศาสตร์ที่ให้คน ได้รู้จักความรู้สึกนึกคิด จิตใจและคุณค่าที่มนุษย์ที่มีต่อกันไม่ว่าจะอยู่ในสังคมใด ระบบใด กล่าวคือรู้จักความเป็นมนุษย์ที่มีอารมณ ความรู้สึกสำนึกผิดชอบชั่วดี และอบรมตนได้ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่ตัวมนุษย์มากกว่าระบบสังคม

ระบบสังคมที่สำคัญซึ่งควบคุมระบบอื่นไว้ก็คือระบอบการปกครอง หรือระบบการเมืองในความหมายรวม ไม่ว่าจะเป็นการปกครองระบอบใดก็ต้องประกอบด้วยคนซึ่งใช้อำนาจการปกครองคือผู้ปกครอง และคนซึ่งมีสิทธิเสรีภาพตามขอบเขตที่ระบอบการปกครองกำหนดคือประชาชน ระบอบการปกครองใด ๆ ก็อาจเป็นระบอบที่ดีได้ทั้งสิ้น ถ้าผู้ปกครองใช้อำนาจไปในทางที่เป็นธรรมและมุ่งความสุขของประชาชนเป็นใหญ่ และประชาชนก็ใช้สิทธิเสรีภาพโดยมุ่งที่จะให้เกิดความสุขแก่ส่วนรวม ไม่ใช่สร้างความเดือดร้อนทุกข์ยากแก่ผู้อื่น นั่นคือทั้งผู้ปกครองและประชาชนต่างเป็นคนดีมีธรรมะ เสียสละตนเพื่อส่วนรวม ดังนั้นเพียงสอนคนที่เป็นผู้ปกครองให้ใช้อำนาจอย่างถูกต้อง และสอนประชาชนให้ใช้สิทธิเสรีภาพโดยไม่เอาความเห็นแก่ตัวเป็นเกณฑ์ แล้วการปกครองทุกระบบก็เป็นการปกครองที่ดี แต่ถ้าเราไม่ให้ความสำคัญแก่คนแล้ว แม้ผู้ปกครองและประชาชนจะมีความรู้เรื่องระบบหรือรูปแบบการปกครองอย่างดี ระบอบที่ว่าดีที่สุดก็ล้มเหลว เพราะทั้งผู้ปกครองและประชาชนต่างมุ่งใช้สิ่งที่ตนมีอยู่หาผลประโยชน์ใส่ตัว ผู้ปกครองก็ใช้อำนาจเพื่อประโยชน์ส่วนตัว ประชาชนก็ใช้สิทธิเสรีภาพเรียกร้องเอาประโยชน์ส่วนตัวโดยเห็นว่าพึงมีพึงได้ โดยไม่คำนึงถึงผู้อื่นหรือฐานะของสังคมโดยส่วนรวม ถ้าคนไม่ดีเสียแล้วก็ไม่มีความหมายใด ๆ จะควบคุมไว้ได้ ปัจจุบันนี้ที่กฎหมายยังศักดิ์สิทธิ์อยู่ได้บ้างนั้นมีใช้เพราะคนกลัวกฎหมาย แต่เพราะคนส่วนใหญ่เป็นคนดีอยู่ในตัว แต่ถ้าความดีของคนแต่ละคนลดลง และคนดี

มีน้อยลง นอกจากกฎหมายจะใช้ไม่ได้ผลแล้วยังอาจถูกใช้ไปในทางที่เป็นประโยชน์แก่คนที่ฉลาดและมีอำนาจ ใช้เพื่อกดขี่คนที่โง่และไร้อำนาจ กฎหมายนั้นเป็นมาตรฐานขั้นต่ำที่จะควบคุมคนที่ทำความชั่วซึ่งมีจำนวนน้อย ส่วนคนที่มาตรฐานสูงกว่านั้นกฎหมายไม่ต้องไปควบคุม เพราะไม่ทำผิดอยู่แล้วแม้ไม่มีกฎหมายเช่นนั้น มาตรฐานที่สูงนี้ไม่ได้เกิดจากมาตรการทางกฎหมาย แต่เกิดจากศีลธรรม เกิดจากการอบรมบ่มนิสัย

พระพุทธเจ้าทรงเห็นความสำคัญของการอบรมบ่มนิสัยคน ให้มีศีลธรรมประจำใจ เพื่อจะได้เป็นคุณแก่ระบบ ไม่เป็นโทษแก่ระบบ แล้วระบบใด ๆ ก็จะใช้เป็นอุปกรณ์ในการปกครองให้คนมีความสุขได้เหมือนกันหมด ดังนั้นจึงทรงมุ่งอบรมคนโดยไม่ทรงสอนระบบซึ่งเป็นสิ่งที่อาจแตกต่างกันไปได้ตามสภาพแวดล้อมในแต่ละแห่งแต่ละเวลา เช่น จีน กับสหรัฐอเมริกาแตกต่างกันด้วยทรัพยากร จำนวนประชากร ความรู้ และประวัติศาสตร์ จะให้ใช้ระบอบการปกครองเดียวกันเพื่อพัฒนาทั้งสองประเทศให้เจริญไปสู่จุดหมายเดียวกัน ไม่ได้เนื่องจากปัจจัยแวดล้อมแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ในสมัยพุทธกาลรัฐเล็ก ๆ เช่น รัฐของพวกมัลละ ถึงฉวี หรือสาทกะ ก็ไม่จำเป็นต้องปกครองอย่างรัฐใหญ่เช่น โกลล หรือมกษ แต่ถ้าทั้งผู้ปกครองและประชาชนเป็นคนดีมีสำนึกรับผิดชอบต่อกันและกัน และต่อส่วนรวม ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมแล้ว คนก็มีความสุขได้ทุกรัฐทุกระบอบการปกครอง

ในการมุ่งสอนคนนั้นอาจจะแยกธรรมะได้เป็นสองประเภท ธรรมะที่ทุกคนต้องมีคือฐานะเป็นคน กับฐานะในสังคม คนทุกคนมีฐานะเป็นคนจึงมีศีลธรรมสำหรับทุกคนต้องปฏิบัติเหมือน ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นผู้มีศรัทธา คนจะสูงต่ำในฐานะเป็นคนก็ด้วยการปฏิบัติธรรมะของคน ใน *อภัยกัญญาสูตร*¹ พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการข้อนี้ไว้ชัดโดยชี้ว่าคนจะสูงต่ำมิได้อยู่ที่วรรณะ

¹ พระไตรปิฎก 11/51 - 72 (พระไตรปิฎกที่ผู้วิจัยอ้างอิงในงานวิจัยนี้คือ "พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง" เลขค้นใช้บอกเล่ม/เลขหลังใช้บอกข้อ-บรรณวารสาร)

สูงวรรณคำตามที่ชาวอินเดียสมัยนั้นยึดถือกันอยู่ แต่คนจะมีฐานะสูงต่ำด้วยการปฏิบัติธรรมะ คนเกิดในวรรณะต่ำถ้าประพฤติดีก็ถือว่าสูงกว่าคนที่เกิดในวรรณะสูงแต่ประพฤติชั่ว แต่ธรรมะกลาง ๆ นี้ยังไม่พอ เพราะคนส่วนมากอยู่ในสังคมและมีหน้าที่ในสังคมตั้งแต่หน้าที่ในครอบครัว การงาน ไปจนถึงหน้าที่ทางการปกครอง แต่ละหน้าที่นั้นก็ต้องมีวิธีปฏิบัติให้เหมาะสม และเป็นคุณแก่การงานตามหน้าที่นั้น ๆ เช่นผู้ปกครองจะต้องมีทศพิธราชธรรมและจักรกัปปวัตร เป็นต้น คือแม้มีอำนาจก็ต้องมีธรรมะกำกับการใช้อำนาจนั้น ผู้ได้ปกครองแม้มีสิทธิบางอย่างตามที่กฎหมายให้ไว้ แต่ก็ต้องมีธรรมะที่จะใช้สิทธินั้นให้ถูกต้องและในโอกาสอันควร เช่นประเทศอยู่ในภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจจนคนต้องออกจากงานกันมาก แต่ข้าราชการบางหน่วยงานกลับเรียกร้องสิทธิที่จะได้โบนัสรางวัลในอัตราสูงมาก เป็นต้น แม้มีสิทธิเช่นนั้น คนที่มีธรรมะก็จะไม่ใช่สิทธิดังกล่าว เพราะละอายที่จะเอาประโยชน์จากรัฐในเวลาที่ยื่นร่วมชาติตกทุกข์ได้ยาก ความละอายนี้เป็นเรื่องที่ต้องอบรมบ่มนิสัยให้คนรู้ว่าคุณสมบัติที่คนเราทำได้ เข้าใจได้ มีใจเรื่องที่จะสร้างขึ้นด้วยคำสั่งหรือกฎหมาย เช่นเดียวกับกฎหมายอาจไม่ได้บังคับว่าถูกต้องเลียงดูพ่อแม่ แต่คนที่มีความธรรมประจำใจก็ย่อมเลียงดู พ่อแม่หรือพ่อแม่อาจไม่ต้องดูแลลูกที่บรรลุนิติภาวะแล้ว แต่เมื่อลูกเดือดร้อนพ่อแม่ที่มีธรรมประจำใจก็ย่อมช่วยเหลือลูกให้พ้นทุกข์

ธรรมะที่เกี่ยวกับหน้าที่ในสังคมนี้ไม่ใช่ธรรมะซึ่งแยกว่าอะไรเป็นหน้าที่ใครแล้วก็ปฏิบัติตามลายลักษณ์อักษร เช่น ลูกต้องเลียงดูพ่อแม่ก็ไม่ใช่ว่าจ่ายเงินให้ทุกเดือนแล้วก็แล้วกัน แต่เป็นหน้าที่ซึ่งสำนึกด้วยใจ เช่นเลียงดูพ่อแม่ก็คือต้องให้พ่อแม่มีความสุขเท่าที่เราจะสามารถทำได้ ถ้าต้องสละความสุขของเรบบางส่วนเพื่อให้พ่อแม่เป็นสุขยิ่งขึ้นก็ต้องคิดได้เองทำเองโดยไม่ต้องมีอะไรบังคับ เช่นเดียวกับพ่อแม่ที่สละความสุขของตนให้ลูกได้มีความสุข ขอมอดเพื่อให้ลูกได้อิ่ม ความสัมพันธ์ทางสังคมที่พระพุทธเจ้าสอนมีลักษณะเช่นนี้ ไม่ใช่การกำหนดสิทธิและหน้าที่แยกกันไปเด็ดขาด และปฏิบัติกันตามลายลักษณ์อักษร โดยไม่ต้องมีจิตใจเข้าไปกำกับอย่างที่นักสังคมศาสตร์คิด

กันอยู่ สังคมที่ดีไม่ใช่สังคมที่มีระบบดี แต่เป็นสังคมที่ผู้คนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและความสัมพันธ์ที่ดีนั้นมีธรรมประจำใจเป็นรากฐาน

3.4 ระบบสำคัญเพียงไร

การที่กล่าวถึงความสำคัญในการพัฒนามนุษย์เป็นหลักนั้นมิได้หมายความว่าระบบหรือเล็กก็ต้องมีระบบคือต้องมองเห็นว่าถ้ามีจุดหมายเช่นนั้นจะทำอะไรอย่างไรเป็นขั้นเป็นตอน ไปจนบรรลุจุดหมาย เรื่องใหญ่อย่างการปกครองหรือเศรษฐกิจจึงต้องมีระบบเป็นอุปกรณ์หรือเป็นเครื่องมือ เครื่องมือนั้นเป็นของมีประสิทธิภาพบางอย่าง ประสิทธิภาพนี้อาจนำไปใช้ในทางดีก็ได้ ร้ายก็ได้ ผู้ใช้เครื่องมือตีประสิทธิภาพของเครื่องมือก็จะใช้ไปในทางดี แต่ถ้าผู้ใช้เครื่องมือไม่ดียิ่งประสิทธิภาพของเครื่องมือมากเพียงไรก็ยิ่งเป็นอันตรายมากเพียงนั้น หรือแม้เครื่องมือนั้นมีระบบป้องกันไม่ให้ใช้ในทางไม่ดี ระบบนั้นก็อาจถูกปรับแก้จนได้

การสร้างระบบที่ดีมีประสิทธิภาพนั้นไม่เสียหาย แต่ต้องไม่ให้ความสำคัญจนลืมสร้างคนดีมาใช้ระบบนั้นควบคู่กันไปด้วย เพราะถ้าต้องการระบบคืออย่างเดียวแล้วพยายามแก้ไขระบบเพื่อให้ความคุมทุกสิ่งทุกอย่าง หรือทำงานได้ทุกอย่างทุกอย่างในที่สุดก็จะได้ระบบที่ยุ่งยากจนใช้ไม่สะดวก ยิ่งเป็นระบบที่ควบคุมไม่ให้ประพฤติผิดด้วยแล้วก็อาจต้องมีรายละเอียดจนในที่สุดคนทำอะไรไม่ได้หรือไม่กล้าทำ ซึ่งจะทำให้การกระทำที่เป็นคุณเกิดขึ้นไม่ได้ด้วย ระบบราชการของไทยเป็นตัวอย่างหนึ่งของการควบคุมในลักษณะดังกล่าว กฎหมายที่ละเอียดลออก็ไม่อาจทำให้คนดีขึ้นได้ แต่อาจเป็นเครื่องมือที่ดีของนักกฎหมายที่จะเอาเปรียบหรือทำร้ายผู้อื่นซึ่งไม่สามารถจะรู้ละเอียดเช่นนั้นได้

พระพุทธเจ้าทรงดำเนินทางสายกลางเสมอ พระองค์ไม่เคยปฏิเสธว่าระบบไม่สำคัญ ทรงเห็นความสำคัญคู่กับคน ในทุกที่จึงทรงสอนว่าเมื่อระบบการเมืองการปกครองเป็นเช่นนั้น ๆ คนควรปฏิบัติอย่างไร เช่นในระบบที่ประกอบด้วยรัฐเล็ก ๆ รวมกันเป็นสหพันธรัฐ คนต้องมีสามัคคีธรรม หรือในระบบที่พระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจมาก พระเจ้าแผ่นดินก็ต้องทรงมีทศพิธราชธรรม

กำกับ ปัญหาการเมืองของโลกตะวันตกอยู่ที่ว่า ความสมดุลระหว่างอำนาจของรัฐหรือของผู้ปกครองกับสิทธิเสรีภาพของประชาชนพลเมืองควรเป็นอย่างไร ทฤษฎีการเมืองตะวันตกพยายามหาสัดส่วนที่เหมาะสมระหว่างสองเรื่องนี้ซึ่งเป็นเรื่องระบบ แต่ว่าถ้าจะหาจุดพอดีที่ทุกคนพอใจคงเป็นไปได้ แต่ถ้าคิดอย่างพระพุทธเจ้าคือหาความสมดุลแต่พอประมาณ ชิดหุ่นได้ตามสถานการณ์แวดล้อมและยุคสมัยที่สังคมนั้นต้องอยู่หรือเผชิญอยู่ที่อาจหาความสมดุลหรือความพอดีได้ง่ายขึ้นเพราะไม่ต้องถกเถียงกันในรายละเอียดที่จะยังเป็นปัญหามากขึ้น และเมื่อทำเช่นนั้นแล้วสิ่งสำคัญกว่าก็คือคนที่อยู่กับระบบนั้นควรเป็นเช่นไร ต้องทำอะไร และจะสร้างคนเช่นนั้นอย่างไร เช่นผู้ปกครองไม่ว่าจะระบอบใด ๆ ควรมีคุณสมบัติอย่างไร และถ้าเป็นระบอบเฉพาะเช่นประชาธิปไตยจะต้องมีคุณสมบัติอะไรเพิ่มจากนั้นหรือไม่ ไม่ใช่ว่ามีทางเลือกตั้ง และได้รับการเลือกตั้งแล้วก็ถือว่าดีไปโดยปริยาย เพราะเราอาจจะได้คนที่มุ่งรักษาภาพลักษณ์ของตัวเองให้ดีกว่าคนที่มุ่งเสียสละคนทำประโยชน์แก่ประชาชน

4. ระบบเศรษฐกิจของพระพุทธศาสนาจะมีได้หรือไม่

ในปัจจุบันเราเห็นหนังสือเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ของพระพุทธศาสนาหลายเล่ม นักวิชาการหลายคนพูดถึงเรื่องนี้ แต่ถ้าพระพุทธเจ้าไม่ทรงเน้นเรื่องระบบ เราจะหาระบบเศรษฐกิจแบบพุทธได้หรือไม่ ที่จะต้องตอบก่อนคำถามนี้ก็คือ ระบบเช่นนั้นจะมีได้หรือไม่ เพราะถ้ามีไม่ได้ก็หาไม่ได้ และคำตอบหรือแนวคิดที่ว่าระบบใดเป็นเศรษฐศาสตร์หรือเศรษฐกิจแบบพุทธที่พูดกันอยู่ก็ต้องเป็นการ “กล่าวดู” พระพุทธเจ้าคือเป็นการปลอมคำสอน เป็นการพูดสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ได้สอน

เรื่องเศรษฐกิจก็เช่นเดียวกับการเมืองและเรื่องอื่น ๆ ที่เราจะต้องประยุกต์คำสอนของพระพุทธเจ้ามาใช้พิจารณาปัญหา ปัจจุบัน การที่จะหาคำสอนตรง ๆ จากพระไตรปิฎกซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้เมื่อสองพันห้าร้อยกว่าปีมาแล้วนั้นย่อมเป็นไปได้ แต่เจตนารมณ์ แนวทาง ความคิดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ย่อมจะนำมาประมวลเข้าด้วยกันได้ และหากการประมวลตามข้อมูลนั้นชี้ไปถึงระบบความคิด โดยที่ระบบนั้นไม่ขัดกับหลักการใหญ่

ของพุทธศาสนาที่มุ่งความไม่เบียดเบียน มุ่งความละตัวตน มุ่งการให้ มุ่งความหลุดพ้นจากกิเลส ฯลฯ แล้วก็ย่อมนับเป็นของพระพุทธศาสนาได้ ถือเป็นเรื่องที่ไม่ขัดหลักการและเหตุผลของพระพุทธศาสนา มาจากแนวทางของพระพุทธเจ้า คิดและปฏิบัติไปในแนวทางนั้น หากถือเกณฑ์เช่นนี้แล้วย่อมเป็นไปได้ที่จะมีแนวคิดทางเศรษฐกิจ หรือแม้แต่ว่าระบบเศรษฐกิจของพุทธศาสนา และแนวคิดหรือระบบที่นักวิชาการแต่ละคนเข้าใจก็น่าจะมีหลักใหญ่ตรงกัน ส่วนรายละเอียดการวิเคราะห์อาจแตกต่างกันไปได้บ้าง ทั้งนี้โดยไม่ขัดกับหลักการใหญ่ของพุทธศาสนา ความแตกต่างมีบางเรื่องก็อาจได้แย้งกันได้เพราะอาจเป็นเรื่องที่ไม่มีระบุไว้ในพระไตรปิฎก จึงเป็นเรื่องการตีความ และอาจได้แย้งกันที่การตีความหรือหลักซึ่งนำมาใช้ตีความได้ การวิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจที่คิดตามทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อไปนี้ก็จะเป็นไปตามหลักการดังกล่าว และเป็นเรื่องที่ยังจะโต้แย้งได้

บทที่ 5

มโนทัศน์พื้นฐานของทุนนิยม

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา

การกล่าวถึงมโนทัศน์พื้นฐานของพระพุทธศาสนาอาจจะกล่าวได้แตกต่างกันไปตามเรื่องที่พูด เช่นถ้าพูดถึงความหลุดพ้นก็อาจพูดถึงมโนทัศน์พื้นฐานชุดหนึ่งที่น่าไปสู่ความหลุดพ้น ถ้าพูดถึงหลักความเชื่อทั่วไปของพระพุทธศาสนาก็อาจพูดถึงความคิดพื้นฐานอีกชุดหนึ่ง' การกล่าวถึงมโนทัศน์พื้นฐานของพระพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจในที่นี้ก็เป็นกรนำความคิดที่เห็นว่าสำคัญและเปรียบเทียบกับความคิดทุนนิยมได้ตั้งแต่ระดับรากเหง้ามากล่าวเพื่อให้เห็นข้อแตกต่างระหว่างพุทธศาสนากับทุนนิยมที่มีตั้งแต่ระดับรากเหง้าจนถึงระดับพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกในสังคม

¹ อูสุชิโวกิคุ, *ปาฐกถารื่องความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา* (กรุงเทพมหานคร : สภาการศึกษามหาภฏราชวิทยาลัย, 2495), หน้า 16-35.

มโนทัศน์พื้นฐานที่ต่างกันในระดับลึกที่สุดระหว่างทุนนิยม กับพระพุทธศาสนาก็คือ ทุนนิยมพัฒนามาจากปรัชญาปัจเจกนิยม (individualism) ส่วนพระพุทธศาสนาแม้จะพูดถึงความ หลุดพ้นว่าเป็นเรื่องเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล แต่การที่พระพุทธ เจ้าทรงเผยแผ่พระธรรมวินัยก็ดี การสอนฆราวาสให้อยู่ร่วมกัน โดยช่วยเหลือเกื้อกูลกันก็ดี ตลอดจนการที่ทรงสอนให้มนุษย์แผ่ ความเมตตาไปถึงสัตว์โลกทั้งหลายก็ดี ล้วนแสดงว่าพระองค์ ทรงให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ จนอาจ กล่าวได้ว่าทรงมีทัศนะแบบสมุนิยม (collectivism) มิใช่ปัจเจกนิยม ซึ่งเป็นความคิดพื้นฐานของทุนนิยม ดังจะเห็นได้จาก การที่ทรงแสดงหน้าที่ของบุคคลแต่ละฝ่ายที่มีความสัมพันธ์กัน เช่น สามัคคีธรรม ความสามัคคีธรรมมีอะไรมากกว่าการที่คนสอง คนมาอยู่ร่วมกัน “อะไร” ที่ว่านั่น คือ ความรู้สึกเต็มใจและถือเป็นหน้าที่ที่จะปฏิบัติต่อกันในเรื่องต่าง ๆ หากปราศจากความรู้ สึกนั้นแล้ว คนสองคนที่มาอยู่ร่วมกันก็ยังเป็นคนสองคนอยู่ มิใช่ เป็นสามัคคีธรรม

1. ทัศนะสมุนิยมหรือแนวคิดแบบส่วนรวมเป็นใหญ่

1.1 คนไม่เท่ากัน

แนวคิดแบบส่วนรวมเป็นใหญ่หรือทัศนะสมุนิยมเป็นแนวคิดที่ถือว่าส่วนรวมมิใช่ผลรวมของส่วนย่อยและมักจะเห็นว่า ส่วนรวมสำคัญกว่าส่วนย่อย และส่วนย่อยมีฐานะสำคัญก็โดยเป็นส่วนหนึ่งของส่วนรวม ทัศนะชนิดนี้ที่สำคัญได้แก่อินทรีย์ ภาพนิยม (organism) ซึ่งถือว่าส่วนรวมคือร่างกายย่อมสำคัญกว่า ส่วนย่อยซึ่งได้แก่อวัยวะแต่ละส่วน ความเป็นอวัยวะดำรงได้ และทำหน้าที่ได้ก็โดยเหตุที่ รวมอยู่กับส่วนรวม เมื่อส่วนรวม เจริญความเจริญนั้นก็แผ่ไปสู่ส่วนย่อยทำให้ส่วนย่อยเจริญตาม ไปด้วย แนวคิดนี้ได้ทำให้เกิดทฤษฎีรัฐสังคมนิยมแบบรัสเซีย และสังคมนิยมแบบอื่น ๆ ต่อมา พระพุทธศาสนาก็มีแนวคิด แบบสมุนิยมที่ถือส่วนรวมเป็นใหญ่ เช่นเดียวกับสังคมนิยม แต่ ก็มีข้อแตกต่างกันอยู่บ้าง ซึ่งจะได้นำมากล่าวภายหลัง

ในลัทธิปัจเจกนิยมหรือส่วนย่อยเป็นใหญ่นั้น อะตอมหรือ หน่วยย่อยแต่ละหน่วยสำคัญเท่ากันและสำคัญกว่าส่วนรวม และ

เพื่อจะรักษาความเป็นหน่วยย่อยไว้ แต่ละหน่วยก็ต้องรักษาความ เป็นตัวของตัวเอง และขอบเขตอำนาจของตัวเอง แต่ในลัทธิส่วน รวมเป็นใหญ่นั้นส่วนย่อยไม่เท่ากัน แต่ก็มีหน้าที่ต่อส่วนรวม และมีความสำคัญโดยหน้าที่และการปฏิบัติหน้าที่ต่อส่วนรวม อย่างเต็มที่เหมือนกัน ในแง่การเมืองรัฐเป็นส่วนรวม คนแต่ละคนเป็นส่วนย่อยซึ่งมีหน้าที่จะปฏิบัติต่อรัฐ และมีสิทธิได้รับการเฉลี่ยความสุขจากรัฐเท่าเทียมกัน ความเสมอภาคทั้งโดยการ ทำหน้าที่และการได้รับปันผลประโยชน์สำคัญกว่าเสรีภาพส่วนบุคคล ลัทธินี้จึงตรงกันข้ามกับลัทธิปัจเจกนิยมหรือแนวคิดแบบ ส่วนย่อยเป็นใหญ่อย่างเห็นได้ชัด

พระพุทธศาสนาไม่ถือว่าคนเท่ากันในทุกเรื่อง คนเท่ากันแต่ เฉพาะการทำกรรมและรับผลของกรรมคืออยู่ใต้กฎแห่งกรรม เหมือน ๆ กัน เรื่องอื่น ๆ ไม่เท่ากัน ถ้าตามความจริงคนต่างกัน รัฐที่ดีก็ต้องเกิดจากการสร้างความสมดุลในความต่าง มิใช่มอง ข้ามความต่างแล้วทำให้ทุกคนเท่ากันหมด ไม่ต้องกลัวว่าความ ต่างจะทำให้คนกดขี่กัน ความเท่ากันจะทำให้คนมีเหตุผลที่จะ กดขี่โดยอ้างความเท่ากัน การรับความต่างก็อาจจะเลือกได้ 2 แบบ คือแบบที่กดขี่ เช่น ทระราชย์ ระบบวรรณะแบบสุดโต่ง หรืออาจเป็นแบบเกือบลูกก็ได้ คือคนสูงกว่า มีโอกาสมากกว่า เกือบลูกหรือมีหน้าที่ดูแลคนด้อยกว่า เช่นเดียวกับพ่อแม่ดูแลลูก ผู้ ปกครองดูแลผู้ได้ปกครอง คนรวยดูแลคนจนก็ได้ ลัทธิทุนนิยม ได้ช่วยให้คนกลัวความไม่เท่ากันโดยมองแต่แง่ร้าย และทำให้ขึ้น ชมความเท่ากัน จนแม้เป็นความเท่ากันที่ไม่มีความหมายใด ๆ แก่คนด้อย โดยเป็นความเท่ากันที่คนด้อยกว่าเป็นเหยื่อของคนที่มี ความสามารถในการเอาเปรียบ ก็ยังชื่นชมโดยหวังว่าวันหนึ่ง คนอาจได้เปรียบเช่นนั้น หรือแม้เสียเปรียบคนหนึ่งแต่ก็อาจได้ เปรียบอีกคนหนึ่งและคนก็พอในความได้เปรียบนั้น ความเท่า กันดังกล่าวเป็นความเท่ากันที่เห็นความได้เปรียบเป็นความยุติธรรม แม้ในหมู่ผู้ที่ด้อยด้วยกันก็เห็นการเอาเปรียบกันเป็นสิ่งที่ ถูกต้องหรือเป็นธรรมดา

1.2 หน้าที่ต่อผู้อื่น

ตามลัทธิสุมหนิยมการที่คนอยู่รวมกันนั้นไม่ใช่เพียงมาอยู่รวมกันแต่ต้องสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวมีความกลมกลืนกันจะทำอะไรได้ก็เพราะอยู่รวมกัน มีความปลอดภัยและมีความสุขก็เพราะมีคนอื่นด้วย คนที่มารวมกันทำหน้าที่ต่าง ๆ ซึ่งก็อยู่ร่วมกันคิดถึงลำพังตัวไม่ได้ ทุกเรื่องต้องคิดถึงคนอื่นด้วย คนสมบูรณ์ได้เพราะรวมกันเป็นรัฐ รัฐจึงสำคัญ คนต้องคำนึงถึงหน้าที่ต่อผู้อื่นคือหน้าที่ในการอยู่ในรัฐ ต้องคิดว่าจะให้อะไรแก่ใคร มากกว่าจะเอาอะไรจากใคร หน้าที่สำคัญกว่าสิทธิ สิทธิไม่มีจริง คนมีสิทธิก็เพราะทำหน้าที่ มีอำนาจก็เพราะทำหน้าที่ ถ้าไม่มีหน้าที่ก็ไม่ควร ได้สิทธิและอำนาจ ทรัพยากรเป็น ของกลางบริโภคได้ในส่วนที่จำเป็น ส่วนที่เหลือต้องเฉลี่ยไปให้คนอื่น การอยู่สังคมเดียวกันต้องสุขทุกข์ด้วยกัน ทรัพย์สินส่วนตัวมิได้หลังจากทำหน้าที่ช่วยผู้อื่นและสังคมแล้ว ที่เหลือจึงจะเป็นของคน ไม่ใช่บริโภคอย่างไม่จำกัด พระพุทธศาสนาเป็นปัจเจกนิยมไม่ได้เพราะไม่มีวันที่ทรัพยากรจะพอ และยังเหลือน้อยการกดขี่เอาเปรียบก็ยังมีมาก สังคมก็เดือดร้อน

ลัทธิสุมหนิยมถือความเป็นธรรมและความมีศีลธรรมเป็นรากฐาน มีการกระจายความเป็นธรรมไปสู่ผู้ด้อยและสู่ทรัพยากรรวมทั้งอนุชนด้วย สิทธิ เสรีภาพและผลประโยชน์ไม่ใช่จุดหมาย ไม่ใช่ที่สุดในตัว สิทธิเสรีภาพต้องกำกับด้วยความถูกต้อง ความเป็นธรรม เมื่อเป็นธรรมก็เป็นหน้าที่ที่จะต้องทำแม้ไม่มีใครเรียกร้อง ถ้าไม่ทำก็ถือว่าบกพร่อง

สุมหนิยมทำให้เกิดหน้าที่ต่อผู้อื่น บุคคลถูกจำกัดเสรีภาพโดยการคำนึงถึงปัจจัยโดยรอบ และเป็นการทำความเจริญทางเศรษฐกิจเพื่อแผ่ความเจริญไปสู่คนทุกคนในสังคม जबลที่ความสุขของคนทั้งหมดไม่ใช่จบที่ตัวเอง การคิดถึงผู้อื่นเป็นหน้าที่ไม่ใช่ความพอใจส่วนตัว หน้าที่เกิดจากคนคำนึงถึงผู้อื่นและส่วนรวม แม้แต่สิทธิก็มาจากหลักการนี้ ไม่ใช่หลักการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนตัว สิทธิของเราที่เกิดจากการที่ผู้อื่นคำนึงถึงเรา การเอาใจเขามาใส่ใจเราทำให้เกิดสิทธิและสิทธินั้นก็ย้อนมาสู่เขา ไม่ต้องเรียกร้องสิทธิของเราเพื่อได้สิทธิ แต่สิทธิที่คนอื่น

ควรจะได้คือสิ่งที่เราควรจะให้เป็นการคิดแบบออกจากตัว ไม่ใช่เข้าหาตัว คือคิดว่าตัวเองจะเป็นประโยชน์อะไร อย่างไร แก่ใคร ไม่ใช่คิดว่าตัวเราควรได้อะไรจากใคร

การคิดแง่สิทธิแบบปัจเจกนิยมหมายความว่าถ้าอะไรไม่ใช่ของเรา เราไม่มีสิทธิได้ เขาไม่ให้ก็ไม่ผิด แต่ถ้าคิดแง่หน้าที่ คนมีหน้าที่จะให้ ไม่ต้องเรียกร้องก็ต้องให้ ถ้าไม่ให้ก็เป็นความผิด มีหน้าที่จะไม่ละเมิดแม้คิดละเมิดก็ผิด เช่น ในการคิดด้านหน้าที่ กษัตริย์มีหน้าที่ทำตามทศพิธราชธรรม ถ้าไม่ทำก็เป็นกษัตริย์ที่ไม่ดี

ตามลัทธิสุมหนิยม หน้าที่มาจากความจำเป็นในสังคม มีหน้าที่จึงต้องมีอำนาจ สังคมให้อำนาจไปทำหน้าที่เพื่อสังคม ความเป็นตัวเรามีได้ก็เพราะมีผู้อื่น เราสำคัญก็เพราะมีหน้าที่ต่อผู้อื่น เช่น ไม่เลี้ยงลูกก็ไม่มีความเป็นพ่อ ไม่ควรมีอำนาจ แต่ถ้าพ่อดูแลลูกเมียดี พ่อก็มีอำนาจในการที่จะทำการซึ่งเป็นการดูแลนั้น ใครอยากมีอำนาจต้องมีหน้าที่ อำนาจมิไว้สมนับสนุนหน้าที่ ไม่ใช่คุ้มครองสิทธิส่วนบุคคล ไม่มีสิทธิของใครที่ตายตัว เพราะสังคมเป็นพลวัต รวยบ้าง จนบ้าง มีปัญหาบ้างน้อยบ้าง มีภัยธรรมชาติบ้าง สิ่งที่จะคนจะได้ก็ต้องปรับเปลี่ยนไป อำนาจก็ต้องปรับใช้ตามไป คือนโยบายต้องเปลี่ยนได้ ปรับได้ ภาษีขึ้นได้ลดได้ แม้สิทธิก็ต้องปรับได้ เช่นถ้าประเทศขาดค่าบาท การลดเงินเดือนก็เป็นสิ่งที่ทำได้ เพื่อจะให้เงินไว้สำหรับกระจายไปสู่คนจน การปันส่วนก็ต้องทำได้ เอาการกระจายผลผลิตอย่างเป็นธรรมเป็นหลัก มากน้อยแล้วแต่สถานการณ์

2. ปัจเจกนิยมเป็นสมมติฐานไปสู่การสนองกิเลส

ปัจเจกนิยมเป็นลัทธิแยกตัว คือแยกตัวเองออกจากผู้อื่นและจากสังคมโดยส่วนรวม คนเราอาจแยกกันโดยสภาพทางกายภาพคือแยกในฐานะเป็นสัตว์ที่กินที่ซึ่งแยกจากสัตว์อื่น ๆ แต่การที่จะดำรงตนอยู่ได้ก็ต้องอาศัยผู้อื่น เช่นตั้งแต่เด็กก็ต้องอาศัยพ่อแม่ โตขึ้นก็อาศัยครูบาอาจารย์ อาศัยเพื่อน อยู่ในสังคมก็อาศัยคนอื่น ๆ ในสังคมทำงาน คนจึงไม่ต้องทำงานและมีเวลาศึกษาเล่าเรียนได้ ต้องอาศัยธรรมชาติที่เป็นของร่วมกันของคนในสังคมที่จะกินจะใช้ แต่แล้วเมื่อจะหาประโยชน์ใส่ตัวปัจเจกนิยม

กลับคิดถึงแต่ตัวเอง พอมีกำลังแข็งแรงขึ้นก็คิดเอาเปรียบ และเห็นการมุ่งเอาเปรียบเป็นการแข่งขันโดยเสรี มุ่งแต่จะเอาตัวรอด และทอดทิ้งหน้าที่ที่จะรับผิดชอบต่อผู้อื่นและต่อสังคม

การแยกตัวเองออกจากสังคมแล้วสร้างกรอบล้อมตัวเองไว้ นั้นปัจเจกนิยมเรียกว่าสิทธิ ซึ่งที่จริงแล้วสิทธิเป็นเพียงสมมติฐานหรือการอ้างเอาเองโดยไม่ได้พิสูจน์ เป็นการอ้างเอาจากการรูดล่าขอบเขตของผู้อื่นจนถึงจุดที่เขาต่อต้านก็กำหนดสิทธิของคนไว้เพียงนั้นก่อน แต่ถ้ามีโอกาสหรือช่องทางก็จะพยายามขยายขอบเขตสิทธิของคนขึ้นเรื่อย ๆ โดยเรียกว่า "การเรียกร้องสิทธิ" ซึ่งหากทำกับปัจเจกชนด้วยกันไม่ได้ก็มักเรียกร้องเอาจากส่วนที่เป็นสาธารณะ

การอ้างสิทธิโดยขยายขอบเขตดังกล่าว เป็นปรากฏการณ์สนองกิเลสซึ่งเราพบเห็นได้ทั่วไป ปัจเจกนิยมอ้างสิทธิในตัวเอง สิทธิในทรัพย์สินส่วนตัวแล้วขยายไปสู่สิทธิที่จะสะสมทรัพย์ และมีส่วนเกินให้มากที่สุด ซึ่งปรากฏในรูปการแสวงหากำไรสูงสุดจากการผลิต การขยายขอบเขตนี้เห็นได้จากการที่ชาติต่าง ๆ พยายามขยายเขตเศรษฐกิจทางทะเลจนทับซ้อนกันและเกิดเป็นปัญหาระหว่างประเทศ การที่บุคคลหรือชาติที่มีทุนทางปัญญา สูงกว่า หรือมีทุนทางการเงินสูงกว่าอ้างเหตุทางปัญญาหรือการเงินเข้าถือสิทธิครอบครอง จัดการทรัพยากรเป็นของตนเองแล้วห้ามคนอื่นใช้ประโยชน์

หากคิดในแง่สมุหนิมิตแล้ว คนทุกคนรักชีวิต การรักษาชีวิตของคนและการไม่เบียดเบียนชีวิตของผู้อื่นเป็นหน้าที่ของคนที่อยู่ร่วมกันในสังคม ทุกคนต่างก็มีหน้าที่นี้เป็นพื้นฐานในการอยู่ร่วมกัน ทรัพยากรเป็นของร่วมกันของสังคม แม้ความคิดก็เป็นของสังคม คือความคิดของแต่ละคนล้วนมาจากการเรียนความคิดของคนอื่น ๆ ก่อน ความคิดที่ว่าเป็นของใหม่ของคนจึงมิได้ใหม่แบบตัดขาดจากความคิดของผู้อื่น จึงเป็นการถูกต้องที่ผู้มีความคิดใหม่ๆ จะตอบแทนสังคมในแง่ปัญญา ไม่ใช่อ้างการเป็นเจ้าของและถือสิทธิที่จะไม่ให้คนอื่นใช้ คนคิดสร้างสรรค์ก็เพื่อมนุษยชาติ โดยส่วนรวมที่จะพ้นทุกข์และมีความสุขร่วมกัน คนที่คิดยารักษาโรคต้องคิดเพื่อมนุษย์อื่น ๆ ที่จะได้พ้นทุกข์จาก

โรคซึ่งก็เป็นหน้าที่ตามที่คนสามารถ ในการคิดนั้นคนต้องใช้ทรัพยากรของสังคม จะกลับผูกขาดความคิดเพื่อหาประโยชน์ใส่ตัวเป็นการไม่ถูกต้อง การเกิดและเติบโตต้องบริโภคนอกจากสังคม การคิดก็ได้จากการที่สังคมช่วยพัฒนา เมื่อคิดได้จะกลับเอาความคิดนั้นมาเอาเปรียบสังคมจึงไม่ถูกต้อง หากจะให้สิทธิเช่นนั้นก็ต้องกำหนดเป็นระยะเวลาที่น้อยที่สุด

3. หน้าที่ต่อผู้อื่น

ในสังคมของปุถุชน คนมีฐานะทางสังคมแตกต่างกัน เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข นอกจากแต่ละบุคคลจะต้องมีธรรมะควบคุมความประพฤติของตนแล้วยังมีหน้าที่ต่อบุคคลอื่นรอบข้าง พระพุทธเจ้าทรงสอนหน้าที่ต่อบุคคลใกล้ชิดที่สุดที่บุคคลจะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วยในสังคมไว้ในเรื่องทศ 6 ดังนี้

อุกรกถุหบดีบุตร มิตรมิตวามรักโคร ทานพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้โดยสถาน ๔ คือ ไม่นินดีด้วยความเสื่อมของเพื่อน ๑ อินดีด้วยความเจริญของเพื่อน ๑ ห้ามคนที่กล่าว โทษเพื่อน ๑ สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน ๑ *อุกรกถุหบดีบุตร มิตรมิตวามรักโคร ทานพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้โดยสถาน ๔ เหล่านี้แล ฯ*

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยวาทณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

บัณฑิตผู้แจ้งมิตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรมิอุปการะ ๑ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ มิตรณะประโยชน์ ๑ มิตรมิตวามรักโคร ๑ ว่าเป็นมิตรแท้ ฉะนั้นแล้ว พึงเข้าไปนั่งใกล้โดยเคารพเหมือนมารดากับบุตร ฉะนั้น บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมรุ่งเรือง ส่องสว่างเพียงดังไฟ เมื่อบุคคลออกโลกสมบัติอยู่เหมือนแมลงผึ้งหวานกรัง โลกสมบัติย่อมถึงความตั้งสมดุจจอมปลวกอันตัวปลวกก่อขึ้น ฉะนั้น กุฬหัตถ์ในตระกูลผู้สามารถ ครั้นสะสมโลกสมบัติได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่งโลกสมบัติออกเป็นสี่ส่วน เขาย่อมสมานมิตรไว้ได้ พึงใช้สอยโลกสมบัติด้วยส่วนหนึ่ง พึงประกอบกรรมด้วยสองส่วน พึงเก็บส่วนที่สี่ไว้ด้วยหมายว่าจักมีไว้ในยามอันตรายเป็นนี้ ฯ

อุกรกถุหบดีบุตร ก็อริยสาวกเป็นผู้ปกปิดทศทั้ง ๖ อย่างไร ทานพึงทราบทศ ๖ เหล่านี้ คือ พึงทราบมารดาบิดาว่าเป็นทศเบื้องต้น อาจารย์เป็นทศเบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทศ

เมืองหลัง มิดครและอำนาจดั่งเป็นทศเมืองชาย ทาสและกรรมกร เป็นทศเมืองต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทศเมืองบน ฯ

อุกรกฤหคินุคร มารดาบิดาผู้เป็นทศเมืองหน้า อันบุตร พึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยตั้งใจไว้ว่าท่านเลี้ยงเรามา เรา จักเลี้ยงท่านตอบ ๑ จักรับทักขิของท่าน ๑ จักดำรงวงศ์สกุล ๑ จักปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมควรรับทรัพย์มรดก ๑ ก็หรือเมื่อ ท่านละ ไปแล้ว ทำกาลกิริยาแล้ว จักตามเพิ่มให้ซึ่งทักษิณา ๑ ฯ

อุกรกฤหคินุคร มารดาบิดาผู้เป็นทศเมืองหน้าอันบุตร บำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕ คือ ห้ามจากความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้ศึกษาศิลป วิชา ๑ หากภรรยาที่สมควรให้ ๑ มอบทรัพย์ให้ในสมัย ๑ ฯ

อุกรกฤหคินุคร มารดาบิดาผู้เป็นทศเมืองหน้าอันบุตร บำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทศเมืองหน้านั้น ชื่อว่าอันบุตรปกปิด ให้เกษม สาราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้ ฯ

อุกรกฤหคินุคร อาจารย์ผู้เป็นทศเมืองขวาอันศิษย์พึง บำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยอุกขันธ์อินรับ ๑ ด้วยเข้าไปอินคอบ รับใช้ ๑ ด้วยการเชื่อฟัง ๑ ด้วยการปรนนิบัติ ๑ ด้วยการ เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ๑ ฯ

อุกรกฤหคินุคร อาจารย์ผู้เป็นทศเมืองขวา อันศิษย์บำรุง ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕ คือ แนะนำดี ๑ ให้เรียนดี ๑ บอกศิษย์ด้วยดีใน ศิลปวิทยาทั้ง หมด ๑ ยกย่องให้ปรากฏในที่นฝูง ๑ ทักความป้องกันในทศทั้ง หลาย ๑ ฯ

อุกรกฤหคินุคร อาจารย์ผู้เป็นทศเมืองขวาอันศิษย์บำรุง ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทศเมืองขวานั้น ชื่อว่าอันศิษย์ปกปิด ให้เกษม สาราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้ ฯ

อุกรกฤหคินุคร ภรรยาผู้เป็นทศเมืองหลังอันสามีพึง บำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยยกย่องว่าเป็นภรรยา ๑ ด้วยไม่ดู หมิ่น ๑ ด้วยไม่ประพฤตินอกใจ ๑ ด้วยมอบความ เป็นใหญ่ให้ ๑ ด้วยให้เครื่องแต่งตัว ๑ ฯ

อุกรกฤหคินุคร ภรรยาผู้เป็นทศเมืองหลังอันสามีบำรุง ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ คือ จัดการงานดี ๑ สงเคราะห์คนข้างเคียงพัวดี ๑ ไม่ประพฤติ

นอกใจตัว ๑ รักษาทรัพย์ที่หิวหามาได้ ๑ ขันไม่เกียจคร้าน ใน กิจการทั้งปวง ๑ ฯ

อุกรกฤหคินุคร ภรรยาผู้เป็นทศเมืองหลังอันสามีบำรุง ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทศเมืองหลังนั้น ชื่อว่าอันสามีปกปิด ให้เกษม สาราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้ ฯ

อุกรกฤหคินุคร มิดครผู้เป็นทศเมืองซ้ายอันกุลบุตรพึง บำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยการให้ปัน ๑ ด้วยเจรจาด้วยคำเป็น ที่รัก ๑ ด้วยประพฤติประ โยชน ๑ ด้วยความเป็นผู้มีคนเสมอ ๑ ด้วยไม่แก้งกล่าวให้คลาดจากความจริง ๑ ฯ

อุกรกฤหคินุคร มิดครผู้เป็นทศเมืองซ้ายอันกุลบุตรบำรุง ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕ คือ รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว ๑ รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ ประมาทแล้ว ๑ เมื่อมิดครมีภัยเขาเป็นที่พึ่งพำนัก ได้ ๑ ไม่ละทิ้ง ในยามวิบัติ ๑ นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร ๑ ฯ

อุกรกฤหคินุคร มิดครผู้เป็นทศเมืองซ้ายอันกุลบุตรบำรุง ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทศเมืองซ้ายนั้น ชื่อว่าอันกุลบุตรปกปิด ให้เกษม สาราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้ ฯ

อุกรกฤหคินุคร ทาสกรรมกรผู้เป็นทศเมืองต่ำอันนาย พึง บำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่ ก้าวถึง ๑ ด้วยให้อาหารและรางวัล ๑ ด้วยรักษา ในคราวเจ็บไข้ ๑ ด้วยแจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน ๑ ด้วยปล่อยอิน สมัย ๑ ฯ

อุกรกฤหคินุคร ทาสกรรมกรผู้เป็นทศเมืองต่ำอันนาย บำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕ คือ ถูกขืนทำการงานก่อนนาย ๑ เลิกการงานทีหลังนาย ๑ ถือเอาแต่ของทีนายให้ ๑ ทำการงานให้ดีขึ้น ๑ นำคุณของนาย ไปสรรเสริญ ๑ ฯ

อุกรกฤหคินุคร ทาสกรรมกรผู้เป็นทศเมืองต่ำอันนาย บำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทศเมืองต่ำนั้น ชื่อว่าอันนายปกปิด ให้เกษม สาราญ ให้ไม่มีภัย ด้วยประการฉะนี้ ฯ

อุกรกฤหคินุคร สมณพราหมณ์ผู้เป็นทศเมืองบน อัน กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยกายกรรมประกอบด้วย

เมตตา ๑ ด้วยจิตรกรรมประกอบด้วยเมตตา ๑ ด้วยมโนกรรม ประกอบด้วยเมตตา ๑ ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู ๑ ด้วยให้อามีสถานเมือง ๆ ๑^๑

อุกรกฤษหบดีบุตร สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน อันอุลบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์อุลบุตร ด้วยสถาน ๖ คือ ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม ๑ ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๑ ทำสิ่งที่ เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง ๑ ขอกทางสวรรค์ให้ ๑^๑

อุกรกฤษหบดีบุตร สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน อันอุลบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์อุลบุตร ด้วยสถาน ๖ เหล่านี้ ทิศเบื้องบนนั้น ชื่อว่าอันอุลบุตรปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัย ด้วยประการฉะนี้^๑

คำสอนเรื่องทศ ๖ แม้จะเป็นการพูดถึงเฉพาะความสัมพันธ์ที่บุคคลหนึ่งพึงมีต่อบุคคลอื่นตามฐานะของคนและของผู้ที่ตนเกี่ยวข้องกับ และเป็นความสัมพันธ์กับบุคคลใกล้ชิด มากกว่าจะพูดถึงความสัมพันธ์กับสิ่งนามธรรมเช่น สังคม ชาติ หรือมนุษยชาติ แต่โดยเจตนาขอมองเห็นว่าทรงเน้นเรื่องการทำหน้าที่เพื่อผู้อื่น มากกว่าจะมุ่งเรียกร้องให้ผู้อื่นทำเพื่อตน ซึ่งแสดงว่าทรงให้ความสำคัญแก่ส่วนรวมมากกว่าส่วนตนหรือส่วนย่อย ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของสภุมนิยม

4. หลักสิทธิกับหลักเมตตาธรรม

หลักการพื้นฐานที่สภุมนิยมใช้ในการอ้างเพื่อสนับสนุนการแสวงหากำไรสูงสุด การสะสมทรัพย์สินส่วนตัวมากที่สุด และการแข่งขันเสรีซึ่งเป็นความคิดหลักของสภุมนิยมก็คือเรื่องสิทธิส่วนบุคคล หรือสิทธิในฐานะเป็นปัจเจกชน สิทธิเป็นผลจากปรัชญาแห่งความกลัวและหวาดระแวงเนื่องจากสภาพสังคมสมัยจอห์น ล็อก ผู้คิดเรื่องดังกล่าว เป็นสมัยที่ชนชั้นกลางเริ่มมีอำนาจขึ้น แต่ก่อนหน้านั้นชนชั้นกลางอยู่ในอำนาจของกษัตริย์และศาสนจักร คนที่ถูกปกครอง ถูกเอาเปรียบข่มมองผู้อื่นด้วยความรู้สึกหวาดระแวง ปรัชญาแบบนี้จึงเป็นปรัชญาที่ให้อำนาจแก่ประชาชนและจำกัดอำนาจรัฐ คือประชาชนมีสิทธิมากเพื่อจะ

ไม่ถูกอำนาจรัฐควบคุม ประชาชนที่จะได้ประโยชน์จากความคิดนี้มากที่สุดก็คือชนชั้นกลาง และการที่รัฐเข้าควบคุมได้น้อยก็ทำให้ชนชั้นกลางกดขี่หาประโยชน์จากชนชั้นล่างได้มาก และอย่างถูกกฎหมาย โดยอ้างความเท่าเทียมกันและความเต็มใจซึ่งเป็นหลักการสำคัญของประชาธิปไตย และเมื่อมีอำนาจ ชนชั้นกลางก็ได้เปลี่ยนปรัชญาแบบที่ใช้ป้องกันตัวดังกล่าวให้เป็นปรัชญาเพื่อการเอาเปรียบ โดยเฉพาะเมื่อนำไปใช้ในทางเศรษฐกิจ

ระบบปรัชญาที่คนมีหน้าที่ที่จะให้เช่นพุทธปรัชญานั้นเป็นเรื่องปกติธรรมดาในสังคมอินเดียสมัยพุทธกาล เศรษฐีที่ทำทานแก่คนยากจนอย่างสม่ำเสมอมีมากและเป็นที่ยกย่องในสังคม คนเหล่านี้ไม่เคยสนใจเรื่องสิทธิใด ๆ แต่ให้ความสำคัญแก่เมตตาธรรม คือการเกื้อกูลกันตามควร มองในอีกแง่หนึ่งก็คือ เศรษฐีซึ่งได้กำไรจากสังคมได้คืนกำไรนั้นกลับไปสู่สังคม การใช้หลักเมตตาธรรม ไม่ใช่หลักสิทธินี้ เป็นเรื่องเข้าใจยากสำหรับคนสมัยใหม่ที่ถูกรอบงำด้วยปรัชญาแห่งสิทธิ จนไม่มีความเชื่อว่าปรัชญาแห่งเมตตาธรรมจะเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ คนเหล่านั้นมักเคยแค่เรียกร้องเอามากกว่าจะให้แก่ผู้อื่น จึงไม่คิดว่าการให้เป็นเรื่องปกติได้ แต่สำหรับคนที่ทำบุญทำทานเป็นปกติ เมตตาธรรมเป็นหลักที่สอดคล้องกับธรรมชาติฝ่ายดีของมนุษย์และเป็นปกติของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

เนื่องจากหลักการทั้งสองนี้เป็นข้อแตกต่างที่สำคัญระหว่างสภุมนิยมกับพระพุทธศาสนา จึงจำเป็นต้องอธิบายโดยละเอียด

4.1 เมตตา กับ สิทธิ

ระบบจริยธรรมและการเมืองตะวันตกมักจะมีอ้างสิทธิเป็นมโนทัศน์ในการตัดสินความถูกต้อง เช่น อ้างว่าคนเรามีสิทธิในชีวิตและทรัพย์สิน ซึ่งทำให้อ้างต่อไปได้ว่าการละเมิดสิทธิในเรื่องดังกล่าวเป็นสิ่งที่ผิด บางครั้งถึงกับอ้างว่าก่อนหินหรือต้นไม้ไม่มีสิทธิที่จะอยู่ตามธรรมชาติของมัน การทำให้ก่อนหินเคลื่อนที่หรือทำให้ต้นไม้เปลี่ยนแปลงไปจากธรรมชาติจึงเป็นความคิดทางจริยธรรม สัตว์ก็มีสิทธิในชีวิตของมัน การที่คนไม่ฆ่าสัตว์มิใช่เป็นความดีงามของคน แต่เป็นเพียงการไม่ละเมิดในชีวิตของสัตว์ แต่ถ้าถามว่าสัตว์ด้วยกัน ต้นไม้ด้วยกัน หรือสัตว์กับต้นไม้

^๑ พระไตรปิฎก 11/198 - 204.

คิดถึงสิทธิของกันและกันหรือไม่จะเห็นว่าไม่มีเลย และสัตว์ก็ไม่ต้องคิดถึงสิทธิของคน เหตุไรเล่าคนจึงจำเป็นต้องคิดถึงสิทธิของกันและกัน คั้นไม้ สัตว์ หรือสิทธิของผู้อื่น มีอะไรเป็นข้อพิสูจน์ว่าสิทธิมีอยู่จริง ไม่มีข้อพิสูจน์ การที่คนเรายอมรับเรื่องสิทธิก็เพราะผลประโยชน์ที่จะเกิดจากการยอมรับเช่นนั้น หากใช้เพราะสิ่งนั้นมีอยู่จริงไม่ เช่นเดียวกับที่เรายอมรับกฎหมายเพราะกฎหมายมีประโยชน์ หากใช้เพราะมีกฎหมายจริง ๆ ตามธรรมชาติต้องล่องลอยอยู่ ณ ที่ใดไม่ ถ้าเรายอมรับว่าสิทธิเป็นมโนทัศน์ทางการเมืองเพราะมีประโยชน์ มโนทัศน์อื่นที่มีประโยชน์ทางการเมืองเท่ากันหรือมากกว่าก็ต้องถือว่าเป็นมโนทัศน์ทางการเมืองด้วย แม้ว่าจะเป็นมโนทัศน์ทางการเมืองต่างระบบกันก็ตาม โดยนัยนี้เราควรลองพิจารณาว่าสิทธิกับเมตตาจะให้ประโยชน์ทางการเมืองแตกต่างกันอย่างไร

ถ้าสิทธิมีความหมายหรือมีความสำคัญต่อเมื่อมีประโยชน์การยอมรับสิทธิให้ประโยชน์อะไรทางการเมือง และถ้าตอบปัญหาเดียวกันด้วยหลักเมตตาจะให้ผลที่แตกต่างกันอย่างไร

ประการแรก สิทธิเป็นวิถีทาง (means) ไปสู่จุดหมายอื่น มิใช่เป็นจุดหมาย (end) ในตัวเอง จุดหมายของสิทธิซึ่งบุคคลอ้างก็มักได้แก่ประโยชน์ของตนเอง ดังนั้นการที่คนเรากำหนดความคิดเรื่องสิทธิขึ้นก็เพราะคำนึงถึงหรือห่วงใยตัวเองเป็นที่ตั้ง คือการที่จะให้คนและสิ่งที่ตนยึดถือว่าเป็นของคนดำรงอยู่ได้อย่างปลอดภัย เช่น สิทธิในชีวิตก็เพื่อป้องกันการถูกผู้อื่นทำร้าย สิทธิในทรัพย์สินก็เพื่อให้เห็นความมั่นใจว่า จะได้บริโภคทรัพย์สินนั้นโดยไม่ถูกผู้อื่นแย่งชิงไป ส่วนเมตตานั้นเกิดจากหลักการละตัวเอง มิใช่ห่วงตัวเอง การละตัวเองได้ทำให้คิดห่วงใยผู้อื่น คำนึงถึงประโยชน์ของผู้อื่น จึงให้สิทธิแก่ผู้อื่นโดยที่ผู้อื่นไม่ต้องเรียกร้อง ขอบทานได้รับการบริจาคก็ด้วยความเมตตาหาให้มีสิทธิที่จะได้รับการบริจาคไม่ หากคนเรามีความเมตตาแล้วก็จะให้อะไรแก่ผู้อื่นมากกว่าสิทธิที่เขามิและเรียกร้อง ถ้าคนมีเมตตาแล้วสิทธิก็เกือบไม่ต้องพูดถึง แต่ถ้าคนเราใช้สิทธิอย่างเดียว คนก็จะไม่ต้องทำอะไรหลายอย่างที่มาจากความเมตตา เช่น การช่วยเหลือผู้อื่น การเอารัดเอาเปรียบอย่างถูกกฎหมาย ก็เป็นสิ่งที่ทำได้ เพราะคน

เราอาจอ้างสิทธิในการทำสิ่งที่ตนได้เปรียบ หรือไม่ทำสิ่งที่ตนเห็นว่าเป็นการโดยไม่ได้ผลประโยชน์ตอบแทน ในที่สุดสังคมจะเป็นแบบตัวใครตัวมัน คนฉลาดเอาเปรียบคนโง่ คนแข็งแรงเอาเปรียบคนอ่อนแอ คนรวยเอาเปรียบคนจน ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมขึ้นในที่สุด

เราอาจคิดว่าการสร้างคนให้ดีมีเมตตาทั้งหมดนั้นทำได้ยากยิ่ง จึงต้องมีคนที่ไม่ดีและหากคนพวกนี้ละเมิดผู้อื่น หลักเมตตาก็ไม่อาจช่วยได้ จึงต้องยอมรับเรื่องสิทธิเพื่อแก้ปัญหาอันจะเกิดจากคนพวกนี้ ข้อคิดดังกล่าวนี้ถูกต้องแต่ไม่ควรใช้สิทธิเป็นเครื่องมืออย่างเดียว เพราะคนไม่ดีที่ว่ามีน้อย และอาจน้อยลงได้อีกถ้าเราอบรมกล่อมเกลาคิดใจคนอยู่เสมอ แต่ถ้าอ้างแต่สิทธิแล้วทั้งการอบรม คนก็จะเห็นแก่ตัวและเฝ้าปกป้องสิทธิของตนยิ่งกว่าจะคิดช่วยเหลือใคร แม้การสร้างคนดีจะยากกว่าการกำหนดสิทธิแล้วรักษาด้วยกฎหมาย แต่ถ้าคนดีแล้วภาระในการใช้กฎหมายก็ลดลง ซึ่งทำให้คนดีได้มากเพียงไรการละเมิดสิทธิก็จะลดลงมากเท่านั้น ดังนั้นเราต้องสร้างคนที่ดีมีเมตตาได้เช่นเดียวกับการสอนเรื่องสิทธิซึ่งก็เป็นนามธรรมไม่น้อยกว่ากัน และการศึกษาควรสร้างคนดีให้แก่สังคมได้มากขึ้นเรื่อย ๆ

ประการที่สอง สิทธินี้รักษาและควบคุมได้ด้วยอำนาจรัฐคือกฎหมาย การควบคุมด้วยอำนาจนั้นทำได้รวดเร็วและสามารถลงโทษได้ในระยะเวลาสั้น มีตัวบทกฎหมายที่เปิดเผยและชัดเจน จึงดูเหมือนจะมีประสิทธิภาพกว่าการสั่งสอนให้คนดีมีเมตตาเพื่อจะได้ไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น แต่ถ้ามองกันโดยส่วนรวมและระยะยาวแล้ว การทำให้คนมีเมตตาให้ประโยชน์มากกว่า เพราะคนพวกนี้จะไม่ละเมิดสิทธิ ภาระทางกฎหมายก็ไม่เกิดแก่รัฐ และเป็นการควบคุมที่ถาวรเพราะบุคคลควบคุมตนเอง เช่น ถ้าเราห้ามคนเมาสุราอาละวาด คนคนเคียวอาจทำผิดข้อนี้หลายครั้ง ถ้าใช้กฎหมายควบคุมก็ต้องลงโทษกันไปเรื่อย ๆ แต่ถ้าสอนให้คนไม่ดื่มสุรา ความคิดจากการเมาสุราอาละวาดจะไม่เกิดเพราะคนพวกนี้ การใช้หลักเมตตาและความเต็มใจช่วยเหลือผู้อื่นเป็นการป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้น ส่วนการใช้หลักสิทธิและใช้อำนาจกฎหมายบังคับเป็นมาตรการเมื่อปัญหาเกิดขึ้นแล้ว เรา

ควรเน้นที่การป้องกันปัญหามากกว่าการปล่อยให้ปัญหาเกิดขึ้นแล้วตามแก้ไข

ประการที่สาม สิทธิเป็นแนวความคิดที่จะแยกคนออกเป็นหน่วย ๆ แล้ว สร้างขอบเขตให้ทุกคนอยู่แยกกัน เมื่อไม่มาเกี่ยวข้องกับในเรื่องที่กำหนดไว้ก็ไม่มีปัญหาวิวาทกันด้วยเหตุนี้ สิทธิเป็นหลักการของปัจเจกนิยม ต้องการให้ปัจเจกชนมีอำนาจมาก ๆ รัฐหรือปัจเจกชนอื่นเข้ามายุ่งเกี่ยวได้น้อย ยิ่งให้สิทธิแก่ปัจเจกชนมากเพียงไร รัฐก็มีอำนาจน้อยลงเพียงนั้น บางครั้งถึงกับเป็นการปล่อยให้คนเบียดเบียนกันก็มี เช่น ถ้ารัฐปล่อยให้ผู้ผลิตมีสิทธิมากเพียงไรผู้บริโภคก็就会被เอาเปรียบมากเพียงนั้น ถ้าเราให้สิทธิธนาคารออกเงินกู้ซื้อที่ดินแก่นายทุน คนจนจะต้องเดือดร้อนเรื่องที่อยู่ เพราะไม่สามารถซื้อได้

ความเมตตา นั้นไม่ต้องการแยกคนออกจากกันแบบต่างคนต่างอยู่ แต่ช่วยให้คนที่เหนือกว่าคอยดูแลผู้ที่ด้อยกว่า ไม่เอาเปรียบแม้เมื่อทำได้อย่างถูกต้องกฎหมาย และจะช่วยผู้อื่นแม้ไม่มีกฎหมายบังคับให้ช่วย แต่ทั้งนี้ต้องถือว่าคนมีความสัมพันธ์กันและพึงช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สุขด้วยกัน ทำให้คนร่วมมือกันแทนที่จะพยายามแยกกัน ในปัจจุบันเราจะเห็นว่าคนถูกทำร้ายมักไม่ได้รับความช่วยเหลือเพราะคนถือว่าไม่ใช่วงการอะไรของตัวเอง แม้ไม่ช่วยก็ไม่ได้ละเมิดสิทธิใคร แต่ถ้าคนมีเมตตาแล้วจะช่วยเหลือโดยไม่ต้องพิจารณาเรื่องสิทธิ ข้อนี้น่าสนใจให้เห็นผลเสียของการเน้นสิทธิแทนเมตตา สิทธิทำให้คนอ้างว้าง ว่างเหวและขาดเพื่อน เมื่อไรที่คนหนึ่งอ้างสิทธิที่จะได้ อีกคนหนึ่งก็จะอ้างสิทธิที่จะไม่ให้ คนทั้งสองก็จะขาดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันหรืออาจกลายเป็นศัตรูกัน ซึ่งตรงกันข้ามกับหลักเมตตาอย่างเห็นได้ชัด

ประการที่สี่ สิทธิเป็นแนวความคิดเชิงลบ ส่วนเมตตาเป็นแนวความคิดเชิงบวก เช่น ถ้าอ้างว่าสัตว์มีสิทธิจะไม่ถูกทำลายชีวิตและรัฐออกกฎหมายห้ามเบียดเบียนสัตว์เพื่อรักษาสิทธิของสัตว์ไว้ คนก็จะไม่เบียดเบียนสัตว์ แต่คนก็จะไม่ทำสิ่งที่เป็นเชิงบวก คือคนจะไม่เอาใจใส่สัตว์ ไม่ช่วยเมื่อสัตว์อยู่ในอันตรายหรือไม่ให้ทานแก่สัตว์ แต่ถ้าคนมีเมตตา การเบียดเบียนสัตว์ก็เป็นสิ่งที่เขาไม่ทำโดยอัตโนมัติ นอกจากนั้นเขายังช่วยเหลือ

เกื้อกูลแก่สัตว์ ไม่เพียงเว้นจากการเบียดเบียนสัตว์ แต่เขาจะทำสัตว์ให้อ้วนด้วย คนในสังคมก็เช่นกันถ้าคิดเฉพาะเรื่องสิทธิ คนรวยอาจไม่ละเมิดสิทธิคนจน แต่เขาก็อาจปล่อยให้คนจนทุกข์ยากโดยไม่ช่วยเหลือ ตรงกันข้ามถ้าคนรวยมีเมตตา แม้ไม่พูดถึงสิทธิจะได้รับความช่วยเหลือคนรวยที่มีเมตตาจะช่วยคนจนให้อยู่ในสภาพดีขึ้น ดังที่เราบริจาคช่วยการกุศลทั้ง ๆ ที่โดยสิทธิแล้วเราจะไม่บริจาคก็ได้ เพราะเป็นหน้าที่โดยตรงของรัฐที่จะต้องจัดการเรื่องเหล่านั้น

ด้วยเหตุดังกล่าวแล้วจึงเข้าใจได้ว่าทำไมพระพุทธศาสนาจึงไม่สนับสนุนการลงโทษคนทำผิดเพราะชกจน แต่สนับสนุนการสร้างสภาวะทางเศรษฐกิจให้ดี และไม่สนับสนุนการลงโทษคนคิดทำกับการให้ทานซึ่งป้องกันมิให้คนทำผิด นั้นเพราะระหว่างสิทธิกับความเมตตา พระพุทธศาสนาเลือกความเมตตาเป็นหลัก เมื่อใช้หลักเมตตาไม่ได้ผลแล้วจึงจะคำนึงถึงหลักของสิทธิซึ่งพระพุทธศาสนาถือเป็นเรื่องรองและให้ความสำคัญน้อยกว่าความเมตตา การพูดกันด้วยสิทธิจะไม่ทำให้คนมีใจผูกพันกันและไม่ทำให้คนดีขึ้น แต่เมตตาสร้างคนให้ดีและคบหากันด้วยน้ำใสใจจริง เป็นเครื่องทำลายรั้วกันมนุษย์ซึ่งสิทธิสร้างขึ้น

คนที่ศึกษาปรัชญาตะวันตกมักจะติดใจกับวิธีการวิเคราะห์แบบตะวันตก ซึ่งคนที่ศึกษาแต่เฉพาะความคิดตะวันตกมักจะตื่นตื้นตันยินดีกับความคิดใหม่ และยึดเอาเป็นจริงเป็นจัง ทั้ง ๆ ที่ชาวตะวันตกเองมักจะเห็นเป็นเพียงระบบความคิด หรือโน้ตทัศน์หนึ่ง ซึ่งยังมีระบบความคิดหรือโน้ตทัศน์อื่น ๆ อีกมาก ความตื่นตื้นตันยินดีนี้มักจะทำให้เกิดความร้อนรนทางวิชาการจนรีบร้อนวิพากษ์วิจารณ์ระบบความคิดหรือโน้ตทัศน์ที่ไม่ใช่ตะวันตก ข้อแย้งที่ผู้เขียนได้พบมักจะเป็นข้อแย้งทำนองนี้

ข้อแย้งข้อแรกคือข้อแย้งคำพูดของผู้เขียนที่ว่าพระพุทธศาสนาไม่สอนเรื่องสิทธิ ซึ่งหมายความว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้สอนเรื่องสิทธิไว้ในที่ใด ๆ ผู้ที่เชื่อว่าพระพุทธศาสนาสอนเรื่องสิทธิมักจะตีความจากคำสอนอื่นเช่น พระพุทธศาสนาสอนให้ละเว้นจากการฆ่า ผู้ตีความจะคิดว่าพระพุทธศาสนาถือว่าการฆ่าเป็นสิ่งที่ดี และที่ถือว่าดีก็เพราะสัตว์เป็นเจ้าของชีวิตและมิ

สิทธิในชีวิต การฆ่าเป็นเป็นการละเมิดสิทธิจึงเป็นสิ่งที่คิด ลักษณะเช่นนี้ก็คือการนำโมทณ์เรื่องสิทธิมาตีความค่าสอน ผู้ตีความจะเชื่อเช่นนั้นก็ได้ แต่การฆ่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องมันก็ไม่จำเป็นต้องตีความแบบนี้ สามารถจะตีความโดยไม่อาศัยโมทณ์เรื่องสิทธิเลยก็ได้ เช่น พระพุทธศาสนาสอนว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนทุกข์ เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันหมด ความทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องทนอยู่แล้ว ไม่ควรไปเพิ่มทุกข์ขึ้นอีก การฆ่าซึ่งในที่นี้รวมถึงการทรมาน และการเบียดเบียนในรูปแบบต่าง ๆ ด้วย จึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนว่า “พึงละเว้น” ไม่ได้ใช้คำว่า “ห้าม” เพราะ “ผิด” ที่พึงละเว้นก็เพราะทรงเห็นว่าห้ามใครไม่ได้ ผู้นั้นต้องเห็นเองเลือกเอง ใครมีความเมตตากรุณาที่ย่อมละเว้นการกระทำดังกล่าว คนที่มีเมตตาคนนั้นไม่ต้องไปคิดว่าสัตว์มีสิทธิในชีวิตหรือไม่ เมตตาเป็น “สิ่งที่เกิดขึ้น” ในหัวใจ ไม่ใช่ “สิ่งที่เกิดขึ้น” เป็นความรู้สึกรู้สึเหตุผล ความปรารถนาจะให้ผู้อื่นพ้นทุกข์และมีสุขในหัวใจนี้ย่อมทำให้ช่วยผู้อื่นไม่ทำร้ายผู้อื่น โดยไม่ต้องสนใจเรื่องสิทธิ ผู้เขียนไม่ได้ปฏิเสธว่าเอาโมทณ์เรื่องสิทธิมาตีความไม่ได้ แต่เห็นว่าการใช้เรื่อง “สิทธิ” ตีความพระพุทธศาสนาก็ยอมรับได้แค่ “เมตตา” นั้นยังกว้างกว่า และพระพุทธศาสนาก็สอนเรื่องเมตตาจึงไม่ต้องสอนเรื่องสิทธิ

ข้อแย้งที่คล้ายกันกับข้อแรกก็คือข้อแย้งที่ว่าผู้เขียนพูดถึงสิทธิกับเมตตาในลักษณะเป็นปฏิภาคกลับคือถ้ามีสิทธิมากเมตตาก็น้อยลง ถ้าเมตตามากสิทธิก็น้อยลง ถ้าอ่านงานเขียนอย่างไม่พิเคราะห์และขาดภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของแนวคิดเรื่องสิทธิก็ชวนให้เข้าใจไปเช่นนั้นได้ แต่ในประเด็นนี้ผู้เขียนต้องการแสดงว่า ถ้าคนเราใช้เมตตามากการเรียกร้องสิทธิก็จะน้อยลง ก็ไม่ต้องอ้างสิทธิมาก แต่ถ้าคนขาดเมตตา ความขาดเมตตานั้นก็จะทำให้คนที่อำนาจอ้างสิทธิของตนมากขึ้น คนมีอำนาจน้อยก็อ้างสิทธิที่จะปกป้องสิทธิของตนและอ้างสิทธิของตนมากขึ้น เพราะถ้าไม่อ้างสิทธิก็ไม่ได้สิทธิหรือต้องเสียสิทธิไปสองเรื่องนี้ไม่ได้เป็นปฏิภาคกลับในแง่ที่ว่า คนที่ใช้สิทธิเป็นคนมีเมตตาน้อยลง แต่เป็นการอ้างไปในทิศทางเดียว คือการใช้หลักเมตตานั้น แม้กรณีที่ไม่มีความรู้หรือ ไม่เรียกร้องสิทธิก็ยังคงคิดที่จะ

ให้อยู่แล้ว ดังนั้นถ้าเป็นกรณีที่มีสิทธิที่ย่อมไม่มีเหตุผลอะไรที่จะไม่ให้ แต่ที่พูดเช่นนี้ก็มิได้หมายความว่าพระพุทธศาสนาได้พูดเรื่องสิทธิไว้ เพียงแต่ถ้าเอาเรื่องสิทธิมาพูดกัน สิทธินั้นก็เป็นเรื่องที่ยอมรับได้ในพระพุทธศาสนาเพราะเป็นส่วนหนึ่งของเมตตาอยู่แล้ว แต่ทว่าสิทธิที่ยอมรับก็ต้องเป็นสิทธิโดยชอบธรรมเท่านั้น

ข้อแย้งที่เกี่ยวข้องกันอีกข้อหนึ่งก็คือ แย้งว่าเมตตากับสิทธิเป็นคนละเรื่องไม่เกี่ยวข้องกัน เนื่องจากการพูดเรื่องสิทธินั้นพูดได้โดยไม่เกี่ยวกับความเมตตาหรือไม่เมตตา นอกจากนั้นยังไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมด้วย ข้ออ้างนี้อาจจะถูกได้ในแง่หนึ่งคือ นักปรัชญาที่พูดถึงสิทธิอาจจะไม่ต้องพูดถึงเมตตาเลย เช่นเดียวกับเราพูดถึงคน โดยไม่ต้องพูดถึงสัตว์แม้ว่าคนจะเป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง การใช้สิทธิที่เป็นอุดมคติคือสิทธิที่ได้มาโดยไม่ต้องเรียกร้องโดยความไม่เต็มใจของทุกฝ่าย คือควรได้ก็ให้ ไม่ควรถูกละเมิดก็ไม่ถูกละเมิด การยินดีให้และการไม่ละเมิดนั้นโดยรากฐานแล้วพระพุทธศาสนาก็จัดอยู่ในเรื่องเมตตา เมตตาจึงเป็นรากฐานของการใช้สิทธิ ไม่แต่เมตตาเท่านั้นการใช้สิทธินั้นต้องมีความชอบธรรม แม้ในคำว่าสิทธิหรือ right นั้นก็มีความหมายเรื่องชอบธรรม ยุติธรรมถูกต้อง อยู่ด้วย ถ้าสิทธิไม่เกี่ยวกับศีลธรรมแล้ว ความชอบธรรมเหล่านี้ตัดสินด้วยหลักอะไร และถ้ามีศีลธรรมหรืออาจจะเรียกว่าจริยธรรมแฝงอยู่ในมโนทัศน์นี้แล้ว สิทธิกับศีลธรรมก็ต้องเกี่ยวข้องกัน ผู้เขียนพูดถึงเมตตาในฐานะที่ทำให้ธรรมะอื่นๆ เป็นไปได้ง่าย จึงนำมาพูดโยงกับสิทธิ เมตตาเกี่ยวข้องกับสิทธิในฐานะเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมของสิทธิ คือสิทธิจะบังเกิดผลในการใช้อย่างสมบูรณ์ถ้าความเมตตาเมื่ออยู่อย่างเต็มที่ สิทธิที่ขาดศีลธรรมโดยเฉพาะเมตตาจะกลายเป็นการเรียกร้องเอาชนะกัน และเป็นที่มาแห่งการวิวาทมากกว่าจะเป็นการตกลงกันด้วยดี คนตะวันตกที่เริ่มพูดเรื่องสิทธิก็เพราะมีปัญหาขาดศีลธรรม คนที่อ้างสิทธิจากพระเจ้า หรือ divine right มิได้ใช้เมตตาธรรมในการปกครอง คนชั้นกลางจึงเปลี่ยนแนวคิดให้สิทธิมาอยู่ที่ประชาชน ซึ่งที่จริงแล้วประชาชนที่มีแนวคิดนี้ก็คือชนชั้นกลางซึ่งต้องการให้ประชาชนที่ทุกข์ยากอื่นๆ สนับสนุนในการด้าน

อำนาจขุนนางและกษัตริย์ แต่แล้วชนชั้นกลางก็อ้างสิทธิที่จะเอาเปรียบชนชั้นกรรมาชีพโดยใช้เรื่องสิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคลซึ่งมักถึงกมฺนียมอย่างมาร์กซ์ ก็ชี้ว่าชนชั้นกลางมิได้มีสิทธิดังกล่าวเนื่องจากมิใช่ผู้ผลิตที่แท้จริง สิทธิดังกล่าวควรเป็นของชนชั้นกรรมาชีพซึ่งเป็นผู้ผลิตที่แท้จริงกว่า ที่มาของสิทธิในเชิงประวัติศาสตร์ที่พูดอย่างย่อที่สุดนี้ เป็นเรื่องที่ทำให้เรารู้ทันการ โฆษณาชวนเชื่อและ ไม่หลงไหลสิทธิเกินกว่าเหตุ

ข้อแย้งอีกข้อหนึ่งก็คือสิทธินี้เป็นเรื่องแสดงความเป็นเจ้าของสิทธิและเป็นความมีศักดิ์ศรี ถ้าได้อะไรมาโดยใครเมตตาแล้วก็แปลว่าผู้เมตตาพื้นฐานสูงกว่า ข้ออ้างนี้เป็นความเข้าใจเมตตาผิดโดยสิ้นเชิง แม้จะมีคนเชื่อเรื่องนี้กันมากในปัจจุบัน ก็เพราะคนปัจจุบันได้รับการอบรมศีลธรรมกันน้อยลงจนไม่รู้จักความเมตตา ความเมตตานั้นไม่เลือกความสูงต่ำ คนขอทานก็อาจเมตตาคนรวยได้ เช่น เดือนว่าปิดประตูไม่สนิทเป็นต้น คนขอทานก็อาจเมตตากันได้ ความมีน้ำใจเมตตานั้นไม่เลือกจนมีผู้ดีไว้ ใครเห็นทุกข์ของใครหรือเห็นทางที่ใครจะมีสุขก็เมตตาแก้ไขหรือบอกทางได้ เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่จะมีต่อสัตว์โลกด้วยกัน สิ่งที่เป็นสิทธิของเรา คนมีอิทธิพลมีกำลังอาจเข้าแย่งชิงก็ได้ เราอาจต่อสู้ได้ก็จริง แต่เราอาจสู้ไม่ได้ การที่คนมีเมตตาต่อกันจนทำให้ไม่ละเมิดสิทธิของกันและปล่อยให้เจ้าของสิทธิได้ไว้สิทธิด้วยความเมตตานั้น จะเป็นความเสียหายที่ตรงไหน ถ้ามองว่าการรักษาสิทธิไว้ได้เป็นความภูมิใจของเรา คนอื่นก็คิดได้เช่นกันว่าถ้าเขารักษาสิทธิของเขาด้วยและละเมิดสิทธิของเราได้ด้วยยิ่งน่าภูมิใจกว่า เพราะว่าเป็นผู้ชนะ แต่ในเรื่องสิทธิเราก็ไม่ได้คิดเช่นนี้ เรายังคงต้องการให้ทุกฝ่ายไม่ละเมิดสิทธิกัน นั่นก็คือทุกคนต้องมีใจเป็นธรรม สิทธิรักษาตัวมันเองไม่ได้ถ้าคนขาดความเป็นธรรม คนที่คิดว่าผู้ใดเมตตาคนผู้นั้นดูหมิ่นตนจะนับเป็นคนระแวงงอนเกินเหตุและเป็นคนน่าเวทนาหรือไม่

การที่ผู้เขียนพูดเรื่องเมตตาสมบูรณ์ว่าถ้ามีแล้วไม่ต้องพูดเรื่องสิทธิก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่ายังมีเมตตากันน้อยลง แม้ไม่พูดถึงธรรมอื่น ๆ คนก็ต้องอ้างสิทธิมากขึ้น เพราะถ้าไม่อ้างก็ไม่ได้สิ่งที่คิดว่าควรจะได้ ปัจจุบันนี้คนเราเมตตากันน้อยลง เมื่อ

ต้องการอะไรก็ต้องเรียกร้องหรืออ้างสิทธิ ครั้นเมื่อไม่ได้โดยเมตตา แต่ได้โดยอ้างสิทธิก็คิดว่าเมตตาไม่มีผล การอ้างสิทธิต่างหากที่มีผล จึงนิยมการอ้างสิทธิมากกว่าความมีเมตตา ศิลธรรมที่คนเรานี้น้อยลงทั้งเรื่องเมตตาและเรื่องอื่น ๆ ทำให้สิทธิต้องเข้ามาแทนที่ แต่มีไม่ใช่สัญลักษณ์ของความเจริญ หากแต่เป็นสัญลักษณ์ของความหยวน เพราะต่อไปคนจะอ้างสิทธิในการกดขี่ผู้อื่นมากขึ้น ผู้ถูกกดขี่นั้นบางครั้งก็รู้ไม่เท่าทัน บางครั้งรู้เท่าทันก็ไม่มีกำลังอำนาจต่อสู้ ความคิดเรื่องการค้าเสรี สิทธิทางปัญญา รวมถึงสิทธิในทรัพยากรของโลก การห้ามเทคโนโลยีที่มีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมนั้นในเรื่องนี้ก็คือวิธีอ้างสิทธิของประเทศมหาอำนาจที่มีความเจริญทางทรัพยากร อำนาจและเทคโนโลยี เพื่อจะควบคุมเนื้อหาของประเทศยากจนอย่างไร้ศีลธรรม การต่อสู้เพื่อสิทธิทั้งภายในประเทศและนอกประเทศ การแบ่งฝักแบ่งฝ่ายจะเกิดขึ้น การวิวาทในรูปแบบต่าง ๆ จะเกิดขึ้นทั่วไป ใครจะคิดว่าในที่สุดสงครามสิทธิจะทำให้เกิดความพอดีและเที่ยงธรรมทางสิทธิได้ก็เชื่อไปได้ แต่ผู้เขียนเชื่อว่าวันแคว้นธรรมะกำกับเท่านั้นที่จะทำให้สิทธิอยู่ในสภาวะสมดุล ถ้าพึ่งสิทธิภายใต้ความเห็นแก่ตัวและกิเลสของมนุษย์มีแต่จะทำให้สงครามนี้รุนแรงขึ้น ไม่มีวันจะไปสู่ภาวะสงบสมดุลได้เลย

4.2 ปรัชญาแห่งการช้อย่างกับปรัชญาแห่งการแบ่งปัน

ความคิดพื้นฐานต่าง ๆ ของทุนนิยมดังกล่าวแล้ว แสดงให้เห็นลักษณะมุ่งเข้าหาตัวเอง ทุกคนทำทุกวิถีทางเพื่อตัวเอง การแข่งขันเสรีก็คือการช้อย่าง ทุนนิยมมองสังคมมนุษย์หนึ่งสังคมของฝูงสัตว์ที่หาโอกาสกินผู้ที่อ่อนแอกว่า โลกของมนุษย์เป็นโลกตามทัศนะของคาร์วินที่ทุกคนเอาตัวรอด เป็นสังคมที่ไม่มีการให้ หากจะมีการให้ก็เป็นกลวิธีล่อลวงเพื่อจะเอาประโยชน์เหมือนใช้เหยื่อเพื่อจะตกปลา กิน หากมองโลกเช่นนี้ศีลธรรมก็ไร้ความหมาย นักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมที่เราได้กล่าวถึงในบทความนี้ จำนวนมากไม่ยอมรับศีลธรรม และอีกจำนวนมากที่ยอมรับศีลธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือหรือวิถีทางในการแสวงหากำไร มีอยู่เพียงบางพวกที่ยอมรับศีลธรรมในฐานะเป็นกฎหรือกติกาอย่างหนึ่งทางเศรษฐกิจ เช่น การยอมรับว่าในการ

ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจจะต้องมีความรับผิดชอบทางศีลธรรมต่อสังคม จึงกล่าวได้ว่าปรัชญาเศรษฐกิจของทุนนิยมมีลักษณะเป็นปรัชญาแห่งการชิงชัย ปรัชญาที่มีกิเลสคือความโลภเป็นตัวนำ และเป็นปรัชญาที่มุ่งผลเพื่อตัวคนของคนเป็นจุดหมาย

ถ้าเราพิจารณาสัตว์บางชนิด เช่น ม้า มดหรือปลวก เราจะเห็นว่าสัตว์เหล่านี้เป็นสัตว์สังคม มีการแบ่งหน้าที่กันทำงาน และการที่แต่ละพวกทำตามหน้าที่ของตนก็ทำให้ทั้งรังอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข การแบ่งปันในหมู่สัตว์ดังกล่าวเป็นการแบ่งทั้งในหน้าที่ทางการผลิตและหน้าที่อื่น ๆ และเป็นการแบ่งปันผลผลิตให้แก่ฝ่ายต่าง ๆ อย่างสมดุล มีความพอดี แต่ทว่าแม้สภาวะสมดุลดังกล่าวจะเป็นสภาวะที่ดี สัตว์เหล่านั้นก็ไม่รู้ว่ามันกำลังแบ่งหน้าที่กันทำอยู่ และอาจจะไม่รู้ว่ามีสิ่งที่จะต้องทำ ส่วนมนุษย์นั้นเป็นสัตว์สังคมยิ่งกว่า การแบ่งหน้าที่ของมนุษย์ในสังคมก็คือการแบ่งหน้าที่ด้านแรงงานในการผลิตที่ดี เป็นกิจกรรมที่เกิดจากปัญญาของมนุษย์ มิใช่เกิดจากสัญชาตญาณอย่างสัตว์ มนุษย์แบ่งหน้าที่ มนุษย์รู้และเข้าใจเหตุผลและความสำคัญของการแบ่งหน้าที่ ในด้านการแบ่งปันมนุษย์ก็รู้ว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นค่าตอบแทนตามส่วนแห่งแรงงาน เป็นทานสำหรับเพื่อนมนุษย์ที่ขาดหรือด้อยโอกาส หรือเป็นการเลี้ยงดู โดยหน้าที่ของบิดามารดา โดยกตัญญูตามหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดา หรือเป็นการตอบแทนแก่ประเทศชาติสังคมของมนุษย์ เป็นสังคมของผู้มีปัญญา มิใช่สังคมของสัตว์เดรัจฉาน แม้ว่ามนุษย์มีกิเลส คัดลอกเหมือนสัตว์ แต่มนุษย์ก็ไม่ควรถือว่าการใช้กิเลสนำชีวิตไปสู่การชิงชัยเป็นสิ่งที่ดี เพราะในที่สุดแล้วจะเป็นการทำลายธรรมชาติทั้งหมด ซึ่งก็เป็นการทำลายมนุษยชาติในที่สุด มนุษย์ควรจะใช้ปัญญาเป็นตัวนำในการดำเนินชีวิต ดำเนินกิจการทั้งปวง และหากใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิตแล้ว ความร่วมมือ การแบ่งหน้าที่กันทำ การแบ่งปัน ก็จะเป็นปรัชญาชีวิตของมนุษย์ที่มุ่งผลเพื่อมนุษย์โดยส่วนรวมเพื่อแผ่นดินไปทั่วหน้า

ปัจจัยที่จะทำให้มนุษย์เพื่อแผ่นดินก็ถือการละตัวของตน การละตัวตนเป็นจุดหมายชีวิตของพระพุทธศาสนา เพราะ

ความยึดมั่นตัวตนทำให้เกิดทุกข์ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีกิเลส นำข้อมทำให้เกิดการแก่งแย่ง แข่งขัน กลั่นแกล้ง ทำร้ายและทำลายกัน ชีวิตเช่นนั้นไม่เป็นสุข คนเราแสวงหาปัจจัยสี่เพื่อรักษาร่างกาย มิใช่เพื่อบำรุงให้ร่างกายติดขัดองในรสของความสุขทางวัตถุ ซึ่งที่แท้แล้วเป็นความทุกข์ การรักษาร่างกายก็เพื่อให้สามารถประกอบกิจการงานที่จะเฉลี่ยวัตถุไปสู่ผู้ที่ขาดแคลน และสามารถแสวงหาความดีงามและความสุขทางใจ จุดหมายของชีวิตมิใช่ความสุขทางกาย แต่เป็นความดีงาม เป็นความละกิเลสเพื่อพ้นทุกข์ทั้งปวง

หากคนเราละตัวตนได้การให้ก็เกิดได้ง่าย หากละตัวตนได้ การรักผู้อื่นก็เกิดได้ง่าย หากละตัวตนได้ การอยู่ร่วมกันและความร่วมมือกันก็เกิดได้ง่าย สังคมพุทธไม่ใช่สังคมที่มุ่งความร่ำรวย แต่เป็นสังคมที่ยั่งยืน ไม่ใช่สังคมบริโภคนิยม แต่เป็นสังคมที่รู้จักประมาณในการบริโภค ไม่ใช่สังคมที่อ้างความเท่าเทียมกันเพื่อให้การเอาเปรียบกลายเป็นความเป็นธรรม แต่เป็นสังคมที่ลดการเอาเปรียบเพื่อให้คนเท่าเทียมกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เข้ากันไม่ได้กับทุนนิยม

บทที่ ๘

มโนทัศน์ด้านเศรษฐกิจของทุนนิยม ในทัศนะของพระพุทธศาสนา

ในบทที่แล้วเราได้พิจารณา มโนทัศน์สำคัญ ๆ อันเป็นมโนทัศน์พื้นฐานที่ทุนนิยมใช้ในการอ้างเพื่อความชอบธรรมของความคิดทางเศรษฐกิจของคน มโนทัศน์ดังกล่าวมิใช่เรื่องเศรษฐกิจโดยตรง แต่เป็นมโนทัศน์กว้าง ๆ ทางปรัชญาสังคม ซึ่งก็ได้เห็นแล้วว่าภาพรวมของระบบความคิดในส่วนที่เป็นพื้นฐานหรือรากเหง้าที่ทุนนิยมกับพระพุทธศาสนามีปรัชญาที่แตกต่างกันแทบจะตรงข้าม

ในบทนี้จะได้วิเคราะห์ มโนทัศน์ส่วนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจโดยตรง เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีทัศนะอย่างไรต่อมโนทัศน์ทางเศรษฐกิจของทุนนิยม โดยเฉพาะในเรื่องสำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

1. ธรรมชาติของมนุษย์

ทุนนิยมเริ่มต้นแนวคิดด้วยธรรมชาติของมนุษย์โดยอ้างว่าธรรมชาติของมนุษย์คือความเห็นแก่ตัว การเห็นแก่ตัวทำให้มนุษย์ผลิตเพื่อค้ากำไร และกำไรที่สนองความเห็นแก่ตัวได้สูงสุด ก็คือกำไรที่สูงที่สุด แนวคิดเช่นนี้ทำให้นักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมบางพวกพยายามจำกัดตัวเองอยู่ในขอบเขตของ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ไม่ยอมรับรู้ความสัมพันธ์กับกิจกรรมอื่นในสังคม โดยเฉพาะความรับผิดชอบทางศีลธรรม ทศณะเช่นนี้ทำให้ทุนนิยมกลายเป็นลัทธิกาฝากหรือปรสิตของสังคมที่ดูเอาเลือดเนื้อของสังคมไปเป็นประโยชน์แก่ตัวเอง ถ้าธรรมชาติของมนุษย์เป็นเช่นนี้จริงการแข่งขันที่เป็นธรรมคงเกิดขึ้นไม่ได้และการแข่งขันเสรีก็จะกลายเป็นสงครามที่โหดร้ายและปราศจากกฎเกณฑ์

พระพุทธศาสนา มองธรรมชาติของมนุษย์ทั้งในส่วนดีหรือธรรมชาติฝ่ายสูงและธรรมชาติของมนุษย์ในส่วนเลวหรือธรรมชาติฝ่ายต่ำ มนุษย์ที่ยังมีกิเลสย่อมมีความเห็นแก่ตัว และความเห็นแก่ตัวก็ทำให้มนุษย์ทำการงานเพื่อผลประโยชน์ของตน นักทุนนิยมดูเหมือนจะคิดว่าไม่มีมนุษย์ที่ทำงานเพื่อผู้อื่นหรือเพื่อส่วนรวม แต่พระพุทธศาสนาเห็นว่าแม้แต่มนุษย์ปุถุชนที่ยังมีกิเลสก็มีธรรมชาติส่วนดี มนุษย์ไม่จำเป็นจะต้องทำตามความเห็นแก่ตัวเพียงเดียว ข้อเท็จจริงก็ปรากฏว่ายังมีนักทุนนิยมที่มีศีลธรรมอยู่มาก แต่นอกจากปุถุชนแล้วในพระพุทธศาสนายังมีบุคคลผู้ละกิเลสคือพระอรหันต์ผู้ซึ่งทำการงานโดยไม่หวังผลตอบแทน

ด้วยเหตุดังกล่าวพระพุทธศาสนาจึงไม่อาจยอมรับทัศนะเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ตามที่ทุนนิยมอ้างได้ แต่พระพุทธศาสนาที่ไม่ถึงกับปฏิเสธการค้ากำไร พระพุทธศาสนาอาจยอมรับความดีของทุนนิยมกลุ่มที่เห็นว่าทุนนิยมกับศีลธรรมไม่ขัดกัน หรือทุนนิยมสมควรรับผิดชอบต่อสังคมได้ นั่นคือการแสวงหากำไรต้องมีขอบเขต เช่นไม่ใช้วิธีการที่ทุจริต ไม่ค้ากำไรเกินควรจนเป็นการเอาเปรียบผู้อื่นหรือสังคมและผลกำไรต้องมีการแจกจ่ายไปสู่ผู้อื่นที่ร่วมผลิตอย่างเป็นธรรมและแจกจ่ายไปสู่สังคมนั้นคือ

การค้ากำไรไม่ได้จับที่ตัวเอง แต่เป็นไปเพื่อกระจายผลผลิตและกำไรไปสู่ส่วนรวม

2. ความพึงพอใจไม่ใช่คุณค่าของมนุษย์

ทุนนิยมถือทัศนคติสุขนิยมเป็นเกณฑ์กำหนดจุดหมายของชีวิต แม้ว่าอาจมีผู้เห็นว่านายทุนมิได้ดำเนินการทางเศรษฐกิจเพื่อนำผลกำไรไปแสวงหาความสุขอันได้แก่ความพึงพอใจทางประสาทสัมผัส แต่ดำเนินการเพื่อความสำเร็ทางเศรษฐกิจคือให้ได้ผลกำไรเพิ่มขึ้นไปเรื่อย ๆ แต่นั่นก็คือความพึงพอใจชนิดหนึ่ง เป็นความพึงพอใจในการสะสมทรัพย์ซึ่งเป็นเครื่องมือในการซื้อความพึงพอใจ เงินมีไว้เพื่อซื้อสิ่งที่ให้ความพึงพอใจการสะสมเงินเป็นการสะสมความมั่งคั่งเพื่อให้มีศักยภาพในการซื้อสิ่งที่พึงพอใจ ในที่สุดการสะสมเงินก็กลายเป็นจุดหมายในตัว และทำให้เงินกลายเป็นสิ่งมีค่าอย่างเดียวกับที่พึงแสวงหา

วัตถุประสงค์ของ ความพึงพอใจ เงินทอง มิใช่สิ่งที่มีค่าประเภทเดียวสำหรับมนุษย์ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา มนุษย์ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจ ความสุขทางใจและความคิดต่าง ๆ มีคุณค่า ยิ่งกว่าความสุขทางกาย เงินทองมิใช่มีไว้เพื่อเสพสุขทางกายให้มากที่สุด มนุษย์ควรเสพความสุขทางกายพอประมาณ แล้วใช้ชีวิตเพื่อทำสิ่งที่มีคุณค่าอื่น ๆ มากกว่า เช่นการใช้เงินเพื่อช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก หรือเพื่อสาธารณประโยชน์ เป็นต้น *สิ่งที่มีคุณค่ายิ่งสำหรับชีวิตคือความหลุดพ้นนั้น ไม่ต้องอาศัยเงินทองเลย ถ้าไรสูงสุดจึงไม่ใช่จุดมุ่งหมายของชีวิตและแม้กิจกรรมทางเศรษฐกิจจะมุ่งกำไรก็ต้องคำนึงถึงสิ่งมีค่าอื่น ๆ ด้วย* ทุนนิยมเป็นที่รังเกียจก็เพราะไม่มององค์รวมคือไม่พิจารณาคุณค่าอื่น ๆ โดยเฉพาะคุณค่าที่เกี่ยวกับจิตใจซึ่งเป็นมิติที่สำคัญของมนุษย์

3. การเห็นแก่ตัวหรือความโลภที่ทำให้มนุษย์ผลิต

ทุนนิยมคิดว่าความเห็นแก่ตัวเป็นแรงจูงใจในการผลิต และจะถือว่าเป็นแรงจูงใจชนิดเดียว เนื่องจากทุนนิยมไม่ได้พูดถึงแรงจูงใจชนิดอื่นอีก พระพุทธศาสนายอมรับเรื่องกิเลสตัณหาของมนุษย์ ดังนั้นจึงยอมรับได้ว่าความเห็นแก่ตัวเป็นแรงจูงใจในการผลิตรวมทั้งเป็นแรงจูงใจในการแสวงหาความพึงพอใจ

ความมั่งคั่งร่ำรวย ไม่ว่าจะด้วยวิธีสุจริตหรือทุจริต แต่การคิดว่า
ความเห็นแก่ตัวเป็นแรงจูงใจในการผลิตอย่างเดียวหรือเป็นแรง
จูงใจที่สำคัญที่สุดนั้นพระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วย เพราะหาก
เป็นเช่นนั้นคนที่ไม่เห็นแก่ตัว คนใจบุญสุนทานก็ย่อมไม่ผลิต
อะไรเลย ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่

ความเห็นแก่ตัวเป็นสาเหตุแห่งการผลิต แต่การผลิต ไม่จำเป็นต้องเกิดจากความเห็นแก่ตัว ความเห็นแก่ผู้อื่นหรือส่วนรวมก็
อาจเป็นสาเหตุแห่งการผลิตได้เช่นกัน พ่อแม่ที่อยากให้ลูกมี
ความสุขขอมเหนื่อยยากเพื่อลูก คนที่รักชาติก็อาจทำการต่าง ๆ
เพื่อชาติแม้ว่าผลตอบแทนจะน้อยกว่าการทำอาชีพที่ให้ผลตอบแทน
มากกว่า หากความเห็นแก่ตัวเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดแล้ว คน
เสียสละก็ทงไม่มี หรือหาก เสียสละก็ต้องคิดคำนวณว่าจะได้ผล
ประโยชน์มากที่สุดในแก่นุญช์มิได้เป็นเช่นนั้น

นอกจากนั้นคนที่เห็นแก่ตัวอาจ ไม่ผลิตอะไรก็ได้เช่น เป็นคน
เกียจคร้าน สามีที่เห็นแก่ตัวอาจไม่ทำกรรงานแต่ให้ภรรยาหา
เลี้ยง ความเห็นแก่ตัวอาจไม่ใช่สาเหตุสำคัญของทุนนิยม ความ
โลกน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญกว่า เพราะความโลกจะทำให้มุ่งหา
ผลประโยชน์ไม่มีที่สิ้นสุด มิได้หามาเพื่อสนองความสุขทางกาย
แต่สนองตัณหาคือความโลภนั่นเอง หากจะวิเคราะห์คตมัทสนะ
ของพระพุทธศาสนาแล้วทุนนิยมเป็นลัทธิที่เกิดจากความโลภ
และส่งเสริมความโลภ ความโลภนั้นเป็นอกุศลมูลประการ
หนึ่งในสามประการ เมื่อเป็นเช่นนี้พระพุทธศาสนาจะยอมรับ
ทุนนิยมแบบนี้ไม่ได้แน่นอน

พระพุทธเจ้าทรงยอมรับการค้าขายว่าเป็นอาชีพอย่างหนึ่ง
และทรงยอมรับว่าการค้าต้องมีผลกำไร เพราะหากไม่มีกำไรแรง
จูงใจในการค้าก็จะลดลง หากไม่มีการค้าผู้บริ โภคก็เดือดร้อน
พระพุทธองค์ตรัสเรื่องคุณสมบัติของพ่อค้าไว้ดังนี้ “กิกนุหัง
หลายพ่อค้าประกอบด้วยองค์ 3 ประการ อาจได้โภคทรัพย์ที่ยัง
ไม่ได้ หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เพิ่มพูนมากขึ้น”¹ และได้
ตรัสถึงพ่อค้าที่มีคาคิวว่า “พ่อค้าเชื่อว่ามิตาคีเป็นอย่างไร คือพ่อค้า

ในโลกรู้จักสินค้ำว่า สินค้ำนี้ ซ้อมมาเท่านั้น ขายไปอย่างไร จักมีมูล
ค่าประมาณเท่านั้น มีกำไรเท่านี้ พ่อค้าเชื่อว่ามิตาคีเป็นอย่างนี้”²

เศรษฐกิจในสมัยพุทธกาลส่วนมากร่ำรวยเพราะทำการค้า พระ
พุทธเจ้าทรงสรรเสริญเศรษฐกิจที่นำกำไรจากการค้ามาทำทานหรือ
สร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ก็นำผลกำไรมาเฉลี่ยคืนให้แก่สังคม
ไม่ทรงสรรเสริญเศรษฐกิจที่ตระหนี่ถี่เหนียว นั่นคือทรงสอนให้ละ
ความโลภ เมื่อละความโลภแล้ว ในการค้าขาย ก็ไม่ค้ำกำไรเกิน
ควร ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เกิดความทุกข์เพราะความโลภของตน
เมื่อได้กำไรมาใช้จ่ายและลงทุนเพิ่มแล้วก็เฉลี่ยคืนให้แก่สังคมใน
ฐานะผู้ที่อยู่ในสังคมเดียวกัน แนวคิดเช่นนี้ก็เป็นทุนนิยมได้ แต่
เป็นทุนนิยมที่ไม่โลภ ไม่เบียดเบียน และรับคิดชดเชยต่อสังคม

4. เศรษฐกิจบนฐานความเห็นแก่ตัวเป็นการเบียดเบียน

การเบียดเบียนส่วนรวมเพื่อส่วนตัวด้วยความโลภและความ
เห็นแก่ได้นั้นทุนนิยมสมัยใหม่เห็นเป็นเรื่องปกติธรรมดา การ
อ้างว่าความเห็นแก่ตัวเป็นสาเหตุโดยธรรมชาติที่ทำให้มนุษย์
ผลิตก็เพื่อให้เห็นว่าเป็นเรื่องปกติดังกล่าว คนทั่วไปก็อาจเชื่อว่า
เมื่อเป็นธรรมชาติก็เป็นเรื่องผิดไม่ได้หรือเป็นเรื่องถูกต้อง เช่น
เดียวกับคนที่อ้างว่าเป็นเรื่องธรรมชาติที่ปลาใหญ่จะกินปลาเล็ก
ถ้าปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ แล้วจะเกิดความสมดุล และ
ธรรมชาติจะคงอยู่ได้ดีที่สุด แต่การเอาเปรียบและความโลภของ
คนไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติอย่างสัตว์ สัตว์กินเท่าที่อิ่ม ไม่กิน
พิศดาร ไม่กินทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ สัตว์สะสมเท่าที่จะพอกินในฤดูที่ทำ
อาหาร ไม่ได้ แค้นมนุษย์สะสมไม่สิ้นสุด และสะสมเพื่อตนเองโดย
การเบียดเบียนผู้อื่นและส่วนรวม

การเบียดเบียนในลักษณะดังกล่าวนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดง
ไว้ดังนี้

“ครั้นต่อมาเมื่อเครื่องกินของสัตว์เหล่านั้นหายไปแล้ว ก็คิด
มีข้าวสาธิตขึ้นเองในที่ที่ไม่ต้องไถ เป็นข้าวไม่มีราก ไม่มีเมล็ด
ขาวสะอาด กลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร ตอนเย็นสัตว์เหล่านั้น
ก็นำเอาข้าวสาธิตชนิดใดมาบริโภคในเวลาเย็น ตอนเช้าข้าว

¹ พระไตรปิฎก 19/162

² พระไตรปิฎก 20/163

ศาสนิกชนที่มีเมตตาสงสารก็ออกขึ้นแทนที่ ตอนเช้าพวกเขาไป
นำเอาข้าวสาธิตมาเพื่อบริโภคในเวลาเช้า ตอนเย็นข้าวสาธิ
ตนั้นก็ยังมีเมตตาสงสารก็ออกขึ้นแทนที่... ครั้งนั้น สัตว์ผู้
หนึ่งเกิดความเกียจคร้านขึ้น จึงได้มีความเห็นอย่างนี้ว่า ดูกร
ท่านผู้เจริญ เราช่างลำบากเสียนี้กระไร ที่ต้องไปเก็บข้าวสาธิ
ตมาทั้งในเวลาเช้าสำหรับอาหารเย็น ทั้งในเวลาเช้าสำหรับ
อาหารเช้า อย่างกระนั้นเลยเราควรไปเก็บเอาข้าวสาธิตมาไว้เพื่อ
บริโภคทั้งเช้าทั้งเช้าเสียคราวเดียวเถิด... สัตว์ผู้หนึ่งเข้าไปหา
สัตว์ผู้หนึ่งแล้วชวนว่า ดูกรสัตว์ผู้เจริญ มนธิด เราจักไปเก็บ
ข้าวสาธิตกัน สัตว์ผู้หนึ่งตอบว่า ดูกรสัตว์ผู้เจริญ ฉันไปเก็บ
เอาข้าวสาธิตมาไว้เพื่อบริโภคพอทั้งเช้าทั้งเช้าเสียคราวเดียว
แล้ว ต่อมา สัตว์ผู้หนึ่งถือตามแบบอย่างของสัตว์ผู้หนึ่ง จึงไปเก็บ
เอาข้าวสาธิตมาไว้คราวเดียวทั้งสองวัน... ครั้งนั้นแล สัตว์ผู้หนึ่ง
ถือตามแบบอย่างของสัตว์ผู้หนึ่งจึงไปเก็บเอาข้าวสาธิต มาไว้
คราวเดียวเพื่อส่วน... สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นพยายามเก็บข้าว
สาธิตสะสมไว้เพื่อบริโภคกันขึ้น เมื่อนั้นแล ข้าวสาธิตนั้นจึง
กลายเป็นข้าวมีราหอมลึกลับ มีกลิ่นหืนเหม็นคาว คั้นที่ออก
เกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกแทนปรากฏว่าขาดเป็นคอน ๆ จึงได้มี
ข้าวสาธิตเป็นกลุ่มๆ... อย่างกระนั้นเลยพวกเขาควรมาแบ่งข้าว
สาธิตและปิกปันเขตแดนกันเสียเถิด ดูกรวาทสฤทธและภรา
ทวาระ ครั้นแล้วสัตว์ทั้งหลายจึงแบ่งข้าวสาธิต ปิกปันเขตแดน
กัน... สัตว์ผู้หนึ่งเป็นคนโลก สงวนส่วนของตนไว้ ไปเก็บ
ส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภค...¹

ข้อความในอรรถกถาสูตรข้างต้นนี้แสดงให้เห็นลักษณะของคน
ที่ฉลาดในทางเอาเปรียบผู้อื่น แย่งเอาทรัพย์สินที่เป็นของส่วนรวม
ไปสะสมไว้ ทำให้เกิดการแข่งกันสะสมมากขึ้น จนเกิดปัญหาหาค
งและทำร้ายกันขึ้นในสังคม การเอาใจเอาเปรียบด้วยการ
สะสมดังกล่าวไม่จำเป็นยุคสมัยใดก็ไม่ต่างกัน ทุน นิยมนั้นมี
ใช้แต่เอาใจเอาเปรียบและเบียดเบียนเฉพาะในสังคมของคน
เท่านั้น แต่ในปัจจุบันได้เบียดเบียนไปทั่วโลก

การหาประโยชน์จากสังคมแล้วคืนกำไร ไปสู่สังคมนั้นเป็น
สิ่งที่ทำได้ ความเห็นแก่ตัวแม้เป็นธรรมชาติ แต่มนุษย์ก็เป็น

เวไนยสัตว์ สามารถอบรมสั่งสอนให้ละหรือระงับธรรมชาติส่วน
เลวได้ ที่มนุษย์เห็นแก่ตัวกันมากมิใช่เพียงเพราะเป็นธรรมชาติ
แต่เป็นด้วยการอบรม และเป็นด้วยสังคมที่สนับสนุน ผู้ผลิต
ในสมัยโบราณไม่ได้ผลิตด้วยความเห็นแก่ตัว ด้วยความต้องการ
กำไรมาก ๆ แต่ผลิตเพราะรักงานนั้น มีความภูมิใจในผลงาน ถ้า
เราอบรมกันดีพอการผลิตแบบนี้ก็เกิดขึ้นได้ การทำเป็นอุตสาหกรรม
หรือ ไม่นั้นเป็นเรื่องเทคนิควิธี ไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเห็น
แก่ตัว

ความเห็นแก่ตัวจะใช้เป็นข้อแก้ตัวในสังคมไม่ได้เลย คนที่อยู่
ในครอบครัวเดียวกัน ถ้าคนหนึ่งเอาเปรียบคนอื่นก็คือถือว่า
เป็นการเบียดเบียนและเป็นคนไม่ดี จะอ้างว่ามีสิทธิส่วน
บุคคลที่จะเอาเปรียบไม่ได้ คนต่างชาติหรือบรรพบุรุษชาติที่
เข้าไปเอาเปรียบคนในชาติอื่นโดยเอาความรู้ความสามารถที่
เหนือกว่าเข้าไปครอบงำจะถือว่าเป็นธรรมไม่ได้ ต้องถือว่าเป็น
การเอาเปรียบและรังแก แต่หากเป็นการประกอบกิจการที่ต่าง
ฝ่ายต่างได้ประโยชน์ตามสมควร ไม่ทำลายธุรกิจภายในประเทศ
และช่วยพัฒนาประเทศที่ตนเข้าไปลงทุนด้วยความรักเช่นเดียว
กับที่รักประเทศของตน ทุนนิยมเช่นนี้ก็ไม่ใช่ว่าเลวร้ายและยอม
รับได้ เป็นเรื่องน่าแปลกที่การอ้างความเห็นแก่ตัวเป็นเหตุได้
กลายเป็นข้อยอมรับ ทั้ง ๆ ที่การเป็นข้อพึงระวังหรือเป็นสิ่งที่น่า
รังเกียจ ความโลภและการสะสมอย่างไม่มีการเกิดประโยชน์
อะไร ยิ่งสะสมมากยิ่งขึ้นแต่ทำร้ายผู้ที่คือโอกาสในสังคมมากขึ้น
เรื่อย ๆ เท่านั้น

5. ปัจจัยที่ต้องคำนึงถึงเกี่ยวกับกำไรสูงสุด

กำไรสูงสุดนั้นแม้ว่าจะมาจากหลักความเห็นแก่ตัว และผู้ที่
เห็นแก่ตัวสูงสุดอาจจะต้องการกำไรสูงสุดแบบที่ไม่มีขอบเขต
จำกัด แต่ผลกระทบที่จะมีต่อคนในสังคมก็อาจมีส่วนทำให้ไม่
อาจหากำไรสูงสุดได้ตามอำเภอใจ แม้ในสังคมที่คนสามารถทำ
ความใจได้มากอย่างในสหรัฐอเมริกา ก็มีข้อจำกัดบางอย่างที่จะไม่
ให้ผู้ใดหากำไรได้อย่างเต็มที่ตามอำเภอใจ ข้อจำกัดนั้นก็ถือสิทธิ
ของผู้อื่นในเรื่องดังกล่าว มิลเลอร์และอาห์เรนมิทสนะว่า

¹ พระไตรปิฎก 11/59-62.

"ความทฤษฎีนี้ปัจเจกชนมีเสรีภาพที่จะแสวงหาสิ่งที่ตนต้องการ โดยที่การแสวงหาเช่นนั้นไม่ใช่เป็นการกีดกันผู้อื่นและผู้อื่นก็ต้องไม่เข้ามาท้วงท้วงการแสวงหาดังกล่าวด้วยเช่นกัน... สิทธิส่วนบุคคลหมายถึงสิทธิ ในการหาและเป็นเจ้าของทรัพย์สิน ดังนั้นการลักขโมยหรือละเมิดในทรัพย์สินย่อมเป็นการล่วงล้ำสิทธิ สิทธิส่วนบุคคลโดยพื้นฐานเป็นสิทธิเชิงลบ เช่น เมื่อบุคคลหนึ่งมีสิทธิในชีวิต อิสรภาพ และการแสวงหาความสุข หมายความว่าบุคคลอื่นมีหน้าที่ที่จะไม่ขัดขวางหรือเข้าไปแทรกแซงมิให้บุคคลผู้นั้นไร้สิทธิดังกล่าว มิได้หมายความว่าบุคคลอื่นจะต้องหาประโยชน์ตามสิทธิดังกล่าวมาให้แก่บุคคลผู้นั้น...

ทฤษฎีสิทธิส่วนบุคคลดังกล่าวสนับสนุนทัศนะของฟรีดแมน ในเรื่องที่ดีค่านการแสวงหากำไรอย่างเต็มที่ และการมีหน้าที่รับผิดชอบต่อประชาคม เนื่องจากตามทฤษฎีนี้ปัจเจกชนในบริษัทมีหน้าที่ต้องเคารพสิทธิของปัจเจกชนอื่น ดังนั้นจึงต้องไม่ใช้อำนาจใด ๆ ต่อคนงาน หรือต่อโกลูกค้าเพื่อให้ได้กำไรมาๆ เพราะการกระทำเช่นนั้นเป็นการละเมิดสิทธิของทนายและลูกค้า และจะต้องไม่ใช้อำนาจใด ๆ บีบบังคับคู่แข่งเพื่อให้หันทางเพื่อตนจะได้กำไรเพิ่มขึ้น เพราะเป็นการล่วงละเมิดสิทธิของคู่แข่ง ดังนั้นทฤษฎีสิทธิส่วนบุคคลจึงไม่อาจสนับสนุนทัศนะว่าด้วยการหากำไรโดยไม่คำนึงถึงความรับผิดชอบต่อส่วนรวม"¹

เราจะเห็นได้ว่าตามหลักการดังกล่าวนี้แม้ว่าจะมีข้อจำกัดเกี่ยวกับหากำไรสูงสุด แต่การเคารพสิทธิเช่นนั้นบุคคลต้องมีศีลธรรม มิฉะนั้นก็ย่อมจะหาทางที่จะละเมิดสิทธิเพื่อผลประโยชน์ หรือไม่อีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องปกป้องสิทธิของตน ซึ่งโอกาสทางกฎหมาย การเงินและความรู้ย่อมมีน้อยเกินกว่าที่จะปกป้องสิทธิได้ เช่นผู้ใช้แรงงานในประเทศยากจนหรือแม้แต่การปกป้องสิทธิของประเทศยากจนต่อการล่วงละเมิดหรือบีบบังคับของประเทศร่ำรวยก็ทำได้ยากเช่นกัน

6. กำไรระยะสั้นกับกำไรระยะยาว

กำไรในระยะสั้นอาจไม่ใช่กำไรที่สูงสุดหากพิจารณาถึงผลในระยะยาว ตรงข้ามการได้กำไรน้อยหรือแม้แต่การไม่ได้กำไรในระยะสั้นอาจทำให้ได้กำไรในระยะยาว แต่การคาดคะเนผลกำไรในระยะยาวก็เป็นเรื่องยาก ส่วนการคาดคะเนกำไรในระยะสั้นก็อาจเป็นการได้ครั้งเดียวแล้วเสียดลอดไปได้ การที่ต้องคำนึงเรื่องระยะเวลาของกำไรจึงเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ทำให้ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบว่าจะเอากำไรในระยะสั้น ตามที่มองเห็นหรือไม่ เรื่องนี้มีกรณีตัวอย่างคือ

"William C. Norris ผู้ก่อตั้งบริษัท Control Data Corporation ถือว่า 'ปัญหาสังคม สร้างโอกาสในการแสวงหาผลกำไร' นอร์ริสคำนึงกลยุทธ์ลงทุนใช้ทรัพยากรในเขตใจกลางเมือง สร้างศูนย์การเรียนรู้ ศูนย์นี้ประกอบด้วยผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับการควบคุมข้อมูล ซึ่งจะใช้พัฒนาคนกลุ่มที่ไม่ได้รับผลประโยชน์ให้ได้มีความชำนาญในระดับที่จะเป็นผู้ลงทุน ซึ่งจะสร้างลูกค้าในอนาคต จากคนกลุ่มนี้ให้เป็นลูกค้าของ Control Data กลยุทธ์นี้อาจใช้เวลาถึง 10 ปี หรือกว่านั้น แต่ก็เป็นตัวอย่างที่แสดงว่ามีทางเลือกเปิดอยู่อย่างมากแก่ผู้แสวงหาผลประโยชน์ในตลาดเสรี"²

7. ปัจจัยด้านคุณภาพ

กำไรสูงสุดมักจะพิจารณากันในเชิงปริมาณ แต่ทว่าปัจจัยที่จะทำให้เกิดกำไรจะต้องเป็นไปในเชิงปริมาณเท่านั้นหรือ ปัจจัยด้านคุณภาพเช่น ภาพลักษณ์ ไม้ตรีจิต และความเห็นชอบของคนทั่วไปก็อาจมีผลให้เกิดโอกาสในการหากำไร ซึ่งปัจจัยนี้อาจเป็นปัจจัยทางอ้อมและคิดเชิงปริมาณได้ยากแต่ที่สำคัญ ด้วยเหตุนี้จึงไม่ควรถือว่าพฤติกรรมบางอย่างของบริษัทเป็นภัยอย่างไม่มีข้อแม้ต่อการแสวงหาผลประโยชน์ดังเช่นการบริจาการเงินช่วยเหลือมหาวิทยาลัยซึ่งอาจนับว่าเป็นการลดผลกำไร เพราะการคิดเช่นนั้นก็เป็นมุมมองข้ามความเป็นไปได้ที่ว่าความมีใจเอื้อเพื่อต่อเพื่อนมนุษย์เช่นนั้นอาจเพิ่มปัจจัยด้านคุณภาพต่อประชาคม ซึ่ง

¹ Fred D. Miller, Jr., and John Ahrens. "The Social Responsibility of Corporations." *Business Ethics*. Edited by Thomas I White (New Jersey : Prentice - Hall, 1993), p. 199.

² เรื่องเดิม, หน้า 200.

ในที่สุดจะย้อนกลับมาเป็นผลประโยชน์แก่บริษัทคือได้ทั้งภาพลักษณ์ที่ดีและได้แรงงานที่มีคุณภาพดีขึ้น

8. หลักธรรมาริปไตยกับกำไรสูงสุด

กำไรเป็นสิ่งสัมพัทธ์ กำไรที่มากขึ้นหมายถึงราคาสินค้าที่แพงขึ้น และเมื่อมีผู้ได้กำไรก็ต้องมีผู้เสียเงินในส่วนที่จะไปเป็นกำไรนั้น ถ้าราคาที่เป็นธรรมคือราคาที่เหมาะสมกับคุณภาพและความต้องการสินค้า ถ้าไรก็ควรพิจารณาให้เป็นกำไรที่เหมาะสมและเป็นธรรมด้วยเช่นกัน เนื่องจากกำไรเป็นส่วนหนึ่งของราคา แต่ในโลกปัจจุบันการผลิตสินค้าอย่างหนึ่งมีกระบวนการที่ส่งต่อกันเป็นช่วง ๆ แต่ละช่วงของการผลิตผู้ผลิตในช่วงนั้น ๆ ต่างก็คิดกำไรไว้ในราคาสินค้า ในที่สุดราคาก็อาจเกินกว่าคุณภาพสินค้า และความต้องการสินค้าก็อาจไม่ใช่ความต้องการโดยจำเป็นแต่เป็นความต้องการซึ่งถูกปลุกเร้าให้เกิดขึ้นและให้มองข้ามความคุ้มค่าคุ้มราคา

กำไรสูงสุดถ้าเป็นกำไรที่เกิดจากการผลิตจำนวนมากซึ่งแม้ต้นทุนจะต่ำลงแต่จำนวนที่ผลิตได้มากก็ทำให้กำไรมากตามไปด้วย กรณีเช่นนี้ไม่ถือว่าเป็นกำไรที่ไม่เป็นธรรม แต่ถ้ากำไรสูงสุดมาจากการผูกขาดและการตั้งราคาที่เป็นคุณภาพสินค้าอย่างมากก็ต้องถือว่าเป็นกำไรที่ได้มาโดยไม่เป็นธรรม

พระพุทธศาสนาถือหลักธรรมาริปไตยคือเอาความถูกต้องชอบธรรมเป็นใหญ่ หากกำไรที่ได้มาอธิบายได้อย่างชอบธรรมว่าเป็นสิ่งที่ควรจะได้ก็เป็นเรื่องถูกต้อง แต่ถ้าอธิบายไม่ได้ หรืออธิบายแล้วเป็นความไม่ชอบธรรม ไม่ชอบด้วยเหตุผล ก็เป็นกำไรที่มีโทษสิ่งอันควรได้ ถือเป็นผิดเป็นบาป ทุนนิยมซึ่งอ้างความเห็นแก่ตัวเป็นหลักในการหากำไรสูงสุด ย่อมไม่มีหลักอะไรมากำกับตัวเอง ถ้ารัฐไม่กำกับหรือกำหนดทางผูกขาดได้แล้วก็จะใช้ความเห็นแก่ตัวนั้นสร้างกำไรสูงสุด ซึ่งจะเป็นกำไรที่ไม่เป็นธรรม ยิ่งหากำไรสูงเท่าใดก็ยิ่งหมดความเป็นธรรมลงไปเท่านั้น เพราะหลักความเห็นแก่ตัวไม่ใช่หลักที่จะให้ความเป็นธรรมแก่ใครได้ เว้นแต่จะถูกบังคับ แต่ทุนนิยมก็ไม่ยอมถูกบังคับควบคุมเช่นนั้น เพราะนอกจากหลักความเห็นแก่ตัวแล้ว ทุนนิยมยังอ้างหลักสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลเพื่อจะให้อำนาจรัฐเข้ามาจัด

การได้น้อยที่สุด แล้วให้อยู่ในอำนาจ “มือที่มองไม่เห็น” ซึ่งจัดการอะไรไม่ได้กับสภาพเศรษฐกิจที่มีได้เสมอภาค และเสรีอย่างแท้จริง แต่เป็นเศรษฐกิจที่อยู่ในอำนาจของนายทุนใหญ่และมีลักษณะก่อนไปทางผูกขาดมากขึ้นเรื่อย ๆ ยิ่งทุนใหญ่มากขึ้นก็ยิ่งผูกขาดได้มากขึ้น มีอำนาจในการตั้งราคามากขึ้นและสามารถสร้างกำไรจากอำนาจนั้นได้มากขึ้น ในกรณีเช่นนี้กำไรสูงสุดย่อมหมายถึงความเป็นธรรมต่ำสุด แต่ถ้าถือหลักธรรมาริปไตยก็ต้องเป็นกำไรอันควรได้โดยชอบด้วยเหตุผล สามารถชี้แจงต่อสังคมให้เข้าใจและยอมรับได้แล้ว แม้กำไรสูงสุด ตามเกณฑ์ดังกล่าว ก็ไม่เป็นกำไรที่สูงมากเกินไปกว่าความพอเหมาะ

นอกจากนั้นหากกำไรสูงสุดเป็นสิ่งที่ไม่อาจอธิบายให้เห็นความชอบธรรมได้ก็เท่ากับเป็นการทำลายตัวเอง เพราะการหากำไรเช่นนั้นเป็นการเอาเปรียบที่ชัดเจนเกินไป สังคมไม่อาจยอมรับได้ และจะถูกต่อต้านจากสังคม ผลก็คือการหากำไรเกิดขึ้นไม่ได้ การยอมรับจากภายในคือ การยอมรับว่ากำไรได้มาโดยความเป็นธรรมจึงจะทำให้การหากำไรยั่งยืน ความเป็นธรรมจึงเป็นหลักการที่จะต้องคำนึงถึงอยู่เสมอ พระพุทธศาสนาขอรับการแสวงหากำไร แต่ก็ต้องเป็นการแสวงหากำไรที่เป็นธรรมมิใช่กำไรสูงสุด

9. หลักการแข่งขันเสรี

ทุนนิยมยกย่องการแข่งขันเสรีทางเศรษฐกิจ โดยคิดว่าการปล่อยให้มีการแข่งขันกันอย่างเสรี จะทำให้ไม่มีการผูกขาดและผู้บริโภคได้ประโยชน์ทั้งในด้านราคาและคุณภาพสินค้า ตามหลักอุปสงค์ อุปทาน นอกจากนั้นยังเชื่อว่าการแข่งขันเสรีจะทำให้เกิดความคิดโดยส่วนรวมขึ้นแก่สังคม กล่าวคือความคิดเป็นผลจากระบบการจัดการทางเศรษฐกิจดังกล่าว มิใช่เป็นสิ่งที่เกิดจากปัจเจกชน

การแข่งขันเสรีจะเป็นธรรมก็เมื่อคนมีความเท่าเทียมกันทั้งโอกาสและความสามารถ อีกทั้งสภาพตลาดและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องจะเป็นสิ่งที่ผู้แข่งขันทุกคนรู้เหมือนกัน ๆ กัน แต่ทว่าโดยความเป็นจริง คนเราไม่เท่าเทียมกันทั้งโดยสติปัญญาฐานะทางเศรษฐกิจ โอกาส และสภาพแวดล้อม การแข่งขันจึง

กลายเป็นการเอาเปรียบกดขี่ขูดรีด คนบางส่วนได้ประโยชน์ คนบางส่วนกลายเป็นเครื่องมือในการหาประโยชน์ คนที่ได้ประโยชน์มากซึ่งเป็นคนฉลาดและมีโอกาสเป็นคนส่วนน้อย คนส่วนใหญ่มีความทุกข์ ความทุกข์ที่ว่านี้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นความอดอยากยากแค้น การที่ต้องทำงานหนัก โดยได้ค่าแรงต่ำกว่าแรงงานและเวลาที่เสียไปก็เป็นความทุกข์ แม้ผู้ที่ทำงานจะไม่รู้สึกรู้ว่าทุกข์และท้อใจ ก็ถือว่าเป็นการถูกกดขี่โดยไม่รู้ตัว

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา คนแข็งแรงต้องช่วยเหลือดูแลคนอ่อนแอ คนปัญญาดีต้องไม่ใช้ปัญญาหลอกลวงคนปัญญาไม่ดี คนที่มีโอกาสมากกว่าต้องช่วยเหลือและเปิดโอกาสให้ผู้ที่มีโอกาสน้อยกว่า คือคนในสังคมเดียวกันต้องมีใจเมตตา กัน ช่วยเหลือกัน มากกว่าที่จะแข่งขันกัน ครอบครองทรัพย์สินมีความสุขสมาชิกต้องร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน สังคมหรือรัฐไม่ว่าในส่วนใด ๆ ก็ต้องร่วมมือกัน ไม่เบียดเบียนกัน และไปสู่ความดีงามและความสุขด้วยกัน สิ่งนี้จะได้มาโดยการแข่งขันเสรีไม่ได้ แต่จะได้มาโดยการอบรมสั่งสอน และโดยระเบียบข้อบังคับหรือกฎหมายของรัฐ แต่มีใช้รัฐควบคุมทุกสิ่ง เพราะหากเป็นเช่นนั้นอาจจะกลายเป็นว่ารัฐกดขี่เสียเองหากรัฐนั้นใช้อำนาจควบคุมมากเกินไป

เราได้เห็นกันแล้วว่าความคิดของอดัม สมิท นั้น อาจจะใช้ได้กับกิจกรรมการแข่งขันทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในสังคมที่คนทุกคนมีความสามารถและโอกาสใกล้เคียงกัน แต่โลกปัจจุบันเป็นโลกที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจได้พัฒนาไปจนถึงระดับที่ผู้ผลิตรายย่อยไม่มีทางแข่งขันกับผู้ผลิตรายใหญ่ ร้านค้าย่อยไม่อาจแข่งขันกับห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ธุรกิจของเอกชนไทยหรือแม้แต่ของรัฐบาลอาจล้มเหลวเพราะธุรกิจขนาดใหญ่ที่มีทุนสูงจากต่างประเทศ ประเทศทุนนิยมใหญ่ ๆ เน้นการแข่งขันเสรีมากขึ้นทุกที ไม่ใช่เพราะยุติธรรมแต่เพราะเป็นได้เปรียบและเป็นวิธีทำลายธุรกิจรายย่อยเพื่อเข้าครอบครอง ธุรกิจรายย่อยสลายไปเป็นเนื้อของธุรกิจรายใหญ่ เหมือนสัตว์เล็กที่ถูกสัตว์ใหญ่จับกินและมลายกลายเป็นเนื้อของสัตว์ใหญ่ การทำลายกันเกิดขึ้นทุกขณะ หากสังคมไม่คุ้มครองผู้ด้อยแล้ว ทั้งประเทศก็จะถูกนายทุน

ใหญ่ขูดกลืนจนเหลือแต่โครงเปล่า ๆ ซึ่งสิ่งนี้จะไม่เกิดขึ้นหากรัฐดูแลผู้ที่ด้อยกว่า และผู้ที่แข็งแรงกว่ามีศีลธรรมในใจ พระพุทธศาสนาอาจยอมรับการแข่งขันได้แต่มีใช้การแข่งขันเสรีแบบไร้กฎระเบียบ หากแต่เป็นการแข่งขันแบบที่ต้องมีกติกาซึ่งให้ความเป็นธรรม โดยเน้นความเท่าเทียม มากกว่าความเท่ากัน เราอาจเห็นว่าการแข่งขันบาตเกตบอลระหว่างนักบาตเกตบอลทีมชาติสหรัฐกับนักบาตเกตบอลทีมชาติไทยตามกติกาบาตเกตบอลเป็นการแข่งขันที่ยุติธรรมก็ด้วยเหตุที่ถือว่าการยอมรับที่จะแข่งขันโดยเต็มใจและเป็นทีมชาติ ซึ่งถือว่ามีฐานะและศักดิ์ศรีเท่ากัน แต่ที่จริงแล้วกรณีเช่นนั้นเราถูกบังคับ หากให้ประเทศที่นักกีฬาตัวเตี้ยกว่าเป็นผู้ออกกฎก็อาจมีการแข่งขันที่ทีมชาติสหรัฐซึ่งผู้เล่นตัวสูงต้องยิงลูกเข้าประตูที่สูง ส่วนทีมชาติของประเทศที่ผู้เล่นตัวเตี้ยได้ยิงลูกเข้าประตูที่มีระดับต่ำกว่าตามสัดส่วน กฎอื่น ๆ ซึ่งคนตัวเตี้ยเสียเปรียบก็จะต้องปรับเปลี่ยนเสียใหม่ มิฉะนั้นแล้วยังเน้นความเท่ากันมากเพียงไรการแข่งขันก็ยังเป็นธรรมน้อยลงเพียงนั้น กฎที่เป็นธรรมจึงสำคัญกว่าเสรีภาพที่ขาดความเป็นธรรม

10. กฎหมายกับศีลธรรม

การเอาเปรียบเป็นสิ่งที่มาจากฝ่ายใดก็ได้ ไม่จำเป็นจะต้องมาจากฝ่ายนายทุน คนงานที่หลบเลี่ยงงาน หรือเรียกหรือค่าแรงเพิ่ม โดยที่ตนไม่ได้มีความสามารถเพิ่มขึ้นเลยก็เป็นผู้เอาเปรียบ คนทั้งสองกลุ่มนี้ เมื่อผลิตสินค้าแล้วต้องขายราคาแพงเพื่อให้ตัวได้กำไรมากก็เป็นผู้เอาเปรียบผู้บริโภค ผู้บริโภคที่ต้องการให้ราคาสินค้าถูกจากผู้ผลิตขาดทุนก็เป็นผู้เอาเปรียบ

การเอาเปรียบไม่ว่าจะมาจากฝ่ายใดก็ไม่เป็นธรรมทั้งสิ้น และเป็นเครื่องขัดขวางการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เพราะฝ่ายที่ถูกเอาเปรียบจะต้องรู้สึกเป็นทุกข์ กฎหมายอาจสร้างความเป็นธรรมในเรื่องนี้โดยลดการเอาเปรียบได้ส่วนหนึ่ง แต่กฎหมายนั้นเป็นระบบใช้อำนาจบังคับ คนที่มีปัญญาหรือมีอำนาจก็อาจเลี่ยงกฎหมายเพื่อผลประโยชน์ของตนได้ มาตรการทางกฎหมายมักไม่ก่อประโยชน์ในเรื่องเศรษฐกิจ ยิ่งกว่านั้นบรรษัทข้ามชาติซึ่งอาจมีอิทธิพลพอที่จะทำให้รัฐต้องออกกฎหมายหรือแก้กฎหมายที่ทา

ให้บรรทัดเหล่านั้นเอาเปรียบได้มากขึ้นและโดยสะดวกขึ้น และอาจจะจำกัดปัจจัยที่จะพิจารณาในการดำเนินการทาง เศรษฐกิจลงให้น้อยที่สุด เพื่อจะได้ไม่ต้องรับผิดชอบผลกระทบในเรื่องอื่น เช่น สิ่งแวดล้อม ความมั่นคง ศิลธรรมอันดีงาม การพัฒนาความรู้ทางเทคโนโลยี หรือการเงินของประเทศ ดังที่บรรทัดข้ามชาติพยายามให้รัฐบาลของคนใช้อิทธิพลเพื่อ เหตุดังกล่าวในเวทีโลกปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาไม่เพียงจะเห็นว่ามาตรการกฎหมายเป็นสิ่ง จำเป็น เพราะแม้แต่สังคมสมัยเองก็ยังมีกฎระเบียบ และจะต้องเป็นกฎหมายที่จัดการเอาเปรียบในทุกเรื่องที่เกี่ยวข้อง แต่ ทว่าหากทำตามกฎหมายอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ เพราะอาจมี ความพยายามที่จะเลี่ยง พระพุทธศาสนาต้องการให้คนไม่ว่าใน ฐานะใดทางสังคมทำหน้าที่ของตนโดยเต็มใจและโดยความ ต่ามในหน้าที่ ก็คือต้องเป็นคนที่มีศีลธรรม ศีลธรรมจะยับยั้ง คนไม่ให้ทำชั่วแม้ในโอกาสที่สามารถทำได้โดยผู้อื่นไม่รู้ หรือเอาผิดไม่ได้ เศรษฐกิจจะต้องมีศีลธรรม และนักเศรษฐ ศาสตร์จะต้องมีศีลธรรมเช่นเดียวกับแพทย์หรือผู้พิพากษาที่ดี ศีลธรรมจะต้องเป็นเกณฑ์สำคัญ ไม่ว่าจะเศรษฐกิจหรือกิจกรรมใด ต้องได้รับการพิจารณาในแง่ศีลธรรมด้วย และกฎหมายกฎเกณฑ์ กติกาต่าง ๆ จะต้องศีลธรรมเป็นรากฐาน

แนวคิดที่ให้ความสำคัญแก่ศีลธรรมดังกล่าว อาจจะถูกแย้ง จากนักเศรษฐศาสตร์ด้วยเหตุผลต่อไปนี้

1) หากหลักแน่นอนไม่ได้ว่านักธุรกิจควรถือธรรมข้อใด ธรรมมีอยู่มากมายและเป็น ไปไม่ได้ที่ธุรกิจจะทำตามธรรมทุก ข้อ ผิดกับกฎหมายที่มีอยู่ไม่มากและมีข้อกำหนดชัดเจน ดังนั้น ถ้าเห็นว่าธรรมข้อใดเป็นเรื่องที่นักธุรกิจควรปฏิบัติก็น่าจะ กำหนดเป็นกฎหมายเสียเลยจะดีกว่า

2) การตีความธรรมมักจะถูกแตกต่างกันจึงเป็นเรื่องยากที่จะนำ มาปฏิบัติ เช่น บริษัทที่กิจการไม่สมควรปลดคนงานออกหรือไม่ คงจะเป็นการยากที่จะบอกกว่าบริษัทไม่ควรทำเช่นนั้น เพราะถ้า ไม่ทำกิจการอาจล้มและคนงานก็ไม่มีงานทำทั้งหมด เหตุผลนี้ สำคัญกว่าเหตุผลทางธรรมหรือไม่ หรือแทนที่เราจะตีความว่า

การปลดคนงานเป็นการทำร้ายคนงานและครอบครัว หรือเป็น การเห็นแก่ตัวของเจ้าของกิจการ เราควรตีความว่า เพราะคนงาน ทำงานไม่ขยันขันแข็ง ไม่มีประสิทธิภาพ จึงรับผลกระทบที่ตนทำ ไว้เอง กรณีเช่นนี้ควรพิจารณาที่ความจำเป็นทางธุรกิจมากกว่า ธรรมหรือไม่ กรณีใดควรใช้หลักธุรกิจ กรณีใดควรใช้หลักธรรม

3) ธรรมกับธุรกิจบางครั้งก็ขัดกัน เช่น ถ้าถือหลักธรรมเรื่อง การไม่เบียดเบียน การทำธุรกิจเกี่ยวกับเงินกู้ การผลิตเนื้อสัตว์ส่ง ออกก็ทำไม่ได้ แม้แต่การทำผลิตภัณฑ์จากนม คนที่เคร่งจริย ธรรมมาก ๆ ก็อาจเห็นว่าผิด ธุรกิจอื่น ๆ เช่น โรงงานสุรา แหล่ง เริงรมย์ต่าง ๆ ก็เป็นธุรกิจที่ทำไม่ได้ แต่สังคมก็ยอมรับธุรกิจ เหล่านี้จึงดูเหมือนว่าสังคมเองก็ให้ความสำคัญแก่ธุรกิจมากกว่า ธรรม การที่นักธุรกิจเลือกหลักธุรกิจจึงไม่ขัดกับสังคม

4) ธรรมเป็นเรื่องส่วนตัว คนเราอาจมีธรรมมากน้อยต่างกัน บางคนแม้เพียงการซุบซิบนินทาก็ถือว่าผิดธรรมและไม่ควร กระทำ แต่บางคนแม้แต่การเที่ยวโสเภณีก็ถือว่าไม่ผิดธรรม การ พิจารณาธรรมโดยไม่ดูเรื่องอื่นยังเป็นปัญหาเช่นนี้ ถ้าเอาไปปน กับเรื่องที่ซับซ้อนเช่นธุรกิจ คนที่ถือมาตรฐานทางธรรมต่างกัน คงจะตกลงกันยาก แต่ที่ธุรกิจดำเนินไปได้เช่นทุกวันนี้ เพราะเรา ถือว่าธรรมเป็นเรื่องส่วนตัว ส่วนธุรกิจมีโลกของมัน มีหลักการ และวิธีการของมัน เมื่อเป็นเรื่องธุรกิจก็ต้องตัดสินด้วยเหตุผล ทางธุรกิจ

ธุรกิจที่เข้าของดำเนินการเองโดยไม่มีหุ้นส่วนอาจจะสอดคล้องกับธรรมของเจ้าของธุรกิจได้ไม่ยาก แต่เมื่อมีหุ้นส่วนมาก ขึ้นการนำธรรมส่วนตัวเข้ามาตัดสินจะทำให้ตกลงกันได้ยาก เพราะไม่มีอะไรเป็นเกณฑ์กลาง และหากจะกำหนดเกณฑ์กลาง ทางธรรมเพื่อที่จะตัดสินร่วมกันก็ทำได้ยาก

5) การทำตามกฎหมายอย่างเดียวง่ายกว่า การทำตาม กฎหมายให้ครบถ้วนก็นับว่าทำตามที่ สังคมต้องการแล้ว เป็น การทำธุรกิจตามมาตรการของสังคมแล้ว ปัญหาทางธุรกิจที่จะ ต้องคิดและแก้ไขก็ยังมีมาก หากต้องคำนึงถึงธรรมจะเป็นการเพิ่ม ปัญหาซึ่งตัดสินได้ยากเข้ามาอีก อาจจะทำให้การตัดสินใจทาง ธุรกิจเสียหายได้ การทำตามกฎหมายอย่างเดียวจึงง่ายกว่า

6) การทำคามธรรมอาจจะทำให้เสียเปรียบคู่แข่ง ธุรกิจเสรี เป็นธุรกิจที่ต้องแข่งขัน การคำนึงถึงธรรมอาจทำให้เสียกำลังคน เวลาและค่าใช้จ่ายเพิ่ม ทำให้ต้นทุนสูงกว่าคู่แข่ง หรือทำงานไม่ทันคู่แข่งซึ่งเสียหายแก่ธุรกิจ

7) กฎหมายและจรรยาบรรณแม้จะทำได้อย่างมีประสิทธิภาพก็ทำให้เกิดธรรมทางธุรกิจในระดับต่ำ ด้่านักธุรกิจไม่เห็นด้วย เพราะไม่มีความสำนึกทางธรรมอยู่ในใจก็อาจหลีกเลี่ยงหรือไม่ทำในสิ่งที่ควรทำซึ่งมิได้กำหนดไว้โดยตรงในกฎหมายหรือในจรรยาบรรณ เช่นอาจจะเกณฑ์ให้คนงานทำงานโดยไม่มีวันหยุดหรือทำงานหลายกะติดต่อกัน คนที่ไม่ต้องการทำงานทุกวันก็ต้องลาออก กรณีเช่นนี้แม้จะมีการจ่ายค่าล่วงเวลา แต่ก็เป็นการทำทวนกรรม แม้ผู้ทำงานจะเต็มใจแต่ก็อาจเป็นเพราะต้องการได้เงินมากขึ้น การที่ต้องตรากตรำเช่นนี้แม้ว่าเจ้าของกิจการจะจ่ายค่าแรงขั้นต่ำตามกฎหมาย แต่ก็ยังแสดงว่าเงินค่าจ้างที่จ่ายนั้นมันน้อยเกินไปจนผู้ใช้แรงงานไม่มีโอกาสที่จะพักผ่อนหรือมีความสุขจากการมีเวลาว่างบ้าง

8) การละเมิดกฎหมายอาจจะเกิดขึ้นได้มากเพราะรัฐขาดมาตรการสอดส่อง หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ปฏิบัติหน้าที่ของคน เพราะเหตุต่าง ๆ เช่น เกียจคร้าน มีภารกิจมากเกินไปจะปฏิบัติได้ทั่วถึง สมรู้ร่วมคิดกับเจ้าของกิจการ หรือเกรงกลัวอำนาจเจ้าของกิจการ เป็นต้น

9) อิทธิพลของธุรกิจที่มีต่อรัฐ ในกรณีที่นักธุรกิจเป็นคนในรัฐ อาจจะทำอิทธิพลของผู้มีอำนาจในรัฐ เช่น ผู้ปกครองหรือนักการเมือง หรือแม้แต่การเข้ามาเป็นนักการเมือง เพื่อจะทำให้ธุรกิจของตนดำเนินไปได้โดยสะดวกหรืออย่างน้อยก็มีอุปสรรคน้อยลง นอกจากนั้นยังสามารถทำให้กฎหมายซึ่งจะให้ผลประโยชน์แก่ธุรกิจเกิดเร็วขึ้น ส่วนกฎหมายที่ทำให้ธุรกิจต้องยุ่งยากหรือเสียค่าใช้จ่ายมากขึ้นก็อาจจะถูกประวิงเวลาออกไป

ในกรณีที่นักธุรกิจเป็นคนต่างชาติก็อาจอาศัยการว่างงานของคนในชาติหรือความต้องการพัฒนาประเทศของประเทศคือพัฒนา บิบบังคับให้ออกกฎหมายบางอย่างที่จะให้ความสะดวก

หรือคอกอกกฎหมายบางอย่างที่จะควบคุมพฤติกรรมบางอย่างของธุรกิจของคนได้

10) กฎหมายอาจจะไม่ทันธุรกิจ เช่นการใช้เทคโนโลยีที่มีอันตรายหรือมีผลผลิตที่เป็นอันตราย โดยรัฐยังไม่มีกฎหมายควบคุม กว่าที่จะออกกฎหมายควบคุมได้ก็ต้องเสียเวลามาก เช่นการนำยาที่ยังไม่ทราบผลข้างเคียงแน่ชัดออกจำหน่ายกว่าจะพิสูจน์ผลข้างเคียงได้และรัฐออกกฎหมายห้ามได้ก็อาจเกิดผลเสียขึ้นมากแล้วและอาจเป็นผลเสียที่แก้ไม่ได้ เช่นผลที่มีต่อสุขภาพซึ่งเกิดจากยาปฏิชีวนะบางชนิดหรือความพิการของทารกจากยาบางชนิด เป็นต้น บางกรณีนักธุรกิจเองก็รู้ถึงผลเสียแต่ก็จួយโอกาสที่กฎหมายยังตามไม่ทัน ดำเนินกิจการนั้นแล้วปล่อยให้ผลเสียเกิดขึ้นโดยปราศจากความรับผิดชอบ เช่นการปล่อยน้ำเสียจากบ่อเลี้ยงกุ้งหรือจากโรงงานซึ่งทำให้เกิดความเสียหายแก่การเพาะเลี้ยงชายฝั่ง และต่อผู้ใช้น้ำ เป็นต้น

กรณีเช่นนี้จะเห็นได้ว่ารัฐแต่ฝ่ายเดียวไม่อาจดูแลให้เกิดธรรมจากทางธุรกิจได้ นักธุรกิจซึ่งเป็นผู้ทราบข้อดีข้อเสียในธุรกิจของตนมากกว่าที่จะเป็นผู้ดูแลที่มีประสิทธิภาพที่สุด แต่นักธุรกิจก็มักปล่อยให้ผลเสียขึ้นทั้ง ๆ ที่รู้เช่น ผงซักฟอกชนิดซิโโลไลท์ซึ่งทำลายสภาพแวดล้อมน้อยกว่าผงซักฟอกที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนั้นรู้จักกันมานานกว่า 30 ปี แต่บริษัทผลิตผงซักฟอกก็ไม่นำมาใช้ ขายเป็นแมลงประเภท D.D.T. ก็ดี น้ำมันเบนซินผสมสารตะกั่วก็ดี สิ่งเหล่านี้มีอันตรายและผู้ประกอบธุรกิจรู้อยู่เต็มอกแต่ก็ไม่มี ความรับผิดชอบต่อธรรมพอที่จะเลือกผลิตภัณฑ์ที่อันตรายน้อยกว่า หรือเสนอแนะรัฐบาลให้ออกกฎหมายเพื่อสวัสดิภาพของประชาชนในเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าว เนื่องจากเห็นว่าไม่ใช่ธุระหรือเพราะได้กำไรดี

กรณีตัวอย่างที่แสดงว่าคือธรรมจำเป็นสำหรับธุรกิจที่ดี เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2545 สถานีโทรทัศน์ช่อง 7 มีรายงานข่าวว่า ได้มีการสำรวจโรงงานฆ่าสัตว์ทั่วประเทศจำนวนนับร้อยๆ แห่งปรากฏว่ามีโรงงานที่ถูกสุขลักษณะเพียง 5 แห่ง และโรงงาน ส่วนใหญ่ไม่มีสัตวแพทย์

กรณีนี้นักธุรกิจที่ไม่ยอมรับว่าศีลธรรมเป็นเรื่องที่ธุรกิจต้องคำนึงถึงจะตอบว่า นักธุรกิจมีหน้าที่หากำไร การควบคุมเป็นเรื่องบ้านเมือง ข้าราชการไม่ทำตามกฎหมายเอง ถ้าข้าราชการก็คิดแบบเดียวกันคือ เมื่อถึงที่จะทำหน้าที่โดยได้ผลประโยชน์ตอบแทนจากธุรกิจก็ไม่ต้องคำนึงถึงศีลธรรม บ้านเมืองจะเป็นอย่างไร

ข้าราชการจะทำหน้าที่ได้คืออาจทำได้โดยถูกบังคับหรือมีสำนึกที่ดี ถ้าข้าราชการไม่มีสำนึกที่ดี การบังคับก็อาจลดลงและการหาประโยชน์ส่วนตัวเพิ่มขึ้นนั่นคือการฉ้อราษฎร์บังหลวงเป็นเรื่องปกติ

นักธุรกิจไม่คำนึงถึงศีลธรรมก็คิดสินบนข้าราชการประเภทนี้ได้ หาประโยชน์จากสิ่งสาธารณะ และเลี่ยงภาษีอากรได้ เพื่อจะให้ได้กำไรอย่างเดียว ถ้าเป็นเช่นนี้รัฐก็ควบคุมไม่ได้เพราะข้าราชการที่เป็นตัวจักรของรัฐไปร่วมมือกับเอกชนคดโกง

กรณีข้างต้นข้าราชการและพ่อค้าได้ประโยชน์ แต่ประชาชนเสียประโยชน์ ยิ่งถ้าส่งเนื้อสัตว์ไปขายต่างประเทศด้วยก็อาจเสียประโยชน์ของประเทศโดยส่วนรวมและทำให้ผู้ที่ไม่คดโกงพลอยเสียประโยชน์ไปด้วย ธุรกิจที่ไม่คำนึงถึงความเป็นธรรมต่อฝ่ายอื่น ๆ มุ่งประโยชน์คนอย่างเดียว ควรยอมรับหรือไม่ ธุรกิจเช่นนี้เป็นการทำลายธุรกิจส่วนรวมและประเทศชาติในระยะยาวหรือไม่ ทำไมรัฐจึงจะต้องให้เสรีภาพที่จะทำธุรกิจแก่นักธุรกิจที่นอกจากจะไม่รับผิดชอบต่อส่วนรวมแล้วยังทำลายส่วนรวมเช่นนี้ ธุรกิจเช่นนี้จะก่อให้เกิดความดีส่วนรวมแก่สังคมได้อย่างไร

แนวเศรษฐกิจของอดัม สมิท ที่ได้เปลี่ยนแปลงมาจนสุดโต่งในด้านเสรีภาพของปัจเจกชน ดังกล่าว ไม่อาจก่อให้เกิดผลดีต่อส่วนรวมโดยตัวมันเองแต่ได้เพราะเงื่อนไขที่ไม่ได้กล่าวไว้ ดังนั้นจึงปรากฏว่าถ้ามีเงื่อนไขที่ไม่ดีเกิดขึ้นผลร้ายก็เกิดขึ้นดังตัวอย่างข้างต้น ซึ่งถ้าระบบราชการของรัฐควบคุมคุณภาพโรงงานไม่ได้และจำกัดจำนวนโรงงานไม่ได้เลย ประชาชนก็ไม่มีความรู้และไม่สนใจสุขภาพอนามัยเช่นที่เป็นอยู่ในประเทศไทย “มือที่มองไม่เห็น” จะจัดการเรื่องนี้ให้เกิดผลดีแก่ส่วนรวมได้อย่างไร

ไร แต่ถ้ามีเงื่อนไขที่ดีเช่น การแข่งขันเสรีจริง ๆ ไม่มีการผูกขาด ประชาชนมีความรู้ดี การตั้งราคาเป็นไปตามคุณภาพสินค้า ไม่ทำลายทรัพยากรและสภาพแวดล้อม เสียภาษีถูกต้อง ฯลฯ ก็อาจเกิดผลดีแก่ส่วนรวมได้ ผลดีที่ว่านี้รวมทั้งผลทางเศรษฐกิจและมิใช่เศรษฐกิจ ทั้งผลที่เกิดแก่ธุรกิจและแก่ส่วนรวม

ความเห็นแก่ตัวเป็นแรงจูงใจที่ทำให้คนทำธุรกิจ และผลประโยชน์ส่วนตัวคือสิ่งที่เป้าหมายก็จริง แต่ถ้าไม่มีอะไรควบคุมก็จะเกิดการใช้วิธีการที่คดโกง เอาเปรียบ รวมหัวกันผูกขาด คิดสินบน ทำลายสภาพแวดล้อมและทรัพยากร เพื่อประโยชน์ส่วนตัวเพราะสิ่งเหล่านี้นำกำไรมาให้ ส่วนรวมจะเสียหาย คนส่วนใหญ่จะเดือดร้อน ผลกำไรจะเกิดแก่นายทุน อำนาจเงินจะทำให้เกิดอำนาจควบคุมรัฐและคนส่วนใหญ่ กลไกในการต่อต้านอาจไม่เกิดขึ้น หรือแม้เกิดก็ขาดประสิทธิภาพเพราะขาดเงิน

ด้วยเหตุดังกล่าวแม้นักทฤษฎีนิยมนางพวงจะเห็นว่าเสรีภาพของเอกชนสำคัญและต้องการให้รัฐจำกัดให้มากพอที่จะให้รัฐและคนส่วนใหญ่สามารถควบคุมการหาประโยชน์ของธุรกิจได้ ปัจเจกชนไม่ควรมีเสรีภาพที่จะดำเนินการ โดยเกิดผลร้ายต่อผู้อื่น รัฐจะต้องมีอำนาจและกลไกในการสร้างความสมดุลในเรื่องนี้ มิฉะนั้นเสรีภาพและประชาธิปไตยจะกลายเป็นเพียงสิ่งที่มีไว้เพื่อเอื้อประโยชน์แก่นายทุน มากกว่าแก่ประชาชนส่วนใหญ่

กรณีศึกษาข้างต้นได้แสดงให้เห็นว่า ทั้ง ๆ ที่มีอำนาจและกลไกของรัฐควบคุมความชั่วร้ายของนายทุนก็ยังเกิดขึ้นและทำให้ประชาชนอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อโรค ในกรณีดังกล่าวไม่ปรากฏว่ามี การแข่งขันกันเพื่อจะให้สินค้ามีคุณภาพดี แต่อาจจะมีการแข่งขันกันลดต้นทุนด้วยการควบคุมคุณภาพให้น้อยที่สุด เพื่อจะแข่งขันด้านราคาได้ดีขึ้น โดยไม่มีสำนึกรับผิดชอบต่อการทำเช่นนั้น จะเกิดผลร้ายต่อผู้อื่นและส่วนรวมอย่างไรยังความเห็นแก่ตัวเป็นแรงจูงใจสำคัญ และผลประโยชน์เป็นจุดหมาย ยังต้องมีศีลธรรมควบคุม เพราะความเห็นแก่ตัวที่ไร้ขอบเขตและทิศทางจะเป็นพลังในการทำลายมากกว่าการสร้างสรรค์

11. คุณค่าของชีวิต

มนุษย์ต้องบริโภคเช่นเดียวกับสัตว์โลกอื่น ๆ สัตว์โลกอื่น ๆ ส่วนมากมีการบริโภคเป็นความสุขสำคัญของชีวิต จึงแย่งชิงและวิวาทกันเพื่อการบริโภค แต่การแย่งชิงกันนั้นก็เกิดขึ้นเมื่อสัตว์หิว สัตว์ที่อ้อมไม่ทำร้ายสัตว์ที่เป็นเหยื่อ มนุษย์ต่างจากสัตว์ที่มีได้หากินเพียงเป็นมือเป็นคราว เว้นแต่ไม่มีทางเลือก หากมนุษย์มีโอกาสสะสมได้ มนุษย์จะสะสม ดังนั้นในด้านความเห็นแก่ตัว มนุษย์เห็นแก่ตัวและสนองความเห็นแก่ตัวได้มากกว่าสัตว์ แต่ในทางตรงข้ามซึ่งโดยปกติเป็นลักษณะที่หาได้ยากในสัตว์ก็คือความเห็นแก่ผู้อื่น ความเห็นแก่ผู้อื่นนี้จะทำให้สังคมมนุษย์ไม่ต้องการแก่งแย่ง และมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน การคิดถึงผู้อื่นเป็นลักษณะที่ทำให้เกิดสังคม เพราะทำให้เกิดความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน แต่สังคมที่ค้ำจุนเช่นนี้ก็ไม่มีอยู่จริง สังคมที่มีอยู่จริงเป็นลักษณะผสมคือมีทั้งคนเห็นแก่ตัวและเห็นแก่ผู้อื่นในระดับที่มากน้อยต่าง ๆ กัน สังคมเช่นนั้นก็ยังมีระเบียบกฎเกณฑ์บังคับให้ลดความเห็นแก่ตัว และแบ่งปันให้แก่ผู้อื่น ซึ่งก็ทำให้คนทั้งสองประเภทอยู่ร่วมกันได้

พระพุทธศาสนาเห็นว่าชีวิตมีคุณค่าก็ต่อเมื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นมิใช่เป็นประโยชน์แก่ตน ต้องคำนึงถึงผู้อื่น มิใช่เพื่อความสุขของตน แต่เพื่อประโยชน์และความสุขของผู้อื่น ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลฐานะต่าง ๆ ในทศ 6 ก็เป็นไปในลักษณะนี้คือเป็นความเต็มใจ เป็นหน้าที่ทางใจหรือเป็นความสำนึกที่จะทำเช่นนั้นโดยไม่รู้สีกว่ามิอะไรบังคับ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องคุณประโยชน์ของสัตบุรุษดังนี้

[128] ลุกกริกนุทั้งหลาย สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูล ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก คือ ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มารดา บิดา / แก่บุตร ภรรยา / แก่หมู่คนผู้เป็นทาส กรรมกร / แก่มิตรและอำมาตย์ / แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว / แก่พระราช / แก่เทวดาทั้งหลาย / แก่สมณพราหมณ์ / มหามงฺกเมื่อคกให้ข้าวกล้าเจริญงอกงามย่อมคกเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก ฉนฺได สัตบุรุษ ก็ฉนฺนนั้นเหมือนกัน เมื่อเกิดในตระกูล ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความ

สุขแก่ชนเป็นอันมาก คือย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มารดาบิดา... แก่สมณพราหมณ์ฯ

สัตบุรุษผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือน เป็นผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวัน กลางคืน บำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก ในชั้นต้นระลึกถึงอุปการะที่ท่านทำไว้ก่อน ย่อมบูชามารดา บิดาโดยชอบธรรม

สัตบุรุษผู้มีศรัทธาตั้งมั่นแล้ว และมีศัลเป็นที่รัก ทราบธรรมแล้ว ย่อมบูชาบรรพชิตผู้ไม่ครองเรือน ผู้ไม่มีบาป ผู้ประพฤติพรหมจรรย์

สัตบุรุษนั้นเป็นผู้เกื้อกูลต่อพระราชา ต่อเทวดา ต่อญาติ และสหยาทั้งหลาย ตั้งมั่นแล้วในสัทธรรม เป็นผู้เกื้อกูลแก่คนทั้งปวง สัตบุรุษนั้นกำจัดมลทินคือความ ครอบงำได้แล้ว ย่อมประสมโลกอันเกษม¹

12. ทาน

ทานหรือการให้ เป็นคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา นอกจากคำนี้ยังมีคำอื่นอีกคือ ทักขิณา และจาคะ การที่ใช้คำหลายคำเช่นนี้ทางภาษาอาจมีการแยกแยะความหมายในรายละเอียด แต่ทางความคิดนับเป็นเรื่องเดียวกัน ในภาษาไทยที่เราใช้กันในปัจจุบันก็มีคำหลายคำ เช่น การให้ การสละ การอุทิศ ซึ่งก็นับรวมเป็นการให้

ตามปกติเมื่อพูดถึงเศรษฐกิจ การให้ การแบ่งปันหรือการแจกจ่ายผลผลิตนั้นเป็นเรื่องวัตถุ เป็นเรื่องการอุปโภคบริโภคส่วน ๆ แต่ทานในพระพุทธศาสนากล่าวถึงการให้สิ่งอื่น ๆ ซึ่งถือว่ามีความยิ่งกว่าวัตถุด้วย ทานที่พระพุทธศาสนากล่าวถึงได้แก่

1. วัตถุทาน ได้แก่ การบริจาค ทรัพย์สินเงินทอง บุตร ภริยา อวัยวะ และชีวิต
 2. อภัยทาน ได้แก่ การช่วยชีวิตคนและสัตว์ให้พ้นอันตราย
 3. ธรรมทาน ได้แก่ การอบรมสั่งสอนธรรมแก่ผู้อื่น
- ทานทั้งสามประเภทนี้อาจจะมีระดับการให้ที่มากน้อยต่างกัน เช่นวัตถุทาน หากเป็นการให้ทรัพย์สินเงินทองก็อาจให้มากหรือน้อย มีเจตนาบริสุทธิ์มากน้อย และหากเพียงการบริจาคทรัพย์สิน

¹ พระไตรปิฎก 23/128.

ความคิดที่จะให้เสรีดังกล่าวก็ย่อมเป็นไปได้ เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นก็ต้องขูดรีดกันเองในประเทศ การที่ประเทศร่ำรวยนับถือลัทธิเสรีนิยมก็เพราะเป็นเครื่องมือในการขูดรีดประเทศที่ด้อยกว่า คนในประเทศเหล่านั้นเห็นดีเห็นงามกับลัทธิดังกล่าวก็เพราะเป็นผู้รับผลประโยชน์จากการขูดรีด แต่ประเทศยากจนก็จะยากจนลงและสูญสิ้นทรัพยากรในที่สุด

การยอมรับความเห็นแก่ตัวเป็นธรรมชาติที่ดีเพราะทำให้เกิดผลดี การยอมรับการแข่งขันเสรีเป็นวิธีการทางเศรษฐกิจ และการยอมรับกำไรมากที่สุดเป็นจุดมุ่งหมาย แสดงถึงกระบวนการที่คนที่ได้เปรียบเอาเปรียบคนที่ด้อยกว่าอย่างชัดเจน ปรัชญาเช่นนี้ไม่มีคุณอะไรเลยสำหรับผู้ถูกขูดรีด เพราะนอกจากการทำเพื่อตัวเองแล้ว แนวคิดนี้ไม่พูดถึงความรับผิดชอบต่อสังคมซึ่งคนได้ใช้ทรัพยากรและได้มีโอกาสทางเศรษฐกิจดีกว่าผู้อื่นเลย การเพิ่มความคิดเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคมเข้าไปในระบบดังกล่าวจึงยังเป็นเรื่องที่น่าทึ่งเศรษฐศาสตร์บางพวกเพิ่งเริ่มคิดกัน และแทบไม่มีผลทางปฏิบัติในวงการธุรกิจ

14. โลกทรพย์

พระพุทธศาสนาเรียกทรัพย์ที่หามาได้ด้วยแรงงานว่า โลกทรพย์ การค้ากำไรเป็นสิ่งทีพระพุทธศาสนายอมรับ แต่ก็มีข้อแม้ว่าต้องสุจริต ต้องเป็นธรรม แต่พระพุทธศาสนามีได้มองข้างแสดงหาผลประโยชน์อย่างเดียว ยังมองไปถึงการแจกจ่ายโลกทรพย์ด้วย พระพุทธศาสนามีส่วนคล้ายทุนนิยมตรงที่การทำมาหากินของผู้คนเป็นไปโดยอิสระ ในส่วนการแสวงหาทรัพย์ และพระพุทธศาสนาเน้นให้พิจารณาวิธีการที่เป็นธรรม ซึ่งอาจทำให้ยอมรับการขูดรีด หรือการหลอกลวงที่เป็นวิธีการซึ่งมีอยู่ในทุนนิยมเสรีไม่ได้ ส่วนที่พระพุทธศาสนาคล้ายสังคมนิยมและทุนนิยมไม่เห็นก็คือ การแจกจ่ายผลผลิตอย่างเป็นธรรม สังคมนิยมอาศับริฐเป็นกลไกในการวางแผนการผลิตและแจกจ่ายผลผลิต แต่พระพุทธศาสนาเข้มงวดน้อยกว่า คือ ไม่วางแผนการผลิตแต่ให้ถือการแจกจ่ายผลผลิตเป็นส่วนหนึ่งของระบบการผลิต การแสวงหากำไรสูงสุดจึงทำไม่ได้ และจะต้องเฉลี่ยกำไรไปสู่สังคม พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องโลกทรพย์ไว้ดังนี้

"อุกรกฤหบดี อริยสาวกนี้แล ย่อมเป็นผู้กระทำอันสมควร 4 ประการด้วย โลกทรพย์ที่ตนหามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร สั่งสมขึ้นด้วยกำลังแขน มีเหงื่อไทรมตัว ประกอบในธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม กรรม 4 ประการเป็นใจนคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมเลี้ยงตนให้เป็นสุข เอิบอ้อม บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ เลี้ยงมารดาบิดาให้เป็นสุข เอิบอ้อม บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ เลี้ยงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุข เอิบอ้อม บริหารให้เป็นสุขโดยชอบด้วย โลกทรพย์ที่ตนหามาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียร ฯลฯ นี้ เป็นฐานะข้อที่ 1 ที่อริยสาวกนั้น ได้ถึงแล้ว คือโดยควรแก่เหตุได้รับโลกแล้วโดยควรอีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมป้องกันอันตรายทั้งหลายที่เกิดแก่ไฟ แคน้ำ แคน้พระราชา แคใจ หรือแต่ทายาทผู้ไม่เป็นที่รัก เห็นปานนั้น ด้วย โลกทรพย์ที่ตนหามาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียร สั่งสมขึ้นด้วยกำลังแขน มีเหงื่อไทรมตัว ประกอบในธรรมได้มาแล้วโดยธรรม กระทำตนให้สัตถุ์ นี้เป็นฐานะข้อที่ 2 ที่อริยสาวกนั้น ได้ถึงแล้ว คือถึงโดยควรแก่เหตุ โดยบริโลกแล้วโดยควร อีกประการหนึ่ง อริยสาวกเป็นผู้ทำผลคือ ญาติพลี อดิถิพลี อนุพพลี ราชพลี เทวคาพลี ด้วย โลกทรพย์ที่ตนหามาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียรสั่งสมขึ้นมาด้วยกำลังแขน มีเหงื่อไทรมตัว ประกอบในธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม นี้เป็นฐานะข้อที่ 3 ที่อริยสาวกนั้น ได้ถึงแล้ว คือถึงแล้วโดยควรแก่เหตุ ได้รับโลกแล้วโดยควร อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมชั่งตวงมิฉ้อฉลในเบื้องต้น ในอารมณ์อันเลิศ มีสุขเป็นวิบาก เป็นไปเพื่อเกิดในสวรรค์ ให้ตั้งไว้เฉพาะในสมณพราหมณ์ ฝูงเว้นจากความประมาทมัวเมา ผู้ตั้งอยู่ในขันติและ ไสร้จะ ผิดฝ่นคนผู้เดียว ยังคนผู้เดียวให้สงบ ยังคนผู้เดียวให้ดับกิเลส เห็นปานนั้นด้วย โลกทรพย์ที่ตนหามาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียร สั่งสมด้วยกำลังแขน มีเหงื่อไทรมตัว ประกอบในธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม นี้เป็นฐานะข้อที่ 4 ที่อริยสาวกนั้น ได้ถึงแล้ว คือถึงโดยควรแก่เหตุ ได้รับโลกแล้วโดยควร... อุกรกฤหบดี โลกทรพย์ของใคร ๆ ถึงความสิ้นไป นอกจากกรรมอันสมควร 4 ประการนี้ เราเรียกว่าสิ้นเปลืองโดยใช่

เหตุ สิ้นเปลืองไปโดยไม่สมควร ใช้สอยโดยไม่สมควรแก่
เหตุ¹

ทรัพย์ในระบบทุนนิยมคือทุนที่จะใช้สำหรับก่อให้เกิดทรัพย์
คือผลกำไรที่เพิ่มขึ้นไปเรื่อย ๆ แต่ทว่าระบบทุนนิยมย่อมนำ
กำไรจาการบริโภค นอกจากนี้ในฐานะเป็นนายทุนแล้วคนเรา
ยังเป็นผู้บริโภคด้วย พระพุทธศาสนาพูดถึงทรัพย์ทั้งที่เป็นทรัพย์
ทางเศรษฐกิจและทรัพย์ที่เป็นนามธรรม ได้แก่

1. ชังมสมสมบัติ สมบัติที่เคลื่อนที่ได้ เช่น เงิน ทอง
2. ทวารสมบัติ สมบัติที่เคลื่อนที่ไม่ได้ เช่น นา สวน
3. อังคสมบัติ สมบัติที่ทำให้ชีวิตดำเนินไปโดยสะดวก
ราบรื่นดี ได้แก่ ปัญญา
4. อนามิกสมบัติ สมบัติที่ติดตามไปได้ทุกฝีก้าว ได้แก่
ทาน ศีล ภาวนา

สมบัติสองข้อแรกคือสิ่งเดียวกับเศรษฐกิจทรัพย์คือทั้ง
สังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ ส่วนสมบัติอีกสองข้อนั้น
เป็นทรัพย์ที่เป็นนามธรรม อังคสมบัติคือ ปัญญาที่ใช้ทั้งบริหาร
เศรษฐกิจและดำเนินชีวิต โดยรอบคอบเป็นไปด้วยสัมมา
อาชีวะ ส่วน อนามิกสมบัติ เป็นทางแห่งอริยทรัพย์คือการมี
ความสุขที่แท้จริง ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหา เข้าสู่
ความดับทุกข์

ข้อความที่ได้ยกมาข้างต้นนั้นแสดงให้เห็นว่า ทรัพย์ที่หามา
ได้นั้น ได้มาด้วยความขยันหมั่นเพียรด้วยกำลังของตนซึ่งยังคง
ประกอบในธรรมคือทำการโดยถูกต้อง เป็นสัมมาอาชีวะ เมื่อได้
ทรัพย์มาแล้วมีวิธีจัดการกับทรัพย์คือ ประการแรก เลี้ยงคนให้
เป็นสุข เลี้ยงมิตรอำมาตย์ให้เป็นสุข ทั้งหมดนี้สอดคล้องกับการ
ทำหน้าที่ซึ่งได้กล่าวไว้ในเรื่องกสิ 6 ก็เป็นการสงเคราะห์แก่คน
รอบข้าง ประการที่สองให้รักษาทรัพย์ไว้ให้พ้นจากภัยต่าง ๆ คือ
อัคคีภัย อุทกภัย โจรภัย ราชภัย ภัยที่กล่าวถึงนี้มีทั้งภัยที่เป็นไป
โดยธรรมชาติ และภัยที่มาจากบุคคล นอกจากนั้นยังมีภัยที่เกิด
จากตนเอง คือการทำให้เสื่อมโทรมทรัพย์ด้วยการดำเนินชีวิตตาม

อบายมุข 6 ประการที่สาม การใช้ทรัพย์ทำพิธีกรรมซึ่งมีทั้งทำพิธี
กรรมแก่ญาติ ผู้ล่วงลับไปแล้ว เทวดา ญาติที่ยังมีชีวิต และ
ต้อนรับอาคันตุกะ คือขยายขอบเขตออกไปสู่บุคคลที่ห่างออกไป
จนกระทั่งถึงเทวดาทำกับขยายความรับผิดชอบต่อผู้อื่น ข้อที่
สำคัญซึ่งแสดงถึงความเสียสละเพื่อส่วนรวมก็คือราชพิธี เป็น
การจ่ายทรัพย์บำรุงราชการ เช่น ช่วยกิจการสาธารณะ เสียภาษี
และช่วยชาติในเรื่องอื่น ๆ เท่ากับถือว่าความรับผิดชอบต่อสังคม
เป็นหน้าที่ของผู้ที่หาทรัพย์หาได้

การใช้จ่ายทรัพย์เพื่อความสุขของคนที่อยู่ร่วมสังคมเดียวกัน
นั้นมิใช่พูดถึงเฉพาะปัจเจกชน ผู้ปกครองก็หาทรัพย์และ
จ่ายทรัพย์เพื่อผู้ที่อยู่ใต้ปกครองคือข้าราชการและประชาชน ดัง
ที่กล่าวไว้ในอัญญา 5 ประการ ได้แก่

1. ยศฺวเมธ ได้แก่ การเก็บค่านา 1 ใน 10 ส่วน ของพระเจ้า
จักรพรรดิ
2. นุริสเมธ ได้แก่ พระเจ้าจักรพรรดิพระราชทานบำเหน็จ
แก่ข้าราชการ
3. สัมมาปาสะ ได้แก่ พระเจ้าจักรพรรดิไม่คิดดอกเบี้ยจาก
คนจนที่กู้เงินไป 3 ปี
4. วาขเปยยะ ได้แก่ พระเจ้าจักรพรรดิพูดจาอ่อนหวานต่อ
ประชาชน
5. นิรัคคสะ ได้แก่ พระเจ้าจักรพรรดิสงเคราะห์ด้วย สังคห-
วัตถุ 4 เป็นเหตุให้รัฐมั่งคั่ง สมบูรณ์ ไม่มีโจรผู้ร้าย²

อัญญาข้อแรกคือการเก็บภาษีจากราษฎร ข้อสอง ข้อสาม และ
ข้อห้าคือ การนำทรัพย์ที่เก็บภาษีมาได้แจกจ่ายให้แก่ผู้ที่ทำ
หน้าที่ช่วยบริหารรัฐและประชาชนในรัฐ โดยเฉพาะผู้ที่เดือด
ร้อน เพื่อช่วยให้ประกอบอาชีพการงานและมีชีวิตที่ดีขึ้นได้

พระพุทธเจ้าไม่ทรงห้ามการลงทุน แต่การลงทุนเพื่อขอบโย
ผลประโยชน์ใส่ตัวโดยไม่ช่วยให้ผู้อื่นมีความสุข ไม่มีประโยชน์
อะไรแก่สังคม พระพุทธองค์ทรงสอนให้หมั่นแสวงหาทรัพย์

¹ พระไตรปิฎก 21/61.

² พระไตรปิฎก 15/349-351.

รักษาทรัพย์ บริโภคทรัพย์ตามฐานะ คือการปฏิบัติตามกฏฐัมมิ
กัตถประ โยชน์ อัน ได้แก่

อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ประกอบกิจการ
งาน

อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์ที่ได้มา
กัลยาณมิตตตา ความมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว
สมชีวิตา ความเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หา
มาได้ไม่ให้รายจ่ายเหนือรายได้ แต่ให้รายได้เหนือรายจ่าย

นั่นคือการประหยัดในส่วนตน ซึ่งจะพื้นฐานในการคิดว่า
จะมีทรัพย์สำหรับดูแลผู้อื่นและรัฐเท่าใด เหลือสำหรับลงทุน
เท่าใด และจะเป็นมาตรฐานของการบริโภคอย่างพอดีที่จะ
กำหนดค่าครองชีพของคนในสังคมได้ การใช้จ่ายทรัพย์เช่นนี้
อาจจะเหลือสำหรับลงทุนไม่มาก แต่การที่ไม่ฟุ่มเฟือยในทางที่
ไม่จำเป็นก็จะเป็นเหตุให้มีทรัพย์สำหรับการลงทุน และหลัก
กัลยาณมิตตตาอาจเป็นช่องทางให้ได้คนดีมาร่วมทุนด้วย ข้อ
สำคัญของการใช้จ่ายทรัพย์แนวนี้คือเมื่อมีทรัพย์สำหรับลงทุน
ไม่มาก แต่ได้ประโยชน์ในปัจจุบันมาก

15. เถนจำเกี่ยวกับทรัพย์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงทศนะเกี่ยวกับทรัพย์ไว้ในเรื่องเกี่ยวกับ
กามโลกิ คือ ผู้บริโภคคามหรือผู้ที่เป็นชาวบ้านทั่วไปว่ามี
ประเภทต่าง ๆ ดังนี้

[๖๓๑] อุตฺรนาชคามณี บุคคลผู้บริโภคคาม ๓ จำพวกนี้ มี
ปรากฏอยู่ในโลก ๓ จำพวกเป็นโจน คือ บุคคลบริโภค
คามบางคนในโลกนี้ แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม
โดยความผลุนผลัน ครั้นแล้วไม่เลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย ไม่
จำแนกทาน ไม่ทำบุญ ๑ ก็บุคคลผู้บริโภคคามบางคนในโลกนี้
แสวงหาโภค ทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยความผลุน ผลัน
ครั้นแล้วเลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย แต่ไม่จำแนกทาน ไม่ทำบุญ
๑ บุคคลผู้บริโภคคามบางคนในโลกนี้แสวงหาโภค-ทรัพย์โดย
ไม่ชอบธรรม โดยความผลุนผลัน ครั้นแล้วเลี้ยงตัวให้เป็นสุข
สบาย จำแนกทาน ทำบุญ ๑

[๖๓๒] อุตฺรนาชคามณี บุคคลผู้บริโภคคามบางคนใน
โลกนี้ แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม และไม่ชอบธรรม
โดยความผลุนผลันบ้าง โดยความไม่ผลุนผลันบ้าง ครั้น
แล้วไม่เลี้ยงตัวให้สุขสบาย ไม่จำแนกทาน ไม่ทำบุญ
บุคคลผู้บริโภคคามบางคนในโลกนี้ แสวงหาโภคทรัพย์โดย
ชอบธรรมและไม่ชอบธรรม โดยความผลุนผลันบ้าง โดย
ความไม่ผลุนผลันบ้าง ครั้นแล้วเลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย แต่ไม่
จำแนกทาน ไม่ทำบุญ บุคคลผู้บริโภคคามบางคนในโลกนี้
แสวงหาโภคทรัพย์ โดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรม โดย
ความผลุนผลันบ้าง โดยความไม่ผลุนผลันบ้าง ครั้นแล้ว
เลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย จำแนกทาน ทำบุญ ๑

[๖๓๓] อุตฺรนาชคามณี หนึ่ง บุคคลผู้บริโภคคามบางคนใน
โลกนี้แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม โดยไม่ผลุนผลัน ครั้น
แล้วไม่เลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย ไม่จำแนกทาน ไม่ทำบุญ ก็
บุคคลผู้บริโภคคามบางคนในโลกนี้แสวงหาโภคทรัพย์โดย
ชอบธรรม โดยไม่ผลุนผลัน ครั้นแล้วเลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย
แต่ไม่จำแนกทาน ไม่ทำบุญ ก็บุคคลผู้บริโภคคามบางคนใน
โลกนี้แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม โดยไม่ผลุนผลัน ครั้น
แล้วเลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย จำแนกทาน ทำบุญ แต่ยังเป็น
คนละโมภ หลง พัวพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเครื่องสลัด
ออก บริโภคทรัพย์นั้นอยู่ อุตฺรนาชคามณี หนึ่งบุคคลผู้บริโภค
คามบางคนในโลกนี้ แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม โดย
ไม่ผลุนผลัน ครั้นแล้วเลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย จำแนกทาน ทำ
บุญ และไม่ละโมภ ไม่หลงไม่พัวพัน มีปรกติเห็นโทษ มี
ปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคทรัพย์นั้นอยู่ ๑

[๖๓๔] อุตฺรนาชคามณี ในบุคคลผู้บริโภคคาม ๓ จำพวก
นั้น ผู้บริโภคคามที่แสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดย
ความผลุนผลัน ครั้นแล้วไม่เลี้ยงตัวให้สุขสบาย ไม่จำแนก
ทาน ไม่ทำบุญ นี้พึงถูกติเตียนโดย ๓ สถาน พึงถูกติเตียนโดย
๓ สถานเป็น โจน คือ สถานที่ ๑ พึงถูกติเตียนคั้งนี้ว่าแสวง
หาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม โดยความผลุนผลัน สถานที่ ๒
พึงถูกติเตียนคั้งนี้ว่า ไม่เลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย สถานที่ ๓
พึงถูกติเตียนคั้งนี้ว่า ไม่จำแนกทาน ไม่ทำบุญ อุตฺรนาชคามณี
บุคคลผู้บริโภคคามเช่นนี้ พึงถูกติเตียนโดย ๓ สถานเหล่านี้ ๑

๑ พระไตรปิฎก 23/144.

ทาน ไม่ทำบุญ อุกรนายคามณี บุคคลผู้บริโศกคามเช่นนี้ ควร
สรรเสริญโดยสถานเดียวพึงถูกติเตียนโดย ๒ สถานเหล่านี้^๑

[๖๔๑] อุกรนายคามณี ในบุคคลผู้บริโศกคาม ๓ จำพวก
นั้น ผู้บริโศกคามที่แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม โดย
ความไม่ผรุสผนัถ ถิ่นแล้วเลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย แต่ไม่
จำแนกทาน ไม่ทำบุญนี้ ควรสรรเสริญโดย ๒ สถาน พึงถูกติ
เตียนโดยสถานเดียว ควรสรรเสริญโดย ๒ สถานเป็นไฉน คือ
สถานที่ ๑ ควรสรรเสริญดังนี้ว่า แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบ
ธรรม โดยความไม่ผรุสผนัถ สถานที ๒ ควรสรรเสริญดังนี้ว่า
เลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย พึงถูกติเตียนโดยสถานเดียวเป็นไฉน
คือ พึงติเตียนโดย สถานเดียวดังนี้ว่า ไม่จำแนกทาน ไม่ทำบุญ
อุกรนายคามณี บุคคลผู้บริโศกคามเช่นนี้ ควรสรรเสริญโดย ๒
สถาน พึงถูกติเตียนโดยสถานเดียวนี้^๑

[๖๔๒] อุกรนายคามณี ในบุคคลผู้บริโศกคาม ๓
จำพวกนั้น ผู้บริโศกคามที่แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม
โดยความไม่ผรุสผนัถ ถิ่นแล้วเลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย
จำแนกทาน ทำบุญ แต่ยังเป็นคนละโมภ หลง หัวพัน ไม่เห็น
โทษ ไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโศกทรัพย์นี้ ควรสรร
เสริญโดย ๓ สถาน พึงถูกติเตียนโดยสถานเดียว ควร
สรรเสริญโดย ๓ สถานเป็นไฉน คือ สถานที่ ๑ ควรสรรเสริญ
ดังนี้ว่า แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม โดยความไม่ผรุส
ผนัถ สถานที ๒ ควรสรรเสริญดังนี้ว่า เลี้ยงตัวให้เป็นสุข
สบาย สถานที ๓ ควรสรรเสริญดังนี้ว่า จำแนกทาน ทำบุญ
พึงถูกติเตียนโดยสถานเดียวเป็นไฉน คือ พึงถูกติเตียนโดย
สถานเดียวดังนี้ว่า เป็นคนละโมภ หลงหัวพัน ไม่เห็นโทษ ไม่
มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโศกทรัพย์ อุกรนายคามณี บุคค
ลผู้บริโศกคามเช่นนี้ ควรสรรเสริญโดย ๓ สถาน พึงถูกติเตียน
โดยสถานเดียวนี้^๑

[๖๔๓] อุกรนายคามณี ในบุคคลผู้บริโศกคาม ๓ จำพวก
นั้น ผู้บริโศกคามที่แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม โดย
ความไม่ผรุสผนัถ ถิ่นแล้วเลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย จำแนก
ทาน ทำบุญ และไม่ละโมภ ไม่หลง ไม่หัวพัน มีปกติเห็น
โทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริโศกทรัพย์นี้ ควร
สรรเสริญโดย ๔ สถาน ควรสรรเสริญโดย ๔ สถานเป็นไฉน
คือ สถานที่ ๑ ควรสรรเสริญดังนี้ว่า แสวงหาโภคทรัพย์โดย

ชอบธรรม โดยความไม่ผรุสผนัถ สถานที ๒ ควรสรรเสริญดังนี้
ว่า เลี้ยงตัวให้เป็นสุขสบาย สถานที ๓ ควรสรรเสริญดังนี้
ว่า จำแนกทาน ทำบุญ สถานที ๔ ควรสรรเสริญดังนี้ว่า เป็น
คนไม่ละโมภ ไม่หลง ไม่หัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญา
เป็นเครื่องสลัดออก บริโศกทรัพย์ อุกรนายคามณี บุคคลผู้
บริโศกคามเช่นนี้ ควรสรรเสริญโดย ๔ สถาน เหล่านี้^๑

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นจะเห็นเกณฑ์ที่พระพุทธเจ้าทรง
ใช้พิจารณาเกี่ยวกับทรัพย์ 3 ข้อ คือ เกณฑ์เกี่ยวกับการแสวงหา
ทรัพย์ ซึ่งพิจารณาจากความชอบธรรม เกณฑ์เกี่ยวกับการใช้จ่าย
ทรัพย์ ซึ่งพิจารณาจากตนเอง ผู้อื่น และการใช้ทรัพย์ทำความดี
เกณฑ์เกี่ยวกับท่าทีหรือทัศนคติที่ควรมีต่อทรัพย์ คือถุ่มหลงมัว
เมาหรือไม่ถุ่มหลงมัวเมา เห็นคุณค่าเห็นโทษหรือไม่ เป็นทาษของ
ทรัพย์หรือเป็นนายของทรัพย์

เกณฑ์ข้อแรก คือ การแสวงหาทรัพย์ที่ตรงกบองการแสวงหา
ทรัพย์โดยชอบธรรม คือเป็นสัมมาอาชีพ ไม่แสวงหาทรัพย์โดย
ทุจริต คดโกง เอาเปรียบ หลอกลวง บังคับขู่เข็ญ แต่ต้องแสวงหา
ทรัพย์โดยความรู้ความสามารถของตนโดยสุจริต ดังนั้นการ
หากำไรสูงสุดตามที่ทุนนิยมกล่าวถึงยังไม่เพียงพอ เพราะอาจ
จะได้มาโดยการเอาเปรียบหรือคดโกงได้ คำว่าสูงสุดนั้นถ้ากำกับ
ด้วยสุจริตธรรมตามนัยแห่งพระพุทธศาสนาแล้วก็สูงได้ไม่มาก
นอกจากนั้นทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรมยังต้องไม่เกี่ยวเนื่องด้วย
อาชีพที่ค้องห้าม เป็นอาชีวนิเวติเช่นการค้าเครื่องคองของเมา การ
ค้าสัตว์ การค้ำนุญธ์ การค้าอาวุธ เป็นต้น การค้าเช่นนี้ แม้จะได้
กำไรมากแต่เป็นการสร้างวามเดือดร้อน การฆ่าฟัน ถ้าไม่มีเสีย
ได้ก็จะดีกว่า กำไรที่ได้แก่บุคคลบางกลุ่มบางพวกไม่คุ้มกับความ
เสียหายที่เกิดขึ้น

เกณฑ์ข้อสอง คือ เกณฑ์เกี่ยวกับการใช้จ่ายทรัพย์ พระพุทธ
องค์ทรงติเตียนการครอบครองทรัพย์ไว้โดยไม่ใช้ประโยชน์
เพราะว่านอกจากคนจะไม่ได้อะไรจากการมีทรัพย์แล้วทรัพย์นั้น
ยังอาจสูญเสียไปเปล่าด้วยเหตุต่าง ๆ เช่น โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย

^๑ พระไตรปิฎก 18/631-643.

ราชภัฏ หรือแม้แต่บุญญาธิการที่น้องลูกหลานเบียดบังเอาไปใช้ในทางที่เป็นโทษ พระพุทธเจ้ามิได้ทรงคิดเขียนการนำทรัพย์ไปลงทุน แต่ต้องไม่ลืมเรื่องการช่วยเหลือผู้อื่นดังที่กล่าวแล้วในเรื่องพลี การลงทุนส่วนหนึ่งก็สามารถเป็นการช่วยเหลือดังกล่าวได้ เช่นทำให้คนได้มีงานทำ ทำให้มีสินค้าบริโภคแต่ก็ต้องคิดถึงสิ่งเหล่านี้ในฐานะเป็นการแบ่งปันซึ่งเป็นความดีในตัว มิใช่เป็นหนทางแสวงหากำไรสูงสุดในลักษณะเอาเปรียบหรือขูดรีด ก็คือต้องกำกับด้วยธรรมเสมอ

เกณฑ์ข้อสาม คือ ทำที่หรือทัศนคติที่ถาวรมีต่อทรัพย์ อันจะทำให้ไม่ตกเป็นทาสของทรัพย์ เกณฑ์ข้อนี้บ่งว่าเข้ากันไม่ได้กับทุนนิยมในปัจจุบันซึ่งส่งเสริมให้คนบริโภคทรัพย์โดยขาดความยั้งคิด เพื่อผลกำไรสูงสุดของนายทุน เกณฑ์ข้อนี้เป็นเกณฑ์สำหรับการบริโภคทรัพย์ ก็คือต้องบริโภคโดยรู้ว่าทรัพย์แต่ละอย่างมีไว้เพื่อประโยชน์อะไร อะไรเป็นประโยชน์แท้ อะไรเป็นประโยชน์เทียม เช่น การบริโภคอาหารก็ควรดูที่คุณค่าของอาหาร ไม่ใช่ความสะดวกสบาย หรือบริโภคตามแรงโฆษณา บริโภคอาหารราคาแพง การพิจารณาให้รอบคอบก่อนบริโภค เรียกว่าไม่มัวเมาลุ่มหลง การบริโภคที่สิ่งอุปโภคบริโภคเป็นประโยชน์แท้ว่า เรียกว่าเราเป็นนายของสิ่งเหล่านั้น ถ้าหลงติดจนขาดไม่ได้ เช่น ติดสุรา ติดเสื้อผ้าอาภรณ์ตามสมัยนิยม เรียกว่า เป็นทาสของสิ่งที่เป็นบริโภค เพราะต้องทำงานรับใช้มัน ทั้ง ๆ ที่บางครั้งสิ่งนั้นเป็นอันตรายแก่ตัว การพิจารณาในเรื่องความพอดีในการบริโภคและคุณภาพที่เหมาะสมกับราคาและกับฐานะของคนเป็นหลักสำคัญที่ต้องยึดถือ เพราะโภคทรัพย์ยังมีทรัพย์ที่แท้ของมนุษย์ เป็นแค่ทรัพย์นอกตัวซึ่งจะเป็นเครื่องช่วยให้ร่างกายเจริญแข็งแรง สามารถแสวงหาทรัพย์ภายในคือปัญญาและความดีงาม ความหลุดพ้น อันเป็นทรัพย์ที่มีคุณค่าแก่ชีวิตยิ่งกว่า เพราะมิใช่เพียงทำให้พื้นทุกข์ทางกาย แต่เป็นเกราะป้องกันทุกข์ทางใจซึ่งแม้ไม่เห็นตัวคนแต่เป็นทุกข์ที่ติดอยู่กับตัวตลอดเวลา ทั้งยังทำให้ทุกข์ที่มีอยู่เลวเบาบางลงจนหมดไปในที่สุด

การมองเห็นเรื่องดังกล่าวนี้พระพุทธเจ้าทรงเปรียบกับคนตาบอด คนตาเดียว และคนสองตา ดังนี้

[๔๖๘]ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ๓ จำพวกเป็นโงม คือ คนตาบอด ๑ คนตาเดียว ๑ คนสองตา ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลตาบอดเป็นโงม บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่มีนัยน์ตาอันเป็นเหตุได้โลกทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือทำโลกทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีมากขึ้น ไม่มีนัยน์ตาเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ธรรมที่มีโทษและไม่มีโทษ ธรรมที่เลวและประณีต ธรรมที่มีส่วนเปรียบด้วยธรรม ฝ่ายค้ำและฝ่ายขาว ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าคนตาบอด ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลตาเดียวเป็นโงม บุคคลบางคนในโลกนี้มีนัยน์ตาอันเป็นเหตุได้โลกทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือทำโลกทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีมากขึ้น แต่ไม่มีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ธรรมที่มีโทษและไม่มีโทษ ธรรมที่เลวและประณีต ธรรมที่มีส่วนเปรียบด้วยธรรมฝ่ายค้ำและฝ่ายขาว ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าคนสองตา ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก ฯ

โภคทรัพย์เห็นปานดั่งนั้น ย่อมไม่มีแก่คนตาบอดเลย และคนตาบอดย่อมไม่ทำบุญอีกด้วย โทษเคราะห์ ย่อมมีแก่คนตาบอดเสียจักบุญในโลกทั้งสอง ต่อมาเราได้กล่าวถึงคนตาเดียวนี้ไว้อีกคนหนึ่ง คนตาเดียนั้นเป็นผู้ถูกผูกมัดกับกรรมและอธรรม แสวงหาโภคทรัพย์โดยการคดโกง และการพูดเท็จ อันเป็นส่วนแห่งความเป็นขโมยทั้งสองอย่าง ก็มาพบผู้บริโภค ย่อมเป็นคนฉลาดที่จะรวบรวมโภคทรัพย์ เขาผู้เป็นคนตาเดียว จากโลกนี้แล้วไปนรกย่อมเดือดร้อน อนึ่ง คนสองตารายกล่าวว่า เป็นบุคคลที่ประเสริฐสุด คนสองตานั้น ย่อมให้ทรัพย์ที่ตนได้มาด้วยความหมั่นเป็นทาน แต่โงมที่คนหาได้โดยชอบธรรม เพราะเป็นผู้มีความดำริประเสริฐสุด มีใจไม่สงสัย ย่อมเข้าถึงฐานะอันเจริญ ซึ่งบุคคลไปถึงแล้วไม่เศร้า

โลก นุกถลควรวุ่นคนคาบอด กับคนคาบเดียวเสียให้ห่างไกล
แต่ควรรคบคนสองตา ซึ่งเป็นนุกถลคู่ประเสริฐสุด ฯ¹

เรื่องดังกล่าวข้างต้นทรงแสดงว่าคนประเภทแรกนั้นเป็นคน
โง่ คนประเภทที่สองเป็นคนเห็น แก่ตัวและปราศจากกรรม นาย
ทุนในปัจจุบันเป็นเช่นนี้ก็อยู่มาก ส่วนคนประเภทที่สามเป็น
คนดี สองประเภทแรกนั้นเป็นคนไม่ควรคบหาสมาคมด้วย ควร
เลือกคบเฉพาะคนประเภทที่สามคือประเภทที่ถึงจะเป็นนายทุนก็
มีธรรมะกำกับอยู่

16. ความสุข

ถ้าไรสูงสุดเป็นจุดหมายของทุนนิยม และเป็นจุดหมายของ
ฝ่ายนายทุน ซึ่งนายทุนเองคงไม่ต้องการให้เกิดกำไรสูงสุดแก่ผู้
ใช้แรงงาน หรือแก่ผู้บริโภค นายทุนหากำไรจากคนเหล่านี้ แต่ก็
คงไม่มีใครยอมให้ผู้อื่นได้กำไรสูงสุดไปจากตนหากไม่ได้รับ
อะไรตอบแทนจากการที่ตนต้องสูญเสียผลประโยชน์ ไปเป็น
กำไรของอีกฝ่ายหนึ่ง ผู้ใช้แรงงานยอมทำงานก็เพราะเห็นว่าค่า
แรงเหมาะสม ผู้บริโภคยอมซื้อสินค้า ก็เพราะเห็นว่าคุ้มกับราคา
ส่วนค่าแรงจะเหมาะสมจริงหรือไม่ ราคาสินค้าจะเหมาะกับคุณ
ภาพหรือไม่อาจเป็นเรื่องที่มีกลวิธีในการทำให้เกิดความเชื่อคั่ง
กล่าวโดยที่ตามความเป็นจริงแล้วไม่เป็น เช่นนั้น การทำให้เกิด
กำไรสูงสุดก็มักต้องใช้กลวิธีประเภทดังกล่าว

ทุนนิยมดำรงอยู่ได้เพราะการทำให้ผู้บริโภคเห็นความสุขทาง
วัตถุเป็นความสุขที่สำคัญที่สุด เนื่องจากทุนนิยมผลิตสินค้าและ
บริการทางด้านความสุขที่เกี่ยวกับประสาทสัมผัส หรือที่ท่าน
พุทธทาสภิกขุเรียกว่าความสุขทางเนื้อหนัง ซึ่งคนคิดวัตถุมักเท่า
ไรยิ่งถือเป็นความสำเร็จของทุนนิยมมากเท่านั้น วัตถุจึงได้รับการ
พัฒนาซับซ้อนและปรุงแต่งให้สนองความสุขทางกายมาก
ขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นความสุขที่มนุษย์เคยใฝ่ฝันว่าเป็นความสุข
ของเทวดา เมื่อความสุขเช่นนั้นเกิดในโลกได้จริง ๆ คนจึงยิ่งดิ้น
รนแสวงหามากขึ้นเพื่อให้ได้มาในชีวิตนี้ แต่ยิ่งวัตถุพัฒนามาก
เพียงไรก็ยิ่งต้องมีราคาเพิ่มขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงเร็วขึ้น มาก

ชนิดขึ้นจนการเป็นเทวดาในโลกดังกล่าวต้องอาศัยการทำงาน
หนักหรือไม่ก็ทำงานที่ได้เงินมากและเร็วซึ่งอาจทุจริต และเนื่อง
จากเป็นความใฝ่ฝันที่ได้มาด้วยเงิน เงินก็กลายเป็นจุดหมายสูง
สุด คนที่มีเงินจึงได้รับความยกย่องโดยไม่ดูเบื้องหลังของการ
ได้เงิน เพราะเขาได้กลายเป็นเทวดาในความคิดของคนอื่นที่ต่างก็
แสวงหาทางไปสู่สภาพดังกล่าวซึ่งคนเหล่านั้นเองก็คิดเช่นกันว่า
หากคนมีโอกาสร่ำรวยด้วยวิธีเช่นนั้นก็จะใช้วิธีเช่นนั้นด้วย
เหมือนกัน ทุนนิยมกับความหลงคิดว่าวัตถุถึงสนิทสนมกันเหมือน
คู่รักที่ไปไหน ๆ ด้วยกันและมีความรู้สึกนึกคิดสอดคล้องกันอยู่
เสมอ

ความสุขที่คนในระบบทุนนิยมกำลังลุ่มหลงดังกล่าวนี้พระ
พุทธศาสนายอมรับให้มีได้ในขอบเขตจำกัด และแม้ในระดับที่
เป็นความสุขของภคหัตถ์ คือ ความสุขอย่างปุถุชน มิใช่ความสุข
ของผู้มุ่งสละความสุขทางโลก พระพุทธเจ้าก็ยังครัดถึงคุณค่าอื่น
ที่ยิ่งกว่าการได้เสพสุขทางกาย ลองพิจารณาข้อความต่อไปนี้

“สุทธกถุหบดี สุข 4 ประการนี้ อันภคหัตถ์ผู้บริโภคคามพิง
ได้รับตามกาลตามสมัย สุข 4 ประการเป็นไฉน คือสุขเกิด
แต่ความมีทรัพย์ 1 สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค 1 สุขเกิด
แต่ความไม่เป็นหนี้ 1 สุขเกิดแต่การประกอบภาระงานที่ปราศ
จากโทษ 1 ... นรชนผู้มีอันจะตายเป็นสภาพ รู้ความไม่เป็น
หนี้ว่าเป็นสุขแล้ว ทั้งระลึกถึงสุขเกิดแต่ความมีทรัพย์ เมื่อใช้
สอยโภคะเป็นสุขอยู่ ย่อมเห็นแจ้งด้วยปัญญา ผู้มีมรชาติ เมื่อ
เห็นแจ้งย่อมรู้ส่วนทั้ง 2 ว่า สุขแม้ทั้ง 3 อย่างนี้ ไม่ถึงเสียที่ 16
อันจ้านนวกแล้ว 16 ครั้งของสุขเกิดแต่การประกอบภาระงานที่
ปราศจากโทษ ฯ”

[๖๒] ครั้งนั้นแล ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า สุทธกถุหบดี
สุข ๔ ประการนี้ อันภคหัตถ์ผู้บริโภคคามพิงได้รับตามกาล
ตามสมัย สุข ๔ ประการเป็นไฉน คือ สุขเกิดแต่ความมี
ทรัพย์ ๑ สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค ๑ สุขเกิดแต่ความ
ไม่เป็นหนี้ ๑ สุขเกิดแต่ประกอบภาระงานที่ปราศจากโทษ ๑
สุทธกถุหบดี ก็สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์เป็นไฉน โภคทรัพย์ของ
ภุกุบุตรในโลกนี้ เป็นของที่เขาหามาได้ด้วยความขยันหมั่น

¹ พระไตรปิฎก 20/468.

เพียรสั่งสมขึ้นด้วยกำลังแขน มีเหงื่อโทรมตัว ประกอบใน
ธรรม ได้มาโดยธรรม เขาย่อมได้รับความสุขโสมนัสว่า
โลกทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรสั่งสมขึ้นด้วย
กำลังแขน มีเหงื่อโทรมตัว ประกอบในธรรม ได้มาโดยธรรม
ของเราเมื่ออยู่ นี้เรียกว่า สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์ อุตระกฤหบดี ก็
สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโลกเป็นโณ กุลบุตรในโลกนี้ ย่อม
ใช้สอยโลกทรัพย์ และย่อมกระทำบุญทั้งหลายด้วยโลกทรัพย์
ที่ตนหามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร สั่งสมขึ้นด้วยกำลังแขน
มีเหงื่อโทรมตัว ประกอบในธรรม ได้มาโดยธรรม เขาย่อมได้
รับความสุขโสมนัสว่า เขาย่อมใช้สอยโลกทรัพย์ และย่อม
กระทำบุญทั้งหลายด้วยโลกทรัพย์ ฯลฯ นี้เรียกว่า สุขเกิดแต่
การจ่ายทรัพย์บริโลก อุตระกฤหบดีก็สุขเกิดแต่ความไม่เป็นที่
เป็นโณ กุลบุตรในโลกนี้ ย่อมไม่เป็นที่อะไร ๆ ของใคร ๆ
น้อยก็ตาม มากก็ตาม เขาย่อมได้รับความสุขโสมนัสว่า เราไม่
เป็นที่อะไร ๆ ของใคร ๆ น้อยก็ตาม มากก็ตาม นี้เรียกว่า
สุขเกิดแต่ความไม่เป็นที่ อุตระกฤหบดี ก็สุขเกิดแต่การ
ประกอบภาระงานที่ปราศจากโทษเป็นโณ อริยสาวกในธรรม
วินัยนี้ เป็นผู้ ประกอบด้วยกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม อัน
หาโทษมิได้ เขาย่อมได้รับความสุขโสมนัสว่า เราประกอบ
ด้วยกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม อันหาโทษมิได้ นี้เรียกว่า
สุขเกิดแต่การประกอบภาระงานที่ปราศจากโทษ อุตระกฤหบดี
สุข ๔ ประการนี้แล อันคฤหบดีผู้บริโลกกามทั้งได้รับตาม
กาลตามสมัย ฯ

มรชนผู้มีอันจะตายเป็นสภาพ รู้ความไม่เป็นที่ว่าเป็นสุข
แล้ว หวังระลึกถึงสุขเกิดแต่ ความมีทรัพย์ เมื่อใช้สอยโภคะเป็น
สุขอยู่ ย่อมเห็นแจ้งด้วยปัญญา ผู้มีเมธาดี เมื่อเห็นแจ้ง ย่อมรู้
ถ้วนทั้ง ๒ ว่า สุขแม้ทั้ง ๓ อย่างนี้ ไม่ถึงเสียที่ ๑๖ อันจำแนก
แล้ว ๑๖ ครั้ง ของสุขเกิดแต่การประกอบภาระงานที่ปราศจาก
โทษ ฯ¹

ในข้อความดังกล่าวข้างต้น สุขจากความมีทรัพย์ มีธรรม
กำกับคือต้องเป็นทรัพย์ที่หามาได้โดยสุจริต เป็นของชอบธรรม
สุขที่เกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ก็คือสุขจากการที่ใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยง

ตน เลี้ยงผู้ที่อยู่ในความดูแล ทำสิ่งดีงาม เช่นทำประโยชน์แก่
ส่วนรวม แก่สัตว์ แก่เทวดา ความสุขอย่างนี้สาม คือการไม่เป็น
หนี้ ความสุขข้อนี้นอกจากตัวจะไม่ต้องมีความทุกข์จากการที่
ต้องหาทรัพย์มาใช้หนี้แล้ว ยังไม่เป็นภาระแก่คนรอบข้างที่จะ
ต้องใช้หนี้หากตัวต้องพิการทำงานไม่ได้หรือล้มตายไป

ในปัจจุบันมักมีความคิดว่า การลงทุนบางครั้งต้องยอมเป็น
หนี้ แต่วิจิตรกล่าวบางครั้งก็สำเร็จผลดี บางครั้งก็กลับล้มจมลง
เพราะเศรษฐกิจเป็นเรื่องไม่แน่นอนขึ้นกับโอกาสและความ
สามารถ การลงทุนที่ดีควรจะมาจากการออม หากออมคนเดียว
ไม่พอก็ต้องหาผู้ร่วมทุน โดยไม่มีการเป็นหนี้ ธุรกิจที่ล้มจมเสีย
หายต่อเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่ในขณะนี้เกิดจากระบบการเงินที่มี
การสร้างหนี้และหากำไรจากหนี้ ที่พระพุทธรเจ้าเรียกว่าลากต่อ
ลากอันนับเป็นมิจฉาอาชีวะ ผลร้ายดังกล่าวไม่ได้เกิดแก่เอกชนผู้
ลงทุนเท่านั้นแต่ได้ถูกลามเป็นผลร้ายแก่ประเทศ ทำให้ประเทศ
ไทยต้องเป็นหนี้สินนับล้านล้านบาท และตกเป็นทาสทางเศรษฐ-
กิจของต่างชาติในปัจจุบัน ในด้านการบริโภค ทุนนิยมก็สนับสนุน
ให้เป็นหนี้ คือการใช้วิธีผ่อนส่ง ซึ่งเท่ากับเอาเงินที่จะหาได้
และทุนที่มีอยู่ในปัจจุบันมาใช้เพื่อการบริโภคที่เกินฐานะใน
ปัจจุบัน โดยทำเสมือนหนึ่งว่าชีวิตจะมั่นคงเช่นนั้นหรือเจริญขึ้น
เรื่อย ๆ ตลอดไป และชีวิตจะอยู่ช้านาน การเป็นหนี้เช่นนี้แม้ได้
บริโภคเร็วกว่าที่ควร แต่ก็มักทำให้คนในครอบครัวต้องรับทุกข์
หากเกิดปัญหาแก่ชีวิตและภาระงาน ทุกข์นั้นยังเป็นทุกข์ที่หนัก
เพราะต้องสูญเสียความสุขที่สร้างเป็นนิสัยขึ้นไว้จากการบริโภค
นั้น และต้องอยู่ในสภาพที่ตนเห็นว่าเป็นสภาพเลว การลงทุนก็คื
การบริโภคที่ดีซึ่งทำโดยการเป็นหนี้ดังกล่าวเป็นการกระทำโดย
หลอกลวง หลอกทั้งตัวเองและผู้อื่น เป็นการเสี่ยงที่จะประสบ
ความหายนะสูง

ในบรรดาความสุขทั้ง 4 ประเภท พระพุทธรเจ้าทรงเน้นความ
สุขที่สร้างความเจริญคือ สุขที่เกิดจากการประกอบภาระงานที่
ปราศจากโทษ ความสุขเช่นนี้จะเกี่ยวข้องกับการได้โลกทรัพย์
หรือไม่ก็ได้ เช่นความสุขที่เน้นไปที่ตัว “ภาระงาน” ขึ้นชื่อว่างาน
ที่ปราศจากโทษก็คืองานที่มีคุณแต่อย่างเดียว ไม่มีงานที่ ไม่มีทั้ง

¹ พระไตรปิฎก 21/62.

คุณและโทษ คนเราควรมีชีวิตเพื่อผู้อื่นและเพื่อนมนุษย์โดยส่วนรวม การงานที่ปราศจากโทษย่อมให้ประโยชน์ดังกล่าว ชีวิตที่มีค่าก็คือชีวิตที่ใช้สติปัญญาความสามารถในการทำงาน การทำงานที่ได้ผลงานดีที่สุดก็คือการทำงานที่ผู้ทำทำโดยรักงาน มุ่งให้งานสำเร็จผล มิใช่โดยหวังค่าตอบแทน การทำงานเช่นนี้ตัวก็เป็นสุขเพราะทำในสิ่งที่พอใจ ผลงานก็เป็นความสุขแก่ผู้อื่น แม้แต่คุณไม่มีโทษ การงานดังกล่าวนี้ประกอบด้วยการกระทำที่สุจริตทั้งกาย วาจา ใจ

ความสุขดังกล่าวเป็นความสุขในสภาวะที่คนมีจิตใจพ้นจากอำนาจความอยากบริโภควัตถุ และมีความยึดมั่นถือมั่นในตนเองน้อยลง ซึ่งเป็นพื้นฐานในการไปสู่ความสุขทางปัญญาและความหลุดพ้นได้ การงานดังกล่าวจึงเป็นเครื่องพัฒนาจิตและเจริญปัญญาไปในตัว

17. อุปสงค์ อุปทาน

กิจกรรมทางเศรษฐกิจเกิดจากความจำเป็นที่คนเราต้องอุปโภค บริโภค เมื่อคนมีจำนวนมากขึ้น และคนเห็นว่าการทำงานที่ถนัดให้ผลผลิตที่ดีกว่าและมากกว่า จึงเกิดการแลกเปลี่ยนผลผลิตซึ่งเนื่องมาจากการแยกงานดังกล่าว คนคนเดียวกันจึงเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค คือมีอุปสงค์ และเป็นอุปทาน อติမ် สมิธ เชื่อว่า มือที่มองไม่เห็นจะเป็นผู้จัดการให้เกิดความสมดุล ทำให้สินค้าพอเพียง คุณภาพดี และผู้บริโภคสามารถบริโภคได้โดยราคาไม่สูงเกินควร ถ้าเป็นระบบเศรษฐกิจขนาดเล็กและมีเสรีภาพในการแข่งขันกันอย่างแท้จริง โอกาสจะเป็นเช่นที่อติမ် สมิธ เชื่อได้มาก หากอุปสงค์อุปทานเป็นไปโดยธรรมชาติอย่างในสังคมยุคที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจยังไม่ซับซ้อน ก็ถือว่าเป็นเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ที่จะใช้สติปัญญาจัดกิจกรรมให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ที่อยู่ในสังคมเดียวกันโดยทั่วหน้า อุปสงค์อุปทานในลักษณะเช่นนี้ พระพุทธศาสนาคงไม่มีข้อคัดค้าน

กิจกรรมทางเศรษฐกิจในส่วนอุปสงค์อุปทานในปัจจุบันหาเป็นเช่นนั้นไม่ ระบบการผลิตขนาดใหญ่ที่ใช้ทุนสูงได้กลืนกิจการขนาดเล็กและขนาดกลางไปโดยลำดับ ไม่มีการแข่งขันเสรีอย่างแท้จริงเมื่อพิจารณาถึงโอกาสในการแข่งขัน จะมีก็แต่การ

แข่งขันระหว่างกลุ่มเศรษฐกิจขนาดใหญ่ในรูปแบบทุนจนถึงบรรทัดข้ามชาติ อุปสงค์มิใช่เกิดจากความจำเป็นตามธรรมชาติที่จะได้บริโภคปัจจัยจำเป็น แต่ความ “อยู่ดีกินดี” ซึ่งเป็นคำที่กำกวมได้เปลี่ยนความหมายไป โดยที่ “มือที่มองไม่เห็น” ไม่อาจเข้ามามีบทบาทในการจัดการ แต่มี “มือที่มีอำนาจ” หรือ “มือของนายทุน” ที่จะกันมือที่มองไม่เห็นออกไป และ จัดการสร้างอุปสงค์อุปทาน เพิ่มอุปสงค์ด้านชนิดและปริมาณของผลิตภัณฑ์ที่ตนต้องการสร้างอุปทาน การโฆษณาสินค้าและการจัดการตลาดให้สินค้าล้นหรือขาดตลาด เป็นเครื่องมือสำคัญ

ความลุ่มหลง ความสุขทางกาย ซึ่งเป็นต้นเหตุจะถูกปลุกเร้าให้เพิ่มขึ้นไปเรื่อย ๆ เพื่อสร้างอุปสงค์ อุปทานคือการผลิตก็จะตามมา พลังจากการขยายอุปสงค์และอุปทานนี้จะเพิ่มขึ้นพร้อม ๆ กับขนาดของอุปสงค์อุปทาน ถ้าไรที่เพิ่มจะถูกดูดไปเป็นทุนทุนที่ขยายจะนำไปขยายอุปสงค์อุปทาน เพื่อเพิ่มกำไรต่อไป พายุนี้จะใหญ่ขึ้น หมุนเร็วและแรงขึ้นจนทั้งสังคมตกอยู่ในกระแส อันทรกถลงของมัน ทำให้การอุปโภคบริโภคเป็นไปตามพลังนั้น โดยผู้บริโภคไม่รู้สึกว่าตกอยู่ในกระแส แต่รู้สึกว่าเป็นการบริโภคที่จำเป็นหรือเป็นความสุขอันมนุษย์ควรได้ โดยมีได้คำมั่นถึงฐานะคือทรัพยากรอันแท้จริงที่มีอยู่ซึ่งจะต้องใช้บริโภคไปถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน ความเห็นแก่ตัวที่ศรัทธากันว่าเป็นธรรมชาติแท้ของมนุษย์ได้ทำให้ลืมหน้าที่ต่อส่วนรวมและอนุชน การขยายอุปสงค์และอุปทานนี้ได้ขยายไปยังคนทุกหมู่เหล่าไม่ว่าผู้ใหญ่ วัยรุ่น จนถึงเด็ก และแม้แค่นักบวชซึ่งควรจะเป็นผู้เตือนสติแก่สังคมก็ตกอยู่ในพลังอำนาจนี้กันมาก

“ธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุ” อุปทานเกิดตามอุปสงค์ พระพุทธศาสนาให้คุณค่าแก่จิตใจ มากกว่าร่างกาย ความสุขทางกายเป็นสิ่งที่มนุษย์ที่ลุ่มหลงไม่สามารถหาให้พอเพียงได้ เพราะความอยากมิไม่สิ้นสุด ยิ่งเพิ่มความอยากก็จะยิ่งเป็นการอยากในสิ่งที่จำเป็นน้อยลง แต่สนองตัณหามากขึ้นและทำให้มนุษย์ห่างไกลความดีงามทางจิตใจ เช่นความรักเพื่อนมนุษย์ ความเมตตา ความซื่อสัตย์ การปฏิบัติที่สุภาพอ่อนโยนต่อผู้อื่น การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก เพราะแม้คุณธรรมเหล่านี้ก็ต้องนำมาขายเป็น

สินค้า เหมือนพนักงานโรงแรมที่ยิ้มและสุภาพกับผู้มาพักเพราะถือการบริการเป็นสินค้าอย่างหนึ่ง

เศรษฐกิจที่ไม่เป็นระบบสุบเลือกสุบเนือมนุชย์ย่อมจะตั้งจำกัอุปสงค์ลง และยังเป็เศรษฐกิจแบบพุทธที่เน้นความเป็นคนในมิตินางจิตใจด้วยแล้ว จะปล่อยให้เศรษฐกิจเป็นระบบสุบเลือกสุบเนือมนุชย์ไม่ได้ วิธีที่จะสุบเลือกสุบเนือมนุชย์ที่น้อยที่สุด และถูกสุบเลือกเนือมนุชย์ที่น้อยที่สุดก็คือต้องลดอุปสงค์ การขยายอุปสงค์จะต้องถูกจำกัดลง การกินผลกำไรไปสู่อุปสงค์จะต้องเพิ่มขึ้น อุปสงค์จะต้องกำกับด้วยปัญญาและเหตุผลที่จะใคร่ครวญให้เป็นการบริโภคที่เป็นประโยชน์คุ้มค่าและมีความพอคิตามฐานะที่เกิดจากสัมมาอาชีวะ ต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อธรรมชาติ สังคม ครอบครัว และตนเอง มิให้ส่งผลไปในทางทำลาย เพื่อความสุขและคุณภาพที่ยั่งยืนของชีวิต

รัฐพุทธจะต้องจำกัดการสร้างอุปสงค์ด้วยการ โฆษณาลง มิให้เกิดปัญหาแก่สังคมและศีลธรรมอันดีงาม เช่นการโฆษณาที่เน้นให้วัยรุ่นคิดแต่ความสวยงามของร่างกาย สินค้าแฟชั่นราคาแพง การหาคู่และนัดเที่ยว ซึ่งมีแค่จะชักนำวัยรุ่นให้ใช้เงินของพ่อแม่ในทางฟุ่มเฟือยและใช้ชีวิตที่ห่างจากการศึกษา อบรมตน อันจะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ เสรีภาพเป็นสิ่งที่คนต้องการ แต่เสรีภาพที่มีผลทางทำลายคุณภาพของพลเมืองของรัฐควรจะต้องถูกควบคุม การสร้างอุปสงค์ด้วยการ โฆษณาไม่เคยมีจุดหมายอื่นเป็นหลักนอกจากการแสวงหากำไรด้วยการทำให้คนหลงใหลวัตถุ ซึ่งเท่ากับสนับสนุนการพอกพูนกิเลสตัณหา เป็นการสวนทางกับการไปสู่ความเป็นคนดี และความหลุดพ้นแบบพุทธ ทำลายหลักการประหัตที่จะสงวนทรัพย์และทรัพยากรไว้เพื่อใช้ในทางที่เป็นประโยชน์เท่าที่จำเป็น ทำลายชีวิตสันโดษที่กินอยู่ตามฐานะที่แท้ของตน และทำลายโอกาสในการออมทรัพย์ซึ่งจะเป็นหลักประกันอนาคต และเป็นทุนสำหรับการลงทุน โดยเฉพาะทุนในการสร้างคนดีมีความสามารถคือการศึกษาของบุตร

18. ทุน

มนุษย์โบราณซึ่งอยู่ในสภาพธรรมชาติที่สมบูรณ์และการบริโภคไม่ซับซ้อนนั้นทำมาหากินโดยการ “ลงแรง” เมื่อมีการค้า

แบบแลกเปลี่ยนสินค้านั้น การ “ลงทุน” ก็ยังไม่ชัดเจนนัก ต่อเมื่อมีการผลิตเพื่อการค้าและมีการแลกเปลี่ยนสินค้าผ่านระบบเงินตรา การ “ลงทุน” จึงเห็นได้ชัดขึ้น การ “ลงทุนลงแรง” เพื่อจะให้ได้ผลกำไรนั้นเป็นเรื่องปกติ มิใช่สิ่งเลวร้าย แต่การหวังผลกำไรที่บวกรับกับความโลภของมนุษย์ โดยเฉพาะที่ถือว่าธรรมชาติของมนุษย์คือความเห็นแก่ตัวนั้น ทำให้มนุษย์ใช้วิธีเอาเปรียบด้วยเล่ห์เหลี่ยมและอำนาจ

วิธีที่จะให้ได้กำไรมาก ๆ ในส่วนที่สัมพันธ์กับทุนก็คือ การลดต้นทุน การลดต้นทุนอาจจะเป็นการใช้ทรัพยากรน้อยหรือคุณภาพไม่ดีแต่ขายในราคาสูง วิธีนี้อาจทำได้ยากเพราะหากมีคู่แข่งคุณภาพของสินค้าก็จะสู้คู่แข่งไม่ได้ อีกวิธีหนึ่งก็คือใช้ทรัพยากรที่มีคุณภาพดีและมีปริมาณมากในราคาถูกซึ่งอาจทำได้โดยการบุกรุกทรัพยากรที่เป็นของสาธารณะ การฉ้อราษฎร์บังหลวงของเจ้าหน้าที่รัฐ การเข้าไปมีส่วนในการออกกฎหมายเอื้อประโยชน์เรื่องดังกล่าวแก่คนรวมถึงการเข้าไปมีอิทธิพลต่อนักการเมือง

การใช้ทรัพยากรในลักษณะดังกล่าวอาจทำได้ยากในประเทศที่ประชาชนมีการศึกษาดี และมีการใช้ทรัพยากรอย่างทำลายจนประชาชนยอมรับไม่ได้และหันมาอนุรักษ์ ประเทศเหล่านี้ก็อาจหากำไร โดยเลี้ยงแรงกดดันจากสังคมดังกล่าวด้วยการเข้าไปใช้ทรัพยากรของประเทศอื่น ซึ่งประชาชนยังขาดความรู้และความสนใจ ก็อัยการชุดรีดทรัพย์ากรในประเทศไปชุดรีดเขาจากประเทศอื่น ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ประเทศร่ำรวยแข่งขันกันชุดรีดทรัพย์ากรในประเทศคือพัฒนาตั้งที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

การลดต้นทุนอีกวิธีหนึ่งก็คือการจ่ายค่าแรงในอัตราต่ำที่สุดคือพยายามให้คนทำงานแบบไม่หยุดหย่อนอย่างเครื่องจักร ซึ่งอาจค่อยๆบั่นทอนสุขภาพของคนเหล่านั้นให้เสื่อมโทรมลง และอายุขัยสั้นลงโดยปราศจากความเมตตาปรานี และเห็นเป็นเพียงแรงงานเช่นเดียวกับแรงงานเครื่องจักรมิใช่เป็นมนุษย์ แต่เมื่อจะจ่ายค่าแรงกลับจ่ายต่ำที่สุด และจะไม่จ้างแรงงานเพิ่มจนกว่าแรงงานเดิมจะทำงานไม่ไหวจนทำให้ประสิทธิภาพในการผลิตไม่เป็นไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ พยายามทุกวิถีทางที่จะใช้แรงงานเท่าเดิมหรือลดลง แต่ให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น เมื่ออดขี้แรงงานของ

ประเทศคนไม่ได้ก็เข้าไปลงทุนในประเทศที่ค่าจ้างแรงงานต่ำ หรือบีบให้ค่าจ้างแรงงานต่ำได้ ซึ่งเท่ากับเห็นค่าความเป็นคนของคนในประเทศอื่นคือต่ำกว่าคนในประเทศของตนหรือเห็นเป็นทาส แม้ในประเทศที่เข้าไปซื้อครุภัณฑ์เองหากหาแรงงานเดือนทีจะกดขี่ได้มากกว่าก็ยิ่งเป็นการดี ดังจะเห็นได้จากกรณี นายทุนในปัจจุบันมักจะไปลงทุนตั้งโรงงานในแถบชายแดนของประเทศในส่วนที่อยู่ติดกับประเทศยากจน เช่น ลงทุนในประเทศไทย แต่ตั้งโรงงานใกล้ชายแดนที่ติดกับพม่า เพื่อจะได้แรงงานเดือนจากพม่า กรณีเช่นนี้ผู้ลงทุนได้ประโยชน์จากการลงทุนในประเทศนั้นแต่สร้างปัญหาและไม่ได้ตอบแทนให้ในส่วนที่ได้โอกาสมาลงทุน ถ้ามองในแง่พระพุทธศาสนาก็นับเป็นความอกตัญญูอย่างยิ่ง

การลงทุนย่อมเกิดผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม แต่นายทุนที่โดยปกติไม่ยอมรับว่ามีหน้าที่รับผิดชอบต่อความเสียหายในเรื่องดังกล่าวย่อมไม่นำสิ่งเหล่านี้มาคิดรวมในต้นทุน เพราะหากคิดด้วยแล้วก็จะทำอะไรเลย “ของเสีย” ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและนิสัยใจคอของผู้คน ศิลธรรมประเพณีที่ดีงามซึ่งถูกอำนาจเงินทำลายลงจึงเต็มไปด้วยในประเทศต่าง ๆ ที่อยากจะมีดังและได้บริโภคสินค้าเกินฐานะของประเทศ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำไม่ได้ในประเทศของผู้ลงทุน

พระพุทธศาสนาไม่อาจจะยอมรับทุน การพัฒนาการได้มาซึ่งทุนและการจัดการเกี่ยวกับทุนเช่นนี้ได้ เพราะเป็นการเบียดเบียนเอาวัดเอาเปรียบ ไม่เป็นธรรมคือเบียดเบียนผู้ใช้แรงงานซึ่งจำเป็นจะต้องยังชีพด้วยการทำงานกับผู้ลงทุนที่ได้โอกาสในการลงทุนนั้น เบียดเบียนคนทั้งประเทศด้วยการเก็บเกี่ยวเอาแต่ผลประโยชน์ทิ้งความเสียหาย เสื่อมโทรม และปัญหามากมายไว้ให้ เช่นน้ำเสีย อากาศเป็นพิษ อบายมุข โสเภณี การฉ้อราษฎร์บังหลวง นิสัยฟุ้งเฟ้อและการลดคุณค่าความเป็นมนุษย์ ฯลฯ

ทุนส่วนที่ไม่ได้รับการพิจารณาเมื่อได้มาโดยง่ายและราคาถูก ทำให้การผลิตมีต้นทุนต่ำ ผู้บริโภคก็สามารถซื้อขายผลิตภัณฑ์มาบริโภคได้ จึงทำให้การใช้ทุนดังกล่าวรวดเร็ว และไม่ระมัดระวังในส่วนที่เป็นการทำลาย ไม่มีการฟื้นฟูหรือชดเชย จึง

เป็นการเบียดเบียนธรรมชาติ และเบียดเบียนสังคม ซึ่งเมื่อคำนึงถึงค่าใช้จ่ายที่จะต้องใช้ในการแก้ปัญหาที่ตามมาก็มักจะมากกว่าประเทศด้อยพัฒนาจะทำได้ และเนื่องจากทรัพยากรที่เหลืออยู่อาจจะน้อยเกินกว่าจะใช้เพื่อการดังกล่าว ในที่สุดปัญหาที่ถูกละเลย นั่นคือการสูญเสียแหล่งทุนที่สำคัญ ทุนในส่วนที่เป็นทรัพยากรอาจจะฟื้นฟูได้ แต่ทุนทางสังคมซึ่งทุนนิยมทำให้วัฒนธรรมเปลี่ยนไปนั้น ยากจะฟื้นฟู เพราะได้เปลี่ยนไปถึงจิตใจคน ทำให้คนเป็นนักบริโภคนิยม โลกมาก

ข้อสำคัญซึ่งเป็นเรื่องแย่งตัวเองของการใช้ทุนในลักษณะนี้ก็คือการใช้ทุนดังกล่าวอาจจะทำให้ได้กำไรในระยะสั้น แต่เป็นการทำลายแหล่งทุนซึ่งเฉพาะในประเทศทุนนิยมใหญ่ ๆ มิไม่พออยู่แล้ว เมื่อมีการแข่งขันกันทำลาย ในที่สุดแม้ประเทศทุนนิยมก็จะไม่มีทุน และสถานะอยู่ดีกินดีจากการได้ซื้อครุภัณฑ์ประเทศอื่นก็จะต้องเปลี่ยนไป ที่จริงแล้วแม้ในขณะที่ที่นายทุนร่ำรวยจากการซื้อครุภัณฑ์ พลเมืองของประเทศทุนนิยมส่วนมากก็ยังอยู่ในสถานะที่ไม่มั่นคง ต้องถูกกระทบด้วยสภาวะเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ บางส่วนก็มีสภาพไม่ต่างกับคนในประเทศยากจน และไม่ได้ได้รับความเหลียวแลจากรัฐเช่นเดียวกัน

การใช้ทุนในลักษณะเช่นนี้พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นการใช้ที่ผิดอย่างขาดปัญญา ใช้โดยเร้าตัณหาของมนุษย์ให้บริโภค ซึ่งเป็นกรบริโภคที่ไม่มีคุณค่า ไม่มีคุณค่าและไม่รู้จักประมาณ อันเป็นทางไปสู่ความยากจน อาชญากรรม และความหายนะทั้งของผู้บริโภคครอบครัวและประเทศชาติ

พระพุทธศาสนาถือหลักการบริโภควัตถุเท่าที่จำเป็นคือ ถือหลักทางสายกลาง ไม่ตระหนี่จนเกิดความทุกข์กายทุกข์ใจ ไม่ตามความสุขจนเป็นทาสของกิเลสตัณหาและไม่มีโอกาสใช้ชีวิตเพื่อความมีจิตใจดีงามและความพ้นทุกข์คือ ความหลุดพ้น ซึ่งหากดูพระเจ้าเป็นตัวอย่าง ความจำเป็นทางกายมีไม่มากนักมนุษย์จึงไม่ต้องบริโภคทรัพยากรมาก ดังนั้นอุปทานจะมีไม่มาก ทุนที่ใช้ในการผลิตก็ลดลง ธรรมชาติยังยืนยืน การฟื้นฟูที่เกิดจากธรรมชาติและจากมนุษย์ก็ทำได้ง่ายและทันแก่การใช้สอยมนุษย์ก็ไม่เป็นทาสกิเลสตัณหาและทรัพย์สินเงินทอง จนเป็น

เหตุแห่งมิชฌาอาชีวะ มีการกดโกง และการประกอบอาชญากรรมต่าง ๆ การถือราษฎร์บังหลวง การหลอกลวง เป็นต้น

พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับหลักความเห็นแก่ตัวในการทิ้งไปว่า การบริโภคนิยมหรือการงาน หากใช้ความเห็นแก่ตัวเป็นหลัก หลักการทำลายทรัพย์สิน การเบียดเบียนผู้อื่นก็กลายเป็นการถูกต้องได้ง่าย เพราะการเห็นแก่ตัวกับการจำกัดความเห็นแก่ตัว ไปด้วยกันไม่ได้ ยิ่งเห็นแก่ผู้อื่นด้วยแล้ว ยิ่งเป็นไปไม่ได้ การคำนึงถึงทุน ไม่ครบถ้วนเพราะความเห็นแก่ตัวดังกล่าวจึงทำลายแม้ทุนนิยมเอง และเป็นเศรษฐกิจที่ไม่ยั่งยืน ที่เรายังเห็นว่าทุนนิยมยังอยู่ได้ดีในขณะนี้ก็เพราะทรัพย์สินและผู้คนทำให้ชู้ครีดยังมีอยู่มาก แต่อัตราเร่งในการชู้ครีดยุคที่เพิ่มอย่างรวดเร็วจะทำให้สภาพนี้คงอยู่ได้ไม่นาน เนื่องจากถึงจะมีมากแต่ก็มีจำกัด และทรัพย์สินที่ฟื้นฟูได้มีไม่มาก และไม่ทันกับการใช้อย่างประมาท หากใช้ปัญญาตามที่พระพุทธศาสนาสอนแล้วก็จะเห็นความประมาทดังกล่าวได้ไม่ยาก

19. การบริโภค

ความเข้าใจอย่างหนึ่งเกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์ก็คือ “การใช้ทรัพย์สินให้น้อยที่สุด เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์พูนสุขแก่คนจำนวนมากที่สุด”¹ ความคิดดังกล่าวอาจมองได้สองส่วน ส่วนแรก ทรัพย์สินจะใช้น้อยที่สุดได้ก็ด้วยการทำให้เกิดมูลค่าสูงสุดด้วยการแปรสภาพทรัพย์สินด้วยเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพ หรือไม่ก็ปล่อยให้ปัจเจกชนบริโภคทรัพย์สินให้น้อยที่สุด ทุนนิยมเน้นวิธีแรกและให้บริโภคมากที่สุด พระพุทธศาสนาเน้นส่วนหลัง แต่ในสภาพปัจจุบันก็อาจเป็นไปได้ที่พระพุทธศาสนายอมรับการใช้เทคโนโลยีเพื่อเพิ่มค่าของทรัพย์สิน ส่วนที่สอง การให้เกิดความสมบูรณ์พูนสุขแก่คนจำนวนมากที่สุด ทุนนิยมก็คิดว่าถ้าที่สินทรัพย์มากก็สามารถกระจายความสมบูรณ์พูนสุขไปได้มาก ถ้าพระพุทธศาสนามีจุดประสงค์เดียวกัน จะใช้วิธีการ

อย่างไรหากไม่ใช้วิธีเดียวกับทุนนิยม ปัญหาอยู่ที่พุทธศาสนาเน้นการบริโภคแต่พอประมาณ ซึ่งจะมีส่วนเหลือแจกจ่ายออกไปและหากการผลิตมีประสิทธิภาพก็จะใช้ทรัพย์สินน้อยแจกจ่ายได้มาก แต่ทุนนิยมที่เน้นการบริโภค จะต้องใช้ทรัพย์สินมากเพื่อขยายการแจกจ่ายโดยผ่านระบบตลาด ผู้บริโภคมิได้เพิ่มเพียงจำนวนคน แต่เพิ่มปริมาณและความซับซ้อนของการบริโภคด้วยการเพิ่มในส่วนหลังนี้ไม่ใช่สิ่งที่พระพุทธศาสนาสนับสนุน

ถ้าไรสูงสุดได้มาจากการลงทุน การลงทุนจะเพิ่มก็ด้วยมีการบริโภคเพิ่ม ถ้าไรสูงสุดจะเกิดได้ก็ด้วยการลดต้นทุนและการเพิ่มการบริโภคให้มากที่สุดและเร็วที่สุด ซึ่งก็จะเกิดผลด้านทรัพย์สินสองทางคือ ของเสียเพิ่มมากและเร็ว กับทรัพย์สินหมดเปลืองมากและเร็ว แต่ทรัพย์สินมีจำกัดและส่วนมากสร้างทดแทนไม่ได้ หรือทดแทนได้แต่ก็ต้องใช้ทรัพย์สินอื่น ซึ่งมันจะต้องมีค่าใช้จ่ายสูง แต่ผู้ผลิตและผู้บริโภคเกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตโดยตรง ส่วนมากจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินว่าใช้มากน้อย คุ้มค่าไม่คุ้มค่ามันจะเกี่ยวข้องกับตัวผลิตภัณฑ์หรือสินค้าในรูปแบบอื่น ๆ ซึ่งผู้ผลิตก็จะมองแต่กำไร ผู้บริโภคจะมองแต่ความสะดวกสบาย

ความสะดวกสบายนี้มองในภาพรวมซึ่งมีทรัพย์สินจำกัดแล้วเป็นของไม่ถาวร และวันหนึ่งข้างหน้าทุกคนจะกลายเป็นผู้ขาดแคลน ซึ่งอาจเป็นคนรุ่นหลังที่เราจะไม่เห็นหน้าตา และไม่มีความสุขัน เราจึงไม่ค่อยคิดถึงอนาคตว่าทรัพย์สินจะมีพอให้ลูกหลานเราใช้หรือไม่และนานเท่าใด เราไม่ได้คิดถึงความยั่งยืน แต่เราฉวยเอาความสุขเฉพาะหน้าและคิดว่าสภาพนี้จะยังคงดำเนินไปไม่สิ้นสุด ความหายนะเมื่อเข้ามาไม่ถึงตัวเรา เราจะยังเป็นผู้บริโภคที่มีความสุขอยู่ และคิดว่าผู้ที่ประสบความหายนะนั้นเป็นเพราะขาดความสามารถ ที่จริงแล้วคนที่สามารถน้อยจะตกเป็นเหยื่อของคนที่สามารถมากกว่า ซึ่งก็ “ปกครอง” ในทางเศรษฐกิจลดหลั่นกันลงมา ในลักษณะปิรามิดหรือฐานานุกรมซึ่งส่วนบนจะมีคนจำนวนน้อยที่ได้ผลประโยชน์มากกว่า ในแง่ประเทศ ส่วนบนก็คือประเทศที่เจริญด้านทุนและเทคโนโลยีมากกว่า

¹ ทวีวัฒน์ ปุณฺณาริกวิวัฒน์. “พุทธจริยศาสตร์สังคม” ใน วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. ปีที่ 3 ฉบับที่ 6 มกราคม - เมษายน 2545 (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรังสิต, 2545), หน้า 16.

ทรัพยากรส่วนรวมของโลกจะถูกดูดไปใช้ในการผลิตโดย ขยายฐานการใช้ให้กว้างขึ้นเพื่อให้ทันกับความเร็วในการผลิต ขอบเขตการทำลายจะขยายกว้างขึ้นและเร็วขึ้น แต่ตราบโคที่ฐาน ยังขยายได้ก็จะไม่รู้สึกลงถึงความเร็วขึ้น เพราะดูเหมือนค่อยเป็น ค่อยไป เนื่องจากการกระจายพื้นที่การอุตสาหกรรม ทำให้แรงดูด ที่มหาศาลถูกกระจายออกไป เมื่อใดที่ขยายขอบเขตไม่ได้ก็จะ เกิดปัญหาสะท้อนกลับไปสู่ต้นทุนการผลิตประเทศที่ร่ำรวยจึง ต้องขยายการใช้ทรัพยากรไปยังประเทศยากจนซึ่งจะได้ทั้ง ทรัพยากรและแรงงานราคาถูก ทรัพยากรของประเทศนั้น ๆ จะ ถูกดูดไปใช้อย่างรวดเร็ว เพื่อแลกกับความเป็นอยู่ที่ฟุ่มเฟือยขึ้น ของคนในประเทศที่ผลิตนั่นเอง ซึ่งก็เป็นวิธีดูดเอาเงินทุนที่ลง ไปในการผลิตกลับคืนไปอีกชั้นหนึ่ง

ภาพของการอุตสาหกรรมจะเป็นภาพเดียวกับความหายนะ ที่เกิดแก่มนุษย์ กล่าวคือพวกที่สามารถน้อยซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ จะกลายเป็นคนยากจน จนถึงไม่มีกิน ไล่ขึ้นสูงไปโดยลำดับ คน ที่ยังไม่หายนะก็ไม่คิดว่าความหายนะกำลังจะมาถึงตัว แต่จะ พยายามไล่สูงขึ้นไปได้ขึ้นได้ก็ยิ่งรู้สึกลงว่าความหายนะนั้นจะ ตามไม่ทัน แต่การอุตสาหกรรมดังกล่าวจะทำให้คนจนใน ประเทศยากจนกลายเป็นคนไม่มีกิน คนพอมักินจะกลายเป็นคน จน คนรวย จะกลายเป็นคนพอมักิน ทั้งนี้เพราะเมื่อทรัพยากร ค่อย ๆ หมดไปจากการดูดของประเทศร่ำรวย ประเทศยากจนจะ จบลงโดยส่วนรวม คนก็จนตามไปด้วย เพราะทรัพยากรถูกนำ ไปถึงคนในประเทศร่ำรวย เมื่อทรัพยากรในโลกลดลงเรื่อย ๆ ภาพเดียวกันก็จะเกิดในประเทศร่ำรวย เหมือนอ่างเก็บน้ำเมื่อ น้ำ ถูกดูด บริเวณขอบอ่างซึ่งมีพื้นที่มากจะแห้งก่อน ยิ่งจุดคาน้ำลด ระดับลง พื้นที่แห้งก็จะเพิ่มขึ้น น้ำเหมือนทรัพยากร พื้นที่ที่มีน้ำ เหมือนจำนวนคนที่มีอยู่ในแหล่งทรัพยากร ตราบโคที่สภาพแห้ง นั้นยังไม่ถึงตัวก็รู้สึกลงว่ามีความสุขอยู่ แต่ถ้าใช้ปัญญามองภาพ รวบรวมความเป็นจริงก็จะเห็นความหายนะคืบใกล้ตัวเข้ามาทุกที ถ้าไม่ลดอัตราการใช้บริโภค มนุษยชาติทั้งหมดจะต้องสูญไป กระบวนการของทุนนิยมจึงเป็นกระบวนการบริโภคที่ทำลายตัว เอง

20. วิธีแก้ของทุนนิยมและทัศนะของพุทธศาสนา

วิธีแก้ปัญหาของทุนนิยมก็คือ ผลิตทดแทนธรรมชาติ เช่น สัตว์ถูกบริโภคมากขึ้นก็คิดวิธีเพาะพันธุ์และเลี้ยงสัตว์ให้ได้ มากๆ ป่าถูกทำลายมากไม่มีราคาแพง ก็มีการปลูกป่าหรือใช้วัสดุ สังเคราะห์แทนไม้ พลังงานลดลงก็ใช้พลังงานธรรมชาติ เช่น แสงอาทิตย์ วิธีที่ว่านี้ดูเหมือนเป็นวิธีที่ดีที่จะไม่ต้องทำลายธรรม ชาติและยังสร้างเพิ่มให้แก่ธรรมชาติ แต่ไม่ว่าวิธีใดก็ต้องทำลาย ธรรมชาติส่วนอื่นทั้งสิ้น เช่นปลาไม่น้อยก็เลี้ยงปลา แต่การเลี้ยง ปลาก็ต้องใช้อาหารและยาฆ่าโรค ซึ่งก็ต้องใช้ทรัพยากรส่วน อื่น เช่น ใช้ปลาที่ราคาถูกกว่า นานเข้าปลาเช่นนั้นมีน้อย ราคา ก็แพงจนเท่ากับปลาที่เลี้ยง เมื่อถึงจุดนั้นก็ ต้องไปหาอาหารปลา จากทรัพยากรอื่น และปลาที่นำมาเป็นอาหารปลาซึ่งเคยมีมากก็ ถูกทำลายจนขาดแคลนเท่ากับปลาชนิดที่เลี้ยง หรือกรณีพลังงาน เช่นน้ำมัน ถ้าหมดไปก็อาจใช้พลังงานแสงอาทิตย์ แต่ก็ไม่ใช่ว่าทุก ประเทศที่ได้รับแสงอาทิตย์เข้มข้นพอ การผลิตเซลล์แสงอาทิตย์ที่ คุณภาพดีก็ยังคงต้องใช้ทรัพยากรในการผลิต และถ้าต้องการแสง อาทิตย์มาก วิธีขนส่งอย่างน้ำมันก็คงใช้ไม่ได้ การเข้าครอง ประเทศ ที่มีแสงอาทิตย์มากจะเป็นวิธีหนึ่งในการได้ทรัพยากร เช่นเดียวกับการที่ประเทศร่ำรวยเข้าควบคุมหรือมีอิทธิพลทาง เศรษฐกิจในประเทศยากจนในปัจจุบัน

วิธีแก้ปัญหาของทุนนิยมดังกล่าวเป็นการเบียดเบียนธรรม ชาติ และเบียดเบียนมนุษย์เพื่อผลประโยชน์ของคน การแก้ ปัญหาของพระพุทธศาสนานั้นจะต้องพยายามไม่ให้เป็นการ เบียดเบียน แม้ว่าทางโลกการเบียดเบียนเช่นนั้นจะต้องมีอยู่แต่ก็ ต้องให้เบียดเบียนน้อยที่สุด วิธีการของทุนนิยมนั้นเห็นได้ว่าใน ที่สุดก็ต้องทำลายตัวเอง จึงเป็นวิธีการที่ไม่ยั่งยืน การใช้สติ ปัญญาแก้ปัญหาโดยการเพิ่มผลผลิตเพื่อให้เพียงพอแก่มนุษย์นั้น เป็นสิ่งที่ดี แต่ควรเพียงพอเพื่อให้ร่างกายสะดวกสบายพอ ประมาณ ไม่ใช่เพียงพอแก่การสนองคตินหาความอยาก ไม่มีที่ สุดอันเป็นที่มาของบริโภคนิยม อีกประการหนึ่งการเพิ่มผลผลิต สำหรับการบริโภคควรจะเป็นการลดการทำลายสิ่งนั้น ๆ ที่มีอยู่ ตามธรรมชาติคือต้องมีระวางมิให้มีการสร้างสิ่งใหม่เป็นการ

ทำลายธรรมชาติ หากจำเป็นก็ต้องทำลายน้อยที่สุด ถ้าทดแทนได้ ก็ต้องทดแทน ธรรมชาติก็จะอยู่กับเราได้ยั่งยืน พระพุทธศาสนา จึงมีแนวคิดในลักษณะการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) มิใช่กลับไปอยู่ในสภาวะธรรมชาติเช่นคนป่า ซึ่งต้อง บริโภคธรรมชาติโดยตรง เพราะหากเป็นเช่นนั้นธรรมชาติจะไม่ เพียงพอสำหรับมนุษย์และการบริโภคเช่นนั้นก็เป็นการทำลาย ธรรมชาติเช่นกัน อาจจะทำลายมากกว่าทุนนิยมก็ได้

21. จุดหมายของการบริโภค

พระพุทธศาสนาและทุนนิยมถือว่าการบริโภคเป็นวิถีทางไป สู่จุดหมาย จุดหมายในการบริโภคของวัตถุนิยมคือความสุขทาง วัตถุ แต่นอกจากนั้นยังรวมถึงความสุขที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น เกียรติ ชื่อเสียง ความมั่งคั่ง เป็นต้น พระพุทธศาสนาจัดความสุขทั้งสอง ชนิดเป็นกาม คือ วัตถุกาม และกิเลสกาม ดังนี้

[๒] อุดรภิกขุทั้งหลาย บุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เราเรียกว่า ผู้ตกไปจากธรรมวินัยนี้ ธรรม ๔ ประการ เป็นไฉน คือ ศีลที่เป็นอริยะ ๑ สมာธิที่เป็นอริยะ ๑ ปัญญาที่เป็นอริยะ ๑ และวิมุตติที่เป็นอริยะ ๑ อุดรภิกขุทั้งหลาย บุคคล ผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล เราเรียกว่าผู้ตกไปจาก ธรรมวินัยนี้ อุดรภิกขุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เราเรียกว่า ผู้ไม่ตกไปจากธรรมวินัยนี้ ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ ศีลที่เป็นอริยะ ๑ สมာธิที่เป็นอริยะ ๑ ปัญญาที่เป็นอริยะ ๑ และวิมุตติที่เป็นอริยะ ๑ อุดรภิกขุ ทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล เราเรียกว่า ผู้ไม่ตกไปจากธรรมวินัยนี้

ผู้ที่ตกไปจากธรรมวินัยนี้ ชื่อว่าผู้ตกไป ผู้กำหนดเพราะ ภาวะ เป็นผู้กลับมามาก ฉะนั้น ควรทำกิจที่ควรทำ ยินดีในกุณ ชาติที่ควรยินดี จะได้รับบรรลุสุขทั้งโลกิยสุขและโลกุตตรสุข ฯ¹

ทุนนิยมสอนและใช้ดูบายให้คนบริโภคกามทั้งที่เป็นวัตถุ กาม และกิเลสกาม โดยสอนเรื่องความเห็นแก่ตัวซึ่งเมื่อยอมรับ จะทำให้เป็นคนเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางมีความยึดมั่นในตัวตน สูง ความยึดมั่นนี้นำไปสู่การแสวงหากามเพื่อจะบำรุงบำเรอตัว

ตน กามทำให้ยึดมั่นใน “ของตน” สูง การยึดมั่นในของตนนี้ก็จะ ย้อนกลับไปทำให้ยึดมั่นหรือให้ความสำคัญแก่ตัวตนสูงไปด้วย เช่น เมื่อหาผลประโยชน์ได้ก็บริโภควัตถุ มีวัตถุบริโภคก็รู้สึกว่าการ ประสบความสำเร็จ วัตถุก็เป็นเครื่องบอกรฐานะแล้วก็เกิดความ หลง ความพอใจ ความปรารถนา ความริษยา ความอยาก ซึ่งทำ ให้กลับไปหาวัตถุนั้นเพิ่มขึ้นอีกบุคคลก็จะสุขเมื่อ ได้กามและ ทุกข์เมื่อไม่ได้หรือเสียไป กล่าวคือ

[๕]...เมื่อสัตว์ปรารถนา กามอยู่ ถ้ากามนั้นย่อมสำเร็จแก่ สัตว์นั้น สัตว์นั้น ได้กามตามปรารถนาแล้ว ย่อมเป็นผู้อิ่มใจเน่ นอน ฯ

[๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อสัตว์นั้นปรารถนา กามอยู่ เมื่อสัตว์นั้นมีต้นทงเกิดแล้ว ถ้ากามเหล่านั้นเสื่อมไป สัตว์นั้นย่อมกระสับกระส่ายเหมือน สัตว์ที่ถูกลูกศรแทงเข้าแล้ว ฯ²

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ละกาม แต่ถ้าวัตถุเป็นกาม การละ วัตถุทั้งหมดย่อมทำไม่ได้เพราะมนุษย์มีความจำเป็นต้องรักษา ชีวิตด้วยวัตถุ การละกามในที่นี้เป็นการละความพึงพอใจในการ บริโภควัตถุ การละกิเลสกามก็คือการไม่ผูกพันกับกิเลสกาม เช่น การบริโภควัตถุ จะต้องไม่บริโภคด้วยความพึงพอใจทางประ- สาสหสัมพันธ์ว่าเป็นของสวยงามหรือดูรสนิยมทางผัสสะอย่างใด อย่างหนึ่ง เช่นบริโภคอาหารไม่ใช่เพื่อความอร่อย ดังคมสงฆ์ เป็นตัวอย่างการบริโภคเช่นนี้คือ บริโภคโดยพิจารณาว่าเป็น ธาตุ 4 ไม่คิดในรสและโอชะของอาหาร บริโภคในฐานะเป็น ปัจจัยที่จะรักษาชีวิต ไม่ใช่เพื่อความสวยงาม เปล่งปลั่ง หรือเพื่อ แสดงฐานะว่าร่ำรวย บุคคลธรรมดาอาจทำไม่ได้เช่นนั้น แต่อย่าง น้อยก็พยายามให้ใกล้เคียงที่จะทำได้ คือมีความสำนึกในการบริ- โภคอาหารที่มีประโยชน์แก่ร่างกายมากกว่าอาหารประเภทสวย งาม ฟุ่มเฟือย พระพุทธเจ้าทรงเป็นตัวอย่างการบริโภคที่น้อยที่ สุด คือบริโภคปัจจัย 4 เท่าที่จำเป็นแก่ชีวิต อดุหฺสธฺอาจจะทำเช่น นั้นได้ยาก แต่อย่างน้อยก็ถือหลักสายกลางได้ คือไม่ฝักใฝ่ในกาม มากเกินไป คือเป็นพวกกามสุขัลลิกานุโยคและไม่ถึงกับทรมาณ

¹ พระไตรปิฎก 21/2.

² เรื่องเดิม หน้า 3.

กายคือเป็นพวกอัครกิตติมถาณุโยค และอยู่ตามหลักทางสายกลาง คือกินอยู่พอประมาณ

ความสุขของมนุษย์ไม่ได้อยู่ที่การบริโภควัตถุ แต่อยู่ที่การพ้นทุกข์หรือไม่ต้องรับทุกข์ซึ่งจะมาจากการบริโภควัตถุและกิเลส การบริโภคเพื่อรักษาร่างกายนั้นนอกจากจะทำให้คนเราไม่ทุกข์กายแล้วยังมีเวลาที่จะแสวงหาความสุขทางใจด้วย ความสุขทางใจคือความสงบใจที่ได้จากการละกิเลสทางวัตถุและกิเลสอื่น ๆ ความสุขชนิดนี้คือ สุขที่แท้เพราะไม่เจือด้วยความทุกข์ ไม่นำความทุกข์มาให้

โดยนัยที่กล่าวมานี้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการบริโภคน้อยและบริโภคโดยคิดหรือละกิเลส การบริโภคนี้ทำให้ไม่ต้องแก่งแย่งแข่งขัน และไม่ต้องทำลายธรรมชาติและมนุษย์ด้วยกัน ลักษณะเช่นนี้ทำให้พระพุทธศาสนากับทุนนิยมคิดต่างกันอย่างสิ้นเชิงในเรื่องการบริโภค ความคิดที่ต่างนี้ทำให้พระพุทธศาสนาสอนให้คิดถึงผู้อื่นได้ เพราะความต้องการน้อย ทำให้คนเราไม่หวง การไม่หวงทำให้สละให้แก่ผู้อื่นได้ เครื่องวัดความสำเร็จของมนุษย์มิใช่ทรัพย์สินเงินทอง หรือความสำเร็จทางโลก แต่เป็นการกระทำดีและความสำเร็จในการละกามสุข การเข้าถึงความสงบทางจิตใจ การบริโภคเป็นธรรมชาติของมนุษย์และเป็นสาเหตุของการผลิต อุดมคติของการบริโภคที่แตกต่างกันย่อมทำให้ความคิดเรื่องการผลิตต่างกันไปด้วย ความต่างกันนี้เห็นได้ชัดในแนวคิดของทุนนิยมกับพระพุทธศาสนา

เราได้พิจารณาในทัศนะสำคัญ ๆ ทางเศรษฐกิจของทุนนิยม และได้พิจารณาความเห็นของพระพุทธศาสนาในเรื่องดังกล่าว แม้ว่าอาจจะไม่ครบทุกมโนทัศน์ เช่นอาจไม่ได้พูดถึงราคา การโฆษณา แคมเปญทั้งหมดเชื่อมโยงสอดคล้องกันเป็นระบบ การกล่าวถึงมโนทัศน์หลายมโนทัศน์ในบทนี้ย่อมเพียงพอที่จะเห็นภาพความขัดแย้งระหว่างความคิดของทุนนิยมกับพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนพอที่จะพิจารณาภาพรวมของพุทธเศรษฐศาสตร์ได้แล้ว

บทที่ 7 การบริโภค

1. ความสุข

การผลิตมีจุดมุ่งหมายก็เพื่อการบริโภค การบริโภคมีจุดหมายเพื่อความสุข ความสุขในพระพุทธศาสนามีใช้ความพึงพอใจทางประสาทสัมผัส เพราะความพึงพอใจเช่นนั้นแฝงไว้ด้วยความดิ้นรน แสวงหา หวงแหน ต่อสู้แย่งชิงไม่มีที่สิ้นสุด เพราะเป็นความสุขที่เกิดจากการสนองตัณหา ซึ่งเมื่อได้มาแล้วก็เบื่อและอยากจะได้ที่แตกต่างที่ละเอียดประณีตยิ่งขึ้นไปอีก เช่นเมื่อผลิตได้พอกิน ก็อยากให้มีมากจนเหลือเพื่อความมั่นคง และเพื่อแลกกับความสุขอื่น ซึ่งมีมากมาย การกินการอยู่ก็ต้องมีรสชาติแปลก ๆ ใหม่ ๆ ไปเรื่อย ๆ มีการตกแต่งประดับประดาให้เข้าชวนใจมากขึ้นเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะในด้านประสาทสัมผัสใด ๆ แม้ความสุขในโลกนี้ที่มีมากที่สุดก็ไม่เป็นที่พอใจ ต้องการความสุขชนิดที่มีในกามาวจรสวรรค์ ซึ่งหาไม่ได้ในโลก การผลิตเพื่อสนองความอยากเช่นนี้จึงพัฒนาไปไม่มีที่สิ้นสุด แม้ดิ้นรนไปจนตายก็หาได้เกิดความพึงพอใจแก่ชีวิตไม่ คนที่แสวงหาความสุขชนิดนี้จึงต้องทำงานแสวงหาทรัพย์สินเงินทองเหน็ดเหนื่อยทั้งกำลังกาย และกำลังสมองที่จะต้องครุ่นคิด และเคร่งเครียดอยู่มิได้ขาด เหมือนนักกีฬาที่ต้องการชนะทุก ๆ คน เมื่อทำได้แล้วก็ยังพยายามเอาชนะสถิติของคนไปเรื่อย ๆ ไม่มีวันได้หยุดพัก ชีวิตเช่นนี้แม้มีผู้นิยมยินดีมาก แต่พระพุทธศาสนาเห็นเป็นชีวิตที่เป็นทุกข์ เพราะแสวงหาความพอใจให้แก่ร่างกายอย่างเดียว และในการหาความพอใจนั้น ได้บั่นทอนทำลายร่างกายลงไปทุกขณะ แม้ในเรื่องร่างกายก็มีใช้การบริโภคเพื่อจะรักษาร่างกายไว้ให้แข็งแรงยืนนาน เนื่องจากในการบริโภคเกินกว่าความจำเป็นของชีวิตนั้นก็ต้องทำงานเกินด้วย ความรับผิดชอบในการทำงานเพื่อจะดำรงสถานะแห่งการบริโภคดังกล่าวก็คือภาระอันหนักอึ้งที่ต้องแบกไว้ตลอดเวลา

ความสุขทางร่างกายนั้นพระพุทธศาสนาเห็นว่าจำเป็น ความตระหนี่ถี่เหนียวจนอยู่อย่างขาดแคลน ทั้ง ๆ ที่มีทรัพย์ ความฟุ่มเฟือยไปกับความสุขทางกามคุณจนไม่สนใจความสุขชนิดอื่น

เป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วย พระพุทธเจ้าทรงละทิ้งอึดติดภิมภิน โยคะ และกามสุขัลลิกานุโยคะ แล้วจึงเลือกทางสายกลาง ทรงบริโภคอาหารเพื่อรักษาร่างกายไว้มิให้เสื่อมเร็วและมีความแข็งแรง เพราะร่างกายสัมพันธ์กับใจ หากร่างกายทุกข์ คนเราก็ไม่มีสติปัญญาจะคิดอะไรได้ แต่การบริโภคมากเกินไปเพื่อการบริโภครสชาติที่อร่อยทางประสาทสัมผัส มิได้ทำให้สุขภาพดี มีแต่บั่นทอนสุขภาพ มิใช่การบริโภคที่มีคุณภาพ เมื่อบริโภคเกินจนสุขภาพเสียหายแล้วก็มีความทุกข์เพราะความเสื่อมสังขาร และมีความทุกข์เพราะความอยากบริโภคอย่างที่เคยฝึกนิสัยไว้ แต่ไม่ตามารถบริโภคได้ การบริโภคด้วยปัญญาเพื่อให้สุขภาพร่างกายแข็งแรง เพื่อบำบัดทุกข์ทางกายคือ การบริโภคเพื่อความสุขภาพอย่างแท้จริง การบริโภคนิคมนี้นอกจากไม่ต้องผลิตเกิน ซึ่งจะต้องใช้แรงงานเกินแล้ว ยังทำให้มีเวลาได้แสวงหาความสุขทางใจคือ ความสงบจากกิเลส ความคิดริ้นต่าง ๆ ที่จะหาความสุขทางประสาทสัมผัส อันเป็นความสุขที่แท้จริงยิ่งกว่าพระพุทธเจ้านั้นทรงมีความสุขทางโลกมาแล้วมากมาย เมื่อบรรลุความหลุดพ้นจากกิเลสแล้วก็ไม่เคยทรงเห็นว่าคุณสุขทางโลกเป็นสิ่งที่ดีเลย ทั้งยังทรงเห็นว่าความสุขในกามาวจรสวรรค์ซึ่งเป็นความสุขที่ยิ่งกว่าความสุขทางกามคุณของมนุษย์อย่างเทียบกันไม่ได้มัน ก็ยังไม่สุขเท่าความสุขในพรหมโลก และความสุขในพรหมโลกก็ยังไม่เท่าพระนิพพานคือความพ้นจากอำนาจกิเลสตัณหาทั้งปวง หากความสุขทางกามคุณเป็นสิ่งที่ดีวิเศษจริงแล้ว พระพุทธเจ้าซึ่งทรงรู้จักความสุขทุกชนิดก็น่าจะต้องสรรเสริญยิ่งกว่าความสุขอื่นเป็นแน่

2. การบริโภคความสุขพอประมาณแต่ทั่วถึง

เมื่อการบริโภคที่ดีมิใช่การบริโภคในฐานะเป็นจุดหมายในตัวเอง แต่เป็นการบริโภคอย่างมีคุณภาพ คือเป็นคุณแก่ร่างกายปราศจากโทษ การบริโภคที่ดีจึงไม่ใช่การบริโภคมาก หรือบริโภคเพื่อโอชะ การผลิตสำหรับแต่ละคนก็ไม่ต้องมากคือไม่ต้องผลิตเกิน แต่เมื่อคนเรายู่ร่วมกันในสังคม การผลิตเพื่อผู้อื่นจึงต้องเกิดขึ้น แต่ถ้าทุกคนถือหลักความพอประมาณหรือความพอดี อันเป็นทางสายกลางแล้ว ผลผลิตรวมก็ไม่ต้องมาก

เศรษฐกิจแบบที่ผลิตมากและบางคนบริโภคเกิน บริโภคทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ จนกลายเป็นการผลิตมากเพื่อสร้างขยะให้แก่โลกนั้นมูลค่ารวมอาจเพียงพอสำหรับทุกคนหรืออาจเกิน แต่คนจน ก็ยังจนอย่างเดิมหรือจนยิ่งกว่าเดิมเมื่อมีการเพิ่มการผลิต เศรษฐกิจแบบนี้เป็นเศรษฐกิจที่ไม่เฉลี่ยความสุขเพราะไม่กระจายกำไรจากผลผลิตไปสู่ส่วนรวม จึงไม่มีคุณค่าแก่นมนุษยชาติเท่ากับการผลิตที่แม้ไม่มากแต่กระจายผลผลิตไปสู่ส่วนรวมอย่างทั่วถึงซึ่งจะทำให้คนส่วนมากพ้นทุกข์และมีความสุขได้มากกว่า ทุนนิยมเป็นการผลิตแบบแรก ส่วนพระพุทธศาสนาพอใจการผลิตแบบหลังพระพุทธศาสนามีได้รังเกียจการผลิตของทุนนิยม ถ้าจะมีการกระจายความสุขไปให้ทั่วถึง แต่ทุนนิยมก็ยากจะทำเช่นนั้นได้เพราะทุนนิยมอยู่ได้ด้วยการทำงานกำไร การเฉลี่ยก็คือการลดกำไรซึ่งแย้งหลักการของทุนนิยม

3. ความจนเป็นความทุกข์มิใช่ความรวยเป็นความสุข

พระพุทธศาสนาเห็นว่าความจนเป็นความทุกข์ การผลิตเพื่อแก้ความจนจึงเป็นสิ่งจำเป็น แต่ทั้งนี้ก็มีได้หมายความว่าความร่ำรวยเป็นความสุข และยังไม่เป็นความจริงที่ว่ายิ่งร่ำรวยมากก็ยิ่งสุขมาก เนื่องจากเมื่อการผลิตพอที่จะแก้ทุกข์ทางกายจากความจนแล้ว ส่วนที่เกินกว่านั้นก็เป็นส่วนเกิน กลายเป็นความทะยานอยาก คิริน

ความพึงพอใจไม่ใช่สิ่งดีที่สุด เพราะความพึงพอใจอาจเป็นความพึงพอใจในสิ่งที่เป็นอันตราย ก็ได้ คนที่เสพยาเสพติดก็พึงพอใจ คนที่บริโภคอาหารแปลก ๆ ก็พึงพอใจ แต่ความพึงพอใจนั้นก็มีได้ประกันว่าสิ่งที่บริโภคเป็นสิ่งที่ดี และมีคุณประโยชน์แก่ผู้บริโภค คุณภาพหรือประสิทธิภาพในการบริโภคคือการบริโภคที่ให้ผลดีแก่ร่างกายเป็นสิ่งสำคัญกว่าซึ่งการบริโภคนิคมนี้ต้องประกอบด้วยความพอดี

หากมองดูในระบบเศรษฐกิจที่เน้นความร่ำรวย (ซึ่งก็หมายความว่าบางคนร่ำรวยก็จะให้ร่ำรวยกันทุกคนนั้นเป็นไปได้) ความร่ำรวยดังกล่าวมิได้ทำให้คนและสังคมมีความสุข อาจารย์อภิรักษ์ พันธเสน ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า

“ประเด็นที่ความเชื่อของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ได้ก่อให้เกิดปัญหาการหมดไปของทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของโลกในปัจจุบัน ซึ่งเกี่ยวข้องไปถึงความพยายามแก้ไขปัญหาค่าความยากจนด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยหวังว่าเมื่อเศรษฐกิจขยายตัวมากขึ้นแล้วทุกคนจะมีรายได้มากขึ้น สามารถมีทางเลือกในการบริโภคได้มากขึ้นแล้วทุกคนจะมีความสุข แต่ความจริงกลับไม่เป็นเช่นนั้น เพราะซึ่งมีการพัฒนาเพิ่มขึ้นในขณะที่ อำนวยความสะดวกและทางเศรษฐกิจของแต่ละคนในสังคมต่างกัน ผู้มีอำนาจในทางการเมืองและเศรษฐกิจมากกว่าก็จะได้รับการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการบริโภคมากกว่า ผู้ที่มีรายได้น้อยกว่าความสุขจากการบริโภคก็ไม่พบความสุข ผู้มีทรัพยากรน้อยกว่าคิดว่าผู้ที่มีทรัพยากรมากกว่าควรจะมีความสุขก็พยายามเรียกร้องข้อเสนอหรือขอแบ่งส่วนทรัพยากรเพิ่มขึ้น ในที่สุดทั้งสังคมก็ไม่มีความสุข ถึงแม้ว่าระดับรายได้โดยรวมของประเทศสูงขึ้นและทุกคนมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าเดิม”¹

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ความสุขที่ไม่เนื่องด้วยวัตถุคือ นิรามิสสุขมากกว่า เมื่อมีนิรามิสสุขคือความสุขจากวัตถุสิ่งของที่ผลิตได้แล้ว ก็ควรแสวงหานิรามิสสุขต่อไป เช่นความสุขที่เกิดจากการได้แบ่งปันเจือจานความสุขทางวัตถุแก่ผู้อื่น ความสุขจากการได้ทำความดีต่าง ๆ รวมทั้งความสุขที่เกิดจากการปฏิบัติดีภาวนาให้จิตใจสงบ ละจากกิเลส อันเป็นทางไปสู่ความสุขที่สูงสุดคือนิพพานสุข ในแง่ความสุขทางวัตถุเป็นส่วนหนึ่งของวิถีทางไปสู่ความสุขระดับสูงขึ้น ไปซึ่งเป็นความสุขที่เชื่อด้วยทุกข์น้อยกว่าเป็นความสุขที่แท้จริงกว่า

เศรษฐศาสตร์ทุนนิยมเห็นว่ามนุษย์ต้องการความพึงพอใจซึ่งได้มาด้วยการบริโภค จึงแก้ปัญหาค่าด้วยการเพิ่มสิ่งที่จะบริโภค แต่หันมาทำให้ต้องเพิ่มไม่สิ้นสุด ปัญหาความขาด ความพึงพอใจจึงไม่รู้จัก มีการบริโภคมากขึ้นเรื่อย ๆ สะสมมากขึ้นเรื่อย ๆ แต่ก็ยังรู้สึกไม่พอและมีความสุขเดิม อีกทั้งการสะสมที่

เพิ่มขึ้นนั้นก็ยังทำให้การเฉลี่ยไปสู่ผู้ที่ขาดแคลนเป็นไปได้ยาก ผู้ที่ขาดแคลนก็มีโอกาสได้รับส่วนเฉลี่ยน้อยลง และยิ่งขาดแคลนมากขึ้น หากไม่มีหลักมีขมิ้นมาปฏิปทาตั้งที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติเป็นตัวอย่างแล้วเศรษฐกิจทุนนิยมจะนำไปสู่การทุจริตมากขึ้น ความยากจนเพิ่มขึ้น ทรัพยากรถูกทำลายมากขึ้น ในที่สุดก็ทำลายตัวเองเพราะทรัพยากรมีจำกัด การผลิตในระบบนี้จึงมีใช้การผลิตที่ขี้เงินซึ่งจะทำให้คนได้รับความพึงพอใจตลอดไป

4. ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับคุณค่าและมูลค่าในการบริโภค

ในการผลิตระดับต้นคือ ผลิตเพื่อบริโภคอย่างพอมือพอกินนั้นคุณค่าของสิ่งที่ผลิตกับมูลค่าไม่แตกต่างกันมากนัก ข้าวคุณภาพดีกว่าย่อมมีราคาแพงกว่า แต่การผลิตที่เกินกว่าระดับดังกล่าวได้เพิ่มมูลค่าให้แก่ความฟุ่มเฟือย เช่น ห่อสวย ๆ และสีสวย ๆ ทำให้ขนมราคาแพงกว่าเดิม การบริโภคของราคาแพงมิใช่เพราะมีคุณภาพดีกว่าแต่เพราะทำให้ดูเป็นคนมีฐานะดี มีหน้ามีตามากกว่าสิ่งที่ราคาแพง จึงอาจไม่มีคุณค่าแท้ นิทานอีสปเรื่องไก่กับพลอยนั้นเขาจะหยันว่าไก่ไม่เห็นค่าของพลอยจึงเอาไปเทียบกับข้าวเปลือก แต่ไก่อันสนใจคุณค่ามากกว่ามูลค่า ข้าวเปลือกมีคุณค่าจริงเพราะเลี้ยงชีวิตได้แต่พลอยถึงมีมูลค่าสูงก็เลี้ยงชีวิตไม่ได้

การคิดถึงมูลค่ามากกว่าคุณค่านี้ทำให้การบริโภคไม่มีคุณภาพและราคาสินค้าไม่ขึ้นกับคุณภาพที่แท้จริง แต่กลายเป็นราคาของความนิยมและการแลกเปลี่ยน เช่นเดียวกับเงินตราซึ่งมีมูลค่าในการแลกเปลี่ยนโดยตัวมันไม่มีคุณค่าทางการบริโภค ความนิยมในเรื่องมูลค่านี้ในที่สุดได้ทำให้เกิดลัทธิบูชาเงิน กล่าวคือมูลค่าได้ทำให้เงินเป็นยอดปรารถนา เช่นเดียวกับทองคำหรือเพชรพลอยในสมัยโบราณ เมื่อเป็นยอดปรารถนาแล้วก็ได้เข้าแทนที่คุณค่าที่ยึดถือกันมาแต่เดิมคือ ความดีความชั่ว ยิ่งประโยชน์นิยมซึ่งเป็นลัทธิที่คนสมัยใหม่ใช้ในการประเมินคุณค่าสอนว่า ดีคือเกิดความพึงพอใจ ชั่วคือเกิดความเจ็บปวดทุกข์ทรมาน เงินย่อมเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความพึงพอใจและพ้นความเจ็บปวดได้ด้วยมูลค่าของมัน เงินจึงมีคุณค่าเหมือนความดีความชั่ว ในที่สุดคนก็แทบจะไม่ได้คำนึงถึงความดีความชั่ว แต่คำนึง

¹ อลิษฐ์ พันธเสน, พุทธเศรษฐศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์, 2544), หน้า 449.

ถึงมูลค่าหรือกำไรที่จะได้รับมากกว่าความรับผิดชอบทางศีลธรรม

5. สิ่งไม่ควรบริโภคและไม่ควรบริโภค

สิ่งไม่ควรบริโภคนั้นได้กล่าวมาแล้วว่าต้องเป็นสิ่งที่ไม่มีโทษ เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ คือบริโภคสิ่งที่มีคุณภาพ มีใช้ปริมาณหรือรูปลักษณะภายนอก ต้องเป็นสิ่งที่มีความคุ้มค่า และเป็นการบริโภคตามความจำเป็นที่จะบำบัดทุกข์ของร่างกาย สิ่งไม่ควรบริโภคก็คือสิ่งที่มีลักษณะตรงกันข้ามคือสิ่งฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็น สิ่งที่เป็นโทษเช่น สิ่งทีกล่าวไว้ในอบายมุข 6 มีคัมภีร์มาเพื่อวิไลภณณ์ เช่นการพนัน เทียวดูมหรสพ หรือการเที่ยวเล่นตามสถานบันเทิงต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ต่อชีวิต มีแต่โทษสิ้นเปลืองทรัพย์และเวลา ไม่ทำให้เกิดสติปัญญาหรือทำลายสติปัญญา อาจเกิดภัยอันตรายจากมัจฉาชีพ เกิดโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ

สิ่งที่เป็นโทษอีกลักษณะหนึ่งคือสิ่งที่เป็นอันตรายเช่น สัตว์ที่เป็นพิษ อาหารที่มีพิษ ซึ่งในปัจจุบันได้แก่อาหารที่ปนเปื้อนพิษหรือเป็นภัยอันตรายแก่ร่างกายซึ่งมีอยู่มากมายในปัจจุบัน การบริโภคที่ดีจะต้องพิจารณาสิ่งที่จะบริโภคคือสินค้าและบริการต่าง ๆ สิ่งที่ไม่ควรบริโภคที่สำคัญแม้ว่าจะจะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์และปราศจากโทษแต่ถือว่าเป็นปัจจัยอันมีโทษ คือ สิ่งที่ได้มาด้วยวิธีการที่ไม่สุจริต เช่น ด้วยการหลอกลวง คดโกง เอารัดเอาเปรียบ ประจบสอพลอ ด้วยการทำชั่วอื่น ๆ เช่น การพนัน การติดสินบน ด้วยการสนับสนุนการทำชั่ว ด้วยการสนับสนุนคนชั่ว ยิ่งถ้าเป็นพระสงฆ์ด้วยแล้ว แม้การงานบางอย่างที่เกิดจากงานสุจริต ไม่ผิดกฎหมายสำหรับฆราวาสก็ถือเป็นปัจจัยอันมีโทษ เช่น การเป็นหมอดู การดูพื้นที่ การพูดเลียบเคียง การพูดเหลวไหล การเล่นกล เป็นต้น¹

6. การกระจายการบริโภค

พระพุทธศาสนาถือว่า การกินคนเดียวไม่เป็นสุข กล่าวคือเมื่อจะใช้จ่ายทรัพย์ในการบริโภคจะต้องคิดถึงผู้อื่นด้วย เช่น บิคา

มารดา บุตร ภริวาร ญาติพี่น้อง คนยากไร้ ผู้ที่ขาดที่พึ่งทั้งหลาย ตลอดจนถึงประเทศชาติ ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว และเทวดา ดังได้กล่าวในเรื่องการใช้จ่ายทรัพย์ ลักษณะดังกล่าวก็คือลักษณะสมุหนิยมนั้นเป็นลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนา เมื่อประกอบกับหลักทานก็ทำให้เกิดปรัชญาแห่งการให้ ซึ่งทำให้เศรษฐกิจของพระพุทธศาสนานั้นการกระจายผลผลิตทั้งในรูปทานคือการให้ การแบ่งปันตั้งแต่หมู่ญาติ เพื่อนบ้าน ผู้ร่วมงาน ไปจนถึงการมีส่วนร่วมบริจาคเพื่อผู้อื่นในสังคม ในคราวที่บ้านเมืองประภคย์ต่าง ๆ การกระจายผลผลิตในลักษณะนี้ย่อมจะต้องมีการบริโภคอย่างประหยัดเป็นหลักที่ทุกคนจะต้องยึดถือทั้งในส่วนผู้ให้และผู้รับ ผู้ใดได้มาก มีส่วนเกินก็เฉลี่ยออกไปให้ผู้อื่นกระจายความสุขกันไปให้ทั่วหน้า คนที่มีความทุกข์ก็จะไม่ทุกข์มากนัก แต่ทั้งนี้ไม่ได้สอนให้งอมือ งอเท้า คอรับส่วนที่ผู้อื่นบริจาค แต่จะต้องทำการงานพึ่งตนเองอย่างเต็มที่เสียก่อน เมื่อมีความสามารถไม่พอเพราะร่างกายไม่อำนวยหรือเมื่อประสบภัยธรรมชาติอันยากที่จะต่อสู้ได้ จึงจะเป็นผู้รับบริจาคคือต้องพยายามทำงานเพื่อเป็นผู้แบ่งปัน และจะเป็นผู้รับการแบ่งปันเมื่อคราวจำเป็นเท่านั้น

การกระจายผลผลิตนี้เป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของผู้ปกครองตามหลักราชานิติ หลักทศพิธราชธรรม และจักรวรรดิวัตร ซึ่งพระราชผู้ทรงธรรมจะต้องเก็บภาษีเพื่อนำไปบำรุงตั้งสาธารณณะและบริหารงานเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชน แจกจ่ายเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจเมื่อเกิดภัยธรรมชาติ ให้เป็นทุนแก่ผู้ที่จะทำการผลิต เพื่อให้ประชาชนได้ทำงานและมีผลผลิตเพียงพอแก่รัฐ นอกจากผู้ปกครองแล้ว เศรษฐีซึ่งในปัจจุบันอาจเทียบได้กับผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจ ก็ทำหน้าที่แจกจ่ายทรัพย์แก่คนยากจน เป็นการช่วยผู้ปกครองบรรเทาทุกข์ของประชาชนอีกทางหนึ่ง ข้อนี้จะเห็นได้ว่าหากทุนนิยมนำกำไรจากการผลิตกลับคืนไปสู่สังคมแล้ว ก็ไม่มีอะไรที่ขัดกับพระพุทธศาสนา

7. การบริโภคอย่างประหยัดและไม่เป็นหนี้

พระพุทธศาสนาถือว่าความจนเป็นทุกข์ ความเป็นหนี้เป็นทุกข์ ความสุขของภควัสน์ 4 ประการ ได้แก่

¹ พระไตรปิฎก 30/713.

อติสุข สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์

ปริโภคสุข สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค

อมณสุข สุขเกิดแต่ความไม่เป็นหนี้

อนวิชชสุข สุขเกิดแต่การประกอบการงานอันไม่มีโทษ¹

ความสุขที่เกิดจากความมีทรัพย์นั้นจะต้องเป็นความมีทรัพย์โดยสัมมาอาชีวะ ความสุขที่เกิดจากการจ่ายทรัพย์บริโภคนั้น รวมถึงการจ่ายทรัพย์เป็นผลต่าง ๆ คือ ญาติพลี บำรุงญาติ อติถิพลี ค้อนรับแขก ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับ ราชพลี บำรุงราชการ บริจาคทรัพย์ช่วยสังคม เทวดาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา ความสุขที่เกิดจากความไม่เป็นหนี้เกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ตามที่หาได้ โดยการพิจารณาใช้จ่ายอย่างประหยัด นอกจากจ่ายเป็นผลแล้วยังต้องเก็บไว้ลงทุนคือ มีการออมเพื่อเศรษฐกิจ เก็บไว้ยามเจ็บป่วยและชรา ซึ่งเป็นการประกันชีวิต นั่นคือนอกจากไม่เป็นหนี้แล้วจะต้องมีการบริจาคและการออมได้อีกด้วย ความสุขที่เกิดจากการงานอันไม่มีโทษก็คือ การทำงานที่ไม่เกิดผลร้ายแก่คน แต่ผู้อื่นและแก่สังคม เป็นงานที่สุจริตและทำโดยสุจริตทั้งด้วยกาย วาจา ใจ คนที่ทำการงานเช่นนี้ย่อมมีความสุข เพราะเป็นงานที่ถูกต้องไม่มีใครที่จะนับท้าวร้าย หรือเอาโทษได้

ถวบริโภคตามนัยดังกล่าวจะเห็นได้ว่าโอกาสที่จะเกิดหนี้ย่อมเป็นไปได้ยาก แม้แต่การลงทุนก็ค่อย ๆ ออม ค่อย ๆ ทำ เราเห็นตัวอย่างชาวจีนที่มาจากเมืองไทยด้วยเรือฝิ่นหมอนใบ ได้อาศัยความขยันหมั่นเพียร อุดม ค่อย ๆ ขยายกิจการจนกลายเป็นเศรษฐีแล้วก็ได้ช่วยเหลือชาวจีนด้วยกันในฐานะกัลยาณมิตรให้ได้เจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ จนกลายเป็นผู้ครองอำนาจเศรษฐกิจของไทยได้ แต่คนที่ลงทุนด้วยการเป็นหนี้เสียก่อนนั้นมักจะประสบความสำเร็จได้ยาก และมักจะถูกเจ้าหนี้อัดกิจการโมหที่สุด เมื่อเกิดปัญหาทางการบริหารหรือทางเศรษฐกิจขึ้นประเทศไทยที่ต้องมีหนี้สินมากมายก็เพราะการ บริโภคฟุ่มเฟือย ขาดการออม และมีนิสัยกู้หนี้ยืมสินตั้งแต่ระดับประชา

ชนไปจนถึงระดับประเทศ เพื่อจะรักษาการบริโภคอย่างฟุ่มเฟือยไว้ เป็นการทำผิดหลักพระพุทธศาสนา ทั้ง ๆ ที่ชื่อว่าเป็นประเทศที่พระพุทธศาสนารุ่งเรือง

8. การบริโภคตามหลักการพระพุทธศาสนา

ขัดกับทุนนิยมหรือไม่

ทุนนิยมเพิ่มผลผลิตเพื่อทำกำไรได้ด้วยการกระตุ้นให้เกิดการบริโภค ซึ่งต้องการกำไรมากก็ยิ่งต้องกระตุ้นการบริโภคให้มากเพื่อจะผลิตได้มาก ทุนนิยมมักโฆษณาว่าการผลิตเป็นไปเพื่อความสุขของผู้บริโภคที่จะได้บริโภคสินค้าที่มีคุณภาพและราคาถูก ราวกับทำไรเป็นผลพลอยได้ แต่โดยแท้จริงแล้วก็มุ่งกำไรเป็นหลัก โดยมีกำไรเป็นเครื่องล่อ และเมื่อกำไรเป็นของของคนซึ่งมีตัณหาปรารถนาไม่มีที่สิ้นสุด ถ้าไรก็จะเกิดได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุดเช่นกัน และเพื่อจะให้ได้กำไรเร็วก็ต้องกระตุ้นการบริโภคแบบไม่ยั้งคิดให้เกิดขึ้น การโฆษณาเป็นเครื่องมือกระตุ้นกิเลสดังกล่าว ยิ่งผลิตมาก ถ้าไรมาก ก็ยังมีเงินมาโฆษณา มาก ยิ่งโฆษณามากก็ยิ่งผลิตได้มาก เพราะมีผู้บริโภคมาก และได้กำไรมาก หมุนวนขยายเป็นวงใหญ่ขึ้น ๆ เงินทุนมากขึ้น อำนาจทางเศรษฐกิจที่มีต่อรัฐและประชาชนก็มากขึ้น การทำลายล้างคู่แข่งเพื่อจะเพิ่มกำไรของคนก็มากขึ้น ทุนนิยมเรียกการทำลายล้างกันนี้ว่า การแข่งขันเสรี ซึ่งที่แท้คือสงครามทางเศรษฐกิจ

การบริโภคโดยปัจเจกกระตุ้นจากภายนอก ที่เร้าตัณหาภายใน เช่นนี้เป็นสิ่งไม่ถูกต้องตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ซึ่งต้องการให้บริโภคจากความจำเป็นภายใน โดยข่มอำนาจตัณหา การบริโภคสองแบบนี้จึงขัดกันอย่างเห็นได้ชัด พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ประโยชน์จากสิ่งต่าง ๆ โดยการพิจารณาประโยชน์อย่างรอบคอบ เพื่อจะไม่ต้องทิ้งสิ่งใดโดยเปล่าประโยชน์ดังปรากฏหลักฐานที่พระเจ้าอุเทนตรัสถามพระอานนท์เรื่องการใช้จ่ายประโยชน์จากจีวรดังนี้

(๖๒๖)ครั้งนั้น พระเจ้าอุเทนได้ทอดพระเนตรเห็นพระมหาเสด็จมณฑลเทียว ครั้นแล้ว ได้ตรัสถามว่า พวกเธอเชยชมพระสมณะอานนท์แล้วหรือ

¹ พระไตรปิฎก 21/62.

พระมหเสีกราบขูลว่า พวกหม่อมฉันได้เยี่ยมพระคุณเจ้า
อนานมาแล้วพระเจ้าข้า

อ. พวกเธอได้ถวายอะไร แก่พระสมณะอนานบ้าง

ม. พวกหม่อมฉันได้ถวายผ้าห่ม ๕๐๐ ผืน แก่พระคุณเจ้า
อนานที่พระเจ้าข้า

พระเจ้าอุเทนทรงฟังโห่ ติดเตือน โทษตระหนว่า โฉน พระ
สมณะอนานที่จึงรับจีวรมากถึงเพียงนั้น พระสมณะอนานที่จัก
ทำการค้าขายผ้า หรือจักตั้งร้านค้า แล้วเสด็จเข้าไปหาท่านพระ
อนานที่ ทรงปราศรัยกับท่านพระอนานที่ ครั้นผ่านการ
ปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่ง แล้วดรัสถามว่าท่านพระอนานที่ มเหสีของข้าพเจ้ามา
หาหรือ

อ. พระมเหสีของพระองค์มาหา มหาบพิตร

อ. ก็พระนางได้ถวายอะไร แก่ท่านพระอนานบ้าง

อ. ได้ถวายผ้าห่มแก่อาตมภาพ ๕๐๐ ผืน มหาบพิตร

อ. ก็ท่านพระอนานที่จักทำอะไรกะจีวรมากมายเพียงนั้น

อ. อาตมภาพจักแจกให้แก่ภิกษุทั้งหลาย ที่มีจีวรคร่ำคร่า
มหาบพิตร

อ. ท่านพระอนานที่ ก็ท่านจักทำอะไรกะจีวรที่เก่าคร่ำ
เหล่านั้นต่อไป

อ. อาตมภาพจักทำผ้าเหล่านั้นให้เป็นผ้าคาดเขตน มหา
บพิตร

อ. ท่านพระอนานที่ ท่านจักทำอะไรกะผ้าคาดเขตน
เหล่านั้น

อ. อาตมภาพจักทำผ้าเหล่านั้นให้เป็นผ้าปูฟูก

อ. ท่านพระอนานที่ ท่านจักทำอะไรกะผ้าปูฟูกที่เก่า
เหล่านั้น

อ. อาตมภาพจักทำผ้าเหล่านั้นให้เป็นผ้าปูพื้น มหาบพิตร

อ. ท่านพระอนานที่ ท่านจักทำอะไรกะผ้าปูพื้นที่เก่า
เหล่านั้น

อ. อาตมภาพจักทำผ้าเหล่านั้นให้เป็นผ้าเช็ดเท้า มหา
บพิตร

อ. ท่านพระอนานที่ ท่านจักทำอะไรกะผ้าเช็ดเท้าที่เก่า
เหล่านั้น

อ. อาตมภาพจักทำผ้าเหล่านั้นให้เป็นผ้าเช็ดธุลี มหาบพิตร

อ. ท่านพระอนานที่ ท่านจักทำอะไรกะผ้าเช็ดธุลีที่เก่า
เหล่านั้น

อ. อาตมภาพจักไขลกผ้าเหล่านั้น ขยำกับโคลนแล้วฉาบ
ทาผ้ามหาบพิตร

ครั้งนั้น พระเจ้าอุเทนทรงพระดำริว่า พระสมณะเชื้อสาย
พระศากยบุตรทั้งหลายนำผ้าไปแขบขายดี ไม่เก็บผ้าเข้าเรือน
คลัง แล้วถวายผ้าจำนวน ๕๐๐ ผืน แม้อื่นอีกแก่ท่านพระ
อนานที่ ก็ในคราวนี้บริวารคือจีวรบังเกิดแก่ท่านพระอนานที่
เป็นครั้งแรก คือผ้า ๑๐๐๐ ผืน เกิดขึ้นแล้ว^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสิ่งต่าง ๆ มีประโยชน์เสมอ
หากรู้จักพิจารณานำไปใช้ ถ้าไม่ทิ้งเสียเปล่าก็จะทำประโยชน์ต่อ
ไปได้มาก การบริโภคเช่นนี้เป็นการบริโภคอย่างมีประสิทธิภาพ
มีคุณภาพ เป็นการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าและประหยัด ทำให้มี
ทรัพยากรใช้ได้นาน และมีชื่อเสียงจากการผลิตน้อยที่สุด เป็น
การบริโภคที่ไม่ทำลายและรักษาสภาพแวดล้อม เป็นการบริโภค
ที่ยั่งยืน

ทุนนิยมย่อมไม่ปรารถนาจะให้มีการบริโภคเช่นนี้เพราะจะ
ผลิตน้อยลงซึ่งหมายความว่าได้กำไรน้อยลง การใช้เทคโนโลยี
ใหม่ ๆ อาจก่อผลดี เช่น คุณภาพผลิตภัณฑ์ดีขึ้น ลดการใช้พลัง
งาน แต่วิธีการของทุนนิยมก็คือเลิกผลิตชิ้นส่วนอะไหล่ของผลิต
ภัณฑ์รุ่นก่อน ๆ ทำให้ต้องทิ้งเสียเปล่า ชิ้นส่วนใหม่ ๆ ก็พยายาม
ไม่ให้มีการซ่อม เพื่อจะได้ซื้อผลิตภัณฑ์นั้นทั้งชิ้น ทั้ง ๆ ที่ชิ้น
ส่วนอื่น ๆ ยังใช้ได้ ดังนั้นการผลิตแบบนี้จึงบังคับการบริโภคไม่
ให้ประหยัด และด้วยการเปลี่ยนแปลงผลิตภัณฑ์เพียงเล็กน้อยก็
ทำให้คนต้องทิ้งผลิตภัณฑ์ที่ยังพอซ่อมแซมได้ ไปซื้อผลิตภัณฑ์
รุ่นใหม่ ผู้ที่ได้กำไรคือนายทุน ผู้ที่เสียหายคือผู้บริโภค และผู้ที่
เสียหายคือประเทศที่ต้องสูญเสียทรัพยากรจากการผลิตและรับ
ของเสียจากการผลิตและของผู้บริโภคต้องทิ้ง เกิดความเสียหาย
แก่สภาพแวดล้อมที่ผู้คนอยู่อาศัย การบริโภคเช่นนี้เป็นการ
บริโภคที่ไม่คุ้มค่า ไม่มีประสิทธิภาพ และเป็นการบริโภคแบบ
ทำลาย การปลูกเร้ากามคุณด้วยการโฆษณา และด้วยสินค้าที่มี

^๑ พระไตรปิฎก 7/626.

คุณภาพสูงซึ่งบางครั้งเกินความจำเป็นของผู้ใช้ เช่น คอมพิวเตอร์ หรือเครื่องมือสื่อสารที่มีคุณภาพสูงสามารถใช้งานต่างๆ ได้อย่างซับซ้อน ถูกโฆษณาขายให้แก่ผู้ที่แทบจะใช้เทคโนโลยีเหล่านั้นไม่ทันหรือไม่มีความจำเป็นจะต้องใช้ ประสิทธิภาพนั้นก็ไร้ประโยชน์ เป็นการผลิตที่สูญเปล่า และเป็นการบริโภคมิใช่เพื่อประโยชน์ใช้สอย แต่เพื่ออวดมั่งอวดมีกันมากกว่า สบยนิยมและความนิยมของใหม่ได้ถูกเร้าจนเกิดการบริโภคแบบไม่คิดหน้าคิดหลัง สังคมจึงกลายเป็นบริโภคนิยมที่จะทำลายสังคมนั้นเอง ในที่สุด อำนาจเงินได้ทำให้การศึกษาสอนว่าทุนนิยมเป็นสิ่งที่ดีงามและยุติธรรม ได้ทำให้สื่อไม่มีเวลาสำหรับการพิจารณาความจริงและการให้ความรู้ที่ถูกต้อง แต่ได้กลายเป็นเครื่องมือของการโฆษณาไปจนหมดสิ้น นี่คือสภาพสังคมบริโภคนิยมอันเต็มไปด้วยการแข่งขันบริโภคซึ่งจะนำกำไรมหาศาลไปสู่ทุน

ผู้คนถูกทำให้เชื่อว่าธรรมชาติแล้ว ๆ ของมนุษย์คือความเห็นแก่ตัว การแข่งขันเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวและการเอาเปรียบเป็นธรรมชาติ ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อกำไรสูงสุด นายทุนได้ทำให้ธรรมชาตินี้กลายเป็นธรรมชาติสากลและเป็นธรรมชาติอย่างเดียวกันที่ควรพิจารณาในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ธรรมชาติอันดีงามของมนุษย์เช่น ความเมตตา ความร่วมมือ ความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม เหตุผลได้ถูกนายทุนปิดให้เป็นเรื่องส่วนตัวของแต่ละบุคคล ไม่เกี่ยวกับการผลิต หรือไม่ก็นิยามเสียใหม่ให้สนองวัตถุประสงค์ของคน ผู้คนในระบบทุนนิยมจึงแทบจะไม่ได้นึกถึงความดีงาม ความรับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติ พวกกันเอาตัวเองและประโยชน์ส่วนตัวเป็นศูนย์กลางความคิด ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวอยู่เสมอว่า ธรรมะไม่กลับมาโลกาจะวินาศ ธรรมะกลับมาโลกาจะร่มเย็นก็ด้วยเห็นเหตุการณ์และประพฤติกกรรมดังกล่าวข้างต้น

พระพุทธศาสนาอาจเข้ากันทุนนิยมได้มากขึ้นถ้าทุนนิยมลดการแสวงหากำไรด้วยวิธีการดังกล่าว โดยรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อมและสังคมมากขึ้น ลดการเบียดเบียนผู้ผลิตและผู้ค้ารายย่อย กระจายผลผลิตไปสู่คนด้อยโอกาสให้มากขึ้นทั้งในรูปการลดราคาและการบริจาค การผลิตอาจไม่ก้าวไปเร็วนัก แต่การ

กระจายผลผลิตก็จะช่วยให้การผลิตมีปริมาณเพิ่มขึ้นและทำให้คนจำนวนมากมีความสะดวกสบายขึ้น กล่าวคือต้องวางตัวในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสังคม มิใช่อย่างคนแปลกหน้าที่มาตัดดวงเอาผลประโยชน์จากสังคมด้วยการกระตุ่นการบริโภคแต่อย่างเดียว กล่าวคือจะต้องให้เกิดธรรมาธิปไตยทางเศรษฐกิจขึ้น

บทที่ ๘

สรุป

บัดนี้เราได้มาถึงที่สุดแห่งการวิเคราะห์ทัศนะของพระพุทธศาสนาที่มีต่อระบบเศรษฐกิจทุนนิยมในด้านต่าง ๆ การวิเคราะห์ดังกล่าวได้ทำให้เห็นว่าหลักการสำคัญ ๆ ของทุนนิยมกับพระพุทธศาสนานั้นแตกต่างกัน บางเรื่องต่างกันอย่างตรงข้าม และพระพุทธศาสนายอมรับหลักการเช่นนั้นไม่ได้ หากจะให้ยอมรับได้ก็ต้องมีการปรับปรุงหลักการนั้นบ้าง แต่สิ่งที่จะให้ปรับปรุงนั้น ทุนนิยมก็อาจจะรับไม่ได้เช่นเดียวกัน

แรกที่สุด จะต้องเข้าใจว่าการวิเคราะห์ในงานเล่มนี้มีความเชื่อว่าพระพุทธศาสนาใช้ระบบเศรษฐกิจ แต่พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการอย่างเดียวกันในทุกเรื่องไม่ว่าจะเป็นการเมือง กฎหมาย หรือเศรษฐกิจก็ตาม กล่าวคือทรงยอมรับความแตกต่างกันของแต่ละสังคม ซึ่งระบบที่มีอยู่ในสังคมนั้นย่อมจะมีข้อดีที่ทรงโล่งสังคมนั้น ๆ ให้ดำรงอยู่ได้ แต่ก็อาจมีข้อที่ไม่เป็นธรรมหรือขัดกับธรรมะมากบ้างน้อยบ้าง หากปรับปรุงให้สอดคล้องกับธรรมะแล้วก็จะระบบที่ดีและเหมาะสมกับสังคมนั้น ๆ จึงทรงสอนผู้นำของสังคมหรือรัฐตามควรแก่กรณี เช่น ทรงสอนพระราชูปถัมภ์ของรัฐใหญ่ให้อยู่ในทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร ทรงสอนอธิปไตยธรรมแก่รัฐเล็ก ๆ ที่รวมกันเป็นสมาพันธรัฐ และทรงสอนให้พิจารณาความประพฤติกกรรมของบุคคลยิ่งกว่าวรรณะหรือชาติกำเนิด เป็นต้น กล่าวคือ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดระบบใด ในที่สุดแล้วพิจารณาได้ด้วยหลักเดียวกันคือ ธรรมะเป็นใหญ่ หรือธรรมาธิปไตย

เศรษฐศาสตร์ทุนนิยมที่วิเคราะห์ด้วยทัศนะของพระพุทธศาสนาโดยลำดับนี้ก็ได้อธิบายตามดำเนินในลักษณะเดียวกันซึ่ง

ทำให้เห็นสิ่งที่พระพุทธศาสนายอมรับไม่ได้มากมาย แม้ว่าเมื่อสังเกตดูโดยผิวเผิน และโดยการอยู่ร่วมกันของทุนนิยมกับพระพุทธศาสนาในปัจจุบันจะดูเหมือนไม่ขัดกันก็ตาม ความขัดกันในเรื่องสำคัญเท่าที่ได้วิเคราะห์มาแล้วอาจสรุปได้ดังนี้

1. ความคิดหลักของทุนนิยมที่พระพุทธศาสนายอมรับไม่ได้

ความยอมรับได้หรือไม่ได้ที่จะกล่าวต่อไปนี้พิจารณาจากความขัดกันในหลักการระหว่างทุนนิยมกับพระพุทธศาสนา ซึ่งอาจมีได้ปรากฏเป็นข้อความในพระไตรปิฎกทุกกรณีไป ส่วนหนึ่งจึงเป็นการ ตีความ แต่การตีความส่วนใหญ่ก็จะอิงหลักฐานในพระไตรปิฎก ส่วนน้อยจะมาจากความคิดของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่ได้แสดงไว้ว่าพระพุทธศาสนาเชื่อหลักการอะไร หลักการและความคิดสำคัญของทุนนิยมที่พระพุทธศาสนายอมรับไม่ได้ได้แก่เรื่องต่อไปนี้

1. ลักษณะปัจเจกนิยมของทุนนิยม

ปัจเจกนิยมเป็นลัทธิที่เริ่มต้นขึ้นในทางการเมือง การที่นักปรัชญาเช่นจอห์น ล็อก เสนอแนวคิดแบบปัจเจกนิยมก็เพื่อที่จะให้พ้นจากอำนาจการกดขี่ของรัฐ เพื่อให้ปัจเจกชนมีสิทธิและเสรีภาพสูงสุด ซึ่งเป็นการคิดว่าปล่อยไปตามสภาวะธรรมชาติที่มีสิทธิเสรีภาพสมบูรณ์ แต่ในทางปฏิบัติกลับเป็นตรงข้ามคือถูกละเมิดได้มากที่สุด และเป็นการคิดว่าการปกครองที่รัฐบาลมีอำนาจมาก จนประชาชนขาดเสรีภาพ และมีสิทธิต่างๆน้อย ปัจเจกนิยมช่วยให้ประชาชนมีเสรีภาพมากซึ่งก็เป็นความสุขและเป็นศักดิ์ศรีของมนุษย์ ในรัฐชนิคมนี้รัฐบาลไม่อาจกดขี่ประชาชนได้ง่าย ๆ และประชาชนมีช่องทางในการคัดค้านการใช้อำนาจของรัฐ ในส่วนรัฐนั้นก็มีหน้าที่คุ้มครองสิทธิเสรีภาพ ให้แต่ละคนไม่ถูกละเมิดและมีโอกาสที่จะใช้สิทธิเสรีภาพของตน การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพนี้ทำโดยเสนอหน้าด้วยกฎหมาย ซึ่งถือว่าทุกคนเป็นพลเมืองเท่าเทียมกันและทุกคนมีโอกาสในทางการเมืองเท่าเทียมกัน คือ มีความเสมอภาคทางการเมือง

เมื่อนำปัจเจกนิยมใช้ในทางเศรษฐกิจ ความเสมอภาคเช่นนี้ก็มักจะเกิดขึ้น แต่สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการเมืองซึ่งเป็นเรื่องนามธรรมและเป็นของสมมติขึ้นตามตรรกวิทยา เช่น สิทธิ เสรีภาพ ความ

ยุติธรรม การคือแพง อำนาจนั้นเป็นเรื่องที่ทุกคนจะเท่าเทียมกันได้เพราะเป็นสิ่งไม่จำกัดในแง่ที่ว่าคนที่คนหนึ่งมีสิทธิหรือเสรีภาพมากก็ไม่จำเป็นที่คนอื่นจะต้องมีสิ่งนั้น ๆ น้อยลง การที่คนหนึ่งได้รับความยุติธรรมก็ไม่แปลว่าอีกคนหนึ่งจะต้องได้รับความไม่ยุติธรรม ปัจเจกนิยมกับความเท่าเทียมกันหรือความเสมอภาคจึงสอดคล้องกันได้

ส่วนเศรษฐกิจซึ่งเกี่ยวข้องกับทรัพย์สิน เงินทอง ตลาด การผลิต ผลผลิต ทรัพยากร นั้นล้วนแต่เป็นสิ่งที่จำกัด คือมีจำนวนจำกัด เมื่อคนหนึ่งได้อีกคนหนึ่งอาจไม่ได้ คนหนึ่งได้มากอีกคนหนึ่งได้น้อย สิทธิเสรีภาพที่เกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ จึงต่างจาก "เสียง" ในการเลือกตั้งหรือโอกาสทางการเมือง ซึ่งมีเท่ากันได้ และรัฐก็กำหนดหรือควบคุมให้เท่าเทียมกันได้ ทรัพย์สินเงินทองนั้น ถ้ารัฐให้เสรีภาพแก่ประชาชน ให้ประชาชนมีสิทธิในทรัพย์สินส่วนตัวอย่างไม่จำกัด แล้วก็จะให้ทุกคนมีเท่ากันไม่ได้ ถ้ากำหนดให้ทุกคนมีทรัพย์สินเท่ากัน ก็ทำให้ขาดสิทธิและเสรีภาพ

ความไม่เท่าเทียมกันเนื่องจากเศรษฐกิจเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิ่งที่จำกัดนี้ย่อมทำให้คนเอาเปรียบกันจากความไม่เท่าเทียมกันดังกล่าวได้ ยิ่งรัฐมีอำนาจน้อยปัจเจกชนก็เอาเปรียบกันได้มาก หรืออาจใช้อำนาจรัฐเป็นเครื่องมือในการเอาเปรียบด้วยการใช้อิทธิพลทำให้เกิดกฎหมายที่ตนจะได้เปรียบ

พระพุทธศาสนายอมรับความไม่เท่าเทียมกันของคนทั้งทางร่างกาย จิตใจ และปัญญา ดังนั้นจึงไม่ใช่วิธีการของสังคมนิยมที่จะบังคับให้คนเท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ แต่ใช้หลักการสมุหนิมิต คือ ปัจเจกชนก็คือส่วนหนึ่งของสังคม มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมคือสังคมนั้นเดียวกับอวัยวะของร่างกาย เมื่อพิจารณาเฉพาะอย่างก็ดูเหมือนเป็นอิสระ แต่เมื่อพิจารณาโดยรวมทั้งร่างกายก็เป็นส่วนหนึ่งของร่างกายมีหน้าที่ที่จะต้องทำเพื่อให้ร่างกายทุกส่วนดำเนิน ไปอย่างสมดุลเป็นร่างกายที่ดี

หลักที่จะให้สมุหนิมิตเป็นจริงในทางปฏิบัติก็คือ หลักทาน คือการแบ่งปันส่วนเกินให้ผู้อื่น ทั้งโดยส่วนตัวและโดยผ่านกระบวนการของรัฐเช่น การเสียภาษี ปรึชญาแห่งการให้นี้เป็นปรึชญาที่คำนึงถึงผู้อื่นและอุทิศตนเพื่อผู้อื่น การอยู่ร่วมกัน ใช้

ทรัพยากรร่วมกัน และแบ่งหน้าที่กันทำงาน ทำให้ต้องคิดถึงผลในลักษณะเป็นของส่วนรวมที่จะต้องคลี่ไปสู่ส่วนรวมด้วย โดยเหตุผลนี้คนจึงไม่ควรเป็นอิสระแบบปัจเจกนิยม แต่เป็นอิสระโดยมีข้อจำกัดในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และมีหน้าที่ต่อสังคม แนวคิดเช่นนี้จึงจะทำให้เกิดการแบ่งปันและป้องกันมิให้เกิดการกดขี่เนื่องจากแบ่งผลประโยชน์ที่มีจำกัดของเศรษฐกิจ

พระพุทธศาสนาจึงรับปัจเจกนิยมได้ในแง่ความไม่เท่าเทียมกันของคนที่แต่ละคนเป็นตัวของตัวเอง ขอมรับในแง่โอกาสที่แตกต่างกันเพราะสติปัญญา และพื้นฐานครอบครัว สภาพแวดล้อม แต่รับไม่ได้ในแง่การคัดง้างผลประโยชน์จากส่วนรวม ฉะนั้น หรือการแย่งชิงเสรีที่ทำให้คนบางคนได้เปรียบ บางคนเสียเปรียบ ผู้ที่ได้รับโอกาสเนื่องจากความแตกต่างก็มีหน้าที่เฉลี่ยแบ่งปันกลับไปสู่สังคม ผู้ได้ประโยชน์ต้องรับผิดชอบความเสียหายที่เกิดแก่สังคมและธรรมชาติ เพราะเป็นหน้าที่ร่วมกันที่จะรักษาสมบัติส่วนรวมทรัพย์สินส่วนตัวซึ่งถือคิดเป็นเจ้าของควรมีสื่อหรืออย่างเต็มที่เนื่องจากเป็นผู้ใช้ปัญญาในการคิดแปลงทรัพยากรธรรมชาติที่ถือคิดว่ามีไม่จำกัดในสภาพแวดล้อมของสมัยนั้น อาจจะสอดคล้องกับยุคสมัย เช่นเดียวกับที่กฎหมายไทยโบราณถือว่า ผู้ที่หักล้างฉางพงเป็นผู้ที่ทำประโยชน์คือเอาที่ป่ามาเพาะปลูก ทำให้เกิดผลผลิตแก่บ้านเมือง โดยไม่อาจมองเห็นว่าป่าจะหมดไปได้ เนื่องจากขณะนั้นประชากรมีน้อยมากเมื่อเทียบกับพื้นที่ แต่ปัจจุบันการหักล้างฉางพงได้กลายเป็นการรุกป่าและเป็นความผิด ทั้งนี้ก็เพราะทรัพยากรปัจจุบันมีเหลือจำกัด หากถือคติชีวิตอยู่ในสมัยปัจจุบันก็คงไม่คิดถึงทรัพย์สินส่วนตัวในลักษณะปัจเจกนิยมเช่นนั้น และน่าจะเห็นความสำคัญของการกระจายผลผลิตออกไปมากกว่าจะให้ตกเป็นของส่วนตัวของใคร ทั้งยังจะต้องคำนึงถึงประสิทธิภาพสูงสุดในการใช้ทรัพยากรนั้น ซึ่งก็เป็นการจำกัดเสรีภาพในการใช้ทรัพยากรด้วย

2. การแยกศีลธรรมกับเศรษฐกิจออกจากกันอย่างเด็ดขาด

การแยกศีลธรรมกับเศรษฐกิจออกจากกันอย่างเด็ดขาดอาจไม่ใช่ความคิดของนักทุนนิยมทุกคน แต่สภาพทุนนิยมในปัจจุบันที่ดำเนินการเป็นธุรกิจแบบหุ้นส่วน และการแข่งขันกัน

แสวงหากำไรอย่างเต็มที่จนอาจเรียกว่าอยู่ในสภาวะสงครามแย่งชิงผลประโยชน์อาจทำให้นักธุรกิจปัจจุบันไม่มีเวลา และในที่สุดไม่สนใจเรื่องศีลธรรมแล้วเลขาเหตุผลที่จะปฏิเสธศีลธรรมเสีย เพื่อกันให้ออกไปพ้นจากเรื่องเศรษฐกิจ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจอาจไม่เกี่ยวกับศีลธรรมโดยตรง แต่การที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจเกิดและดำเนินไปในสังคม ย่อมทำให้มีผู้ได้ ผู้เสีย มีผลกระทบต่อสังคม การดำเนินการทางเศรษฐกิจก็อาจเข้าข่ายทุจริตหรือไม่ใช่สัมมาอาชีพในแง่ศีลธรรมแม้อาจไม่มีกฎหมายระบุไว้ อาจกระทบสภาพแวดล้อมซึ่งอำนวยความสะดวกแก่ผู้อื่นหรืออาจทำให้การอบรมบุตรหลานให้มีศีลธรรมเป็นไปได้ยากขึ้น การปฏิเสธที่จะพิจารณาเรื่องเศรษฐกิจในเชิงศีลธรรมส่วนมากเป็นการตัดปัญหามากกว่าจะตอบปัญหา ดังนั้นปัญหาจึงมิได้หมดไป และเราต้องนำมาพิจารณา

สมมติว่าประเทศหนึ่งไม่มีกฎหมายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม นักธุรกิจผู้หนึ่งตั้งโรงงานและทำให้น้ำเสียและเกิดฝุ่น โดยที่นักธุรกิจผู้นั้นก็รู้ถึงอันตรายและมีวิธีบำบัดแต่เขาไม่ต้องการลงทุนมากเนื่องจากจะทำให้กำไรของเขาลดลง ชาวบ้านก็ไม่มีใครฟ้องร้องแม้ว่าจะเดือดร้อน และถึงจะฟ้องร้องก็ไม่มีข้อกฎหมายจะเอาผิดได้ นักธุรกิจผู้นั้นก็รู้ดีว่าได้ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน แต่ก็เพิกเฉย กรณีเช่นนี้เศรษฐกิจมีผลกระทบทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนและการกระทำนี้ก็เป็นไปโดยเจตนา แม้ไม่ผิดกฎหมาย แต่ถ้ามองในแง่ศีลธรรมก็ผิด การผิดศีลธรรมไม่ใช่อยู่ที่ว่าการกระทำนั้นมีเหตุจากอะไร จากธุรกิจหรือไม่ใช่ธุรกิจ ถ้าเป็นความผิดแล้วจะมาจากเศรษฐกิจ การเมือง หรือเหตุใด ๆ ก็ต้องนับว่าผิดทั้งสิ้น และผู้ทำผิดศีลธรรมก็ต้องรับผิดชอบต่อผลกระทบของตน ผลก็ไม่ใช่เรื่องตัดสินว่าการกระทำผิดศีลธรรมหรือไม่ เช่น ถ้ารับผิดชอบทางศีลธรรมแล้วทำให้กำไรต้องลดลง ก็ยังคงต้องรับผิดชอบต่อ มิใช่ว่าถ้ากำไรลดลงแล้ว นักธุรกิจจะไม่ต้องรับผิดชอบต่อ หรือพ้นจากความผิดศีลธรรม ถ้าเราถามว่าเศรษฐกิจที่เป็นสาเหตุแห่งการผิดศีลธรรม เป็นกิจกรรมที่ผิดศีลธรรมหรือการดำเนินการนั้นผิดศีลธรรมมีอยู่หรือไม่ เราอาจยกตัวอย่างได้มากมายว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับศีลธรรมเช่น

นั่นมืออยู่จริง ซึ่งก็แสดงว่ากิจกรรมสองเรื่องนี้บางครั้งมีความสัมพันธ์กัน จึงไม่อาจแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดได้และในฐานะที่เป็นมนุษย์จะละเลยความรับผิดชอบทางศีลธรรมก็ไม่ได้

พระพุทธศาสนาถือว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นกิจกรรมที่มีเจตนา เมื่อมีเจตนาถึงกรรมนั้นก็ต้องเป็นกรรม กรรมอาจดีหรือชั่วได้ กิจกรรมทางเศรษฐกิจเกิดในสังคม มีผลต่อสังคมและประชาชน ในเมื่อกิจกรรมในสังคมทั้งหลายที่มีผลต่อสังคมและประชาชนเป็นกิจกรรมที่ต้องรับผิดชอบต่อทางศีลธรรม เหตุใดเศรษฐกิจจึงเป็นกิจกรรมที่ไม่ต้องรับผิดชอบต่อและแยกจากศีลธรรมได้ การไม่ต้องการรับผิดชอบต่อหรือการต้องการแยกจากศีลธรรมนั้น คนในวงการอื่นก็อาจปรารถนาเช่นกัน แต่โดยสำนึกของมนุษย์แม้ไม่ต้องการรับผิดชอบต่อก็ยังต้องรับผิดชอบต่อ คนในวงการเศรษฐกิจจึงไม่มีเหตุผลอะไรที่จะแยกศีลธรรมกับเศรษฐกิจออกจากกันอย่างเด็ดขาด ข้ออ้างต่าง ๆ ที่เราได้พิจารณาผ่านมาแล้วในบทก่อนๆ จะเห็นได้ว่าไม่เพียงพอที่จะให้เห็นว่าเศรษฐกิจไม่ควรต้องรับผิดชอบต่อสังคม

ความรับผิดชอบต่อทางศีลธรรมมิได้พิจารณาเชิงลบ คือเมื่อทำผิดศีลธรรมเท่านั้น แต่ควรพิจารณาทางบวกด้วย เพราะการดำเนินธุรกิจต้องอาศัยคนและสังคม ความเป็นธรรมในการดำเนินการและความเป็นธรรมต่อสังคมและคนก็ต้องคำนึงถึง เพราะถ้าไรที่เกิดขึ้นย่อมมาจากทรัพยากรและคนของสังคม ถ้าไรที่เจ็ลี่ยน้อยเกินไปก็คือการทุจริต คือความไม่เป็นธรรมเช่นกัน

3. ลักษณะบริโภคนิยม

ทุนนิยมตะวันตกมีความเชื่อว่าการบริโภคมากทำให้มีความสุขมาก และการบริโภคมากจะเร่งกระบวนการผลิตให้เร็วขึ้นสามารถสะสมทุนได้มากขึ้น พัฒนาเทคโนโลยีได้ดีขึ้น เทคโนโลยีที่ดีขึ้นทำให้เกิดของเสียน้อยลงและเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

พระพุทธศาสนามีความเห็นที่ ความสุขที่แท้ของคน ไม่ใช่ความรู้สึกเป็นสุขทางประสาทสัมผัส แต่คือความมีสุขภาพกายดี

สุขภาพจิตดี ซึ่งไม่ได้เกิดจากการบริโภคมากหรือบริโภคตามคัมหา ในอภิกคณสูตรพระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าทรัพยากรของโลกมีจำกัด หากมนุษย์บริโภคเท่าที่จำเป็นก็ไม่เกิดความเดือดร้อน แต่ความโลภทำให้มนุษย์สะสมทรัพย์ เมื่อมีคนโลกมาก ๆ ทรัพยากรก็ไม่พอ แล้วก็จะมีคนทีคดโกงเอาทรัพย์ของผู้อื่น ทรัพยากรที่มีอยู่ที่ขาดแคลนและเสื่อมคุณภาพลง คนก็แก่งแย่งเอาเปรียบและทะเลาะวิวาทกันมากขึ้นเพราะการแย่งชิงทรัพยากรและการวิวาทกันในเรื่องผลประโยชน์

การที่ทุนนิยมสอนให้บริโภคมากแม้ว่าจะมีเทคโนโลยีที่ทำให้ผลิตได้โดยประหยัดพลังงานและสามารถเพิ่มมูลค่าทรัพยากรแต่สินค้าที่ผลิตมาชนิดขึ้นและปริมาณมากขึ้น ย่อมต้องใช้ทรัพยากรเพิ่มขึ้น มีขยะและของเสียมากขึ้น ประชากรที่เพิ่มขึ้นเมื่อถูกเร่งให้บริโภคก็ยิ่งเป็นเหตุให้การทำลายทรัพยากรเพิ่มขึ้น เป็นทวีคูณ การที่ทรัพยากรมีแต่ลดลง และการบริโภคเพิ่มขึ้นแม้เทคโนโลยีเป็นแบบประหยัดทรัพยากรสักเพียงไร ก็ไม่อาจชะลอการลดลงของทรัพยากรได้มากนักและกลับเพิ่มของเสียมากขึ้นจากการที่ต้องทิ้งผลิตภัณฑ์เดิมเมื่อเปลี่ยนเทคโนโลยีและการเปลี่ยนเทคโนโลยีก็เป็นไปเร็วพอ ๆ กับการผลิตสินค้าแต่ละรุ่นซึ่งมักเกิดในทุก ๆ ขวบปี

การบริโภคเช่นนี้นอกจากเป็นการทำลายทรัพยากรแล้วพระพุทธศาสนายังเห็นว่าเป็นการทำลายจิตใจของมนุษย์โดยเร่งเร็วให้เตลิดตามคัมหาไปอย่างไม่สิ้นสุด การบริโภคเช่นนั้นเป็นการทำลายสุขภาพเนื่องจากสิ่งที่บริโภคอาจเป็นอันตราย การทำลายอาจเกิดจากการที่ต้องทำงานหนักเพื่อจะรักษาและเพิ่มสถานะทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมของคนเพื่อการบริโภคที่ดีเอาเป็นเครื่องหมายของความมั่งมี การบริโภคที่มากเกินไปก็อาจเกิดอันตรายแก่สุขภาพอีกทั้งอาจทำให้เกิดหนี้สินจนคนรอบข้างต้องพลอยรับความเดือดร้อนนั้นไปด้วย ในแง่จิตใจก็เกิดความกระวนกระวายที่จะต้องหาสิ่งบริโภคเพื่อเสริมฐานะ ได้มาแล้วก็ต้องเพิ่มระดับขึ้นไปอีก ไม่ได้ก็เป็นทุกข์ จึงเป็นความทุกข์ที่ต่อเนื่อง และความทุกข์ก็ย้อนกลับไปทำลายสุขภาพร่างกาย คนในสังคมที่บริโภคมากแทนที่จะมีความสุขกายสบายใจกลับ

ปรากฏว่าเป็นโรคเครียดทั้งในหมู่คนที่ร่ำรวยซึ่งเครียดเพราะต้องแข่งขันและรักษาสถานภาพของตน และในหมู่คนยากจนที่เครียดเพราะขาดเงินทองที่จะบริโภคสิ่งของที่มีราคาแพงขึ้นเรื่อยๆ แต่ค่าจ้างแรงงานลดลงเมื่อเทียบกับค่าครองชีพ แต่ทว่าครอบครัวที่คนยังเห็นความสุขทางวัตถุเป็นแก่นสารหรือเป็นยอดปรารถนาของชีวิตแล้ว ก็ไม่อาจเลี่ยงสภาวะดังกล่าวได้

พระพุทธศาสนาสอนการบริโภคตรงข้ามกับทุนนิยม เพราะเห็นตระหนักในโทษของการบริโภคดังกล่าว ซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. บริโภคอย่างมีคุณภาพ คือ ไม่เป็นอันตราย ไม่ทำไปไหนทางเสื่อมเช่น บริโภคสิ่งที่เป็นอบายมุขต่าง ๆ ไม่บริโภคตามกิเลสซึ่งเป็นการบริโภคสิ่งที่ไม่จำเป็นแก่ชีวิต และไม่บริโภคเกินความจำเป็นซึ่งทำให้ต้องใช้จ่ายทรัพย์มากและไม่มีเงินสำหรับออมไว้ในยามจำเป็น หรือใช้ในการลงทุน สิ่งที่มีเกินก็มักเก็บจนเก่าและเสื่อมแล้วต้องทิ้งไปโดยไม่ได้ประโยชน์

2. บริโภคเพื่อการบำบัดความทุกข์ และเพื่อสุขภาพที่ดี มิใช่เพราะเห็นว่าชีวิตมีอยู่เพื่อการบริโภค และมีใช้บริโภคเพื่ออวดฐานะ

3. บริโภคด้วยการพิจารณาแล้วว่าคุ้มค่า มิใช่บริโภคตามแรงโฆษณาหรือสมัยนิยม ต้องพิจารณาด้วยหลักวิชาการ ด้วยเหตุผล มิใช่บริโภคตามอารมณ์ที่เคลิ้มไปกับกาโฆษณา

4. ในแง่ส่วนรวมหรือประเทศต้องบริโภคตามพื้นฐานทรัพยากรที่มีอยู่ และความสามารถในการผลิต บริโภคในสิ่งที่ประเทศผลิตได้ ซึ่งจะเป็นการพึ่งตนเอง และไม่เปิ่นหนี่ และบริโภคอย่างรู้ประมาณ

5. กระจายการบริโภคให้ทั่วถึงทุกระดับของสังคม ไม่ให้เหลือเฟือในกลุ่มหนึ่ง แต่ขาดแคลนในอีกกลุ่มหนึ่ง การมีคนรวยมาก และคนจนมากนั้นคนในสังคมมีความสุขน้อยกว่าการมีคนรวยไม่มากและมีคนจนไม่มาก ซึ่งจะเกิดสภาพเช่นนั้นได้ก็ต้องมีการกระจายการบริโภคด้วยการจัดการของรัฐที่จะให้เกิดการพึ่งตนเอง ทั้งในการผลิตและการบริโภค ระบบเช่นนี้ย่อมจะขัดกับทุนนิยมในเรื่องเสรีภาพทางเศรษฐกิจของเอกชน และเรื่องการ

เอาความจำเป็นที่จะต้องบริโภคกำหนดการผลิตแทนการผลิตสิ่งไม่จำเป็นแล้วกระตุ้นให้บริโภค

ลักษณะบริโภคนิยมซึ่งเป็นสิ่งที่ทุนนิยมต้องทำให้เกิดขึ้นเพื่อความมั่นคงของระบบการผลิต ขัดกับลักษณะการกินพอคืออยู่พอดี ซึ่งทำให้เกิดความมั่นคงทางทรัพยากรและเป็นการผลิตที่ยั่งยืน การใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในการผลิตเพื่อคนส่วนรวมมิใช่เพื่อความร่ำรวยของเอกชน ใช้อย่างไม่ทำลาย และใช้เพื่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าและประหยัด คนที่ร่ำรวยอาจบริโภคมากได้แต่ต้องหลังจากที่มีการออมและช่วยเหลือผู้อื่นแล้ว คนรวยต้องช่วยคนจน ประเทศร่ำรวยต้องช่วยประเทศยากจน ในแง่นี้ส่วนที่ผลิตเกินเมื่อนำไปช่วยผู้ที่ยากก็จะเกิดความพอดีในการบริโภค

4. การถือเอาความสุขทางวัตถุเป็นความสุขสูงสุด

เหตุที่เกิดบริโภคนิยมก็เพราะความเชื่อแบบวัตถุนิยมที่ว่าคนเรามีแต่ร่างกายซึ่งประกอบขึ้นจากสสารและพลังงาน เมื่อตายแล้วก็สลายไปหมด ความสุขที่คนเรามีได้จึงเป็นความสุขทางกายที่เรารับได้ทางประสาทสัมผัส ความสุขทางใจเป็นเพียงผลของความสุขทางกาย คือเมื่อมีความสุขทางกายก็จะเกิดความสุขใจ เมื่อไม่มีความสุขทางกาย ความสุขทางใจก็ไม่มี ความสุขทางวัตถุจึงเป็นความสุขอย่างเดียวที่มนุษย์รับได้โดยอาศัยประสาทสัมผัส ดังนั้นจึงมีความสุขทางกายมากก็ยิ่งมีความสุขมากและต้องเป็นความสุขในชีวิตนี้ จึงต้องผลิตสิ่งต่าง ๆ มาสนองความต้องการความสุขของมนุษย์ให้มากที่สุด

พระพุทธเจ้ายอมรับความสุขทางวัตถุ ในแง่ที่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับร่างกายเพื่อการบำบัดทุกข์ทางกาย แต่ไม่เห็นว่าการสุขทางกามดังกล่าวเป็นความสุขที่แท้จริง ความสุขที่แท้อยู่ที่ความสงบของจิตใจ คือ เป็นความสงบสุข ไม่ใช่ความสุขที่ต้องดิ้นรนคนที่เห็นความสุขทางกามเป็นความสุขที่แท้จริง อาจจะดิ้นรนแสวงหาความสุข พระพุทธศาสนาไม่ได้ขัดขวางเป็นแต่เดือนว่าไม่ใช่ความสุขที่แท้ เมื่อต้องการความสุขชนิดนั้นก็ต้องรับทุกข์ที่ตามมาด้วย เป็นการเลือกของตนเอง แต่ถ้าต้องการความสุขแบบที่พระพุทธศาสนาสอนเมื่อใดก็ต้องลดและละความสุข

ทางกามแล้วปฏิบัติภาวนาให้จิตใจสงบ เป็นความสุขที่ไม่ต้องซื้อหาและเป็นความสุขแท้ ความสุขทางกามขัดกับการปฏิบัติบำเพ็ญเพียรทางใจ เมื่อเป็นกามสุขลลิกานุโยค ก็มุ่งดำเนินชีวิตไปในทางกามอันเป็นเรื่องเกินระดับความจำเป็นทางร่างกาย นอกจากนั้นความสุขส่วนตัวไม่ใช่สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ การเว้นชู้และการทำดีเป็นสิ่งสำคัญกว่าความสุขส่วนตัว

การให้ความสำคัญแก่วัตถุต่างกัน การที่ทุนนิยมคิดถึงความสุขทางวัตถุเพียงอย่างเดียว ทำให้ความคิดเช่นนั้นไม่เป็นที่ยอมรับของพระพุทธศาสนา เรื่องที่พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับส่วนใหญ่ก็เป็นการแย่งความสุขชนิดนี้ว่าไม่ใช่ความสุขสูงสุด

5. การถือความเห็นแก่ตัวเป็นธรรมชาติของมนุษย์

พระพุทธศาสนาไม่ได้คัดค้านความเห็นของทุนนิยมที่ถือว่าความเห็นแก่ตัวเป็นธรรมชาติของมนุษย์ และความเห็นแก่ตัวนี้ทำให้มนุษย์ต้องการกำไรซึ่งก็ต้องผลิต และถ้ามนุษย์มีธรรมชาติเห็นแก่ตัวอย่างเดียวโดยไม่คำนึงถึงสิ่งใดแล้ว มนุษย์ก็ต้องการกำไรสูงสุด แต่พระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยว่ามนุษย์มีธรรมชาติเอียงสุดไปด้านเดียวเช่นนี้ มนุษย์ไม่ใช่สัตว์ที่ไม่รู้จักความถูกต้องและการเสียสละ แม้แต่สัตว์ก็ไม่ใช่เช่นนั้น เราอาจอ้างได้ว่าสัตว์ตัวผู้ที่หาอาหารมาให้สัตว์ตัวเมียก็เพราะต้องการให้ตัวเมียยอมเป็นคู่ และสัตว์ตัวเมียยอมให้คู่ของมันกินอาหารก่อนก็เพราะกลัว แต่สัตว์ตัวเมียที่หาอาหารมาให้ลูก หรือ ให้ลูกกินจนอิ่มก่อนแล้วจึงกินยอมไม่ได้ต้องการสิ่งตอบแทนและไม่ได้กลัวลูกของมัน พฤติกรรมเช่นนี้มีมาจากเหตุอะไรถ้าไม่ใช่ความรัก แม้ว่าการรักของสัตว์อาจต่างกับมนุษย์ก็ตาม

ในโลกนี้มีคนใจบุญสุนทานมากมาย มีคนที่เสียสละอุทิศตนเพื่อความสุขของผู้อื่น คนเหล่านี้มิใช่ว่าทำอะไรไม่เป็น แต่ทำอะไรแม้เห็นจุดหมายของการทำแต่ก็ไม่ใช้จุดหมายของการเป็นมนุษย์ และเมื่อใดที่ทำอะไรทำให้ความเป็นมนุษย์ลดลง ทำให้ต้องกดขี่ผู้อื่นอย่างไม่เป็นธรรม หรือได้มาด้วยการหลอกลวง มนุษย์เหล่านี้ก็เลือกที่จะรักมากกว่ากลัว

ธรรมชาติสองอย่างคือความเห็นแก่ตัวกับความเมตตาอาจดูตรงกันข้าม แต่ปัญหาทำให้มนุษย์แยกออกว่าเมื่อไรควรเห็น

แก่ตัว เมื่อไรควรเมตตา และคิดได้ว่าความเห็นแก่ตัวและความเมตตานั้น เมื่อไรควรใช้มาก เมื่อไรควรใช้น้อย หากมนุษย์มีธรรมชาติที่ขัดแย้งกันโดยไม่มีเครื่องมือจัดการให้ธรรมชาติสองอย่างนั้นอยู่ในคนคนเดียวก็ได้อย่างมีระเบียบ มนุษย์ทั้งหลายน่าจะเป็นน้ำกั้นทั้งหมด

การนำเรื่องธรรมชาติที่เห็นแก่ตัวของมนุษย์มาเป็นจุดเริ่มต้นเป็นการอ้างเพื่อจะเอาเปรียบผู้ที่ด้อยกว่า ซึ่งไม่อาจแข่งขันได้ และใช้อ้างเพื่อจะทำให้การหากำไรอย่างไม่เป็นธรรมกลายเป็นความ สอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นศีลธรรมของปลาใหญ่ที่จะจัดการกับปลาเล็ก ซึ่งปลาเล็กยอมยอมรับไม่ได้ และไม่เป็นธรรมในสายตาของคนที่มีจิตใจเป็นธรรม การสร้างวัฒนธรรมเอาเปรียบเช่นนี้มีใช้มีแต่เฉพาะระหว่างคนในรัฐเดียวกันเท่านั้น ระหว่างรัฐใหญ่กับเล็ก ประเทศร่ำรวยและมีเทคโนโลยีสูง กับประเทศที่มีทรัพยากรมากแต่อ่อนด้อยทางเทคโนโลยีก็มีด้วยเช่นกัน ทั้งโดยความไม่รู้เท่าทันของประเทศที่ด้อยกว่าและโดยจำยอมเพราะถูกบีบบังคับด้วยมาตรการต่าง ๆ

6. การแข่งขันเสรี

การแข่งขันเสรีเป็นการแข่งขันที่เข้าใจผิดกันว่าเป็นสิ่งเดียวกับการแข่งขันที่เป็นธรรม และมักจะใช้คำสองคำนี้แทนกันโดยเหตุที่คิดว่า ทุกคนมีสิทธิเข้าแข่งขันและผู้ที่จะเข้าแข่งขันคือผู้ที่เลือกเองโดยเต็มใจ แต่ตามความเป็นจริงแล้ว ทั้งโอกาสที่จะเข้าแข่งขันและความเต็มใจในการแข่งขัน ไม่มีอยู่จริงในโลก เศรษฐกิจทุนนิยม ทั้งนี้เนื่องจากการแข่งขันเสรีจะเป็นธรรมก็เมื่อผู้ที่จะเข้าแข่งขันมีพื้นฐานที่เท่าเทียมกัน หากแต่แตกต่างกันตั้งแต่ผู้ที่มีทุนสูงมากไปจนถึงผู้ล้ารายย่อย ผู้ที่มีทุนสูงกว่าย่อมมีโอกาสมากกว่า บริษัทข้ามชาติซึ่งมีทุนสูงสามารถเข้าหลายบริษัทในประเทศอื่นได้ไม่ยาก การแข่งขันเสรีจึงเป็นเพียงกลอุบายที่จะเอาเปรียบในการแข่งขัน อติမ် สมิธ เห็นว่าการแข่งขันเสรีเป็นการแข่งขันที่เป็นธรรม ก็เพราะในสมัยนั้นยังไม่มี ความแตกต่างทางฐานะของผู้ลงทุนมากเท่าปัจจุบัน

การแข่งขันเสรีจะเป็นธรรมก็เมื่อผู้เข้าแข่งขันมีความเท่าเทียมกันทั้งด้านทุน ความรู้ความเข้าใจตลาด เทคโนโลยี แรงงาน อัน

เป็นส่วนประกอบในการผลิต แต่สภาพเช่นนี้เป็นเพียงอุดมคติที่ห่างไกลความเป็นจริงมาก พระพุทธศาสนาถือหลักธรรมาธิปไตยคือความถูกต้องเป็นธรรมสำคัญกว่าเสรีภาพ หากเสรีภาพก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรม เสรีภาพนั้นก็เท่ากับสนับสนุนอธรรม และความเป็นธรรมจะเป็นไปได้ต้องปราศจากการเอาเปรียบ กดขี่ขูดรีด

นอกจากการแข่งขันที่เป็นธรรมแล้ว การดำเนินกิจการทางเศรษฐกิจก็ต้องเป็นธรรมด้วย จะใช้วิธีที่ผิดศีลธรรมไม่ได้ การโฆษณาที่กระตุ้นการบริโภคของคนที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะ การศึกษาน้อย หรือยากจนก็อยู่ในข่ายการดำเนินกิจการที่ไม่ถูกต้องศีลธรรม ไม่น้อยไปกว่ากิจการทางเศรษฐกิจที่เป็นเรื่องอบายมุข

7. หลักการไม่ให้รัฐก้าวล่วงกิจการของเอกชน

หลักการนี้สืบเนื่องมาจากปรัชญาปัจเจกนิยมของจอห์น ล็อก ซึ่งเป็นปรัชญาที่เกิดจากการหวาดระแวงอำนาจรัฐที่จะกดขี่ประชาชนอันเป็นความจริงในประเทศตะวันตกยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่หลักการนี้ก็เป็นหลักการที่ชนชั้นกลางโดยเฉพาะพวกพ่อค้าได้ประโยชน์จากการกดขี่เอาเปรียบชนชั้นต่ำเช่น ผู้ใช้แรงงาน เพื่อผลกำไรของตน หาไม่แล้วการปฏิวัติคอมมิวนิสต์คงไม่เกิดขึ้นและมีพลังต่อมา

เมื่อนำหลักปัจเจกนิยมมาใช้ทางเศรษฐกิจ อคัม สมิธ ได้เพิ่มหลักการ "มือที่มองไม่เห็น" ซึ่งเป็นความเชื่อว่า กลไกการตลาดจะดำเนิน ไปดูจะมีมือที่มองไม่เห็นมาจัดการ ให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจดำเนินไปตามครรลองที่ควรจะเป็น รัฐจึงไม่ควรเข้าไปก้าวก่าย แต่หลักการของอคัม สมิธ ก็เช่นเดียวกับหลักปัจเจกนิยมของจอห์น ล็อก ที่ไม่มีอะไรเป็นหลักประกัน มิให้ปัจเจกชนใช้ความได้เปรียบจากความไม่เท่าเทียมกันเอาเปรียบกัน และเมื่อเกิดการเอาเปรียบขึ้นก็ไม่มีความใดที่จะจัดการให้เกิดความเป็นธรรมได้ เพราะอำนาจรัฐถูกจำกัด หลักการของทุนนิยมแบบของอคัม สมิธ จะเป็นธรรมได้จริง ก็เมื่อตลาดเป็นตลาดสมบูรณ์ ซึ่งได้แก่

1. สินค้าต้องเหมือนกัน (homogeneous product) นั่นคือสินค้าประเภทเดียวกันจะมีคุณภาพเหมือนกัน

2. จะต้องมียานานผู้ซื้อและผู้ขายมากพอ เพราะจะไม่มีใครคนใดคนหนึ่งมีอำนาจมากพอที่จะกำหนดราคาหรือมีอิทธิพลกำหนดราคา

3. จะต้องไม่มีการเลือกที่รักมักที่ชัง กล่าวคือผู้ซื้อไม่สนใจว่าจะซื้อกับใครหรือผู้ซื้อซื้อกับผู้ผลิตคนใด (บริษัทใด) ก็ได้ ผู้ขายก็ขายให้ทุกคนที่มีกำลังซื้อโดยไม่เลือกหน้า

4. จะต้องมีความรู้สมบูรณ์ กล่าวคือผู้ซื้อทุกคนและผู้ขาย (ผู้ผลิต) ทุกคนรู้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์ของตลาดอย่างสมบูรณ์ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของราคา คุณภาพ ฯลฯ ของสินค้าวัตถุดิบ ฯลฯ

5. จะต้องมีการกระจายสินค้าอย่างสมบูรณ์ (perfect mobility) นั่นคือ สินค้าประเภทนั้น ๆ จะต้องถูกกระจายไปในทุกส่วนของสังคม และถ้าส่วนใดของสังคมขาดสินค้าประเภทนั้นๆ การกระจายสินค้าไปสู่ส่วนนั้นของสังคมจะต้องทำได้อย่างทันทีและรวดเร็ว

แต่เนื่องจากตลาดสมบูรณ์เป็นเพียงอุดมคติ การที่จะไม่ให้รัฐเข้าไปก้าวก่ายก็เท่ากับรัฐสนับสนุนให้เกิดการเอาเปรียบเอาเปรียบขึ้นในรัฐ รัฐใดที่ไม่ให้ความเป็นธรรมแก่ประชาชน รัฐนั้นจะเป็นรัฐที่ดีไม่ได้ รัฐจึงจำเป็นจะต้องก้าวก่ายกิจการของเอกชน เมื่อจำเป็นต้องสร้างความเป็นธรรมและป้องกันรัฐมิให้ล่มสลาย รัฐจะต้องมีกลไกที่สามารถป้องกันตัวได้ เพราะรัฐมีหน้าที่ที่จะต้องดูแลประชาชนส่วนรวมมิให้ถูกเอาเปรียบจากการของเอกชนทั้งในและนอกประเทศ

8. หลักการที่มุ่งเน้นความเติบโต (growth)

ทางเศรษฐกิจแต่อย่างเดียว

ตัวเลขความเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องวัดความสำเร็จของเศรษฐกิจโดยส่วนรวม ผู้ที่เชื่อว่าตัวเลขดังกล่าวเป็นความสำเร็จทางเศรษฐกิจอย่างแท้จริงหวังว่าเมื่อเศรษฐกิจโดยรวมเติบโต ความเติบโตนั้นจะขยายลงสู่เบื้องล่างในทุกระดับ แต่ความเติบโตดังกล่าวอาจกระจุกอยู่ในหมู่ผู้ดำเนินการทางธุรกิจโดยทำให้ส่วนล่างได้ขึ้นเพียงเล็กน้อยก็ได้ ที่สำคัญคือในกรณีเช่นนั้นคนส่วนใหญ่กลายเป็นแรงงานของภาคธุรกิจ ซึ่งอาจเป็นธุรกิจที่เกิด

ภาพการลงทุนของต่างชาติ ตัวเลขดังกล่าวอาจไม่ใช่ความเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ แต่เป็นความเติบโตทางเศรษฐกิจของชาติเจ้าของทุน และตัวเลขนั้นเป็นตัวเลขชั่วคราวหรือภาพลวงตา เนื่องจากเศรษฐกิจที่เกิดจากการลงทุนของต่างชาติไม่มีความแน่นอน อาจย้ายฐานการลงทุนเมื่อไรก็ได้ ความผันแปรของบริษัทเมื่อก่อนมีผลกระทบต่อบริษัทลูกได้ ความเจริญในลักษณะดังกล่าวจึงไม่ใช่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ไม่เหมือนกับสิ่งที่ตนเอง

การลงทุนของต่างชาติเป็นเครื่องหมายของการตกเป็นทาสตกอยู่ในอาณัติ ไม่สามารถเป็นตัวของตัวเองได้ เท่ากับเป็นหนี้หรือยิ่งกว่า หากมองในเชิงหลักการลงทุนดังกล่าวก็คือการมุ่งกำไร โดยไม่ต้องรับผิดชอบต่อชะตาและสภาพแวดล้อมที่เสียหาย กิจกรรมดังกล่าวนั้นหากทำในประเทศของตนจะมีค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษาและทรัพยากรที่มีราคาแพง เมื่อต้นทุนสูงจึงต้องไปลงทุนในประเทศด้อยพัฒนาที่ไม่ควบคุมในเรื่องเหล่านี้ ทั้งยังเป็นภาระลดการใช้ทรัพยากรในประเทศของตน โดยใช้ทรัพยากรของประเทศที่ตนไปลงทุนด้วยราคาถูก ๆ พยายามสร้างการแข่งขันขึ้นในประเทศเหล่านั้นเพื่อให้แข่งขันลดราคาทรัพยากรและค่าแรง หรือบีบบังคับให้จ่ายยอมเนื่องจากต้องพึ่งการลงทุน พร้อมทั้งส่งเสริมการบริโภคเพื่อใช้ประเทศนั้นเองเป็นตลาดและทุนทั้งหมดถูกดูดกลับไปหาเจ้าของทุน ภาพความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจึงเป็นภาพรวมที่เกิดชั่วคราว เมื่อหมดเงินเศรษฐกิจก็ตกต่ำ ต้องกู้เงินต่างชาติแล้วเงินนั้นก็เข้ามาสู่วงจรการผลิตและการบริโภคที่ชั่วร้ายดังกล่าว จนกว่าทรัพยากรจะหมดและการลงทุนย้ายไปที่อื่น เมื่อนั้นประเทศก็จะล่มสลาย ทุนนิยมในลักษณะนี้จึงเป็นเศรษฐกิจที่ไม่ยั่งยืน

พระพุทธศาสนาถือหลักความสุขที่แท้จริงก็คือความสุขทั้งกายและใจ อย่างมีคุณภาพ ความสุขนั้นต้องหามาได้ด้วยตนเอง โดยไม่เป็นหนี้ ในแง่ของปัจเจกชนก็มาจากการเก็บหอมรอมริบและบริโภคตามฐานะ ในแง่ประเทศก็ต้องพยายามสร้างระบบการผลิตจากทรัพยากรที่ตนมี และพัฒนาขึ้นเอง ไม่ต้องทำเพื่อความร่ำรวยตัวเลขการเติบโต ไม่ต้องสูงแต่พึ่งตัวเองให้มาก นำเข้าให้น้อย การกระจายความสุขอย่างทั่วถึง ทำให้ชีวิตมีคุณภาพ

ภาพมากกว่าการที่รายได้ส่วนใหญ่ตกอยู่ในมือคนส่วนน้อย แต่การบริโภคส่วนใหญ่กลับมาจากคนส่วนน้อยที่ถูกสอนให้ฟุ่มเฟือย ซึ่งในที่สุดจะเป็นหนี้และมีความทุกข์ถ้วนหน้า การร่วมมือกัน ช่วยกันทำในระดับเล็ก ๆ แล้วค่อย ๆ ขยายขึ้นอย่างมั่นคง ทำให้เกิดเศรษฐกิจที่มั่นคง เช่นเดียวกับทุนนิยมซึ่งเริ่มขึ้นในลักษณะดังกล่าว ต้องไม่ใช่วิธีลัดโดยการกู้หนี้ยืมสินมาดำเนินกิจการ แต่ต้องสร้างทุนโดยออมทรัพย์เป็นนิสัย บริโภคอย่างประหยัดเป็นนิสัย การเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องวัดความเจริญของกิจการ มิใช่เครื่องวัดความสุขของคน ซึ่งอยู่ที่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และการกระจายทั้งการผลิตและผลผลิตอย่างทั่วถึง เช่น การดำเนินการด้วยระบบสหกรณ์ เป็นต้น

๑. ลักษณะเศรษฐกิจรวมศูนย์ของทุนนิยม

ทุนนิยมเป็นเศรษฐกิจรวมศูนย์มากที่สุด สิ่งทุนมาสู่ศูนย์มากที่สุด กระจายรายได้น้อยที่สุด เพื่อลดค่าใช้จ่าย ผลิตได้มาก ทุ่มตลาดได้และให้ได้กำไรมากที่สุด จึงเป็นประโยชน์แก่คนรวยคนส่วนใหญ่หมดศักดิ์ศรี ต้องเป็นทั้งทาสแรงงานและผู้บริโภคคือ ถูกขูดรีดแรงงานแล้วยังถูกขูดรีดในการบริโภค อีกชั้นหนึ่ง พระพุทธศาสนาไม่เน้นวัตถุเท่าจิตใจ วัตถุจำเป็นในระดับหนึ่ง ไม่ต้องผลิตมากแต่กระจายให้มาก การพึ่งตนเอง การร่วมมือกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันจะทำให้เกิดโอกาสทางการงานและระดมทุนเข้าร่วมกันผลิต โดยทุกคนเป็นเจ้าของ เป็นผู้บริหารจัดการ และเป็นผู้รับผล อำนาจเศรษฐกิจไม่อยู่ที่รัฐ และนายทุนแต่อยู่ที่กลุ่มซึ่งกระจายกันไป การสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มก็เป็นธรรม ไม่เอาเปรียบเพราะไม่มีนายทุน และไม่เห็นการได้เปรียบเป็นสิ่งที่ดี การกระจายนี้ยังช่วยกระจายการรักษาทรัพยากร การเพิ่มทรัพยากร การใช้ทรัพยากรให้คุ้มค่าเป็นการกระจายที่ปัจเจกชนมีศักดิ์ศรีในฐานะอิสสรชนและเป็นคนมีประโยชน์คือ เป็นประโยชน์แก่เพื่อนร่วมสังคมในฐานะผู้ร่วมผลิต เป็นประโยชน์ในฐานะผู้ช่วยเหลือผู้ทุกข์ยากทั้งในและนอกประเทศ และเป็นประโยชน์แก่ธรรมชาติในฐานะผู้ดูแลรักษา ไม่ใช่ผู้ใช้และผู้ทำลายอย่างทุนนิยม ไม่กดขี่คนด้อยกว่าและประเทศด้อยกว่า คัด

ขาดจากระบบเศรษฐกิจจอมปลอมของนักค้าเงิน และการทุจริตของชนกลาง

10. การโฆษณาที่อำพรางความจริง

การโฆษณาได้มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย แม้จะมีจุดประสงค์เดียวกันคือเพื่อขายสินค้าและบริการ แต่ลักษณะการโฆษณาที่แตกต่างกันก็ทำให้การโฆษณาถูกหรือผิดศีลธรรมต่างกัน การโฆษณาในยุคแรกซึ่งเรียกกันว่า ยุคผลิตภัณฑ์ (product era) คือการโฆษณาสินค้าที่เกิดขึ้นใหม่ให้คนรู้จักโดยการบอกชื่อสินค้า ลักษณะของสินค้าคุณสมบัติและประโยชน์ รวมทั้งวิธีใช้และราคา การโฆษณาเป็นการบอกรายละเอียดเกี่ยวกับสินค้าและสรรพคุณ การโฆษณาแบบนี้จะผิดศีลธรรมก็เมื่อเป็นการหลอกลวงคือผลิตภัณฑ์ไม่ได้มีคุณสมบัติตามที่โฆษณาไว้ การโฆษณาอย่างตรงไปตรงมาเช่นนี้ ผู้บริโภคสามารถตรวจสอบได้เมื่อทดลองใช้

ยุคที่สองเรียกว่ายุคภาพลักษณ์ (image era) ยุคนี้เกิดขึ้นเนื่องจากการแข่งขันมีมากขึ้น มีก๊วผลิตสินค้าชนิดเดียวกันมากขึ้น การโฆษณานี้จะทำให้รักษาคำพูดได้ก็คือ การสร้างความเชื่อมั่นในตราของสินค้าคือสร้างชื่อเสียงให้แก่สินค้าจนคนเชื่อมั่นในผลิตภัณฑ์ทุกชนิดของบริษัท การสร้างภาพลักษณ์ที่ดีจึงทำให้คนเลือกใช้สินค้า โดยไม่ดูที่ตัวผลิตภัณฑ์ แต่ดูที่ชื่อเสียงของบริษัทผู้ผลิต การโฆษณาในยุคนี้ยังมีคุณภาพของผลิตภัณฑ์เป็นเรื่องหลัก และการที่ต้องรักษาชื่อเสียงทำให้ต้องรักษาคุณภาพของผลิตภัณฑ์ด้วย การโฆษณาในยุคนี้พระพุทธศาสนาก็ยังยอมรับได้ว่ามิใช่เป็นการหลอกลวง

ยุคที่สามเรียกว่ายุควางตำแหน่งผลิตภัณฑ์ (positioning era) ยุคนี้เป็นยุคที่สินค้าที่ผลิตมี คุณภาพใกล้เคียงกันหรือมาจากโรงงานเดียวกัน นอกจากภาพลักษณ์ของสินค้าแล้ว รูปลักษณ์และคุณสมบัติบางอย่างที่ต่างกันซึ่งมักจะ ไม่ใช่ส่วนสำคัญที่เกี่ยวกับคุณภาพของผลิตภัณฑ์เป็นสิ่งที่นำมาใช้โฆษณาเพื่อบอกความแตกต่างกับสินค้าตราอื่น การโฆษณาจึงมักเป็นการกล่าวถึงส่วนที่ถือว่าเป็นลักษณะเด่นของผลิตภัณฑ์หรือสร้างให้แก่ผลิตภัณฑ์

ด้วยการโฆษณา การสร้างลักษณะเด่นนี้บางครั้งก็เกินจริง หรือเน้นจนมองข้ามคุณสมบัติที่แท้จริงของผลิตภัณฑ์

การโฆษณาที่เจ้านั้น ไม่ว่าจะเป็ยยุคใดพระพุทธศาสนาที่ไม่ยอมรับ การโฆษณาเกินความจริง คือเกินกว่าคุณสมบัติของผลิตภัณฑ์หรือการโฆษณาโดยบอกเฉพาะส่วนดี หรือผลประโยชน์ของผู้บริโภค โดยอำพรางความจริงบางส่วนซึ่งมักจะเป็นส่วนที่ผู้บริโภคเสียเปรียบ ก็คือการหลอกลวงด้วยเช่นกัน และพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับการโฆษณาชนิดนี้ ยิ่งถ้าตั้งคำถามว่าเหตุใดจึงมีการโฆษณาที่เกินความจริงและหลอกลวงดังกล่าว ถ้าตอบก็คือต้องการยอดขายสูงสุด เพื่อกำไรสูงสุด การต้องการกำไรจนกระทั่งใช้วิธีหลอกลวงเช่นนี้พระพุทธศาสนาก็รับไม่ได้เช่นกัน นอกจากนั้นการโฆษณาที่ทำให้คนฟังเพื่อ ฟุ่มเฟือย หลงติดขบขมุข ก็เป็นสิ่งที่ขัดกับหลักพระพุทธศาสนา และถือเป็นการค้าที่ชั่วร้าย

สรุปลักษณะทางเศรษฐศาสตร์การเมือง

(political economy) ของพระพุทธศาสนา

เราได้ศึกษาทุนนิยม ข้อแย้งของทุนนิยมซึ่งมีแนวคิดบางส่วนต่างกัน และข้อวิพากษ์วิจารณ์ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อทุนนิยมในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะลักษณะที่พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับมาแล้ว ในหัวข้อนี้จะได้ประมวลลักษณะอันเป็นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมือง(ซึ่งมักเรียกกันโดยทั่วไปว่าลัทธิเศรษฐกิจการเมือง) ของพระพุทธศาสนามาเป็นข้อ ๆ เพื่อเป็นการสรุปรวบรวมอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งจะ ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทางการเมืองและเศรษฐกิจของพระพุทธศาสนาที่สอดคล้องเป็น เอกภาพ ดังนี้

1. แนวคิดทางการเมืองและเศรษฐกิจของพระพุทธศาสนาเป็นแบบสมุหนิยม (collectivism) ไม่ใช่ปัจเจกนิยม (individualism) อันเป็นที่มาของแนวความคิดแบบทุนนิยม
2. แนวคิดสมุหนิยมเน้นเรื่องความเป็นหนึ่งเดียวของกลุ่มหรือของสังคมส่วนรวม จึงวิเคราะห์รัฐในฐานะที่เป็นการรวมกันของคนอย่างเป็นเอกภาพ มิได้วิเคราะห์จากธรรมชาติของ

มนุษย์แต่ละคนในภาวะธรรมชาติหรือภาวะไร้สังคมอย่างที่ปัจเจกนิยมได้วิเคราะห์

3. การคิดแบบสมุหนิยมทำให้เน้นเรื่องหน้าที่ต่อส่วนรวมมากกว่าสิทธิส่วนตัว คือ ทุกคนมีหน้าที่ที่จะปฏิบัติต่อผู้อื่นและเพื่อผู้อื่น ปฏิบัติโดยคำนึงถึงผู้อื่น ไม่ว่าผู้นั้นจะมีสิทธิหรือไม่ หากเป็นหน้าที่อันควรปฏิบัติก็ต้องปฏิบัติ เช่นการแบ่งปันให้แก่ผู้อื่น การคำนึงถึงผู้อื่น การคำนึงถึงส่วนรวม การเอาใจเขามาใส่ใจเราทำให้เกิดความคิดเรื่องหน้าที่ดังกล่าวไม่คำนึงถึงสิทธิเพื่อตัวเอง

4. วิธีคิดดังกล่าวเป็นแบบคิดออกจากตัว ไม่ใช่คิดเข้าหาตัว อย่างความคิดเรื่องสิทธิ ไม่ใช่ว่าเพราะเราต้องการให้คนอื่นเคารพสิทธิของเราจึงเคารพสิทธิของผู้อื่น แต่เพราะว่าทุกคนต่างมีหน้าที่ของตนที่จะต้องปฏิบัติจึงปฏิบัติหน้าที่นั้นเพื่อผู้อื่นและสังคมไปพร้อม ๆ กับตัวเรา

5. การคิดดังกล่าวเป็นไปได้ด้วยการละตัวตน หากไม่ละตัวตนแล้วก็อุทิศตนเพื่อผู้อื่นไม่ได้ ผิดกับปัจเจกนิยมที่เน้นตัวตน ผลประโยชน์ตน เอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง จึงเป็นลัทธิที่แก่งแย่งเพื่อตนมากกว่าที่จะเป็นลัทธิที่สละเพื่อผู้อื่น จึงเน้นการแข่งขัน เอาเปรียบ เอาตัวรอด ทอดทิ้งสังคม รุกล้ำผู้อื่นจนถึงจุดที่เขาต่อต้าน จึงจะกำหนดสิทธิของคนไว้เพียงนั้น หากมีโอกาสก็จะขยายสิทธิของตนออกไป ความพยายามดังกล่าวเรียกว่า การเรียกร้องสิทธิ

6. สิทธิเป็นเพียงข้อสมมติทางตรรกะที่อ้างเอาเพื่อปัจเจกชนจะคุ้มค่างผลประโยชน์จากสังคม แต่หน้าที่เป็นสิ่งที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันของคนซึ่งใครจะไม่มีหน้าที่โดยปราศจากเหตุผลไม่ได้ เพราะหน้าที่ที่สูงสุดก็คือ ทุกคนต้องร่วมกันสร้างสังคมที่ดี

7. ปัจเจกนิยมเป็นความคิดที่สนองกิเลส เริ่มจากการอ้างสิทธิในทรัพย์สินส่วนตัวแล้วขยายสิทธิไปครอบครองทรัพย์สินของผู้อื่นชาติอื่น โดยอ้างว่าทรัพย์สินเป็นของกลางที่ธรรมชาติสร้างใครมีปัญญาก็นำไปดัดแปลงใช้ แล้วเกิดสิทธิในสิ่งนั้น การได้นำไปใช้ก็เท่ากับได้สิทธิไปมากกว่าผู้อื่นอยู่แล้ว แต่การอ้างสิทธิที่มาจากปัญญา และห้ามผู้อื่นใช้นั้น โดยแท้แล้วเป็นการละเมิด

สิทธิของผู้อื่นเพื่อจะกางกั้นการใช้ทรัพยากรไว้เป็นส่วนของตัวเองให้มากที่สุด ซึ่งมีปัญญามาก มีทุนทรัพย์มาก ก็ยิ่งขยายขอบเขตสิทธิของตนไปกีดกันคนอื่นมาก

สมุหนิยมกลับคิดตรงกันข้ามคือความจริงที่มาจากปัญญาและเทคโนโลยีควรจะเป็นของมนุษยชาติโดยส่วนรวม เพื่อแบ่งปันความสุข จากสติปัญญานั้น หากไม่เผื่อแผ่ก็ไม่ควรอยู่ร่วม สังคมกัน

8. สมุหนิยมถือว่า คนมีหน้าที่เพื่อครอบครัว ครอบครัวมีหน้าที่เพื่อชุมชน ชุมชนมีหน้าที่เพื่อรัฐ ละส่วนเล็กเพื่อส่วนใหญ่ ละส่วนย่อยเพื่อส่วนรวม มุ่งละตัณหา ใช้ชีวิตเพื่อพ้นกิเลสรับจากสังคมเท่าที่จำเป็นและให้แก่สังคมเท่าที่สามารถ แม้ผู้อยู่ในฐานะสูงอย่างพระมหากษัตริย์ก็ต้องมีทศพิธราชธรรม และธรรมอื่น ๆ เป็นหน้าที่ที่จะบำบัติทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชน

9. การละตัณหาและการทำเพื่อผู้อื่นเช่นนี้ไม่ใช่ธรรมชาติที่พื้น ๆ ของคนธรรมดา ๆ แต่เป็นธรรมชาติของคนดี ของคนมีปัญญา ธรรมชาตินี้สามารถพัฒนาได้ด้วยคารอบรม การทำเพื่อผู้อื่นและเพื่อส่วนรวมจึงเป็นธรรมชาติของคนในฐานะที่เป็นเวไนยสัตว์มิใช่คนที่มีงูเสพสุขทางประสาทสัมผัสอันเป็นธรรมชาติที่ไม่ต่างกับเครื่องาน

10. ปัจเจกนิยมตะวันตกถูกนำไปรวมกับวัตถุนิยม จึงเกิดลัทธิแก่งแย่งวัตถุเพื่อตนเอง การแก่งแย่งนี้เกิดเพราะวัตถุนิยมจำกัดแค่ตัณหาไม่จำกัด วัตถุนิยมลักษณะและคุณสมบัติเฉพาะตัวเป็นปัจเจกภาพ และคนมีตัณหาย่อมต้องการสิ่งที่มีลักษณะเฉพาะเป็นปัจเจกภาพเช่นนั้น ถ้านำปัจเจกนิยมตะวันตกไปเชื่อมโยงกับศีลธรรมและจิตนิยมแล้ว ปัจเจกนิยมก็จะกลายเป็นลัทธิควบคุมตนเอง ช่มตัณหาของตนและไม่ทำให้ใครเดือดร้อน ซึ่งจะไม่เป็นอันตรายแก่ใครและแก่สิ่งใด โดยรากฐานแล้วปัจเจกนิยมไม่จำเป็นต้องขัดกับศีลธรรม

11. ในพุทธปรัชญากามสุขไม่ใช่ความสุขแท้ แต่ก็มี ความจำเป็นสำหรับการบำบัติทุกข์ทางกาย ธรรมชาติแท้ของคนคือจิตใจ เมื่อต้องการกามสุขน้อย จึงแบ่งปันส่วนที่เหลือไปให้แก่คนที่ขาดแคลนได้ การบำบัติทุกข์ทางกายที่กระจายไปทั่วสังคมจึง

เป็นจุดมุ่งหมายการผลิตตามแบบสมุหนิยม ความสุขไม่ใช่จุดมุ่งหมายของชีวิต การหลุดพ้นความยึดติดในความสุข ซึ่งเป็นการหลุดพ้นทางใจต่างหากที่เป็นจุดมุ่งหมายของชีวิต ชีวิตของคนดีไม่ใช่ชีวิตที่บริโภคความสุขมาก แต่เป็นชีวิตของคนที่มีอุทิศตนเพื่อทำความดี และปฏิบัติบำเพ็ญเพียรเพื่อหลุดพ้นอำนาจของความสุข

12. สมุหนิยมในแง่การเมืองและสังคมตั้งกล่าวข้างต้น สามารถพัฒนาเป็นแนวคิดทางเศรษฐกิจแบบธรรมาธิปไตย คือมีธรรมะหรือความถูกต้องทางศีลธรรมเป็นแกนความคิดในทุกเรื่อง ทั้งกิจกรรมการผลิต การบริโภค และการใช้กลไกต่าง ๆ เพื่อให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นธรรม

13. กิจกรรมการผลิตจะต้องตั้งอยู่บนฐานความจริงทางเศรษฐกิจของรัฐ คือ ตามฐานะอันแท้จริงทางเศรษฐกิจของชุมชนหรือรัฐ เช่น ทรัพยากร ความรู้ เทคโนโลยี ไม่ยอมรับการดำเนินการทางเศรษฐกิจที่มีได้มีรากฐานมาจากการผลิตที่แท้จริง เช่นการเก็งกำไรทางการเงิน และไม่ยอมรับเศรษฐกิจนอกระบบซึ่งผิดศีลธรรม เช่นการพนัน ยาเสพติด

14. การดำเนินการทางเศรษฐกิจเช่นการค้าก็ตี การผลิตก็ตี ต้องสุจริตและเป็นธรรม ไม่เอาเปรียบทางการค้า ไม่กดขี่แรงงาน ตั้งราคาสินค้าอย่างเป็นธรรม คุณภาพสินค้าคุ้มราคา การโฆษณา ระบบเงินตรา การเก็บภาษีจะต้องเป็นธรรม กิจกรรมทางเศรษฐกิจต้องเป็นแบบสัมมาอาชีวะ

15. ไม่มุ่งเศรษฐกิจแบบร่ำรวยซึ่งเกิดจากการเอาเปรียบหรือการใช้ทรัพยากรอย่างล้างผลาญ แต่มุ่งเศรษฐกิจแบบยั่งยืน พึ่งตนเอง ไม่ทำลาย ใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า ผลิตและบริโภคอย่างพอดี ไม่ฟุ่มเฟือย ผลิตเพื่อให้นมนุษย์ได้ใช้ความสามารถในการทำงานเพื่อแก่ทุกข์ของคน แก่ทุกข์ของผู้อื่น สร้างความมั่นคงให้แก่สังคม ให้คนได้พึ่งพาอาศัยกันอย่างถูกต้องและเป็นธรรม ลดตัวตน ทำให้คนมีเวลา อบรมตนและฝึกใจตน

16. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเป็นแบบกัลยาณมิตร ทั้งคู่ค้า ผู้ร่วมผลิต นายจ้างและผู้ใช้ แรงงานจะต้องมีธรรมะ นายจ้างจะต้องไม่กดขี่ ลูกจ้างจะต้องขยันขันแข็งเอาการทำงานเป็นที่ตั้ง มิใช่

เอาค่าแรงเป็นที่ตั้ง ผู้ใช้แรงงานต้องมีโอกาสก้าวหน้า เช่นเป็นส่วนหนึ่งของกิจการได้

17. แบ่งผลกำไร ไปสู่สังคมซึ่งเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมในฐานที่ด้อยโอกาสกว่า ทั้งนี้การปฏิบัติของประเทศที่ลงทุนต่อประเทศที่รับการลงทุนก็ต้องเป็นไปโดยนัยเดียวกับการคืนกำไร ให้สังคมอาจเป็นในรูปแบบภาษีอากร การบริจาคเพื่อการกุศล และทำกิจกรรมช่วยสังคม

18. เอาการบริโภคเป็นตัวกำหนดการผลิต ไม่เอาการผลิตกำหนดความบริโภค ซึ่งจะทำให้เกิดเงินเพื่อให้บริการ

19. บริโภคอย่างมีคุณภาพ ไม่เป็นอันตรายน ไม่บริโภคเกิน ไม่บริโภคความแรงกระตุ้นของกิเลส และไม่บริโภคสิ่งที่จะนำไปในทางเสื่อม เช่นอบายมุขต่าง ๆ ไม่เอาการบริโภคเป็นที่สุด แต่บริโภคเพื่อเป็นหนทางบำบัดทุกข์ทางกาย

20. บริโภคตามที่ท่านหาได้ ประเทศต้องบริโภคตามพื้นฐานทรัพยากรของประเทศ และตามความสามารถในการผลิต คือบริโภคแบบพึ่งตนเอง

21. บริโภคอย่างคุ้มค่า คือได้ประโยชน์คุ้มกับเงินที่เสียไป ไม่บริโภคตามแรงโฆษณาหรือสมัยนิยม

22. การส่งเสริมการบริโภคต้องไม่มากเกินไป ไม่โฆษณา หลอกลวง ล่อลวง หรือทำให้เกิดการบริโภคที่ฟุ่มเฟือย ไม่โฆษณาในลักษณะที่ผิดศีลธรรม

23. รัฐต้องมีส่วนเข้าดูแลจัดการในกรณีที่มีการผลิตและการบริโภคไม่เป็นไปตามที่กล่าวมาข้างต้น เช่น ต้องจัดการมิให้ธนาคารและสถาบันการเงินเอาเปรียบลูกค้า ตัดอำนาจทางการเงินที่ไม่มีฐานจากการผลิต ช่วยจัดการระดมทุนในรูปแบบสหกรณ์ ควบคุมการไหลเวียนของเงิน สร้างองค์ความรู้และพัฒนาการผลิตแก่ชุมชนให้ชุมชนพึ่งตนเองได้และมีความรู้ที่จะขยายกิจการ รวมถึงการควบคุมคุณภาพสินค้า คุ้มครองผู้บริโภค และกำหนดปริมาณการผลิต ดูแลสภาพแวดล้อมมิให้ถูกทำลาย และควบคุมปริมาณขยะจากการผลิต ฯลฯ ทั้งนี้โดยกลไกทางกฎหมายเช่น กฎหมายแรงงาน กฎหมายคุ้มครองผู้บริโภค

กฎหมายคุ้มครองกิจการขนาดเล็ก กฎหมายมาตรฐานสินค้า
กฎหมายเกี่ยวกับการขายบริการ ฯลฯ

พระพุทธศาสนากับเงื่อนไขในการรับทุนนิยม

ทุนนิยมและเศรษฐศาสตร์แบบพระพุทธศาสนาต่างก็มี
ลักษณะเป็นอุดมคติคือปฏิบัติจริงโดยสมบูรณ์ไม่ได้ ต้องมีความ
เปลี่ยนแปลงไปมากบ้างน้อยบ้างในการนำไปใช้ในแต่ละสถาน-
การณ์ จะเห็นได้ว่าทุนนิยมแบบอดัม สมิท ซึ่งเป็นทุนนิยมที่เป็น
ธรรมชาติ และมีความเชื่อในความคิดของมนุษย์ กลไกตลาดอันเป็น
ธรรมชาติ เมื่อปฏิบัติจริงในบางกรณีก็กลายเป็นทุนนิยมที่ขาด
ความเห็นใจเพื่อนมนุษย์ ใช้นโยบายเป็นเครื่องมือเพื่อการผลิตและ
การหาความร่ำรวย รวมทั้งเป็นทุนนิยมที่เห็นแก่ได้ คะกละ และ
ไร้น้ำใจ ปราศจากศีลธรรมและความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

เศรษฐศาสตร์พระพุทธศาสนาก็เช่นกันอาจจะแปรไปตาม
ความเข้มงวดในการดำเนินการ ได้เช่นเดียวกับคำสอนที่เป็นทาง
สายกลางของพระพุทธศาสนาที่มีผู้ตีความไปเป็นระเบียบการ
ดำเนินชีวิตที่เข้มงวด เช่น แนวทางของสันตือโสภ หรือเป็นรูป
แบบการจ้องการราวกับบริษัทของธรรมกาย ความเข้มงวด
ต่าง ๆ นี้อาจเป็นไปได้โดยเจตนาที่ดี แต่ก็อาจทำให้เศรษฐศาสตร์
แบบพระพุทธศาสนากลายเป็นเรื่องปฏิบัติยากและมีลักษณะบีบ
บังคับ จนไม่อาจปรับเข้ากับลัทธิเศรษฐกิจใด ๆ ได้ ซึ่งมีข
ลักษณะที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติโดยปกติ คือ มีความยืดหยุ่น
และมีการปรับใช้ในลัทธิเศรษฐกิจแต่ละแบบ โดยใช้เศรษฐ-
ศาสตร์แบบพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมเข้าช่วยในลักษณะที่ท
ให้เกิดความกลมกลืน เป็นแนวทางใหม่

หากเราเห็นว่าสังคมเช่นสังคมไทยในปัจจุบันนั้น ได้ถลำลึกลง
ลงไปเป็นทุนนิยมจนไม่สามารถเปลี่ยนแนวทางได้ และทุนนิยม
ก็มีข้อดีอยู่หลายประการ เช่น เป็นลัทธิที่มีแรงจูงใจในการผลิต
สูง คุณภาพของผลิตภัณฑ์มีการพัฒนาและมีมาตรฐานสูง ราคาที่
ถูกลงถ้าผลิตจำนวนมาก หากใช้ทรัพยากรตามอุดมคติก็จะ
ประหยัดและมีการเพิ่มคุณค่าและมูลค่า การบริโภคในระบบนี้
เพิ่มความสะดวกสบายให้แก่ชีวิต ความรู้ความสามารถของ
มนุษย์ก็ได้รับการพัฒนาไปพร้อม ๆ กับกระบวนการผลิตที่ต้อง

พัฒนาตลอดเวลา การระดมทุนทำให้สามารถผลิตสิ่งที่ยาก และ
ต้นทุนสูง คนมีงานทำ ฯลฯ ถ้าเราสามารถรักษาข้อดีเหล่านี้ไว้ได้
และลดข้อเสีย เช่น การมุ่งกำไรมากเกินไป ซึ่งทำให้เกิดปัญหา
ต่าง ๆ แก่สังคมเช่น ขยะ สภาพแวดล้อมและทรัพยากรเสียหาย
การนำเทคโนโลยีที่เป็นอันตรายไปในในการลงทุนในประเทศ
ต้องพัฒนา และใช้ทรัพยากรอย่างไม่คำนึงถึงความเสียหาย โดย
มุ่งเอากำไร เอาเปรียบและบีบบังคับด้วยมาตรการต่าง ๆ เช่น
กฎหมาย การตลาด มาตรการทางภาษี สิทธิพิเศษต่าง ๆ ทำให้
เกิดบริโภคนิยมเพื่อผลกำไรของคน และเพื่อดูเอาส่วนที่ค
จ่ายให้แก่ประเทศค่อยพัฒนากลับคืนไปพร้อมกำไร

การที่จะรักษาข้อดีและลดข้อเสียของทุนนิยมนั้น มีทางที่จะ
เป็นไปได้โดยเฉพาะทุนนิยมภายในประเทศ ส่วนทุนนิยมข้าม
ชาติอาจควบคุมหรือแก้ไขได้ยาก เพราะอาจจะต้องทำในสิ่งที่
ทุนนิยมดังกล่าวรับไม่ได้ เช่น การที่รัฐเข้าแทรกแซงหรือจัดการ
เศรษฐกิจภายในประเทศด้วยกฎหมาย การส่งเสริมขายทุนภายใน
ประเทศด้วยมาตรการต่าง ๆ หรือการที่จะเป็นเศรษฐกิจแบบ
พึ่งตนเองโดยกระทัดรัด เช่น ลดการบริโภค พยายามบริโภคสิ่ง
ที่ผลิตได้เอง บริโภคตามความจำเป็น ไม่บริโภคตามคตัหา เพิ่ม
มูลค่าทรัพยากรและใช้ทรัพยากรเท่าที่จำเป็น สร้างเทคโนโลยี
เอง ออมเงินเองเพื่อลงทุน การกระทำดังกล่าวทั้งหมดนี้แม้ตาม
หลักของพระพุทธศาสนาจะเป็นสิ่งที่ดี แต่คนที่คุ้นกับการ
บริโภคในระบบทุนนิยม และสะดวกสบายกับเทคโนโลยีและ
ทุนนิยม ย่อมไม่อาจกลับไปคิดและเป็นอยู่ตามเศรษฐศาสตร์
แบบพระพุทธศาสนาได้ง่าย ๆ เว้นแต่เมื่อประเทศล่มจมลงใน
ทางเศรษฐกิจ จนไม่อาจหางานทำและบริโภคในระบบทุนนิยม
ได้อีกต่อไปเท่านั้น

ในสภาวะปัจจุบันหากพิจารณาทุนนิยมเช่นกรณีประเทศไทย
นายทุนไทยส่วนใหญ่มิได้เป็นนายทุนหน้าเลือดอย่างทุน-
นิยมสุดโต่ง แต่ยังมีความเป็นชาวพุทธอยู่มาก ถ้าจะกำหนด
เงื่อนไขบางประการที่จะทำให้ทุนนิยมยังคงดำรงอยู่ยังเป็นปัจเจก-
นิยม โดยปรับลักษณะบางอย่างให้เป็นไปตามแนวทางของพระ-

พุทธศาสนาบ้างก็เห็นว่าหลายเรื่องที่เป็นไปตามนั้น อาจจะเป็นไปมากหรือน้อยแล้วแต่กรณี เมื่อสนใจดังกล่าวได้แก่เรื่องต่อไปนี้

1. มีการจำกัดจุดประสงค์ทางเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับชีวิตที่ติดตามแบบพุทธ
2. ทุนนิยมยอมรับการกระทำทางศีลธรรมของธุรกิจที่เนื่องมาจากความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างแท้จริง มิใช่เป็นการโฆษณาเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจ
3. ต้องมีการเฉลี่ยผลผลิตอย่างเป็นธรรม เช่นค่าแรง คุณภาพสินค้า ราคา
4. ต้องไม่ทำลายเศรษฐกิจหรือธุรกิจของผู้อื่น
5. รับการแข่งขันได้เฉพาะในการแข่งขันกันทำดี ไม่ใช่การแข่งขันแบบมุ่งทำลายกัน
6. การส่งเสริมการค้าจะต้องใช้วิธีสุจริต เช่นไม่โฆษณาเกินความจริง หรือเป็นเท็จ
7. เนื่องจากเศรษฐกิจเป็นกิจกรรมของคนที่อยู่รวมกันเป็นสังคม จะต้องเป็นกิจกรรมที่คำนึงถึงผู้อื่นและส่วนรวม ซึ่งต้นทุนจะต้องเพิ่มขึ้น
8. การก้าวข้ามที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการเป็นสิ่งที่ทำได้โดยถือหลักธรรมาธิปไตย

สาเหตุที่จะทำให้เศรษฐศาสตร์แบบพระพุทธศาสนาไม่เกิดขึ้น

เศรษฐศาสตร์แบบพระพุทธศาสนาอาจนำมาปรับใช้กับสภาพปัจจุบันของสังคมเช่นสังคมไทยได้บ้าง แต่การที่จะให้เกิดระบบเศรษฐกิจขึ้นทั้งระบบยังเป็นไปได้ยากเว้นแต่ประเทศจะเกิดวิกฤตการณ์ที่ระบบเศรษฐกิจเดิมแก้ไขไม่ได้และต้องล้มไป เศรษฐกิจระบบใหม่จึงจะเป็นทางเลือก หากบ้านเมืองยังไม่ถึงวิกฤตเช่นนั้น ระบบเศรษฐกิจใหม่อาจเกิดขึ้น ได้เพียงบางส่วนของประเทศ เช่นในสังคมส่วนที่เป็นภาคเกษตรกรรม เป็นต้น สาเหตุที่จะทำให้เศรษฐศาสตร์แบบพระพุทธศาสนาไม่เกิดขึ้นมีดังนี้

1. ระบบเดิมเข้มแข็งและครอบงำสังคมไว้แล้ว อีกทั้งคนเคยชินกับแบบเดิม โดยเฉพาะพวกที่สบายไม่ชอบเปลี่ยน พวกที่ไม่สบายก็มีความหวังว่าจะสบายขึ้น

2. ถูกสอนมาโดยระบบให้คิดวิธีทำมาหากินแบบเดิมจนคิดอย่างอื่นไม่ออก เช่นถูกจ้างออกจากงานหนึ่งก็คิดว่าจะไปรับจ้างที่ไหน แม้มีวิกฤตการณ์กลับไปทำไร่นาก็ทำได้เพราะเคยทำ และถ้ามีโอกาสก็จะกลับมารับจ้างอีก ถ้าในประเทศไม่มีผู้จ้างคนก็จะไปต่างประเทศ ความคิดเรื่องงานคือรับจ้าง เช่นเดียวกับพ่อค้าคือ ต้องเป็นพ่อค้าจึงจะรวยแม้ล้มจนก็ต้องเริ่มใหม่ด้วยการค้า

3. ชุมชนที่จนในชนบทอาจดีขึ้นและรับแนวทางได้ แต่ชุมชนที่จนในเมืองซึ่งทำการเกษตรไม่ได้จะพึ่งตัวเองได้ยาก ย่อมไม่เห็นทางว่าเศรษฐกิจแบบพุทธจะดีสำหรับตนอย่างไร

4. เศรษฐกิจแบบเดิมเข้ากับคัมภีร์มากกว่าเพราะฝ่ายได้เปรียบจะชอบ คนที่เสียเปรียบก็มักได้เปรียบคนอื่นเป็นทอด ๆ ไป เช่นเสียเปรียบนายทุนใหญ่ ได้เปรียบรายย่อย รายย่อยก็ได้เปรียบคนซื้อ คนที่ถูกเอาเปรียบคนสุดท้าย (ถ้ามี) จึงอยากเปลี่ยนแนวทางชีวิตก็ไม่อยู่ในฐานะจะเปลี่ยนได้ ได้แต่ภาวนาให้ได้รับความเมตตา

5. แบบเดิมปฏิบัติอยู่เห็นภาพชัดว่าจะดำเนินการอย่างไร เศรษฐกิจแบบพระพุทธศาสนาเป็นของใหม่ยังไม่มีการดำเนินการที่ชัดเจน คนรับลัทธินิยมมิวนิสต์ได้เพราะสถานการณ์บีบบังคับ ฟาสซิสต์ก็เช่นกัน ทั้งสองลัทธินั้นมีวิธีดำเนินการชัดเจน พุทธเศรษฐศาสตร์อาจจะต้องรอวิกฤตการณ์จนไม่มีทางแก้คือ ถูกเอาเปรียบจนหมดตัว หมดทรัพย์ยากก่อน มิฉะนั้นนายทุนซึ่งกุมเศรษฐกิจและอำนาจรัฐก็จะแก้ไขปัญหาคาตรระบบเดิม ไม่ว่าวิกฤตการณ์จะเกิดขึ้นกี่ครั้งก็ตาม

ถ้าพระพุทธศาสนาไม่มีแนวคิดเกี่ยวกับเป็นองค์ประกอบของระบบ เช่น ทุน หรือ ทรัพย์ากรว่าจะอยู่ในมือใคร จัดการอย่างไร เปลี่ยนจากระบบเดิมมาระบบใหม่อย่างไร หรือใช้ 2 ระบบได้อย่างไร ให้ยังคงเป็นเศรษฐศาสตร์แบบพระพุทธศาสนา จุดหมายสูงสุดเป็นอะไร และนำพอใจอย่างไรแล้ว เศรษฐศาสตร์แบบพระพุทธศาสนาก็จะเป็นแต่อุดมคติลอย ๆ เพราะไม่มีพุทธศาสตร์ในการเปลี่ยนแปลง

แม้ว่าเศรษฐศาสตร์แบบพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ยากจะเกิดขึ้นได้แต่บัดนี้ก็ได้มีผู้เสนอแนวทางต่าง ๆ ที่จะดำเนินการทาง

เศรษฐกิจที่ความคิดสอดคล้องกับเศรษฐศาสตร์แบบพระพุทธศาสนา ทั้งที่ได้ทดลองดำเนินการเช่น เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้มีการดำเนินการด้วยทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การดำเนินงานที่ธุรกิจกับชุมชนประสานกันของบริษัทบางจาก ที่เป็นข้อเสนอก็มีเรื่อง ระบบเศรษฐกิจคู่ ของ ดร.วิชิต วงศ์ ณ ป้อมเพชร *พุทธเศรษฐศาสตร์* ของ ดร.อภิชัย พันธเสน *เศรษฐศาสตร์สีเขียว* ของ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ เป็นต้น ซึ่งทำให้เห็นว่าขบวนการเศรษฐศาสตร์แบบพระพุทธศาสนา หรือเศรษฐศาสตร์แนวพุทธได้เริ่มขึ้นแล้วในประเทศไทย

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง*, กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, 2514.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. *เศรษฐกิจกระแสกลาง*, กรุงเทพฯ: ชัก-เซสมิเคียว, 2543.
- เจ. เอฟ. ฮัตเจสัน. *ลัทธิเศรษฐกิจ*, กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2519.
- ด้วงวิทย์ นาดสุภา. *ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง*, กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. "ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด." ปาฐกถาในฐานะผู้แทนของ ราชบัณฑิตยสถาน ในการสัมมนา โครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน ครั้งที่ 1 เรื่องปรัชญาการพัฒนา: ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ. 6 พฤศจิกายน 2541.
- ณรงค์ โชควัฒนา. "ชุดความรู้ความสำเร็จ เศรษฐกิจพอเพียง" หนังสือพิมพ์ไทยโพสต์ ฉบับครบรอบ 2 ปี 21 ตุลาคม 2541.
- ดำรง ด้วงวิทย์. *สร้างไทยด้วยวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538.
- ทวิช เม่งล้งวิภา. *พ.อ.คชธรรม*, กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2515.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. "การพัฒนาแนวพุทธ ความเสมอภาค และความยุติธรรม" เอกสารประกอบ การสัมมนาเรื่อง "พุทธศาสนากับปัญหาเศรษฐกิจไทย" ณ โรงแรมสินสยามรีสอร์ท, 12-13 กุมภาพันธ์ 2543.
- พระธรรมปิฎก. *ทางออกจากระบบเศรษฐกิจที่ครอบงำสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2532.
- _____. *พุทธธรรมกับชีวิตในสังคมเทคโนโลยี*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2532.
- _____. *พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ: โสตะมูลนิธิแห่งประเทศไทย, 2539.
- พระราชธรรมนิเทศ. *เส้นทางสร้างชีวิต*. ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นางลำจวน เมระคิษฐ์. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2537.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ แปล. *เศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธ*. กรุงเทพฯ: เกล็ดไทย, 2524.
- วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร. "สหกรณ์ไทยกับพุทธศาสตร์การพัฒนา เศรษฐกิจและสังคม." เอกสารประกอบ การปาฐกถาในการสัมมนาเรื่อง "การปฏิรูปสหกรณ์ไทยกับอนาคตเศรษฐกิจของชาติ" ณ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 18 กรกฎาคม 2543.
- _____. "ระบบเศรษฐกิจคู่: พุทธศาสตร์การฟื้นฟูเศรษฐกิจไทยที่ประกันความพอเพียงและความยั่งยืน." เอกสารประกอบการบรรยายในที่ประชุมสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน. 20 ตุลาคม 2542.
- ศุภศิลป์. แปล. *เศรษฐศาสตร์ใหม่*, กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2524.
- สมภพ มานะรังสรรค์. *บรรณาธิการ. การขยายตัวของระบบทุนนิยมในประเทศไทย (พ.ศ. 2488 - ปัจจุบัน)* กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2524.
- อภิชัย พันธเสน. *พุทธเศรษฐศาสตร์*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชซิ่ง, 2544.
- Beauchamp, Tom. L. and Bovie, Norman E. *Ethical Theories and Business*. New Jersey: Prentice Hall, 1983.
- Behrman, Jack N. *Essays on Ethics in Business and the Professions*. New Jersey: Prentice Hall, 1988.
- De George, Richard T. *Business Ethics*. New York: Macmillan, 1982.
- Friedman, Milton. "The Social Responsibility of Business is to Increase Its Profits." *Business Ethics*, Thomas I White edit. New Jersey: Prentice Hall 1993.
- Mc. Carty, Richard. "Business and Benevolence." *Business Ethics*. Thomas I White edit. New Jersey: Prentice Hall, 1993.

- Michelman, James H. "Some Ethical Consequences of Economic Competition", *Business Ethics*. Thomas I White edit. New Jersey : Prentice Hall, 1993.
- Morrow, Glenn R. *The Ethical and Economic Theories of Adam Smith*. Clifton : Augustus M. Kelley Publishers. 1973.
- Novak, Michael. "Virtuous Self - Interest." *Business Ethics*. Thomas I White edit. New Jersey : Prentice Hall , 1993.
- _____. "What is Democratic Capitalism ?" *Business Ethics*. Thomas I White edit. New Jersey : Prentice Hall 1993.
- Piboolsravut, Priyanut. "*An Outline of Buddhist Economic Theory and System*". A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Simon Fraser University, 1997.
- Reiman, Jeffrey. "Exploitation, Force and the Moral Assessment of Capitalism" *Business Ethics*, Thomas I White edit. New Jersey : Prentice Hall, 1993.
- Reynolds, Frank E. "Ethics and Wealth in Theravada Buddhism: A Study in Comparative Religious Ethics". *Ethics Wealth and Salvations*. Edited by Russell F. Sizemore and Donald K. Swearer. South Carolina : University of South Carolina Press, 1990.
- Smith, Adam. *The Wealth of Nations*. Edited by Andrew Skinner. Harmondsworth, Middlesex :Penguin Books, 1970.
- Stumpf, Samuel Enoch. *Philosophy*. fourth edition, New York : Mc Graw - Hill Book Company. 1989.